

**Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

**DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
TÓTH HAJNALKA**

**A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében
1683 és 1690 között**

Történelemtudományi Doktori Iskola

Prof. Dr. J. Nagy László DSc.

doktori iskola vezetője

Modernkor (Új- és Legújabbkor)

Program

Prof. Dr. Anderle Ádám DSc.

program vezetője

Témavezető:

Dr. habil. Papp Sándor PhD.

SZEGED

2011

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A jelen dolgozat elkészülésében nyújtott segítségéért és folyamatos támogatásáért szakmai és emberi vonatkozásban is nagy hálával tartozom tanáromnak és témavezetőmnek, Dr. Papp Sándornak. Hálás köszönet illeti Dr. Ivanics Máriát, akihez mindig bizalommal fordulhattam szakmai segítségért mind hallgatóként, mind pedig oktatóként is. Ugyanígy szeretnék köszönetet mondani Dr. Tóth Sándor Lászlónak a folyamatos biztatásáért. Köszönet illeti Dr. Zimányi Verát, aki annak idején felhívta a figyelmemet Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezésére és a benne rejlő vizsgálati lehetőségekre.

A bécsi és budapesti levéltári kutatásaim során nyújtott támogatásukért és segítségükért hálás köszönet illeti a Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség delegátusát, Dr. Fazekas Istvánt, aki több, a Nagy család történetére vonatkozó adatra is felhívta a figyelmemet. Továbbá a Hadtörténelmi Levéltár és Irattár Bécsi Kirendeltségének delegátusait, Dr. Balla Tibort és Dr. Lenkefi Ferencet. Nem utolsó sorban pedig Németh Györgyöt, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosát.

Ugyanakkor köszönettel tartozom kedves kollégáimnak, Oross András főlevéltárosnak és Dr. Vég Ferencnek a gondolatébresztő beszélgetésekért és önzetlen segítségnyújtásukért.

A disszertáció elkészültében – a fent említett tanáraink, ismerőseim és barátaim felbecsülhetetlen támogatása mellett – a legnagyobb köszönet a férjemet, Balogh Lászlót illeti, akinek a segítése, biztatása, és néha erőszakossága nélkül sokszor feladtam volna ezt a munkát. Köszönöm! A gyermekeimnek pedig szeretném megköszönni azt a megértő türelmet, amit az elmúlt években – fiatal koruk ellenére – tanúsítottak, amikor olyan sokszor kellett nélkülözniük az anyukájukat.

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	2
1. BEVEZETÉS	5
1.1. A disszertáció célkitűzései és felépítése	5
1.2. A forrásbázis bemutatása és feldolgozásának módszertana.....	7
2. CSALÁDTÖRTÉNETI KITEKINTÉS	10
2.1. A nagyapa, Nagy Egyed	10
2.2. Az apa, Nagy János.....	22
2.3. Nagy Tamás, a nagybáty	26
2.3. Nagy Ferenc katonai pályafutásának kezdetei	28
3. GYÖNGYÖSI NAGY FERENC A KANIZSÁVAL SZEMBENI VÉGVIDÉKEN	34
3.1. A Kanizsával szembeni végvidék	34
3.2. A Batthyányak, a végvidék urai	43
3.3. Nagy Ferenc a végvidéken (1675–1682)	47
4. A KANIZSÁVAL SZEMBENI VÉGVIDÉK NAGY FERENC FŐKAPITÁNY-HELYETTES JELENTÉSEI ALAPJÁN AZ 1683. ÉVI OSMÁN HADJÁRATTÓL KANIZSA 1690. ÉVI VISSZAFOGLALÁSÁIG ..	56
4.1. A végvidék az 1683. évi oszmán hadjárat idején.....	56
4.1.1. A végvidék feladatai és szerepvállalása	60
4.1.2 „ita‘ât ve inkıyâd”(‘behódolás és engedelmesség’) – a végvidék Thököly Imre és az oszmánok oldalán 1683 nyarán	69
4.1.3.„Mi sem uoltunk vétkeesebbek massoknál” – visszatérés a király hűségére	85
4.2. Új kihívások és új főkapitány „Bécs és Buda között”	91
4.2.1. A végvidék intézményi önállóságának visszaállítása és katonai feladatainak ellátása 1684-ben.....	91
4.2.2. Az 1685. évi katonai szerepvállalás Batthyány II. Ádám főkapitány irányítása alatt	104
4.3. A végvidék feladatai és részvétele a Buda ostroma körüli hadműveletekben	114
4.3.1. Előkészületek a táborba vonulásra	115
4.3.2. A hír és értéke a végvidéken 1686-ban	121
4.3.3. Batthyány II. Ádám és katonái a Buda alatti táborban.....	130
4.4. A végvidék 1687-től Kanizsa 1690. április 13-i visszafoglalásáig.....	134
4.4.1. A végvidék megváltozott katonai feladatai 1687-ben.....	138

4.4.2. A blokadírozás.....	145
4.4.3. A végvidék fokozódó nehézségei.....	167
4.4.4. A „török kérdés” a végvidéken 1687–1690-ben	179
5. ÖSSZEGZÉS	186
IRODALOMJEGYZÉK.....	195
MELLÉKLETEK.....	216
1. A gyöngyösi Nagy család családfája	216
2. A Kanizsával szembeni végvidék a 17. század utolsó harmadában	217
3. Nagy Ferenc levele Esterházy Pálhoz, 1683. szeptember 22.....	218
4. A Kanizsával szembeni végvidék létszámadatai 1686-ban	219

1. BEVEZETÉS

1.1. A disszertáció célkitűzései és felépítése

Jelen disszertáció alapvető forrásbázisát Gyöngyösi Nagy Ferencnek a herceg Batthyány család levéltárában fennmaradt levelei adják. A 17. század utolsó harmadában a Kanizsával szembeni végvidéken főkapitány-helyettesként (*vicegenerális*) tevékenykedő Nagy Ferentől az említett levéltárban 313 darab levél maradt fenn (MOL P 1314 No 18 772–18 791, 32 954–33 269, 54 871.) Ezen forrásoknak külön jelentőséget ad, hogy azok túlnyomó része az 1683 és 1691 közötti évekből, azaz az ún. visszafoglaló háborúk (1683–1699) időszakának első felében íródott. Így nem csupán egy személy életútját kísérelhetjük nyomon a segítségükkel, hanem megismerhetjük a végvidék mindennapi életét a térség történelmének e sorsdöntő időszakában, valamint betekintést nyerhetünk abba, hogy a végvidék milyen szerepet játszott a kor hadi eseményeiben.

A levelek írója, Nagy Ferenc, *végvári katonadinasztia* tagjaként a 17. század utolsó harmadában emelkedett – a több évtizedes katonai pályafutása csúcspontjának tekinthető főkapitány-helyettesi tisztsége mellett – bárói rangra. A gyöngyösi Nagy család, amely így bő egy évszázad alatt a nemtelenek közül a nemesek, sőt a főnemesek soraiba lépett, nem ismeretlen a 16–17. század magyar történelmével foglalkozó kutatók számára. A család felemelkedésével már a 19. század jeles családfakutatója, NAGY IVÁN is foglalkozott *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal* című munkájában.¹ Majd 1902-ben MOCSÁRY ISTVÁN tett jelentős kiegészítéseket, illetve helyesbítéseket elsősorban Nagy Ferenc közvetlen felmenőivel – a nagyapjával, Nagy Egyeddel és az apjával, Nagy Jánossal – kapcsolatban.² IVÁNYI EMMA pedig 1984-ben egy elsősorban Nagy Ferenc életútját végig követő tanulmányt jelentetett meg.³ Legutóbb pedig VARGA J. JÁNOS kutatásai irányították rá a figyelmet Nagy Ferenc pályafutásának korábban kevés

¹ NAGY VIII 1860, 75–76.

² MOCSÁRY 1902.

³ IVÁNYI 1984.

figyelmet kapott pontjaira.⁴ A fent említett kutatók életrajzi vonatkozások tekintetében felhasználták az *Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Protocolle* (ÖStA KA HKR Prot.) anyagait, valamint az általunk vizsgált, Nagy Ferenc által írt levelek egy részét is. A levelezés más szempontú, illetve a teljesség igényével történő feldolgozására ez idáig nem történt kísérlet. Bár a disszertációnak nem célja a gyöngyösi Nagy család történetének részletes bemutatása, mégis megkerülhetetlen és szükségszerű, hogy a *Családtörténeti kitekintés* című fejezetben részletesen tárgyaljuk a családra, illetve a magára Nagy Ferencre vonatkozó új – többek között saját kutatásaimon alapuló – adatokat.

Nagy Ferenc leveleinek időbeli határai és eloszlásuk már önmagukban kijelölték, hogy a feldolgozás során az oszmánok 1683. évi magyarországi hadjárata és Kanizsa várának 1690 tavaszán történt visszavétele közötti időszakra helyezzük a hangsúlyt. A levelezés tanulmányozása során az elsődleges szempont a Kanizsával szembeni végvidék feladatainak, szerepének és helyzetének lehető legrészletesebb nyomon követése volt. A rendelkezésemre álló forrásanyag azonban több irányú vizsgálatra is lehetőséget adott. A levelek írója a 17. század utolsó harmadában a Magyar Királyság főnemeseiként az Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*) által irányított védelmi rendszer egyik övezetének magas rangú katonai tisztviselője, a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettese volt. Tisztségéből adódóan a végvidék központjában, Egerszegen székelve helyben irányította és szervezte a végvidék életét, illetve – kötelezettsége révén – figyelemmel kísérte a visszafoglaló háborúk hadi eseményeit. Levelei alapján lehetőség nyílik a főkapitány-helyettesi tisztséggel együtt járó kötelezettségek, jogok, hatáskörök megrajzolására, vagyis tevékenysége jellegének megismerésére. Ezen keresztül pontosabb képet kaphatunk magának a végvidéknek a működéséről, feladatairól, problémáiról, katonai és polgári lakosságának viszonyáról is. Mindezt egy olyan történelmi időszakban, amikor a helyi problémákat és nehézségeket a nagy történelmi, politikatörténelmi események számos esetben – még a kortárs szemlélő számára is – elfedhették.

Az általunk vizsgált korszakban azonban nemcsak változott, hanem több ponton gyökeresen át is alakult a Kanizsával szembeni végvidék társadalmi, gazdasági és igazgatási szerkezete. Ezt a folyamatot egy elhúzódó, háborúkkal terhelt időszakon

⁴ Előadás a Gyöngyösi Nagy Ferencről elhangzott: Kard és karrier – tudományos konferencia Bottyán János kuruc generális halálának 300. évfordulója alkalmából. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest, 2009. október 15.

keresztül követhetjük végig, amikor az európai keresztény hatalmak összefogásának eredményeképpen megkezdődött az Oszmán Birodalom kárpát-medencei hegemoniájának felszámolása. A magyarországi oszmán hódoltság megszüntetésének/megszűnésének következtében szükségszerűen változott meg a 16. század közepétől kiépülő, majd a század végére többé-kevésbé állandósuló védelmi övezetek, végvidékek szerepe, jelentősége. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes levelein keresztül lehetőségünk van rávilágítani arra, hogy ezt az átalakulási folyamatot miként élték meg a végvidék irányítói és katonasága, miképpen ért véget egy addig jelentős szereppel bíró végvidék történelmének egy szakasza, és milyen átalakulási kényszerrel kellett szembenéznie az oszmán fenyegetés megszűnése után a helyi társadalomnak.

1.2. A forrásbázis bemutatása és feldolgozásának módszertana

A herceg Batthyány család levéltára – az 1945. évi nagy pusztítás ellenére – a magyarországi török hódoltság időszakának egyik leggazdagabb forrásbázisát biztosítja a korral foglalkozó kutatók számára, mind politika-, mind gazdaság-, mind pedig művelődéstörténeti szempontból is.⁵ Egyedülálló jelentőséggel bír a több mint 55 ezer darabot tartalmazó ún. *Missiles*-gyűjteménye (MOL P 1314), amelynek részét képezi az általunk vizsgálat alá vont iratanyag.

A Nagy Ferenc által írt levelek – amelyeknek a száma a levéltári jelzet alapján 313 darab – egy része említést tesz még eredetileg a levelekhez mellékelte egyéb iratokról, mások által közvetlenül Nagy Ferencnek vagy feletteseinek címzett levelekről. Ezen iratok, illetve levelek egy része mára már bizonyosan elveszett, más részük pedig esetlegesen külön jelzetszám alatt a *Missiles* anyag részét képezik. A Nagy Ferenc neve alatt fennmaradt levelezés így is megközelítőleg három és félszáz (346) darab dokumentumot foglal magába. A fennmaradt anyag azonban nem egyenletesen oszlik el az évek között. Míg a 1676 és 1682 közötti időszakból évente 1–9 irat maradt ránk (összesen 20 levél, illetve a mellékletekkel együtt 29 irat), addig az 1684 és 1691 közötti időszakból összesen 283 levéllel (összesen 307 darab irattal) rendelkezünk. Az 1683. évre datálható iratanyagot (7 levél) a későbbiekben részletezett történeti körülmények

⁵ A levéltárat az 1945-ben ért nagy pusztítás közepette menekítették ki a család körmendi kastélyából. A levéltár sorsáról lásd: ZIMÁNYI 1994; BAJZIK 2006; ZIMÁNYI 2006.

következtében külön kezeltük. Nagy Ferenc főkapitány-helyettesi időszakának utolsó éveit tekintve pedig mindösszesen 1 darab iratot ismerünk ebből a levélgyűjteményből, amely az 1694. évben keletkezett, illetve 2 darab év nélküli levelet. Az említett dokumentumok mellett Esterházy Pál iratai között is találhatók Nagy Ferenc által írt levelek, hiszen katonai pályája első felében a bányavidéki végvidéki főkapitányság váraiban a későbbi nádor alatt teljesített katonai szolgálatot (MOL P 125 No 3319–3323). Sőt az ezt követő időszakból, 1681-ből és 1683-ból is maradt fenn egy-egy levél tőle a nádori levéltárban (MOL P 125 No 3324, 3325.). Thaly Kálmánnak az 1683. évi táborozás eseményeivel kapcsolatosan megjelent forrásközlése pedig, amely Batthyány Kristóf és Batthyány II. Ádám levelezéséből válogat, tartalmaz egy olyan Nagy Ferenc által írt levelet, ami a főkapitány-helyettes szóban forgó levelezéséből ma már hiányzik (THALY 1887, 115–116. No 18.) Az sem zárható ki, hogy további kutatás eredményeképpen még előbukkanhat néhány újabb dokumentum.⁶

A feldogozott forrásbázis egy levélgyűjtemény, ami azonban jelen esetben – mivel a főkapitány és helyettese közötti levélváltásról van szó, az iratok tartalma pedig szorosan kötődik a tisztségükből adódó ügyekhez – hivatalos levelezésnek tekinthető. Annak ellenére, hogy (többségében) Nagy Ferenc főkapitány-helyettesi kötelezettségéből adódóan tesz jelentéseket feletteseinek, a levelek – a korszakban általános jelleggel – számtalan személyes jellegű információt és megjegyzést is tartalmaznak. A „magán” jelleg következtében is, fontos módszertani szempont a levelekben felmerülő kérdések, illetve problematika vizsgálatával kapcsolatos további forrásanyag beemelése. Alapvető kontroll-forrásként – mivel az érintett háborús időszakban a végvidékekkel folytatott hivatalos levelezés leggazdagabb bázisát adja – az Udvari Haditanács iktatókönyveinek (ÖStA KA HKR Prot.) bejegyzéseit használtam. Ezen iktatókönyvek egy része évekre lebontva tartalmazza az Udvari Haditanácshoz bemenő iratok regesztáit, gyakran hosszabb másolatait (ÖStA KA HKR Prot. Exp.), míg másik része szintén évekre lebontva az onnan kimenő utasításokat tartja nyilván (ÖStA KA HKR Prot. Reg.). Munkám során – a kötetek száma és terjedelmes volta miatt – elsősorban azoknak az éveknek a bejegyzéseit követtem végig, amely időszakban Nagy Ferenc végvidéki főkapitány-helyettesként működött (1680/1681–1695).

⁶ Ebben a további családtörténeti kutatások hozhatnak előrelépést, más családi levéltárak iratai közül is előkerülhetnek Nagy Ferenc által írt – vagy személyéhez kapcsolódó – levelek, dokumentumok. Személyes tapasztalataim alapján pedig úgy vélem, hogy még ma is kallódnak magánkézben olyan iratok, amelyek a Batthyányiak körmendi levéltárából származnak.

A feldolgozás fő csomópontjai természetesen egyben a visszafoglaló háború kiemelkedő eseményei: így a magyarországi török hódoltságban fordulópontot jelentő 1683. évi bécsi hadjárat, Buda várának szimbolikus jelentőséggel is bíró visszafoglalása 1686-ban, illetve ezt követően Kanizsa várának 1690. évi visszafoglalása, illetve az ahhoz vezető út. Ezek a kiemelkedő történeti események a Kanizsával szembeni végvidék katonasága és élete szempontjából meghatározók voltak. Az események jelentőségükből adódóan a szakirodalomban és a forrásfeltárások terén is máig preferált területei a magyar – a bécsi ostrom esetében a külföldi, elsősorban osztrák – történetírásnak. Mivel megkerülhetetlen, hogy részletesen kitérjünk ezekre az eseményekre, arra törekedtem, hogy ezek kapcsán a – több esetben magyar nyelvre máig lefordíthatatlan vagy kevésbé hozzáférhető – török nyelvű forrásokat is beemeljek a vizsgálatba. Ezáltal a végvidék számára fontos eseményeket és az azokat érintő, mikro-vizsgálatokat lehetővé tevő *Missiles* anyagot tágabb összefüggésrendszerbe helyezhettem.

A dolgozat *Függelékében* közlöm Nagy Ferencnek a Batthyány levéltárban fennmaradt leveleit, amiket betűhíven, központosítás nélkül írtam át, mert nagy részben a főkapitány-helyettes saját kézírását őrizték meg. A rövidítéseket feloldottam, a rövidített szóelemeket kurziváltam a szövegekben. A *Függelékben*, illetve a dolgozatban is, ha nem olvasható vagy nem értelmezhető szövegrész van, azt külön jelöltem [--] módon. Ha az olvasat bizonytalan volt, akkor arra kérdőjel (?) kihelyezésével utaltam. Ha egy szövegrész az irat rongálódása miatt olvashatatlan, azt a következő módon jelöltem: <...>. Amennyiben a nem olvasható részek esetében valószínűsíthető a szöveg, azt a zárójeleken belül kurziváltan adtam meg. Ugyanígy a betűhív átírást követtem a német nyelvű forrásanyag idézése során is. Az arab betűs oszmán szövegek esetében a mai latin betűs török átírást alkalmaztam, és a korabeli kiejtést igyekeztem követni. A török szövegrészek mellett közlöm azok magyar fordítását.

2. CSALÁDTÖRTÉNETI KITEKINTÉS⁷

A Dunán inneni kerületi és egyúttal a bányavidéki (1589-től érsekújvári) végvidéki főkapitányság⁸, majd pedig a Dunántúlon a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányság⁹ váraiban katonai szolgálatot teljesítő *gyöngyösi Nagyok* alig egy évszázad alatt emelkedtek fel a nemtelenek közül a magyar főrangúak közé. Életük és pályájuk jellemző példa arra, hogy a hódoltság kori Magyarországon a végvári katonák számára milyen előmenetel lehetőségét teremtette meg, ha a törökellenes harcokban kitűntették magukat. Emellett azt is ki kell emelnünk, hogy a család tagjai – mind Nagy Egyed, mind az unoka Nagy Ferenc is – olyan történelmi korszakban éltek, amikor a politikai változások is nagymértékben befolyásolhatták a családok felemelkedését, a családtagok előmenetelét vagy éppen a bukásukat. A gyöngyösi Nagy család felemelkedésének vizsgálata egyszerre ad példát a korszak társadalmának jellemző sajátosságaira, és végig kísérhetjük a család meghatározó személyiségének, Nagy Ferencnek a személyes – katonai és közigazgatási képességeit és kapcsolatrendszerét felhasználó – karrierjét. Három generáció alatt a család nemcsak nemességet nyert, de Nagy Ferenc révén bárói rangra is emelkedett.

2.1. A nagyapa, Nagy Egyed

A Heves megyei Gyöngyös településről előnevet szerző¹⁰ család első ismert tagjának, Nagy Egyednek a nevével a 16–17. század fordulóján zajló tizenöt éves háború (1593–1606) kapcsán rendelkezünk adatokkal. Hont vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvei szerint – Nagy Ferenc nagyapja – Nagy Egyed 1597. március 23-án Nagy

⁷ A családfát lásd a dolgozat mellékletében: 216.

⁸ A Dunán inneni kerületi (*Kreis in Cisdanubium, partus regni Hungariae Cisdanubianarum*), illetve a bányavidéki (*bergstädterische Grenze, confinia antemontanorum*), majd érsekújvári végvidéki főkapitányság kialakulásáról lásd: PÁLFFY 1998, 191–192, 197–198; PÁLFFY 2000, 46, 57–58. – A magyarországi védelmi övezetek kialakulásáról a Kanizsával szembeni végvidék kapcsán lásd később: A *Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezetben (3.1.).

⁹ Lásd később: A *Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezetben (3.1.).

¹⁰ NAGY 1860, 75; MOCSÁRY 1902, 177.

Lőrinc nevű rokonával együtt nyert nemeslevelet, aminek kihirdetésére 1599-ben a vármegye közgyűlése előtt került sor.¹¹

Nagy Egyed végvári – és már rögtön végvári kapitányi – szolgálatára az első adatot Istvánffy Miklós történeti munkájában olvashatjuk: 1593-ban, miután Christoph von Teuffenbach zu Mairhofen felső-magyarországi (vagy kassai) végvidéki főkapitány (1592–1598)¹² és Pálffy Miklós bányavidéki végvidéki főkapitány (1589–1600)¹³ egyesült serege sikeresen visszafoglalta a töröktől Füleket (1593. november 27.) és további kisebb várakat, a hadakat téli szállásra küldték.¹⁴ Pálffy Miklós visszavonulóban még megadásra kényszerítette Szécsényt (december 3.), majd „s tovább menvén Drégelyt, magos helyen lévő várat, s Palánkot [Drégelypalánkot], mely az Ipoly folyóvíz mellett gyönyörűséges s alkalmas helyen az töröktől építtetett vala, ijedtekben kiszökvén az oltalmazók belőle, pusztán találá, s azokat könnyű munkával elfoglalván [december 7-én], Nagy Egyed kapitányra, vitéz emberre bízá, hogy megőrizze”.¹⁵ Istvánffy ezen információja összhangban van Nagy Egyed egy 1605-ben írt folyamodványának (*supplicatio*) azon közlésével, miszerint ekkor már tizenhárom éve – tehát 1593 óta – szolgált Drégelypalánkon, majd pedig Füleken. Azt is megtudjuk belőle, hogy katonai pályáját húsz éves korában kezdte. Azt pedig, hogy mikor volt húsz éves – és hogy mikor születhetett –, a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tudjuk meghatározni.¹⁶

Nagy Egyed drégelypalánki kapitányként Teuffenbach és Pálffy Miklós irányítása alatt részt vett a tizenöt éves háború felső-magyarországi hadakozásaiban. Ugyancsak Istvánffy említi, hogy 1596-ban, Eger várának török kézre kerülése (október 13.) után és a nevezetes mezőkeresztesi csatát (október 26.) megelőzően Pálffy Miklós parancsára Nagy Egyed és Arnót János indult az ellenség szándékainak kikémlelésére, majd hírt hoztak

¹¹ Hont megye jegyzőkönyvi adatára hivatkozik MOCSÁRY 1902, 178. Ugyanakkor Nagy Egyednek Nagy Lőrincel való rokoni kapcsolata tisztázatlan, akár testvére is lehetett.

¹² PÁLFFY 1997, 273. – A felső-magyarországi (*Feldobrist/Generalobrist in Oberungarn, supremus capitaneus partium regni Hungariae superiorum*) főkapitánysgról lásd: PÁLFFY 1998, 191–192, 197–198; PÁLFFY 2000, 47, 56.

¹³ PÁLFFY 1997, 271.

¹⁴ KOMÁROMY 1890, 59; BÁNLAKY 2001; TÓTH S. 2000, 143–144.

¹⁵ ISTVÁNFFY 2009, 144; KOMÁROMY 1890, 61. Az eseményekre lásd: TÓTH S. 2000, 144; BÁNLAKY 2001.

¹⁶ Nagy Egyed füleki vicekapitány folyamodványa: ÖStA HKA HFU RN. 89. Konv. 1605. augusztus fol. 118–121. – Nagy Iván 1594-re vonatkozóan azonban még Drégelypalánk alkapitányaként (*vicekapitány*) említi. Nagy Iván adata azonban nincs hivatkozással alátámasztva. NAGY 1860, 75. – Esetleg Nagy az alkapitányságot arra is érthette, hogy a végvidéknek a főkapitányához képest volt alkapitány?

arról, hogy III. Mehmed szultán (1595–1603) egész seregével megindult, hogy megütközzön a keresztény hadakkal.¹⁷ Nagy Egyed részvételét a további harcokban igazolja még egy 1597 februárjában az Udvari Haditanácsnak küldött tudósítás is arról, hogy – információi szerint – egy négyezer fős tatár csapat rabló hadjáratot tervez végrehajtani az Ipoly mellett.¹⁸ Még ez év nyarán pedig értesítette Pálffy Miklóst a közelben lévő törökök szándékairól, illetve decemberben arról számolhatott be neki, hogy a szécsényi lovasok útközben Gyöngyös felé takarmányt szerző törökökre akadtak, akiknek egy részét levágták, a többieket pedig elfogták.¹⁹ Amikor pedig 1599 őszén – miután Dámád Ibrahim pasa nagyvezír²⁰ hadakat indított Nógrád és Drégelypalánk környékének felprédálására²¹ – Pálffy Miklós engedélyt kapott az ellenséggel szembeni ún. lesvetésre, és ő is Drégelypalánk felé vonult: „s ott Nagy Egyedtől, az helynek kapitányától megérté, hogy közel ezer török, tatárokkal elegy Szécsén felé nyargalt volna, s midőn az hídon általment volna [az Ipolyon], ugyanazon Egyed kalauza lévén, azokat sok szegény embereknek s barmoknak prédájával előtalálá, s erősképpen sebességgel rájuk rohana, s megszabadítván az foglyokat, s a prédát tőlök elvévén ide s tova elszéledve s –szaggatva rész szerént megfutamtatásokba őket levágá, rész szerént az Ipoly folyóvízben ugrattatván nyakra-főre beleölé. És hatvan elevent fogván, s másfélszáz ellenség fejét visszahozván, a táborba győzedelmesen visszajöve”.²² A fenti események közben – a háború befejezésének reményében – béketárgyalások folytak a keresztények és az oszmán vezetés között, amik azonban októberben megszakadtak.²³ Ezt követően pedig mind Drégelypalánk, mind pedig Drégely védői arra kényszerültek, hogy a nagyvezír serege és főként a tatárok fenyegető pusztítása előtt kiürítsék a várat és egy időre elmeneküljenek.²⁴ Az oszmánok ez évi visszavonulását követően Drégelypalánkot ismét a keresztény katonák vehették birtokukba.

¹⁷ ISTVÁNFFY 2009, 262. Vö. NAGY 1860, 75: „Nagy Egyed Pálffy Miklós parancsára portyát vezetett Eger felé.”

¹⁸ MOCSÁRY 1902, 177. Pálffy Miklós 1597 tavaszán a Garam mentén táborozott. ISTVÁNFFY 2009, 277.

¹⁹ MOCSÁRY 1902, 177.

²⁰ Dámád Ibrahim pasa kétszer töltötte be a nagyvezírséget: 1596. április 4–október 26/27., 1599. január 6–1601. július 10. DANIŞMEND 1972, 163, 177, 191, 206.

²¹ ISTVÁNFFY 2009, 331–332.

²² ISTVÁNFFY 2009, 333.

²³ A béketárgyalásokra lásd: IVANICS 1993; IVANICS 1994, 140–148; TÓTH S. 2000, 303–306; ZACHAR 2006, 261.

²⁴ KJÁTIB CSELEBI 1916, 290; TÓTH S. 2000, 306. – A tatár hadak pusztításairól lásd: MATUNÁK 1905.

Nagy Egyed drégelypalánki működésének idejéből maradt ránk a Margittay család hagyatékában négy – a törökök által – neki címzett levél,²⁵ amelyek közül Hüszeim (*Huzejim*) hatvani aga 1597-es és Ahmed (*Ahmatt*) budai pasa²⁶ 1598 februárjában íródott levele is a Drégelypalánkon raboskodó, illetve a váltságdíjuk összeszedéséért az Oszmán Birodalom területére (értsd elsősorban a hódoltság területére) bebocsátott török foglyok ügyéről szól.²⁷ Az okát nehéz meghatározni, de a hatvani aga levelében fontosnak tartotta azt is megemlíteni Nagy Egyedről, hogy „nemzetsegedről Giöngiösj fiu volna te *kegyelmed*”,²⁸ ami a régebbi vagy jó ismeretségükre is utalhat. A budai pasa leveléhez kapcsolódik Davud (*Dauud*) bég 1598. februári levele is.²⁹ A Drégelypalánkon raboskodó törökök („kik egy hajan huszan vadnak”³⁰) állítólag Davud bég kérésére bocsátották be a hódoltság területére Szabó Mahmud (*Szabo Mamhut*) nevezetű rabot, hogy a meghagyott napra maga vigye vagy küldje el az összegyűjtött váltságdíját. Ahmed budai pasa levelének oka, hogy a kezességet vállaló rabok panaszt tettek nála, miszerint mindez nem történt meg. A pasa ígéretet tett a közbenjárásra. Ugyanakkor Davud bég a kezesek előtt tagadta, hogy hitlevelet adott volna Szabó Mahmudért, azaz hogy felelősséget vállalt volna érte. Mindemellett felajánlotta segítségét a raboknak. Ahmed pasa 1598 februárjában Nagy Egyednek, mint palánki kapitánynak címezte a levelét, 1601 januárjában pedig a Muharrem (*Muharem*) nevű pesti szpáhi is drégelypalánki főkapitánynak titulálta őt.³¹

²⁵ RÁDAY LT. C 217 No 1, 2, 4, 5.

²⁶ Ahmed pasa 1595. május–augusztusban, majd 1596. május–októberben és 1597 februárjától 1598 októberéig töltötte be a budai beglerbégi tisztséget. GÉVAY 1841, 18–19.

²⁷ RÁDAY LT. C 217 No 1, 2. – Megjegyzem a No 2. számú levélről a segédletben az található, hogy Lymatt pasa levele, de ezt a rossz olvasatnak köszönhetően írhatták le, helyesen *Ahmatt*, azaz Ahmed pasa szerepel a levélben.

²⁸ RÁDAY LT. C 217 No 1.

²⁹ RÁDAY LT. C 217 No 3.

³⁰ RÁDAY LT. C 217 No 2.

³¹ RÁDAY LT. C 217 No 5. Muharrem szpáhi Nagy Egyed rabja volt, aki a sarca egy részét már megfizette, és a fennmaradó részt is meg tudta volna fizetni, de követelték tőle vissza az összekoldult pénzt a törökök is. Ráadásul azt mondták, hogy egy bizonyos Ramadan nevű rab kezességet vállalt érte, és annak ellenére, hogy Ramadan a saját sarcát megfizette, Muharrem szpáhi miatt fogva tartotta Nagy Egyed, sőt még az ujját is lemetszette. Az ügy tisztázását kéri Nagy Egyedtől, miszerint Ramadan nem kezes érte, hogy nem tartja fogva, és hogy az ujját sem metszette le.

A források nem csupán a törökökkel szembeni hadakozás, illetve a török rabok ügyeivel kapcsolatban emlékeznek meg a személyéről. Kutassy János esztergomi érsek (1597–1601) 1601 tavaszán azért tett panaszt Nagy Egyed palánki kapitány és katonái ellen, mert azok az érseki jószágokat pusztították, illetve, mivel a kapitány erőszakosan lépett fel az érseki tisztekkel szemben.³² Az eset részletesebb ismerete nélkül nehezen nyilváníthatunk véleményt, de hasonló károkozások, pusztítások szinte állandó velejárói voltak a végvidéki életnek.

Nem feltétlenül negatív, talán inkább rendkívül ambiciózus személyiségének megítéléséhez szolgálhatnak adalékul a Nógrád vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiben vele kapcsolatban fennmaradt bejegyzések. A Nagy Egyed drégelypalánki kapitány és nándori Bene András közötti vita 1601 és 1602 folyamán több alkalommal is a vármegye elé került. Ennek alapját az képezte, hogy mind Bene Andrásnak, mind pedig Nagy Egyednek – részben bérelt – birtokrészei voltak több nógrádi faluban (Tarnócon, Kalondán, Gergén). Bene András 1601 nyarán tiltakozást nyújtott be a vármegyének, miután Nagy Egyed az ő birtokainak tizedét – szerinte jogtalanul – megszerezte magának.³³ A kettejük közötti ellentét elmélyülését jelzi, hogy 1602 januárjában mindketten a másik, illetve jobbágyaik jószágának elhajtásával vádolták egymást.³⁴ Bene András nyíltan hatalmaskodással vádolta a kapitányt. Nagy Egyed többi, ez idő tájt a vármegye előtt zajló tiltakozása a birtokain, birtokrészein, házában jogtalanul tartózkodó, mezejét, erdejét, rétjét jogtalanul használó jobbágyok eltiltására irányult.³⁵ Bár feltűnő, hogy az eltiltások többnyire Bene András jobbágyait érintették.

³² MOCSÁRY 1902, 177-178. Vö. BELITZKY 1972, 162.

³³ Nógrád vármegye közgyűlése 1601. június 19. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 87. No 570. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 71.

³⁴ Nagy Egyed tiltakozik Bene András ellen, mert az az elmúlt nyáron egyik jobbágyának két kancáját csikóval együtt elhajtotta. Ezzel 60 forintnyi kárt okozott neki. Nógrád vármegye törvényszéke és közgyűlése 1602. január 28. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 126. No 713. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 91. Bene András pedig azért indított pert Nagy Egyed és Újlaki Mihály ellen, mert azok – szintén az elmúlt nyáron – szervitoraik által két disznóját elhajtották kalondai birtokáról. Nógrád vármegye törvényszéke és közgyűlése 1602. január 28. A keddi napon folytatódó ítéletek 1602. január 29. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 134. No 744. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 96–97.

³⁵ Nógrád vármegye törvényszéke és közgyűlése 1602. január 28. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 127. No 714. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 91. Nógrád vármegye törvényszéke és közgyűlése 1602. április 29. A keddi napon folytatódó törvényszék 1602. április 30. Az irat eredetije: NML

Mindezek után 1602 májusában már Nagy Egyedet a füleki vár alkapitányi tisztségében találjuk Honorius Tanhauser német kapitány alatt, áthelyezésének okát azonban sajnos nem ismerjük.³⁶ Füleki működésének kezdetei egyáltalán nem bizonyultak problémamentesnek, és itt nem elsősorban az ő „hatalmaskodó” természete – ha egyáltalán ezt elfogadjuk – jelentette a gondot. Az alkapitány összeütközésbe keveredett egy Balogh Mihály nevű füleki lovas hadnaggyal, aki Gáspár nevű testvérével és András deákkal Nagy Egyed életére is tört. Az ügyben Thurzó György bányavidéki végvidéki főkapitány (1602–1604)³⁷ 1602 decemberében hadi törvényszéket tartott, ahol Balogh Mihályt fejvesztésre ítélték, a testvére, Gáspár és András deák feltehetően kegyelmet kapott.³⁸ A hadi törvényszék jegyzőkönyve kevésbé az alkapitány „hatalmaskodó” természetére, mint inkább a füleki vár katonaságának engedetlenségére, erőszakosságára hívja fel a figyelmet. Balogh Mihály és társai – a tanúvallomások megjegyzéseiből következtetve – irigységből, és mert magukat is tartották annyira, mint az alkapitányt, nem akarták elfogadni felettesüknek Nagy Egyedet.³⁹ Ezen ügy ismeretében rendkívül érdekes Mocsáry azon értesülése, miszerint Nagy Egyed neve – mintegy erőszakosságát alátámasztva – 1603 őszén egy gyilkossági ügy kapcsán merült fel, amiről az Udvari Haditanács szeptember 12-i leiratában Thurzó Györgytől, a bányavidéki végvidéki főkapitánytól kért jelentést.⁴⁰

Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 153. No 821. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 109. Nógrád vármegye közgyűlése és törvényszéke 1602. július 8. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. A. I. 176. No 907. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 122. – Mindezt vö. NAGY VIII 1860, 75.

³⁶ 1602 májusában már, mint füleki alkapitány lépett fel Nógrád vármegye előtt is. Nógrád vármegye közgyűlése 1602. május 20. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 165. No 847. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 115. Nagy Iván csupán annyit említ, hogy 1603-ban alkapitányként működött Füleken. NAGY 1860, 75. – Fülek kapitánya ekkor Honorius Tanhauser. KOMÁROMY 1890, 61. – 1602 augusztusában az Udvari Haditanácsnak küldött jelentéseiről lásd: MOCSÁRY 1902, 178.

³⁷ PÁLFFY 1996, 271.

³⁸ Az ügyben 1602. december 11-én tartott hadi törvényszék hiányos, magyar nyelvű jegyzőkönyvét közli KOMÁROMY 1890, 63–75. Az esetet említi még: JAKUS 1995, 27, de ő csak Balogh Mihály szolgájának büntetéséről ír: „pellengér alatt három pálczával veretessék”.

³⁹ András deák azt mondta egy tanú szerint: „bestye kurva fiának légy vice kapitánya, vagyok én olyan ember mint te”. KOMÁROMY 1890, 68. Ugyancsak ő: „a szavát nem fogadgya [Nagy Egyednek], mert ő nem látta az ő felsége levelét és parancsolattját, melyel őtet a vice kapitányságra behozták volna”. KOMÁROMY 1890, 69. Balogh Mihály Nagy Egyedet „Bécsben járó bestye lélek kurva fiának, Nagy ivogató bestye lélek kurva finak, zsidó szakállu ki pellengérezett lélektelen bestye lélek kurva finak” nevezte. KOMÁROMY 1890, 74.

⁴⁰ MOCSÁRY 1902, 178.

Ennek az ügynek a pontos háttérét a hiányos forrásanyag miatt nem ismerjük, de fölöttébb elgondolkodtató, hogy éppen egy Balogh Gáspár nevű ember megölésével vádolták, akiről persze nem tudjuk biztosan, hogy azonos-e a fent említett Balogh Gáspárral, de elképzelhető. Mindenesetre az 1603-as gyilkossági ügy rendezése – Nagy Egyed további pályafutása alapján azt mondhatjuk, hogy – számára kedvezően alakult.

Az alkapitány füleki szolgálatának az 1604-ben kirobbanó Bocskai István vezette felkelés (1604–1606) vetett véget.⁴¹ Az Udvari Kamara (*Hofkammer*) Nagy Egyeddel kapcsolatba hozható ügyleírásai tanúskodnak arról, hogy a Bocskai-féle „rebellió” idején megmaradt az uralkodó, I. Rudolf (1576–1608) hűségén. Fülek városát Bocskai katonái Bosnyák Tamás vezetésével már 1604 végén elfoglalták, a kapitány, Honorius Tanhauser negyedfélszáz (350) német katonájával – mert magyar őrség ekkor már nem volt – beszorult a várba. Végül 1605 tavaszán vízhiány miatt kényszerült a vár feladására.⁴² Nagy Egyed ekkori tevékenysége nem ismert, de még ez évben a meghalt Soós Gábor és a lázadó Posar Lukács – az Udvar által konfiskált – birtokait kérte az Udvari Kamarától.⁴³ Majd az év végén pedig Topos Bálinttal együtt folyamodott a Hont vármegyei Szabatka mezővárosért és néhány Heves megyei faluért, amelyek korábban a magvaszakadt Bodghy Gáspár birtokai voltak.⁴⁴ A következő év januárjában az Udvari Kamara arról tett jelentést, hogy a kérvényezők ezt szolgálatukért és a rebellio alatti károkért megkapják.⁴⁵ Ugyancsak katonai érdemei elismeréseként kapta meg Nagy Egyed 1606 májusában a

⁴¹ Az eseménykerek lásd: BÁNLAKY 2001; ÚJVÁRY 1984, 107–156; MAKKAI 1985, 709–764. A felkeléshez kapcsolódó, a legújabb eredményeket felmutató tanulmánykötet: PAPP–JENEY-TÓTH 2006.

⁴² ISTVÁNFFY 2009, 410, 419; PETTKÓ 1889, 323–325; BÁNLAKY 2001.

⁴³ ÖStA HKA HFU Rn. 89. Konv. 1605. augusztus fol. 117–121. Nagy Egyed folyamodványa fol. 118–121.

⁴⁴ ÖStA HKA HFU Rn. 90. Konv. 1606. január fol. 57–64. A falvak: *Giongiesghalaz, Bodon, Bogi, Chereokoz*.

⁴⁵ ÖStA HKA HFU Rn. 90. Konv. 1606. január fol. 53–56. Vö. Nagy Egyed „Rudolf királytól örök tulajdonul elnyerte Szabatkát (Rima-Szombat török kézből 1593-ban visszafoglalt erősségét), amely azonban csakhamar újra török iga alá kerülván, kevés ideig lehetett családja birtokában”. MOCSÁRY 1902, 178. De később Nagy Ferenc birtokjegyzékében ismét szerepelt: „Szabatka Török Végház volt Rudolphus Császár Kglmes urunk idejében visszanyerték, és adta emlétet Kglmes urunk eő Fölséghe szegény Eöreghe apánknak Nagy Egyednek, azután még a Török visszanyerte, most megh köröszvény kézre került”. MOCSÁRY 1902, 180. A birtokjegyzéket korábban Makay Dezső is közölte a Zalai tanügy VII. évfolyam 18. számában. MOCSÁRY 1902, 180. 9. jegyzet.

gyöngyösi (bor)tized egyik felét egy évre, míg a másik felét ugyanígy Nagy Tamásnak⁴⁶ és Újlaky Istvánnak adták.⁴⁷

Nagy Egyedet a Fülekről való kényszerű (?) eljövetele után elsőként az 1607. évtől adatolhatóan találjuk meg a gyarmati kapitányságban, pontosabban a Benda Kálmán által készített tiszti címtár annyit említ, hogy „Kapitány: Nagy Egyed 1607. máj.-ig”.⁴⁸ Fülek vára a tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki békekötés (1606) után császári kézen maradt.⁴⁹ Ezzel is magyarázható, hogy 1607 májusában Nagy Egyed nem fogadta el a neki ajánlott szécsényi kapitányságot: „Nagi Egeth den beuelch zu Setschen [Szécsény], weil man für die leuttenanschafft zu filleckh [Fülek] zugesteht nit annehmen will”.⁵⁰ Azaz Nagy Egyed logikusan elvárhatta, hogy visszahelyezzék a korábbi füleki tisztségébe, amelyről nem mondott le, illetve nem is bocsátották el. A régi-új füleki alkapitány májusban már kérte az Udvari Kamarától Füleken lévő háza kiváltságolását, továbbá két szomszédos jobbágy – Szabó Tamás és Szűcs Pál – alávetését.⁵¹ Ugyanekkor Topos Bálinttal együtt a múlt évben megszerzett Szabatka „predium” helyett⁵² Gömör megyei

⁴⁶ Nagy Tamás személyét jelen ismereteink alapján nem tudjuk beazonosítani. A szakirodalom előtt Nagy Egyed egyik fia ismert, akit Tamásnak hívtak. Róla az információkat lásd alább.

⁴⁷ ÖStA HKA HFU Rn. 90. Konv. 1606. május fol. 64–65. A három kérelmező folyamodványa: Rn. 90. Konv. 1606. május fol. 66–67. A Magyar Kamara véleménye tartalmazza, hogy a tizedet csak egy évre kaphatták meg: Rn. 90. Konv. 1606. május fol. 67. v. Vö. Mocsáry azon kijelentésével, miszerint 1606-ban az Udvari Kamara Nagy Egyed megjutalmazását sürgette az Udvari Haditanácsnál. MOCSÁRY 1902, 178. – A következő évben az érintettek ismét kérelmezték a gyöngyösi tizedeket, amit az Udvar jóvá is hagyott. ÖStA HKA HFU Rn. 93. Konv. 1607. június fol. 248–249, 272. – A gyöngyösi tized kérdése, azaz kérelmezése még 1607 őszén, illetve 1608 tavaszán is előkerült, amikor is Mátyás főherceg információkat, jelentést kért róla: ÖStA HKA HFU Rn. 94. Konv. 1607. október fol. 320–322; RN. 95. Konv. 1608. április fol. 2. – Gyöngyössel kapcsolatban Mocsáry azt írta, hogy ott Nagy Egyednek szőlője volt. MOCSÁRY 1902, 178.

⁴⁸ BENDA 1972, 298. Vö. NAGY 1978, 244. Átveszi még: JAKUS 1995, 27.

⁴⁹ A zsitvatoroki békekötéssel kapcsolatban legújabban lásd: PAPP 2006. Vö. még: ZACHAR 2006; G. ETÉNYI 2006.

⁵⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 217 fol. 130r. 1605. május 5. Azért nem akart Szécsénybe menni, mert a füleki hadnagyság (alkapitányság) illette meg. – Nagy Egyed füleki alkapitányságának kezdetét egyébként Mocsáry 1607-re tette feltehetően a fenti forrásra alapozva. Ő azonban azt írta, azért nem fogadta el Nagy Egyed a szécsényi kapitányságot, mert „neki már a füleki hadnagyság lett ígérve.” MOCSÁRY 1902, 178.

⁵¹ ÖStA HKA HFU Rn. 92. Konv. 1607. május fol. 235–241.

⁵² A kérdésre lásd: 43. jegyzet.

birtokokért folyamodtak az Udvari Kamarához.⁵³ Sajnos az ügyleírásokban nem szerepel annak a ténye, hogy meg is kapták volna, bár egy ilyen hosszadalmas és körültekintő eljárást követően joggal feltételezhetjük. Az Udvari Kamara ügyleírásai között még 1610 márciusában találkozunk a nevével, amikor is az elmaradt zsoldja (*stipendium*) kifizetését kérte.⁵⁴

Nagy Egyednek füleki alkapitányként a tizenöt éves háborút követő időszakban is meggyűlt a baja a határvidék török katonaságával: 1609-ben és 1610-ben is a törökök által elszenvedett sérelmeiről panaszkodott Thurzó Györgynek. Az előbbi esetben a hatvani törökök aratás idején 27 kereszt búzáját vitték el, majd szüret után a gyöngyös-peszeki szőlőhegyről 50 köböl borát merték ki a kádból, továbbá a még szedetlen szőlőt is elvitték, amiből 300 köbölnél is több bora lett volna.⁵⁵ A következő év elején a Fülekre érkező törökökkel folytatott egyezkedés után, ígéretet kapott arra, hogy „az nekem teőtt karert [ti. az elmúlt két évben elvitték a búzáját és borát] louat uonniak vagj Gyeöngyeöseön vagj holl leszen”.⁵⁶

Ugyanakkor a törököknek is volt mit panaszkodniuk a füleki alkapitányra. Haszán budai pasa (1609–1613)⁵⁷ 1612 februárjában Johannes Molarthnak, az Udvari Haditanács elnökének⁵⁸ írt terjedelmes levelében a magyar végvidéki katonaság békességet veszélyeztető cselekedeteinek taglalása közepette beszámolt arról, hogy amikor a hatvani Hüszein (*Hűszejn*) főaga Gyöngyös városába ment, hogy az adót beszedje „Nagý Egýeod reaiok month megh eresztuen zázloiáth, es fejéth véuén. Louath fegýueréth mindoneth el

⁵³ Az ügy 1607 szeptemberében még nem zárult le, Mátyás főherceg még információkat kér a Szepesi Kamarától és a felső-magyarországi biztosoktól. Nagy Egyed és Topos Bálint folyamodványával kapcsolatos dokumentumok: ÖStA HKA HFU Rn. 92. Konv. 1607. május fol. 215; Rn. 93. Konv. 1607. július fol. 135; Rn. 93. Konv. 1607. augusztus fol. 136–144. A kért Gömör megyei birtokok: „Zirk”, „Rakos”, „Nandras”, „Lewarth”/„Leuarth”, „Keövi”/„Kewi”, „Deresk”, „Liczech”/„Lich” pusztafalvak. – Az említett falvak Nagy Ferenc birtokjegyzékében nem szerepelnek. MOCSÁRY 1902, 180.

⁵⁴ ÖStA HKA HFU Rn. 98. Konv. 1610. március fol. 67. Az elmaradt zsoldja 247 Ft.

⁵⁵ MOL E 196 Fasc. 37. No 9. Idézi még: JAKUS 1995, 27.

⁵⁶ MOL E 196 Fasc. 49. No 35. Idézi még: JAKUS 1995, 27.

⁵⁷ Tirjái Haszán pasa ekkor már harmadik alkalommal töltötte be a budai beglerbégi tisztséget. Tisztségeire lásd: GÉVAY 1841, 20, 21, 24. Vö. SUDÁR 2010, 797. 110. jegyzet, ahol pontosította a pasa elhalálzásának időpontját.

⁵⁸ Molarth 1610-től töltötte be az Udvari Haditanács elnöki tisztségét. Az információt Cziráki Zsuzsannának köszönöm.

vitte s az tob mellette valo emborokkalis vgÿ cselekedoth”.⁵⁹ Ugyanez ügyben tettek panaszt Thurzó György nádornak (1609–1617) a füleki birtokos nemesek, mert Nagy Egyed gyöngyösi prédálása mind a birtokosoknak, mind pedig a jobbágyoknak kárára volt: a hatvani pasának és bégeknek 2000 Ft-ot kellett fizetniük a főagáért.⁶⁰ A nádor ezek után kártérítésre kötelezte Nagy Egyedet, és mivel a törököktől elrabolt dolgokat már kótyavetyére hányták, az alkapitány a saját vagyonából fizetett a gyöngyösi bírának.⁶¹ Mindettől függetlenül a magyar végbeliek – köztük Nagy Egyeddel – a továbbiakban sem hagytak fel a hasonló cselekedetekkel. Egyrészt, mert maga a budai pasa is erről panaszkodott levelében, másrészt, mert Bosnyák Tamás füleki kapitány katonái, illetve több szomszédos magyar végvár katonasága ellen ez idő tájt Ibrahim pasa egri beglerbég⁶² is gyakran szót emelt Thurzó Györgyhöz írt leveleiben.⁶³

Nagy Egyed bő egy évtizedes füleki szolgálat után 1614 áprilisában váci alkapitány lett, amely tisztséget Rudolph von Teuffenbach zu Mairhofen érsekújvári főkapitány (1613–1614)⁶⁴ kérésére kapta meg.⁶⁵ Még ezen év júniusában váci alkapitányként tett végrendeletet Drégelypalánkon,⁶⁶ amikor eltemette második feleségét, Kovács Juditot a Hont megyei Hídvégen.⁶⁷

⁵⁹ ÖStA HHStA Türkei 1. 94. Konv. 1. fol. 52. Az egész levelet lásd: Türkei 1. 94. Konv. 1. fol. 49–53.

⁶⁰ MOL E 196 Fasc. 44. No 2. Idézi: JAKUS 1995, 27–28. Vö. FEKETE 1932, 18: a hatvani törökök zaklatták a gyöngyösieket és 150 gurust követeltek tőlük.

⁶¹ MOL E 196 Fasc. 44. No 128. Idézi még: JAKUS 1995, 28.

⁶² Szokollu/Szarhos Ibrahim személyére, levelezésére Batthyány II. Ferencsel lásd: TÓTH 2011.

⁶³ „elseöben ezt Irhatom Nagyságodnak, Az Hatuan alatt Valo Niorgallas kijk cziellekettek, [--]: filekj [--] es louas l[--]z es szeczijeni es Giarmattiak keözeöl Akarattal azonkor leöt ez dologh Trombitakkal es zazlokkal Voltak esz szen tezen H[--] Voltak Harom zaz loual: ezeök mastis Iten Vadnak filekben” MOL E 196 Fasc. 77. No 26. Lásd még hasonló tartalommal: No 11, 34.

⁶⁴ PÁLFFY 1997, 271.

⁶⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 231. fol. 7v, 108v, 110v. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 232. fol. 6v, 39r, 102r. Vö. MOCSÁRY 1902, 178. Nagy Egyed beiktatására június 21-én került sor. – Sárközi Joó Máté megüresedett helyére került. JAKUS 1995, 28. – Nagy Iván csak annyit írt, hogy „1617-ben pedig váci kapitányságban találjuk”. NAGY VIII 1860, 75. – Váci alkapitánysága idejéből származó leveleket lásd: MOL E 196 Militare anyagban. Vö. ILA 1932, 46. – Nagy Egyed fizetése váci alkapitányként 31 forint 15 krajcár volt. JAKUS 1995, 26.

⁶⁶ MOCSÁRY 1902, 178.

⁶⁷ Nagy Egyed első feleségére vonatkozóan nincs adat. Kovács Juditot, aki a dicskei Kovács családból származott, 1595 körül vette el feleségül. MOCSÁRY 1902, 178. Mivel Nagy Egyed a feleségét Hídvégen temettette el, Mocsáry ebből arra következtetett, hogy ott is lehetett birtoka.

Természetesen váci alkapitányként is voltak összeütközései a törökkel, amiről Thurzó nádornak is beszámolt.⁶⁸ Ugyanakkor megint csak hatalmaskodó jellemét alátámasztandó a tisztségben Dóczy Istvánt követő Beniczky nevezetű új kapitánnyal is konfliktusba keveredett: „merth Nagy Egyed vram az feő kapýtáný maýorýatt, Istalloýtt, es vice kapýttáný maýorýattis es pinczeýett maganak vette es býrýa, azth monýgýa hogý Doczy vram atta neký”.⁶⁹

A váci alkapitány birtokai számát növelendő 1618 júliusában kérelmet nyújtott be Makád és Szentmiklós helységekre,⁷⁰ 1619 júliusában pedig azért folyamodott az Udvari Kamarához, mert az 1606-ban Rudolf által neki adományozott Szabatka prédiomot Orllé Miklós Putnokhoz csatolta és szerette volna azt visszaszerezni.⁷¹ Ezt megelőzően 1618 januárjában a nagyorosziban élő katolikusok és kálvinisták közötti viszálykodás miatt fordult a Magyar Kamarához, hogy az mint földesúr tegyen rendet és büntesse meg a kálvinistákat.⁷² A felekezetek közti konfliktushoz való viszonyulása is jelzi katolikus elhivatottságát, ami pár évvel később az özvegye és árvái számára járó pénzbeli juttatás megállapításánál is kiemelt szempont lett.

Nagy Egyed, ahogy a Bocskai-felkelés, úgy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) felső-magyarországi hadjárata idején (1619–1621) is megmaradt az uralkodó, – ekkor – II. Ferdinánd (1619–1637) hűségén.⁷³ A királyi és császári hadakkal Buquoi alatt részt vett az 1619-es csehországi, majd a Bethlen Gábor hadai elleni

⁶⁸ 1614. augusztus 19-i levelében leírta Thurzónak, hogy maga a budai pasa írt levelet neki, miszerint „az Toluay törökökett kik az Vértesen és az falukonnis Jártanak le uágtassam, ha megh szorittathatom, az kik közwl az melliet megh fogattathatot mind az dunában hániatta”. MOL E 196 Fasc. 41. No 21. Vö. No 24: Fáncsi Ferenc levele Thurzó Györgynek 1614. szeptember 16-án a törökök rablásairól. Megemlíti őket még: JAKUS 1995, 29.

⁶⁹ Beniczky levele Thurzó Györgyhöz 1614. október 27. MOL E 196 Fasc. 37. No 26. Idézi még: JAKUS 1995, 29.

⁷⁰ MOL E 15 1618. július. Említi még: JAKUS 1995, 29.

⁷¹ ÖStA HKA HFU Rn. 119. Konv. 1619. július fol. 161.

⁷² MOL E 41 No 14. Az ügghöz kapcsolódóan még lásd Hethesi Pethő László kamaraelnök levelét (1617. július 30.) a kamarai tanácsosokhoz. Megküldték Nagy Egyednek a nagyoroszfalvaiakkal történt vallásügyi megegyezést. MOL E 41 No 142. Vö. A Magyar Kamara 1617 elején felkérte Nagy Egyed alkapitányt, hogy üljön törvényt a váci kálvinisták és pápisták felett és olvassa fel az erre szóló meghatalmazást, amit a kálvinisták nem fogadtak el. MOL E 15 1617. április 22. Említi még: JAKUS 1995, 61.

⁷³ Az eseményekre lásd: BÁNLAKY 2001; ÚJVÁRY 1984, 204–232. Bethlen hadjáratára és politikájára legújabbán lásd: PAPP 2011.

hadműveletekben.⁷⁴ Mocsáry 1622-re vonatkozóan még megemlíti, hogy Nagy Egyed az Udvari Haditanácstól kérte a hátra lévő fizetése kiutalását, amit az támogatóan terjesztett az Udvari Kamara elé.⁷⁵ Az Udvari Haditanácshoz befutó kérelmek iktatókönyveiben valóban szerepel kérelem Nagy Egyed hátralékára vonatkozóan, de annak felterjesztője Nagy János volt.⁷⁶ Az Udvari Kamara Nagy Egyeddel kapcsolatba hozható iratanyaga 1622. június–júliusában már az özvegyének és árváinak megadandó nyugdíjjal foglalkozik: az özvegy és az öt árva folyamodványukban évi 600 Ft kegydíjat kértek.⁷⁷ A Magyar Kamara a kérelemmel kapcsolatban Nagy Egyed vallási elkötelezettsége mellett kiemelte az alkapitány katonai érdemeit mind a Bocskai-felkelés, mind pedig Bethlen hadjáratának idején. Továbbá azt is megtudhatjuk a véleményezésükből, hogy Nagy Egyed abban a harcban esett el, ahol Pálffy István, a későbbi bányavidéki főkapitány Bethlen Gábor fogságába esett.⁷⁸ Erre a szerencsétlen eseményre 1621. július 3-án Divény és Zólyom között került sor,⁷⁹ és ezt tekinthetjük Nagy Egyed váci alkapitány halálának dátumának. A Magyar Kamara egyéb iránt végül 200 Ft évi nyugdíj megadását javasolta az örökösök részére az Udvari Kamarának, amit az uralkodó, II. Ferdinánd jóvá is hagyott.⁸⁰

Nagy Egyed, mint a család felemelkedésében elsőként szerepet játszó személy megfelelő helyzetet teremtett a továbblépéshez. A nemtelenségből a nemesi címet megszerző katonaként, töretlen udvarhűsége és katolikus volta miatt is, ki tudta használni a kor hadieseményeit, hogy azokban szerzett érdemeit birtokadományok elnyerésével a családja gazdasági megerősítésre használja fel. A nem egyszer a hatalmaskodás határáig

⁷⁴ Erről tesz említést a Magyar Kamara felirata az Udvari Kamarának az örökösök kegydíj igénylésével kapcsolatban. ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. július fol. 184. Vö. JAKUS 1985, 517. – „Nagy Egyed Morvában Bethlen fogságába esett vagy elesett” – írta tévesen JAKUS 1987, 57. 269. jegyzet.

⁷⁵ MOCSÁRY 1902, 178.

⁷⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 247. fol. 437v. Nagy János kérelme 1622. augusztus 18., ahol Nagy Egyed neve is fel van tüntetve.

⁷⁷ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. július fol. 187–188.

⁷⁸ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. július fol. 184.

⁷⁹ JEDLICKA 1910, 493. A Pálffy István váltásgejével kapcsolatos leveleket lásd: JEDLICKA 1910, 34–36. No 60, 61. Vö. OLCHVÁRY 1890, 554; PAPP 2011, 966.

⁸⁰ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. július fol. 159. Az örökösöknek járó nyugdíj kifizetésével kapcsolatban a későbbiekben is találkozunk: Lethenyi Imre a Magyar Kamarai Számvevőhivatal nevében 1635. március 27-én tájékoztatást adott ki róla, ugyanígy 1638. március 2-án is leírta, hogy 1622. július 5-től évi 200 Ft-ra jogosultak az örökösök. MOL E 41 No 36 és No 28.

eljutó céltudatos vagyongyűjtése megteremtette a lehetőséget arra, hogy a család karrierje utódai idején is folytatódjék.

2.2. Az apa, Nagy János

Ismereteink a nagyapa, Nagy Egyed személyéhez, életútjához kapcsolódó információkhoz képest az apa, Nagy János esetében már jóval korlátozottabbak. A rendelkezésünkre álló források, adatok segítségével sajnálatos módon csak egy kevésbé kerek, hiátusokkal teli életutat tudunk felvázolni. Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy bár a kérdéssel eddig foglalkozó szakirodalom a Nagy Egyed és Nagy János közötti apa-fiú viszonyt elfogadja, az eddig rendelkezésünkre álló források néhány ponton ezt bizonytalanná teszik, illetve joggal feltételezhetjük, hogy Egyednek volt János nevezetű testvére vagy esetleg unokaöccse is.⁸¹ Ennek tisztázására további kutatások szükségesek, az azonos nevű személyekre vonatkozó források az idők folyamán akár össze is keveredhettek.

A 19. század közepén anyagot gyűjtő Nagy Iván értesülései szerint Nagy Egyednek két fia volt, János és Tamás.⁸² Közel fél évszázaddal később Mocsáry István Nagy Egyed 1614-ben tett végrendelete alapján már tizenhárom gyermekről írt, akik mindegyike a váci alkapitány második házasságából, Kovács Judittól született, de a akik közül a végrendelet írásakor már csak hárman éltek, név szerint Tamás, Illés és Anna. A két utóbbi is feltételezhetően korán meghalt.⁸³ Bár a végrendeletben – talán nagykorúsága miatt és mert az örökségét már korábban megkapta – nem szerepel, Mocsáry is megemlítette Jánost, aki feltételezése szerint Nagy Egyed első házasságából született.⁸⁴ Az apa-fiú kapcsolatot alátámasztandó Mocsáry hivatkozik Nagy Iván munkájára, továbbá

⁸¹ 1618. április 28-án Nagy Egyed váci alkapitányként kérte a Magyar Kamarától, hogy a megvakult Vörösmarty Mátyás tisztségét öccsének, Nagy Jánosnak adják. MOL E 41 No 40. Vö. 1618 márciusában még Vörösmarty Mátyás levele. MOL E 41 No 31. A kérelmet idézte még: JAKUS 1987, 57, aki szerint a kamara Nagy Jánost – legalábbis ekkor – nem alkalmazta, mert 1619. február-júniusban még négy levélben is Vörösmarty kapott utasítást.

⁸² NAGY 1860, 75.

⁸³ MOCSÁRY 1902, 178.

⁸⁴ Mocsáry számításai szerint Nagy Egyed 1595 körül vette feleségül Kovács Juditot, aki tizenkilenc év házasság után hunyt el 1614-ben. Feltételezése szerint János ekkor – 1614-ben – már felnőtt ember volt és ezért nem születhetett ebből a házasságból. MOCSÁRY 1902, 178.

leszármazási táblázatokra és nem utolsó sorban Nagy Ferenc későbbi birtokjegyzékére, ahol Nagy Egyedet öreg apjának nevezte.⁸⁵ Az előző alfejezetben említett 1622-es hátralék-kifizetési kérelmet is János terjesztette fel az Udvari Haditanács elé.⁸⁶ Mindezek mellett pedig még – közvetve ugyan, de – tudunk legalább két további gyermekről is, hiszen Nagy Egyed 1621-ben bekövetkezett halálakor öt árvát hagyott maga után.⁸⁷

Nagy Jánost szintén a katonai pályán találjuk, apjához hasonlóan a bányavidéki végvidéki főkapitányság váraiban teljesített szolgálatot. *Gyöngyösi* Nagy János számára II. Ferdinánd 1622 augusztusában 300 Ft kegydíjat hagyott jóvá, miután annak kérelmét kivizsgáltatta.⁸⁸ A számunkra igazán érdekes információkat a Magyar Kamara ez ügyben tett véleményezése tartalmazza, amelyből megtudhatjuk, hogy Nagy János – Nagy Egyedhez hasonlóan – harcolt Morvaországban és Pálffy István mellett is a Bethlen Gábor fejedelem ellen.⁸⁹ Joggal feltételezhetjük azt is, hogy Nagy Egyeddel együtt vett részt ezekben a harcokban. A Magyar Kamara azt is megemléltette, hogy Bosnyák Tamás füleki kapitány mellett 100 lovas „kapitányi” tisztségét viselte.⁹⁰

Az Udvari Haditanács Nagy Jánost 1627 júliusában Esterházy Miklós nádor (1625–1645) és Pálffy István bányavidéki végvidéki főkapitány (1626–1644) ajánlása után nógrádi alkapitánynak nevezte ki.⁹¹ Pálffy István jól ismerhette katonai kvalitásait és az uralkodó iránti hűségét, hiszen ahogy fent említettük, alatta harcolt a Bethlen Gábor elleni harcokban. Esterházy Miklós ajánlása sem véletlen, hiszen a nádor 1622 és 1625 között a bányavidéki végvidék főkapitányaként szintén ismerhette Nagy Jánost és érdemeit. A

⁸⁵ MOCSÁRY 1902, 178–179, 180.

⁸⁶ Lásd 75. jegyzet.

⁸⁷ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. július fol. 187–188.

⁸⁸ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. augusztus fol. 135. *Johannes Nagy de Gyöngyös* folyamodványa: fol. 137, 139.

⁸⁹ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. augusztus fol. 136, 140.

⁹⁰ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. augusztus fol. 136, 140.

⁹¹ ÖStA HKA HFU Rn. 132. Konv. 1627. július fol. 121–122. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 258. fol. 69r: az Udvari Haditanács leirata Pálffy Istvánnak arról, hogy jóváhagyták, hogy a megüresedett nógrádi alkapitányi tisztségbe Nagy János kerüljön. Ugyanerről Nagy Jánost is értesítették: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 258. fol. 265r. vö. fol. 267v. Vö. még NAGY 1860, 75. és ÖStA HKA HFU Rn. 132. Konv. 1627. július fol. 58–59: az Udvari Kamara leirata a Magyar Kamarának arról, hogy Nagy János nógrádi alkapitánynak 200 Ft-ot fizessenek ki. – Ugyanakkor Nagy Jánost Esterházy Miklós nádor 1627 februárjában a bujáki kapitányságra ajánlotta az Udvari Haditanácsnak. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 257. fol. 29r. Ezt az adatot ismerhette Mocsáry is. MOCSÁRY 1902, 179.

nógrádi alkapitányságban, Esterházy Pál (1587–1645) nógrádi kapitány (1623–1633)⁹² irányítása alatt eltöltött időszakról azonban csak nagyon gyér adatokkal rendelkezünk. Az elkövetkező években, 1629-ben és 1630-ban Nagy János neve a váci püspökség tizedeinek bérlőjeként bukkan fel a forrásokban.⁹³ Hausel Sándor Nógrád váráról írt munkájában megemlíti, hogy 1631-ben a vár alkapitánya Nagy János volt.⁹⁴ Mocsáry István pedig beszámol egy a törökökkel vívott 1632-es Vác környéki összecsapásról, amikor is Nagy János kevés híján az ellenség fogságába esett.⁹⁵

Pálffy István bányavidéki főkapitány – feltehetően – 1633 elején arról értesítette az Udvari Haditanácsot, hogy Somody Ferenc szőgyéni kapitány elhalálozott. Ezt követően áprilisban a főkapitányt arra kérték, hogy ajánljon a megüresedett helyre alkalmas vitézeket.⁹⁶ Azt jelen ismereteink szerint nem tudjuk, hogy Pálffy pontosan kiket ajánlott a tisztségre, de május elején az Udvari Haditanács tudatta Nagy Jánossal – és valószínűleg a főkapitánnyal is – hogy a szőgyéni várkapitányi tisztségbe helyezték.⁹⁷ Az Udvari Haditanács leiratai között azonban találunk olyat, ami arra utal, hogy Nagy Jánost előzőleg a nógrádi kapitányi tisztségre is ajánlották.⁹⁸ A korábbi nógrádi kapitány, Esterházy Pál 1633-ban Érsekújvárra került és a bányavidéki főkapitányság főkapitány-helyetteseként működött 1645-ben bekövetkezett haláláig.⁹⁹

Az elkövetkező években Nagy János szőgyéni kapitányként tevékenykedett, amiről sajnálatos módon jelenleg kevés információval rendelkezünk. Bár Szőgyén neve gyakran előfordul például Esterházy Pál főkapitány-helyettes Pálffy István főkapitányhoz írt leveleiben – azért is, mert a török és magyar fél tanácskozási helyeként is szolgált¹⁰⁰ –, Nagy János nevével alig találkozunk. A felbukkanó forrásadatok alapján úgy tűnik, hogy

⁹² MERÉNYI 1906, 568.

⁹³ SZARKA–MOLNÁR–HORVÁTH M. 2008, 245, 331, 386. 1930. jegyzet, 389. 1946. jegyzet, 391. 1955. jegyzet.

⁹⁴ HAUSEL 2000, 84. (Sajnos hivatkozás nem szerepel a megjegyzés mellette.)

⁹⁵ MOCSÁRY 1902, 179.

⁹⁶ Az Udvari Haditanács 1633. április 12-i levele gróf Pálffy István főkapitányhoz. JEDLICKA 1910, 122–123. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 270. fol. 54r.

⁹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 270. fol. 193v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 269. fol. 279r: „Joannes Nagy Bith vmb conferierung der haubtmanschafft zu Zögin”. – Ugyanerről értesítést kapott még Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) is. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 270. fol. 192r.

⁹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 270. fol. 54r. Vö. MOCSÁRY 1902, 179.

⁹⁹ PÁLFFY 1997, 272.

¹⁰⁰ JEDLICKA 1911, passim. Vö. MERÉNYI 1906, 569.

1641 végén vagy 1642 elején bekövetkezett haláláig a szőgyéni várban szolgált. Ez a szolgálat pedig a szomszédos török várak katonaságával még békeidőszakban is gyakori konfliktusokkal és összetűzésekkel járt együtt. Esterházy Pál főkapitány-helyettes Pálffy Istvánnak írt 1638. december 14-i levelében arról számolt be, hogy előző éjjel az esztergomi és a párkányi törökök meg akarták támadni Berencsét. Ez a támadás sikerülhetett is volna, mert a falvak bírái és polgárai vigyázatlanok voltak, a törökök készülődéséről nem értesítették sem az (érsek)újváriakat, sem pedig a szőgyénieket. Illetve Nagy Jánosnak „rosszul adták át a hírt”,¹⁰¹ aki így nem tudta a környék katonaságát időben értesíteni. Berencsét végül az mentette meg, hogy a Nyitra patak megáradt és a törökök nem tudták megközelíteni a palánkot. Ugyancsak a főkapitány-helyettes egy 1641. augusztusi leveléből tudjuk azt is, hogy Nagy János megbetegedett, de ekkor még azt írta róla, hogy „Nagy János Uram megkönnyebedett; im az borbélt is visszaküldte”.¹⁰² Talán ebből a betegségből még sem tudott igazán felgyógyulni, nem tudjuk. De a következő év elején a megüresedett szőgyéni kapitányi tisztségre Pálffy Pál már Nadányi Miklóst ajánlotta Pálffy István figyelmébe, amely tisztséget Nadányi meg is kapott.¹⁰³

Nagy János még nógrádi alkapitányként – feltehetően – 1632 végén azért folyamodott az uralkodóhoz, mert a család régi (1597-es) nemeslevele elveszett, és kérte, hogy őt, a fiát, Ferencet és a testvérét, Tamást a nemességükben és a címerük használatában megerősítse.¹⁰⁴ A megújított címeres nemeslevelet Bécsben 1633 januárjában keltezték, és Nagy János Nógrád megyében hirdettette ki 1637 májusában.¹⁰⁵ Mocsáry azt írta ezzel kapcsolatban, hogy ebben a nemesi levélben szerepel először hivatalosan a gyöngyösi előnév. De annak korábbi használatára – arra, hogy az első

¹⁰¹ Esterházy Pál levele gróf Pálffy Istvánnak. JEDLICKA 1910, 214–215.

¹⁰² Esterházy Pál levele gróf Pálffy Istvánnak, 1641. augusztus 26. JEDLICKA 1910, 309. 1641 augusztusában a szőgyéni kapitány arról tudósította Esterházy Pált, hogy gyülekeznek a törökök Esztergomnál. MERÉNYI 1906, 574.

¹⁰³ Pálffy Pál levele gróf Pálffy Istvánnak, 1642. február 21. JEDLICKA 1910, 333. – III. Ferdinánd (1637–1657) Pálffy Istvánnak szóló 1642. március 8-i levelében arra adott utasítást, hogy a szőgyéni kapitányságba iktassa be Nadányi Miklóst. JEDLICKA 1910, 337. Vö. MOCSÁRY 1902, 179. – Mocsáry még megemlíti, hogy Nagy János örökösei 1651-ben még apjuk 9947 Ft-nyi hátralékos zsoldját kérelmezték az Udvari Haditanácstól.

¹⁰⁴ MOCSÁRY 1902, 179.

¹⁰⁵ Nagy Iván szerint 1633. január 10-én keltezték. NAGY VIII 1860, 75. Mocsáry 1633. január 13-t említi. MOCSÁRY 1902, 179. Utóbbi megemlíti, hogy ennek az eredetije 1902-ben még megtalálható volt a gyöngyösi Somogyi család levéltárában.

nemeslevélben is szerepelhetett – utal Jánosnak az 1622-ben az Udvari Kamarához intézett folyamodványa, ahol a *Johannes Nagy de Gyöngyös* aláírás szerepel.¹⁰⁶ S bár nem hivatalos irat, érdemes megjegyezni, hogy 1597-ben Hüszein hatvani aga Nagy Egyed drégelypalánki kapitányhoz írt levelében is fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy „nemzetsegedről Giöngiösj fiu wolna te *kegyelmed*”.¹⁰⁷

A fenti ismereteink alapján azt feltételezhetjük, hogy Nagy János katonai pályafutásának kezdete még Bethlen Gábor hadjáratának/hadjáratainak időszakára esett, amely időszakban apjával együtt a Habsburg uralkodó szolgálatában tüntette ki magát. Pálffy István és az Esterházyak oldalán – nyilvánvalóan az ő támogatásukkal – biztosította a helyét a bányavidéki főkapitányság főtisztjei (*tisztviselő urai*) között.

2.3. Nagy Tamás, a nagybáty

A nemesi rangot elért Nagy Egyednek második feleségétől, Kovács Judittól született egy Tamás nevű fia is. Az általunk ismert források lehetőséget adnak arra, hogy betekintést nyerjünk az ő katonai pályafutásába is. Ezáltal arról is tágabb képet kaphatunk, hogy a katonai szolgálat révén egy család miként tudja – a katonai kvalitásai mellett egy láthatóan terebélyesedő kapcsolati háló segítségével – előmenetelét biztosítani.

Nagy Iván Nagy Tamással kapcsolatban annyit említett csupán, hogy Drégely vár alkapitányaként működött és ő is szerepelt az 1633. évi nemesi levélben.¹⁰⁸ Személyének Mocsáry István sem szentelt több helyet, csupán egy fél hasábot. Ő azonban már pontosítva Nagy Iván információit közölte, hogy Nagy Tamást 1631. június 21-én nevezték ki drégelypalánki – és nem drégelyi! – alkapitánnyá.¹⁰⁹ Az első ismert adat szerint tehát ugyanabban a várban találjuk, ahol apja, Nagy Egyed is tevékenykedett katonai pályája elején. Érdemes röviden kitérni kinevezése körülményeire is, amely rávilágít nemcsak annak mechanizmusára, hanem a Nagy család tagjai mögött álló kapcsolatrendszerre. Nagy Tamást már többször hívta *Bakyth* Péter, az akkori drégelypalánki kapitány maga mellé *vicekapitányságra*, amiről Esterházy Pál még nógrádi

¹⁰⁶ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. augusztus fol. 135. *Johannes Nagy de Gyöngyös* folyamodványa: fol. 137, 139.

¹⁰⁷ RÁDAY LT. C 217 No 1.

¹⁰⁸ NAGY VIII 1860, 75.

¹⁰⁹ MOCSÁRY 1902, 179.

kapitányként – akinek az ajánlására került Nagy János is a szőgyéni kapitányságba (!) – a végvidéki főkapitányt, Pálffy Istvánt is tudósította. Maga Esterházy Pál is Nagy Tamást ajánlotta a főkapitány előtt a drégelypalánki alkapitányi tisztségre és arra kérte Pálffy, hogy az Udvari Haditanács előtt ő is Nagy Tamást javasolja.¹¹⁰

Hat évvel később Nagy Tamás neve egy a család története szempontjából már szintén ismert vár, illetve alkapitányi tisztség kapcsán merült fel. Esterházy Pál, immár bányavidéki végvidéki főkapitány-helyettes 1637. június 7-én a főkapitányhoz írt levelében Nagy Tamást ajánlotta a füleki alkapitányi tisztségre: „bizony elég ember [Nagy Tamás] is pro hic et nunc, mivel látja Nsgod szük voltát az embernek, de Ngd hire s engedelmé nélkül egyik sem meri megmozdítani a dolgot”.¹¹¹ A tisztségben őt szeretne volna látni Wesselényi Ferenc füleki kapitány is.¹¹² Nagy Tamás a következő év elején már valószínűleg Füleken tevékenykedett, hiszen Esterházy Pál 1638 áprilisában arról írt Pálffy Pálnak, hogy a drégelypalánki alkapitányi tisztségbe – amit eddig Nagy Tamás töltött be – Romhány Simon addigi nógrádi lovas hadnagynak kell mennie, ugyanakkor Pálffynak rendelkeznie kell Nagy Tamás *vicéiről*.¹¹³

Nagy Tamás katonai erényeit, illetve érdemeit a továbbiakban is elismerték felettesei. A főkapitány-helyettes, Esterházy Pál 1639 nyarán a hadba szólított végvidéki katonák élére javasolta Nagy Tamást a főkapitánynak: „ösmerem az embert, s bizony merem dicsérni. Ha Nk ellene nincsen commendálja őtet s bizony mindjárt jobb szive leszen a katonának hozzá [a hadba vonuláshoz]”.¹¹⁴ Míg az általunk ismert források Nagy Jánossal kapcsolatban arról tesznek említést, hogy kis híján a török fogságába esett, testvére, Tamás a füleki évek alatt bizony meg is járta az ellenség budai tömlöcét. Esterházy Pál 1641 októberében értesítette Pálffy Istvánt arról, hogy a *nyavalyás* Nagy Tamás megalkudott a váltságdíjára (*megsarcolt*) és a maga fejében 3000 tallért és öt rabot ígért.¹¹⁵ Ez a váltságdíj viszonylag magasnak számított, amellyel kapcsolatban Esterházy

¹¹⁰ Esterházy Pál nógrádi kapitány levele Pálffy István végvidéki főkapitánynak 1631. június 10. JEDLICKA 1910, 91. – Nagy Tamás alkapitány szerepel még Bakthy Péter drégelypalánki kapitány 1632. június 20-i Pálffy István főkapitánynak írt levelében. JEDLICKA 1910, 115.

¹¹¹ JEDLICKA 1910, 184. Ugyanerről írt Esterházy Pál egy ugyancsak június 7-én keltezett levelében. JEDLICKA 1910, 185.

¹¹² JEDLICKA 1910, 184.

¹¹³ Esterházy Pál főkapitány-helyettes levele Pálffy Pálnak 1638. április 18-án. JEDLICKA 1910, 192. Vö. MOCSÁRY 1902, 179: „1638-ban a füleki alkapitányságért folyamodik, melyet ez évben meg is kapott”.

¹¹⁴ JEDLICKA 1910, 236–237.

¹¹⁵ JEDLICKA 1910, 319.

meg is jegyezte: „nem tudom, mint fogja szerét tenni”, de amiből arra is következtethetünk, hogy Nagy Tamás személye és tisztsége a végvidéki törökök előtt is ismert lehetett. A váltságdíj kifizetése valóban gondot jelenthetett az alkapitánynak, hiszen azt követően, hogy december 1-én arról értesülünk, hogy kijött Budáról,¹¹⁶ hónapokkal később is sarca megfizetésén, illetve a közben felgyülemlett adósságai visszafizetésén fáradozott.¹¹⁷ Még 1642 júniusában is a váltságdíj kapcsán kérte Esterházy Pálffy Istvánt, hogy legyen az eléje járuló Nagy Tamás segítségére, „menekedhessék meg nyavalyás sok adósságától...”.¹¹⁸ Feltehetően ez az ügy késztette Nagy Tamást arra is, hogy 1642-ben kérje az Udvari Kamarától a 3000 tallérnyi hátralékos zsoldja kifizetését.¹¹⁹ Mocsáry értesülései szerint Nagy Tamás 1645-ben még Füleken tevékenykedett, továbbá azt valószínűsítette, hogy a következő évben halhatott meg, mivel ekkor az alkapitányi tisztségre új személyt neveztek ki.¹²⁰

A drégelypalánki, majd füleki alkapitányról jelenleg nem rendelkezünk több információval. Házasság volt és feleségét Etyeky Juditnak hívták, aki a gyermekeivel – egy lány és egy fiú – 1655-ben Nagy Tamás hátralékos zsoldja kifizetéséért folyamodott az Udvari Kamarához. Mivel Nagy Tamás zálogbirtokai Nagy Ferencre maradtak, elfogadhatjuk Mocsáry azon következtetését, hogy gyermekei utódok nélkül haltak meg.¹²¹

2.3. Nagy Ferenc katonai pályafutásának kezdetei

A Kanizsával szembeni végvidék későbbi főkapitány-helyettesével kapcsolatban Nagy Iván még csak feltételezte, hogy ebből a Nagy családból származott, de ő még Nagy

¹¹⁶ JEDLICKA 1910, 322.

¹¹⁷ Esterházy Pál 1642. február 22-én azt írta Pálffy Istvánnak, hogy leküldi Nagy Tamás sarcát (JEDLICKA 1910, 334.), március 17-én pedig arról tudósította, hogy a sarcot az előző nap küldte Budára (JEDLICKA 1910, 340.), április 2-i levelében pedig jelentette, hogy szolgálai befizették Nagy Tamás sarcát (JEDLICKA 1910, 342.)

¹¹⁸ JEDLICKA 1910, 354.

¹¹⁹ MOCSÁRY 1902, 179.

¹²⁰ MOCSÁRY 1902, 179. Vö. Forgács Ádám két levele Esterházy Miklós nádornak, ahol említést tesz Nagy Tamás, füleki alkapitányról. MERÉNYI 1908, 476, 478.

¹²¹ MOCSÁRY 1902, 179. Koránt sem biztos, hogy Nagy Tamás 1642-ben megkapta hátralékos zsoldját, mivel 1655-ben az özvegye és gyermekei 5100 forintot kértek az Udvari Kamarától. MOCSÁRY 1902, 179.

Tamás utódjaként azonosította.¹²² Ő is megemlítette, hogy Nagy Jánosnak volt egy Ferenc nevű fia, aki a fent nevezett 1633-as megújított nemesi levélben is szerepelt, de azon túl, hogy „közszerző”-nek titulálta, más információja nem volt róla.¹²³ Ezzel szemben Mocsáry megállapította, hogy a nemesi levélben szereplő Ferenc azonos – a későbbi báró – Gyöngyösi Nagy Ferenc személyével.¹²⁴ Ferenc gyermek- és ifjúkoráról nem rendelkezünk hasznosítható információkkal. Mind a születési idejét, mind pedig a – későbbi bárói diplomájában szereplő – tanulmányai elvégzésének helyét nem sikerült még tisztázni a kutatásnak. A család nemesi levelének megújításakor – Mocsáry feltételezése szerint – még gyermek volt.¹²⁵

A forrásokban a neve végvári, királyi zsoldon lévő katonaként az 1650-es években bukkan fel. Mocsáry családtörténeti tanulmányában azt írta róla, hogy a „nevével a hadi pályán 1655-ben találkozunk először, midőn Sempte vár alkapitánya lett”.¹²⁶ Ugyanakkor az Udvari Kamara 1702. januári ügyleírásai között megtaláljuk Hilarius Fleichtinger főmustramester 1676. júniusi kimutatását Nagy Ferenc hátralékáról, amely felsorolja az addig betöltött tisztségeit is.¹²⁷ Ebből tudjuk, hogy Nagy Ferenc 1654. február 1-től 1663. szeptember végéig lovas (fő)hadnagyként/kapitányként (*husarn haubtmann*) szolgált (Érsek)Újváron (*in der Vöschung Neuheusel*).¹²⁸ Feltételezésem szerint Mocsárynál az 1655-ös dátum az 1665 elírása is lehet, mivel Nagy Ferenc Érsekújvár 1663-as elestét követően az említett kimutatás szerint 1665. július 1-től 1672. május 31-ig – a lemondásáig – semptei alkapitányként (*vice capitan*) működött.¹²⁹

¹²² NAGY VIII 1860, 76.

¹²³ NAGY VIII 1860, 76.

¹²⁴ Mocsáry a család gyöngyösi Somogyi nevű ágának levéltári anyagában lévő leszármazási táblázatokra, illetve Nagy Ferenc birtokjegyzékére – „ahol Nagy Egyedet <<öreg apjá>>-nak nevezi” – hivatkozva Nagy Ferenc báró apjának Nagy Jánost tekinti. MOCSÁRY 1902, 178–179.

¹²⁵ MOCSÁRY 1902, 179. Tanulmányaira utal IVÁNYI 1984, 120. – Ahogy fent láttuk, az Esterházyak a Nagy család tagjait jól ismerték. A Nagyoknak az Esterházyakhoz fűződő (familiárisi) viszonyának vizsgálata még további kutatást igényel. De nem kizárt, hogy Nagy Ferenc már egészen fiatalon a szolgálatukban tevékenykedett. Vö. Esterházy Miklós levele fiához, Istvánhoz 1639. szeptember 11-én. MERÉNYI 1907, 310.

¹²⁶ Sajnos Mocsáry a hivatkozásaiban csak azt adja meg, hogy „Hadi levéltár”. MOCSÁRY 1901, 179. Ugyanezt az adatot veszi át IVÁNYI 1984, 117.

¹²⁷ ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. 198.

¹²⁸ Lovas hadnagyi fizetése havi „Ein vndt siebenzig [71] gulden, fünffzehen [15] kreüzer” volt. ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. 198.

¹²⁹ ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. 198.

Az 1650-es évekre vonatkozóan rendkívül érdekes adattal szolgált 1895-ben Fest Aladár, aki – az általunk is fent Nagy Egyeddel kapcsolatban már használt – Margittay család iratai közül közölt kettő, az esztergomi törökök által Nagy Ferenc érsekújvári lovas hadnagynak szóló levelet.¹³⁰ Fest az érsekújvári lovas hadnagyot Nagy Iván munkája alapján az általunk tárgyalt Nagy Ferencsel azonosította. Az első levelet 1651. augusztus 2-án küldte Esztergomból Hadzsi Musztafa alajbég „Nagy Ferencnek [...] Ő Fölsége érsekújvári végházában egyik lovas rendin való hadnagynak”.¹³¹ A tartalmát tekintve az alajbég időt kért Nagy Ferencről, hogy a kívánt „töltött nemez kappákat” és az „egy pár kengyelvasat” megcsináltassa és elküldje mind neki, mind pedig Forgách Györgynek.¹³² Továbbá egy a határvidéken lévő – feltehetően mindkét fél részére adót fizető – falu, Babali ügyében szeretne volna, ha rendezni tudnák a nézeteltéréseket és meghatároznák a határokat. Sajnos, ma már ez a levél az említett iratanyagból hiányzik, így nincs lehetőségünk ellenőrizni a levél olvasatának – így a dátumnak – a helyességét. Ugyanakkor megvan – vélhetően ugyanannak – az esztergomi Hadzsi Musztafa alajbégnak (*Haczj Mustaffa Allaj Bek*) egy 1655. május 11-i levele, amelyet „Nagy Ferencznek Uyvarj egik Feő Lovass hadnaginak” címzett, és amelyben a fent említett Babali település földjének határaitól esik szó: az ottani jobbágyok „Feőleöte nagi Inszeghben vadnak az keörül beleöl való Faluk miat mert minden Feöldgieökeöt es hattarokatt az szomszedszaghbeli Faluk Birjak”.¹³³ Mindemellett azt gondolom, hogy teljességgel nem zárható ki, hogy Nagy Ferenc már 1651-ben is teljesített lovas hadnagyi – esetleg nem főhadnagyi (vö. *husarn haubtman*) – szolgálatot Érsekújváron.

A Fest Aladár által közölt másik levél 1658. augusztus 2-i keltezésű, amelyet a szenttamási Hasszán aga szintén „ű Felsége érsekújvári végházának egyik fű lovas hadnagynak” címzett.¹³⁴ Ebből a levélből arról értesülünk, hogy Nagy Ferenc kész volt hitlevelet adni Tót Istók keresztény rabért, és elvárta, hogy Hasszán aga pedig hitlevelet adjon egy Rácz Filip nevű rabért. Ma már ez a levél sem található meg a Margittay család iratai között, ami nem meglepő, hiszen Fest azt írta a publikált levél alá, hogy az „eredetije

¹³⁰ FEST 1895, 727–729.

¹³¹ FEST 1895, 727–728.

¹³² Forgách György Forgách Péter koronaőr fia lenne, aki ekkor érsekújvári kapitány volt. NAGY III 1858, 215. Hivatkozik rá: FEST 1895, 727. – A bányavidéki végvidék főkapitánya ekkor Forgách Ádám (1644–1663) volt. PÁLFFY 1997, 271.

¹³³ RÁDAY LT. C 217 No 7.

¹³⁴ FEST 1895, 728–729.

a közlő birtokában”.¹³⁵ Így az olvasat helyességét itt sem tudtuk ellenőrizni, és nem tudjuk megállapítani, hogy vajon tényleg véletlen-e az ismételt augusztus 2-i keltezés.

Meg kell említenünk még egy „török” levelet az 1650-es évekből, ami fennmaradt a Margittay család levéltárában, és aminek a keltezésével már az iratok rendezőjének is gondja támadt: az iratanyaghoz készített mutatóban 1689-re dátumozta a levelet, ami semmiképpen sem elfogadható.¹³⁶ Az én olvasatomban 1659. május 8-i keltezésű a levél. Ezt a levelet a párkányi várban szolgáló Besse(?) odabasa küldte egy Haszán (*Haszaný*) nevű rab sarca ügyében: arra kérte benne Nagy Ferencet, hogy elégedjen meg 300 tallérral a rabért és azt meg fogják neki küldeni. Ellenkező esetben nem tud hitlevelet adni és Haszánnak nem lesz lehetősége szabadulni: „annak az Atiattol sem marat mert az mit egi nap keresset masnap, megh itta az Battiatist levagtak”.¹³⁷

Nagy Ferenc még érsekújvári lovas hadnagysága idején szerencsésen beházasodott az akkor még győri püspök – később kalocsai, majd esztergomi érsek – Széchényi György családjába. Pontosabban a püspök egyetlen testvérének, Széchényi Lőrincnek a lányát, az akkor tizenöt éves Erzsébetet vette feleségül.¹³⁸ Ismert, hogy 1659 májusában a győri káptalan előtt 2000 forint kölcsönt vett fel apósától, Széchényi Lőrinctől a tarnóci birtok megvételére, amit hat évre zálogba is adott neki.¹³⁹ Nagy Ferencnek a Széchényi családdal létrejött szoros kapcsolata nyilvánvalóan a későbbi katonai és vagyoni előmenetelében is jelentős súllyal esett latba. A házaspár a vár török kézre kerüléséig (1663. szeptember) Érsekújváron lakott, majd ezt követően Kültre költöztek Széchényi Lőrinchez.¹⁴⁰ Nagy

¹³⁵ FEST 1895, 729.

¹³⁶ RÁDAY LT. C 217 No 19. Mivel ugyanezzel a kézírással nem maradt fenn más levél az iratanyagban, így fenntartom annak a lehetőségét is, hogy nem 1659, hanem 1657, esetleg 1651 a dátum.

¹³⁷ RÁDAY LT. C 217 No 19.

¹³⁸ A házasságról említést tesz: NAGY VIII 1860, 76. Vö. MOCSÁRY 1902, 180; BÁRTFAI SZABÓ 1911, 366. – A Széchényi családra lásd: NAGY X 1863, 517–525 és BÁRTFAI SZABÓ 1911. – A nagy ívű egyházi karriert befutott Széchényi Györgyöt 1648 áprilisában III. Ferdinánd veszprémi püspökké nevezte ki, majd tíz évvel később, 1658-ban I. Lipóttól megkapta a győri püspökséget. A győri püspökség mellett Széchényi György 1667 novemberében kalocsai érsek lett, majd 1685-től esztergomi érsek. Életére és tevékenységére legújabban lásd: KOLTAI 2003.

¹³⁹ Bártfai Szabó László számára az adat a Széchényi család levéltárából ismert. BÁRTFAI SZABÓ 1911, 367; IVÁNYI 1984, 117. – A birtok szerepel Nagy Ferenc birtokjegyzékében zálogbirtokként. Nagy Ferenc birtokjegyzéke: „Dunántúl Nyitra és Komárom vármegyében a Tornoczi 2000 L.-tban”. MOCSÁRY 1902, 180.

¹⁴⁰ BÁRTFAI SZABÓ 1911, 366, 367. Kültre lásd: BÁRTFAI SZABÓ 1911, 358.

Ferenc későbbi bárói diplomája megemlíti, hogy maga is hőiesen harcolt a török ellen Érsekújvár ostromakor.¹⁴¹

Ahogy már fentebb említettük, 1665 júliusától Nagy Ferenc az Esterházyak végvárrá nyilvánított családi várában, Semptén teljesített alkapitányi (*vice capitán*) szolgálatot.¹⁴² A bányavidéki végvidéki főkapitányság központjaként működő Érsekújvár elvesztése után szükségszerűen újjá kellett szervezni a végvidéket, amit a Vág partján újonnan felépített Lipótvár körül alakítottak ki (*gegen Neuhäusel ligende Grenze/leopoldische Grenze*). Lipótvár és a körülötte lévő erődítmények irányítását azonban kivonták a bányavidéki főkapitány hatásköréből és közvetlenül az Udvari Haditanács alá rendelték.¹⁴³ A végvidék többi vára – köztük Sempte – továbbra is a bányavidéki főkapitány irányítása alatt maradt.¹⁴⁴ A főkapitányi tisztséget 1668 decemberéig nem töltötték be, akkor pedig Esterházy Pált nevezték ki, aki Semptén székelt.¹⁴⁵

Nagy Ferencnek ebből az időszakból is maradtak fenn levelei, amit a végvidék főkapitányának, Esterházy Pálnak írt. A fennmaradt öt levél közül háromban is a végvárnak és tisztjeinek Nyitra vármegyével való nézeteltéréseiről esik szó, ami érinti a törvénykezési hatáskört és a gratuitus labor szolgáltatás elrendelését.¹⁴⁶ 1665-ben Nagy Ferenc és apósa, Széchényi Lőrinc végrehajtóként szerepeltek Széchényi György győri püspök akkori végrendeletében.¹⁴⁷ 1667 májusában Pozsony vármegye közgyűlése határozatot hozott a területén garázdálkodó rablók üldözésére és ennek végrehajtására

¹⁴¹ A bárói diploma MOL A 57 (Liber Regius) 17. k. 127–129. A tartalmát ismerteti: IVÁNYI 1984, 120.

¹⁴² ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. 198. Nagy Ferenc semptei alkapitányi fizetése havi „fünf: vndt sechzig [65] gulden” volt. 1654 februárjától összesen 199 hónapig szolgált Érsekújváron, majd Semptén és ez pénzben 13 660 gulden fizetést jelentett. Ebből 1676 júniusáig 2 741 gulden 15 kreüzer került ténylegesen kifizetésre, tehát 10 918 gulden 45 kreüzer hátraléka volt. – Semptén 1665-ben – az 1652. évi hadrendnek megfelelően – 200 huszár tartózkodott. CZIGÁNY 2004, 117.

¹⁴³ A végvidék átalakulására: PÁLFFY 1996, 2–3, 206–207; CZIGÁNY 2004, 115–116. – A megmaradt érsekújvári őrséget Semptére, Sellyére és Nyitrára küldték. CZIGÁNY 2004, 116.

¹⁴⁴ A bányavidéki főkapitányság keretein belül maradt várakat hozza CZIGÁNY 2004, 115–116: Galgóc, Kistapolcsán, Nyitra, Sellye, Sempte, Szentantal, Sztregova, Fülek, Korpona, Léva.

¹⁴⁵ PÁLFFY 1996, 206; PÁLFFY 1997, 271; CZIGÁNY 2004, 116.

¹⁴⁶ Nagy Ferenc levele 1669. július 5. MOL P 125 No 3319.; Nagy Ferenc levele 1670. augusztus 27. No 3320.; Nagy Ferenc levele 1670. szeptember 22. No 3321.

¹⁴⁷ BÁRTFAI SZABÓ 1911, 191; IVÁNYI 1984, 117.

apósa mellett Nagy Ferenc is felajánlotta 1 lovas katona eltartását.¹⁴⁸ 1671 augusztusából maradt fenn egy az alkapitány kérésére felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv egy Zsóka (*Soka*) nevű szolgáló leány ügyében, aki Kürtön *Merej Sigmond* pincéjéből – amelyet már Nagy Ferenc semptei *vicekapitány* bírt ekkor – két aranygyűrűt, két ezüstkannalat és pénzt vett el.¹⁴⁹ Az alkapitány ugyanez év nyarán Esterházy Pálnak arról tett jelentést, hogy a végvidék központjaként működő Semptére az Udvari Haditanács mérnököt (*inzenir*) küldött, aki „megh nezegete az Várat fogyatkozast es reparatoria ualo dolgokat eleget talalt”.¹⁵⁰

Az alkapitány 1672-ben maga kérte az Udvari Haditanácstól tisztségéből való elbocsátását.¹⁵¹ Döntése hátterét nem ismerjük, de lényeges szempont lehetett, hogy apósa már 1665-ben eladta kürti házát és a Győr vármegyei Ráróra költözött, amely jószágot akkor valójában testvére, Széchényi György győri püspök birtokolt.¹⁵² Nagy Ferenc lemondását követően a Dunántúlra költözött és katonai szolgálatban legközelebb már a Batthyány grófok irányítása alatt álló Kanizsával szembeni végvidéken találkozunk vele.

¹⁴⁸ BÁRTFAI SZABÓ 1911, 358.

¹⁴⁹ RÁDAY LT. C 217 No 8. A kivizsgálást gróf Pálffy Miklós pozsony vármegye főispánja rendelte el és *Benczicz János* Pozsony vármegye szolgabírója és *Takacs György* a vármegye esküdtje végezte el.

¹⁵⁰ MOL P 125 No 3323.

¹⁵¹ Lemondásáról: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 341. fol. 179v, 208v, 322v. Lemondásának elfogadásáról: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 342. fol. 201v. Hivatkozik még rá: IVÁNYI 1984, 118.

¹⁵² BÁRTFAI SZABÓ 1911, 362. Széchényi Lőrinc 1677-ben a Vas megyei sárvári uradalmat kapta testvérétől, aki azt Draskovich Miklós gróftól vásárolta. NAGY X 1863, 519; IVÁNYI 1984, 119. – Széchényi György birtokszerzései: győri püspökként 1658-ban a Győr megyei Rárót, 1660-ban a Sopron megyei Nagybarmot, 1662-ben a szintén Sopron megyei Locsmándot, 1665-ben a Moson megyei Nezsider és Nyulast, 1675-ben Szentgotthárdot, 1676-ban a Sopron megyei borsmonostori uradalmat, 1677-ben a Vas és Somogy megyei egervár-pölöske-szentgyörgyvári és a Sopron megyei sárvár-felsővidéki uradalmakat, 1678-ban a Fejér megyei Csókakőt, 1680-ban a kapuvári uradalom részeit, 1682-ben a Zala megyei Belatincot és a Sopron megyei Széplakot, 1685-ben Szarvköt és a Nyitra megyei csejtét. KOLTAI 2003. 313–314, BÁRTFAI SZABÓ 1911, 467–482. Vö. még IVÁNYI 1984, 119.

3. GYÖNGYÖSI NAGY FERENC A KANIZSÁVAL SZEMBENI VÉGVIDÉKEN

3.1. A Kanizsával szembeni végvidék

Budának, a Magyar Királyság kormányzati központjának 1541-ben történt elvesztése után, a század második felére az ország középső területei az oszmánok kezébe kerültek, Erdélyben pedig egy a Portától függő külön államalakulat jött létre. A megmaradt északi és nyugati részeket magába foglaló Magyar Királyság rendjei elfogadták a Habsburg uralkodókat, és ez által a Királyság a Habsburg Birodalom részévé vált. Az elkövetkező másfél évszázad háborús időszakai ezt az újonnan kialakult helyzetet ugyan tovább módosították, de alapjaiban nem változtatták meg.

A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határok kialakulásával egyidejűleg indult meg Habsburg és magyar részről a határvédelem hatékonyabb megszervezése és kiépítése. A 16. század utolsó harmadára megszilárduló új védelmi rendszer szervezetiileg kettős jelleget vett fel, mivel szervezésében és irányításában a Habsburg udvar mellett a magyar főnemesség is részt kívánt venni. A Magyar Királyság korábbi katonai igazgatását követve kerületi főkapitányságokat hoztak létre, élükön magyar főnemesekkel. Ugyanakkor az ország területén eltérő hatáskörrel létrehozták az Udvari Haditanács (1556) által központilag irányított végvidéki főkapitányságokat, élükön főként osztrák, de esetenként aulikus magyar főurakkal.¹⁵³ A határ túloldalán pedig az Oszmán Birodalom is felállította katonai-közigazgatási egységeit: a vilajeteket és szandzsákokat.¹⁵⁴

A végvidéki főkapitányságok olyan védelmi övezetek voltak, amelyek teljesen lefedték a Magyar Királyság megmaradt területeit, azaz a Királyság egyben a Habsburg

¹⁵³ A védelmi övezetek kialakulására, illetve a kettős jellegű irányításra lásd: PÁLFFY 1996; PÁLFFY 2000. A szerző a tanulmányok jegyzeteiben a témához kapcsolódó korábbi szakirodalmat, illetve a magyarhoz kapcsolódó horvát-szlavón védelmi övezetekkel foglalkozó nemzetközi szakirodalmat is. – A kerületi és végvidéki főkapitány és főkapitány-helyettesi tisztségek betöltésére lásd: PÁLFFY 1997. – A magyar és török végvárrendszer fenntartásának kérdésére lásd: PÁLFFY 1995. – Lásd még a kérdéshez kapcsolódóan Lazarus von Schwendi emlékiratai a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576): KELENIK 2005a. Természetesen a védelmi rendszer részét képezte a családtörténeti fejezetben (*Családtörténeti kitekintés*) érintett bányavidéki végvidéki főkapitányság is.

¹⁵⁴ A török védelmi rendszer kiépüléséről, feladatairól, katonaságáról, annak összetételéről és nem utolsósorban a fenntartás kérdéséről lásd: HEGYI 2007, 75–357.

Birodalom védelmi övezetének tekinthető. Az oszmánok uralta hódoltsági területektől elválasztó határt azonban nem nevezhetjük állandónak. A fegyveres akciók, összetűzések békeidőszakban is mindennaposak voltak, bár mindkét fél tiltotta azokat. Az oszmán katonaság a magyar végvárok mögé nyomulva hódoltatta az ott lévő falvakat, a magyarok pedig a török erődök környékét dúlták. A magyar nemesség fegyveres erő segítségével igyekezett továbbra is érvényesíteni jogait az oszmánok által elfoglalt birtokain.¹⁵⁵ Mindezek következtében a határvonal a helyi erőviszonyoknak és érdekeknek megfelelően állandó változásban volt. A földrajzi adottságoktól függően akár 50–100 km széles képlékeny határsávról lehet beszélni.

A Magyar Királyság nyugati felén Szigetvár 1566-os oszmán kézre kerülése után létrehozott Kanizsa központú végvidéki főkapitányság (*kanischische Grenze*) egyike volt az Udvari Haditanács által irányított védelmi övezeteknek. Az 1577. évi bécsi haditanácskozáson elfogadott koncepció szerint – amely a védelmi övezetek kialakításához kapcsolódó irányelveket fogalmazta meg – Kanizsa környékén hangsúlyt fektettek a természeti adottságokhoz (lásd dombvidék, illetve vízjárta, mocsaras terület) való alkalmazkodásra.¹⁵⁶ Pálffy Géza a kanizsai végvidék és a mellette fekvő bajcsavári végvidéki körzet 1576. és 1582. évi végvárjegyzékeinek összehasonlítása után megállapította, hogy fél évtized alatt a Kanizsa patak mentén – többnyire kisebb „váracsák”, illetve elhagyott templomok átalakításával – mintegy tucatnyi őrházát építettek.¹⁵⁷ A végvárrendszer északi irányban pedig már ekkor kiterjedt a későbbi Kanizsával szembeni végvidék néhány Zala menti várára is (mint Lövvő, Kemend, Csány, Bér, Szentgrót).¹⁵⁸ A tizenöt éves háború (1591/1593–1606) alatt észak fele tovább bővítették a védelmi rendszert, és a Zala és Rába közti erősségeket is a főkapitányság alá rendelték, például már 1595-ben Nádasd, Magyarósd és Egervár gyalogságát.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Az adóztatás kérdéséről lásd: SZAKÁLY 1981.

¹⁵⁶ Az 1566-ot megelőző időszakról lásd: PÁLFFY 1996, 191; PÁLFFY 2000, 38. A Kanizsa központú végvidéki főkapitányság létrejöttéről: PÁLFFY 1996, 196–197, 205–206; PÁLFFY 2000, 45–46, 51–52. A végvidék főkapitányai és helyettesei: PÁLFFY 1997, 278–279. – Az 1577. évi bécsi haditanácskozás koncepciója arról, hogy a védelem kialakításában miként kell alkalmazkodni a természeti adottságokhoz: KELENIK 1995b. Lásd még a kérdésre: PÁLFFY 1995a, 123; PÁLFFY 1995, 75; SIMON 1997, 62–63.

¹⁵⁷ Keresztúr, Fityeháza, Bajcsavár, Szentmiklós, Szentgyörgy, ún. Kanizsa melletti torony, Újudvar, Kacorlak, Kielmansziget, Isabort stb. PÁLFFY 1995b, 75. Vö. PÁLFFY 1995a, 149–150, 168–171.

¹⁵⁸ Ezek Zalavárral és Pölöskével együtt az 1580-as évektől már egyre hatékonyabban működtek. PÁLFFY 1995b, 75. Vö. PÁLFFY 1995a, 168–171.

¹⁵⁹ SIMON 1997, 63; VÁNDOR 1994, 352.

Ugyanakkor a háború egyik legnagyobb vesztesége éppen a végvidék központjának, Kanizsa várának 1600. október 21-én történt török kézre kerülése volt. Ezzel egyidejűleg több környező kisebb vár is leégett, miután az ostrom alatt a kanizsai kapitány, Georg Paradieser (1598–1600) parancsba adta azok felgyújtását. Ennek következtében pedig a törökök könnyen ellenőrzésük alá vonták a környéken átmenő kereskedelmi útvonalakat is.¹⁶⁰

Habsburg, illetve magyar oldalról a törökök további előrenyomulásának megakadályozására szükségessé vált egy teljesen új védelmi övezet kialakítása, aminek megszervezése már közvetlenül Kanizsa elvesztése után, még a hosszúra nyúlt háború idején megkezdődött. Kelenik József kutatásai világítottak rá arra, hogy az alsó-ausztriai rendek Ferdinánd főherceg irányításával már pár nappal Kanizsa elvesztése után a kialakult vészhelyzet megoldásán kezdtek el dolgozni, és a területet legjobban ismerő Zrínyi Györgytől és Herberstein vend végvidéki főkapitánytól emlékiratot kértek a védelem megszervezésével kapcsolatban.¹⁶¹ Továbbá Nádasdy Ferenc dunántúli kerületi főkapitány (1598–1604) egyik novemberi levelének az Udvari Haditanács protokollum kötetében található regesztájából tudjuk, hogy őt is felkérték emlékirat készítésére arra vonatkozóan, hogy milyen katonasággal és hogyan lehet megszervezni az érintett Kanizsával szembeni terület védelmet.¹⁶² Ez utóbbi tervezet, amely elsősorban a Rába menti védővonal kialakítását hangsúlyozta és gyakorlatilag feladta volna a megmaradt Zala megyei területeket, lett az 1600. novemberi főhercegi találkozó tárgyalásainak alapja.¹⁶³ Nádasdy koncepciójában nem kapott szerepet az alsó-ausztriai részek számára kulcsfontosságú muraközi terület kérdése sem, ennek problematikájával Zrínyi emlékirata foglalkozott, amely a törökkel szemben Zala megye területén kialakítandó védelmi övezetet vázolt fel.¹⁶⁴ A tervezetek megalkotásánál összeségében különböző szempontokat kellett figyelembe venni: meg kellett akadályozni, hogy a törökök a Zala folyó völgyébe

¹⁶⁰ Leégett Fityeháza, Bajcsavár, Keresztúr, Újudvar, Rajk és Kilmansziget, Pölöske. VÁNDOR 1994, 335; SIMON 1997, 64.

¹⁶¹ KELENIK 2005b, 319. – Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány volt 1574–1575 és 1582–1598 között, illetve kanizsai végvidéki főkapitány 1574–1575 és 1582–1590 között. PÁLFFY 1997, 269, 279. Hans Siegmund Freiherr von Herberstein vend végvidéki főkapitány 1594–1603. PÁLFFY 1997, 283.

¹⁶² KELENIK 2005b, 322–323. – Nádasdy Ferenc dunántúli kerületi főkapitány 1598–1604, sárvári végvidéki főkapitány 1600–1604. PÁLFFY 1997, 269, 280.

¹⁶³ A tervezetet lásd: KELENIK 2005b, 323–324; 349–350; SIMON 1997, 68–69.

¹⁶⁴ KELENIK 2005b, 328–329; 348–349; SIMON 1997, 67.

jussanak, hogy megközelíthessék a Balaton északi partját, illetve a Rába menti hídfőket és ez által a stájer, továbbá alsó-ausztriai részeket.¹⁶⁵ Attól sem lehet azonban elvonatkoztatni, hogy az emlékiratok készítői igyekeztek saját birtokaik, birtokközpontjuk védelmét is biztosítani általa. Az 1600 decemberében megtartott bécsi haditanácskozás állást foglalt a kialakítandó új védelmi övezet szükségességéről, de fenntartotta annak lehetőségét is, hogy a következő évi hadjárat során visszaszerezhetik a kanizsai erősséget.¹⁶⁶

A Nádasdy és Zrínyi által kialakított koncepciók és nézőpontbeli különbségek a magyar rendek véleményében is tükröződött. Vas vármegye intézkedéseket hozott a Rába vonalán – Sárvártól Szentgotthárdig – lévő őrhelyek megerősítéséről, illetve további védelmi munkálatok (mint a folyóvíz elterelése, árkok és csatornák ásása, fák kivágása, átkelők eltorlaszolása) elvégzéséről,¹⁶⁷ Zala vármegye azonban eleinte elsősorban Kanizsa várának visszafoglalását szorgalmazta.¹⁶⁸ Az 1601. évi országgyűlés XXIX. törvénycikke pedig elrendelte, hogy „ne csak mindig a Rába folyó átjáróját és gázlóit őrizték, hanem a Kanizsához közelebb fekvő többi erősséget is, tudniillik Pölöskét, Egerszeget, Kapornakot, Zalavárt, Kemendet, Nemptit, Szécsiszigetet, Szentgrótot, Szemenyét, Alsó-Lendvát is addig, amíg Kanizsát Isten jóvoltából visszaveszik, szükség szerint katonasággal és lőszerrel megerősítsék és kijavítsák, és azok közül kettőt vagy hármat fővéghelyül kiválasszanak”.¹⁶⁹

A Kanizsával szemben elsőként létrehozott védelmi övezetet végül Nádasdy javaslatából kiindulva két várkörzetből alakították ki, Körmend és Sárvár központokkal.¹⁷⁰

¹⁶⁵ SIMON 1997, 65.

¹⁶⁶ KELENIK 2005b, 337–340.

¹⁶⁷ TÓTH 1989, 243. No 719; 251. No 756; SIMON 1997, 65.

¹⁶⁸ BILKEI–TURBULY 1989, 124. No 787; SIMON 1997, 66.

¹⁶⁹ 1601:29. cikkely 2. §. CJH 1899, 907–908. Idézi: SIMON 1997, 66. Vö. MÜLLER 1976, 7; MÜLLER 1978, 82. – 1601 tavaszán még az udvar részéről egy új fővár kiépítésének terve is felmerült. KELENIK 2005b, 348. A végvidéken állomásozó katonaság létszámát 5171 főre tervezték. CZIGÁNY 2006, 311.

¹⁷⁰ KELENIK 2005b, 354. Simon Éva nézete szerint Batthyány II. Ferencnek is volt egy tervezete az új védelmi övezet kialakításáról, amit a Batthyány család levéltárában talált irat alapján állított (MOL P 1313 Memorabilia No 237; közli: SIMON 1997, 70–72.). Sőt arra a következtetésre jutott, hogy az Udvari Haditanács által 1601 nyarára elfogadott koncepciójának alapját Batthyány tervezete adta. SIMON 1997, 81. A Simon által hivatkozott iratról azonban Kelenik József kritikai vizsgálat alapján megállapította, hogy az nem Batthyány tervezete, hanem csak egy másolat „egy <hivatalos> várlistáról, aminek alapján a sárvári, illetve Kanizsa elleni végvidék ideiglenes felállítása Nádasdy tervei alapján 1600 novemberében

A várkörzetekhez pedig 10–10 különböző nagyságú erősség tartott koncepcióozott.¹⁷¹ A várakban királyi zsoldon lévő katonaság létszáma 1601 augusztusában 2 607 fő volt, amelynek közel kétharmadát gyalogosok alkották.¹⁷²

A Kanizsa visszafoglalására tett 1601. évi sikertelen próbálkozás, illetve a Habsburg–oszmán háborút lezáró zsitvatoroki béke (1606) után kialakult helyzetben a fenti védelmi övezeten tovább módosítottak, miután 1604 végén sor került a végvidék erősségeinek megszemlélésére.¹⁷³ Az oszmánok által kialakított Kanizsa központú vilajettel¹⁷⁴ szemben 1607 után már egy Egerszeg (ma Zalaegerszeg) központtal működő védelmi övezetről beszélhetünk, amely elsősorban a Zala és Mura (illetve Kerka) folyók mentén lévő várakra, végházakra támaszkodott.¹⁷⁵ A központtá vált Egerszeg vára a korábbi sárvári várkörzet második legkevesebb katonaságot – 10 lovast és 30 gyalogost – felmutató erőssége volt.¹⁷⁶ Az elsőségért pedig „harcban állt” a közvetlenül Kanizsa szomszédságában fekvő Kiskomárom várával, ami még a korábbi kanizsai végvidék várrendszeréhez tartozott, de az 1601-ben kialakított első Kanizsával szembeni védelmi övezetnek nem volt része. Kiskomárom a 17. század első felében azonban

megkezdődött”. KELENIK 2005b, 353. – Batthyány II. Ferenc dunántúli kerületi főkapitány 1604–1609, körmendi főkapitány 1601–1602. PÁLFFY 1997, 269, 280.

¹⁷¹ PÁLFFY 1996, 204–205; PÁLFFY 2000, 57. A körmendi várkörzet várai: Körmend, Csákány, Szentpéter, Hídvég, Szecsőd, Hollós, Magyarósd, Csörötnek, Lövé és Szécsisziget. A várakban szolgálatot teljesítő katonaság 1601. évi zsoldadatai alapján készült táblázatot lásd: SIMON 1997, 80–81. Itt még nincs királyi katonaság Bérben, Lentiben, Lendván, Kemenden, a később, szintén a végvidék csatolt várakban. – Batthyány II. Ferenc körmendi főkapitány Nádasdy Ferenc sárvári főkapitány alárendeltségében volt. PÁLFFY 1997, 280.

¹⁷² SIMON 1997, 81; KELENIK 2005b, 357. A csapatnemek ilyen jellegű megoszlása, ami a későbbiek folyamán is megfigyelhető, nem az ún. hadügyi reformok következménye, hanem elsősorban annak köszönhető, hogy a végvidéken nagymértékben támaszkodtak a természetes akadályokra. Azokon a véghelyeken, ahol többségben voltak a gyalogosok (vagy csak azok voltak), a katonaság feladata csupán az ún. passzív védekezés volt: átkelők, utak ellenőrzése, figyelés, riasztás; míg a visszacsapás, a mozgásban lévő ellenség üldözése, megelőzése (ún. aktív védelem) a nagyobb létszámú és több lovassal rendelkező várak feladata maradt. KELENIK 1993, 103–104.

¹⁷³ KELENIK 2005b, 350, 353.

¹⁷⁴ A kanizsai vilajet helyőrségeiben összesen mintegy 4 100 katona és ismeretlen számú javadalombirtokos szolgált. HEGYI 2007, 169. A törökkori Kanizsa történetére lásd: VÁNDOR 1994, 353–401.

¹⁷⁵ Az újabb keretszám-tervezet 23 végvárban 970 német és 2992 magyar katona állomásoztatását írta elő. CZIGÁNY 2006, 312.

¹⁷⁶ SIMON 1997, 81. Főkapitányi központnak elsőként Egervárat jelölték ki. CZIGÁNY 2006, 312.

keretlétszámában és erősítetttségében is felülmúlta Egerszeget: még 1649-ben is Kiskomárom keretlétszáma 390 fő volt, míg Egerszegé 350.¹⁷⁷ Ugyanakkor az utóbbi mellett szólt központi fekvése és ez által a védettsége, maga a végvidék főkapitány-helyettese pedig itt rendezte be székhelyét. Így a főkapitány-helyettes egyben az egerszegi (fő)kapitány is volt, a kapitányi tisztséget pedig csak távollétében ruházta rá valamelyik lovas hadnagyára.¹⁷⁸ A 17. század második felében azonban már találunk példát egerszegi vicekapitányi kinevezésre is.¹⁷⁹ Önmagában pedig az is érdekes momentum, hogy a Kanizsával szembeni végvidéken nem a főkapitány, hanem helyettese tartózkodott a központnak kijelölt várban.

Az átalakított védelmi övezet húsz végházát – ahol királyi zsoldon lévő katonaságot találunk – valójában négy várkörzetre lehet osztani:¹⁸⁰ a Zala felső folyásánál az Egerszeg központú körzet (Magyarósd, Lövvő, Egervár, Kemend, Bér, illetve a Zala völgyét védő Kapornak és Pölöske végházakkal), a Kerka mentén Lenti és környéke (Lendva, Szécsisziget és Kányavár végházakkal), Kiskomárom és körzete (a Zala alsó folyásánál Szentgrót, Szentgyörgyvár és Zalavár végházakkal), illetve Légrád központtal a

¹⁷⁷ A Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányság központjaként Müller Veronika az egerszegi várról szóló tanulmányában kezdetektől Kiskomáromot említette, és csak a 17. század második felétől Egerszeget. MÜLLER 1976, 7. A kérdésre lásd VÉGH 2010, 17–18. – Egerszeg keretlétszáma 1653-ban már 100 lovassal többet mutat, azaz 450 fő (lovas és gyalogos) volt, amihez még hozzá kell számítani a tüzéreket és rendkívüli alkalmazottakat is. VÉGH 2010, 20. Vö. MÜLLER 1976, 12. MÜLLER 1978, 84.

¹⁷⁸ A kérdésre részletesen lásd: VÉGH 2010, 39–40. Vö. Kerpachich István megbízott kapitányságáról: KELENIK 1997, 147. Vö. MÜLLER 1976, 25.

¹⁷⁹ Végh Tar Józsa-t említi 1686-ban, mint egerszegi vicekapitányt. VÉGH 2010, 40. 168. jegyzet. Nagy Ferenc leveleiben az alatta szolgálatot teljesítő Tar Józsa-t rendszeresen egerszegi kapitánynak nevezi. Tar Józsa-t még 1681. április 16-án terjesztette fel Batthyány II. Kristóf az egerszegi kapitányi tisztségre (*Hauptman stöhl*). ÖSTA KA HKR Prot. Exp. Bd. 361. fol. 247r–v. Kinevezésére lásd még: „Wirdt auch des grafen Batthiani vorschlag zue haubtmanschafft zue Egersee des Joseph Tar”. ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Bd. 363. fol. 43r. Ugyanakkor maga Tar Józsa egy 1688. évi tanúvallomásában magát egerszegi vicekapitánynak nevezi. MOL P 1314 No 33 153. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az iktatókönyvek terminológiája sem minden esetben következetes, így a Hauptmannschaft kifejezés keveredik az Oberhauptmannschaft, illetve a Capitaneat kifejezésekkel akár egyetlen kinevezés kapcsán is, ahol a Hauptmannschaft a lovas kapitány/lovashadnagy/lovas főhadnagy értelemben is használható. De mindezek mellett Vicecapitaneat/Vicehauptmannschaft kifejezésekkel is találkozunk, ami helyettesre vonatkozik. Nyilvánvalóan emellett a német és magyar terminológia egyeztetése is problémát jelent. A terminológiai problémát vö. még: EMBER 1946, 260.

¹⁸⁰ A felosztásra lásd még: VÉGH 2010, 13–15. Végh a továbbiakban úgy értékeli a végvidéki rendszert, hogy annak kettős alappillére alakult ki, Egerszegre és Kiskomáromra támaszkodva. VÉGH 2010, 17–18.

muraközi véghelyek (Kotori, Goricsán, Hodosány). Légrád és környéke a Zrínyi család birtoka volt, és itt örökjogon töltötték be a várkapitányi tisztséget.¹⁸¹ Magát a végvidéket pedig az 1610-es évektől kezdték mind gyakrabban Kanizsával szembeni végvidéknek (*gegen die Kanischawärts liegende Grenze*) nevezni.¹⁸² A végvidék helyőrségeiben a katonaság létszáma a 17. század közepén körülbelül 2 400 főre tehető.¹⁸³

Az 1650-es évekre vonatkozóan a végvári katonaság létszámbeli növekedése figyelhető meg. Az 1652. évi központi intézkedésekre, amelyek engedélyezték újabb – az addigi keretszámok feletti – lovas katona felfogadását, jelentős befolyást gyakoroltak a magyar végvidéki főkapitányok – Batthyány I. Ádám, Forgách Ádám és Wesselényi Ferenc – és az országban szolgáló magas rangú császári tisztek.¹⁸⁴ A kérdés pontosabb kifejtése még további kutatást igényel. A Kanizsával szembeni végvidéket ez annyiban érintette, hogy Lenti, Szentgrót, Kapornak és Kiskomárom végházakba összesen 300 főnyi lovasságot irányítottak.¹⁸⁵ Ugyanakkor 1652 tavaszán a végvidék átszervezésével kapcsolatban a főkapitány, Batthyány I. Ádám az Udvari Haditanács számára készített javaslatában hét végvár – Egerszeg (!), Egervár, Kányavár, Kemend, Lendva, Magyarósd

¹⁸¹ 1671-ig, a Zrínyi-féle birtokok elkobzásáig. PÁLFFY 1996, 205; PÁLFFY 2000, 57; VÉGH 2010, 13. – Ezzel egyidejűleg a stájer rendek megerősítették és egységes rendszerbe szervezték a Kanizsa felé eső határ menti osztrák várakat. PÁLFFY 1996, 205.

¹⁸² Pálffy megkülönböztetett a végvidék életében egy ún. átmeneti időszakot, ami 1607 és 1633 közé datált, amikor a végvidéki főkapitány mellett meghatározó szerepe volt az időszak dunántúli kerületi főkapitányainak. PÁLFFY 1997, 280. Tegyük hozzá, 1633-tól mind a dunántúli kerületi, mind pedig a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányi tisztséget ugyanazon személy töltötte be, Batthyány I. Ádám. Lásd alább. – A végvidékkel, váraival, a végváriak életével foglalkozó újabb munkák például: J. ÚJVÁRY 2008; A végvidéket ért török kori kártételekre lásd: ILLIK 2010, 55–60, 75–78, 167–168.

¹⁸³ A Kanizsával szembeni végvidékkel, illetve egyes váraival foglalkozó szakirodalom több helyen kitért a fellelhető létszámadatokra, illetve a létszámban (és összetételben) mutatkozó változásokra. A kérdésre lásd: MÜLLER 1976, 11–12; MÜLLER 1978, 83–85; VÉGH 2010, 156. Külön Egerszegre vonatkozóan: VÉGH 2010, 19–21. A végvidék katonaságának nemzetiségi megoszlásáról és létszám változásáról 1633 és 1640 között lásd: KELENIK 1993, illetve KELENIK 1995a. Vö. még VARGA J. 1995, 139–140; és 146. 7. jegyzet, ahol a szerző 16 erősség 2 103 fős katonaságát említi. – Szentgyörgyvár katonaságának létszámadataira például lásd: SZATLÓCZKY 2002, 42. – A létszámadatok kapcsán pedig arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a nagyobb végházak gyakran német katonasággal is kiegészültek.

¹⁸⁴ CZIGÁNY 2004, 101. Vö. VÉGH 2010, 20, ahol a szerző még kevésbé ismert határvédelmi reformot említi. – Batthyány I. Ádám a Kanizsával szembeni végvidék főkapitánya (1633–1659), Forgách Ádám a bányavidéki végvidék főkapitánya (1644–1663), Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány (1648–1658, 1663–1664). PÁLFFY 1997, 280, 271, 273.

¹⁸⁵ CZIGÁNY 2004, 101–102.

és Tótfalu – megszüntetését indítványozta. A végvidék székhelyét Szentgrótra helyeztette volna át, a felszabaduló katonaság felét pedig a megmaradt várakba osztotta volna szét, míg a másik felét hidakhoz és figyelőhelyekhez irányította volna. Mindezt a hatékonyabb határvédelem érdekében.¹⁸⁶ Az 1655. évi országgyűlésen törvénybe iktatott keretlétszámok a végvidék egyes helyein – a központban, Egerszegen is – nagyobb, összességében 3 025 fős katonaság felállítását írta elő.¹⁸⁷ Ami természetesen nem jelentette, hogy ez tényleges meg is valósult volna. A valóságban kisebb tényleges létszámmal kell számolnunk.

A Kanizsával szembeni végvidék az oszmánok 1664. évi hadjárata során jelentős károkat szenvedett el.¹⁸⁸ Az ellenség ekkor Egerszeget is ostromolta, elfoglalta és ki is fosztotta, a magyarórsdi helyőrség pedig megadta magát.¹⁸⁹ Míg azonban Egerszeg az 1664. évi vasvári békét követően keresztény kézen maradt, a végvidék egyik legerősebb véghelyét, a közel 400 fős keretlétszámú Kiskomárom várát elveszítették: a törökök elfoglalták, majd pedig lerombolták azt.¹⁹⁰

Az 1660-as évek második felében az Udvarban, illetve az Udvari Haditanácsban körvonalazódó, Raimondo Montecuccoli¹⁹¹ nevéhez fűződő ún. hadügyi reform a magyar végvári katonaságot is jelentős mértékben érintette. A végvári katonaság politikai motivációtól sem mentes, 1672-ben meginduló átszervezése során a végvidékeken nagyarányú létszámcsökkentést (*végvári redukció*) hajtottak – néhány esetben csak hajtottak volna – végre: a mintegy tizenegyezer fős végvári katonaságból hétezeret

¹⁸⁶ CZIGÁNY 2004, 102. A fent nevezett erősségek közül a tótfalui vigyázóhely 1652-től már nem adatolható az eddig ismert forrásokban. TAKÁTS 1908, 291; VÉGH 2010, 14–15.

¹⁸⁷ 1655:3. cikkely 23–40. §. CJH 1900a, 584. Az 1660. évi keretlétszámra (2 620 fő) lásd: TAKÁTS 1908, 297; CZIGÁNY 2004, 103. Az 1661. évi keretlétszámra (3 115 fő), illetve annak legkésőbb 1656-ban való keletkezésére lásd: CZIGÁNY 2004, 103, 104. 19. jegyzet.

¹⁸⁸ Eseménytörténetre a legteljesebb monográfa: WAGNER 1964. Magyarul az eseményekre lásd még: PERJÉS 1989; BÁNLAKY 2001.

¹⁸⁹ Egerszeg ostromára lásd: THURY 1890, 517; RÓNAI HORVÁTH 1891, 609; EVLIA CSELEBI 1908, 6–7; HASAN AGA 1976, 208–209; MOL P 1314 No 962, amit idézett: MÜLLER 1976, 31. 68. jegyzet; VÉGH 2010, 27–28. – Magyarórsd helyőrségét Kányavárra rendelték. VÉGH 2010, 18. 50. jegyzet. Pölöske, Egervár, Kemend és Kapornak kárait lásd: THURY 1890, 517; RÓNAI HORVÁTH 1891, 609; HASAN AGA 1976, 209–213; VÉGH 2010, 28.

¹⁹⁰ VÉGH 2010, 27.

¹⁹¹ Raimondo Montecuccoli 1660-tól 1680-ig győri végvidéki főkapitány, illetve 1668-tól 1680-ig az Udvari Haditanács elnöke. PÁLFFY 1997, 277.

bocsátottak (volna) el.¹⁹² A Kanizsával szembeni végvidéken az I. Lipót által jóváhagyott rendelet értelmében az 1670 előtti 2 490 fős keretlétszámot 1 000 főre (500 lovasra és 500 gyalogosra) kellett csökkenteni.¹⁹³ A végrehajtást tekintve a báni végházakkal együtt a végvidékek „élharcosává” vált: 1674-ben és 1676-ban is az erősségekben 500 lovas és 500 gyalogos állomásozott, 8 tüzérrel és 5 rendkívüli alkalmazottal együtt.¹⁹⁴ Az elbocsátott katonák sorsát tekintve hosszú ideig az a nézet uralkodott, hogy azok a meginduló bujdosó mozgalomhoz (1672–1678), majd pedig 1678 után Thököly Imre katonaságához csatlakoztak.¹⁹⁵ Ehhez képest újabb kutatások azt mutatják, hogy az elbocsátott katonaság nagyobb részben továbbra is katonai szolgálatban maradt a császári állandó hadsereg mezei ezredeiben, illetve szabadszázadokban.¹⁹⁶ Emellett a Kanizsával szembeni végvidéken Bér, Kapornak és Pölöske példája mutatja – a katonák, akik a *redukció* során bár kikerültek a királyi zsoldon lévők közül, továbbra is a váraikban szolgáltak. Az még kérdés a kutatás számára, hogy milyen javadalmazást kaptak.¹⁹⁷ A végvárak körül található ún. szabad legényekkel pedig már a létszámcsökkentést megelőző időszakban is találkozunk, számuk – bár megbecsülni sem tudjuk – feltehetően növekedett.¹⁹⁸ Nem

¹⁹² A végrehajtási rendelkezésről lásd: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 341. fol. 112. A hadügyi koncepcióról és annak végrehajtásáról, illetve a végrehajthatás sikerességéről legújabban lásd: CZIGÁNY 2001; CZIGÁNY 2004. Ahol a politikai motiváció helyett inkább a hadügyi koncepció modernségén, az átalakítás szükségességén van a hangsúly. A politikai motivációnak a magyar főurak 1667-ben induló rendi szervezkedése, majd az 1670. évi felkelése és annak leverése adott alapot, amit az Udvar nem hagy(hat)ott figyelmen kívül a végrehajtáskor. – Legújabban Bagi Zoltán Péter a császári-királyi hadsereg szervezetének alakulását, illetve átalakulását követi végig a tizenöt éves háború kapcsán, de kitekint egészen a 17. század közepéig: BAGI 2011, különös tekintettel 357–366.

¹⁹³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 342. fol. 19. CZIGÁNY 2004, 123. A végvidékekről együttesen elbocsátott katonaság létszámát csak megbecsülni lehet. Czigány ezt 1672 első felére vonatkoztatva 5000–5500 fő körülire teszi. CZIGÁNY 2004, 129.

¹⁹⁴ CZIGÁNY 2001, 287, 290; CZIGÁNY 2004, 126–127.

¹⁹⁵ SZÁNTÓ 1984, 17–18; BENCZÉDI 1985, 1199; R. VÁRKONYI 1985b, 1409; RÁ CZ 2000, 183.

¹⁹⁶ CZIGÁNY 2004, 147–148. Vö. a magyar és horvát katonaságból toborzott főként huszárezredekre és ezredtulajdonosokra az 1670-es évektől kezdődően: ZACHAR 2008, 56–81.

¹⁹⁷ CZIGÁNY 2004, 144. Megjegyzem, a Czigány István által közölt, az 1674. évre vonatkozó előírt keretlétszámokat tartalmazó listában Bér szerepel, ahol 10 gyalogost engedélyeztek. CZIGÁNY 2004, 126.

¹⁹⁸ CZIGÁNY 2001, 294–295; CZIGÁNY 2004, 145. A korábban Egerszegen lévő szabadosokra lásd VÉGH 2010, 44–45. A szabad legényekre legújabban: VÉGH 2009. A redukció utáni (1675) szabad legények által végbevitt katonai akcióra lásd: SZÁNTÓ 1993, 149–150. – Törökkor végén a győri főkapitányságban például 875, a kanizsaiban pedig (a Murától északra lévő véghelyeken) legkevesebb 326 szabados létével lehetett számolni. VÉGH 2009, 450. Vö. az alábbiakban is megemlítésre kerülő szabadlegényekkel.

szabad megfelelkezünk egy a védelem katonai erejét is kiegészítő alakulatról, a főkapitány – ekkor Batthyány II. Kristóf – magánhadseregéről sem, ami szintén befogadhatta a felszabaduló elsősorban lovas katonákat.¹⁹⁹

Az egész országra kiterjedő átszervezés az 1670-es évek végére társadalmi, politikai és anyagi okok miatt is kudarcot vallott, a végvári katonaság rendszeres javadalmazását az adóreformok, átszervezések után sem tudták biztosítani.²⁰⁰ Az 1678 és 1680 között megerősödött kurucmozgalom, majd Thököly Imre töröknek hódoló vazallus államának létrejötte és egy esetleges oszmán támadás veszélye arra készítette az uralkodót, hogy ismételten támaszkodjon a magyar végvári katonaságra. I. Lipót 1681. december 30-án szentesítette a soproni országgyűlés azon határozatát, miszerint a „bennszülött katonaságot az idézett törvéncikkben [1655:3. tc.] kitett számban, az ország véghelyeire minél előbb visszaállítsák”.²⁰¹ Az, hogy 1682 júliusában a Kanizsával szembeni végvidéken és a báni végházakban 1 392 lovasra és 1 667 gyalogosra (3 059 fő) emelték fel a katonaság létszámát,²⁰² – mint látni fogjuk – koránt sem jelentette azt, hogy a rendszer ilyen könnyen visszarendeződött. Gyöngyösi Nagy Ferenc katonai pályafutása szempontjából pedig érdekes – és további kutatást igénylő – momentum, hogy éppen ebben a végvidékeket érintő, átmenetinek is nevezhető időszakban (1672–1681) került át a bányavidéki főkapitányság központjából, Semptéről a Kanizsával szembeni végvidékre.²⁰³

3.2. A Batthyányak, a végvidék urai

A Batthyány család a 15–16. századtól a Magyar Királyság egyik legjelentősebb főúri családja volt.²⁰⁴ Birtokaik főként a Királyság délnyugati részén, illetve Szlavónia

¹⁹⁹ CZIGÁNY 2004, 144–145.

²⁰⁰ CZIGÁNY 2001, 295–296; CZIGÁNY 2004, 141–142.

²⁰¹ 1681:5. cikkely. 1. §. CJH 1900b, 267.

²⁰² CZIGÁNY 2004, 147.

²⁰³ A végvidékre lásd: *A Kanizsával szembeni végvidék a 17. század ázad utolsó harmadában*, lásd: MELLÉKLETEK, 217.

²⁰⁴ A család történetéről átfogó, tudományos igényű monográfia mindezidáig nem készült. A 19. század végén Tárnok Alajos *A Batthyány hercegi és grófi nemzetség leszármazása 972-dik évtől 1874-dik évig* (Nagykanizsa, 1875.) címen jelentetett meg róluk egy monográfiát, amelyet ma már nem használ a szakirodalom. A Batthyány családdal foglalkozó legújabb és rendkívül reprezentatív tanulmánykötet: NAGY 2006. A Batthyányak határvédelemben betöltött szerepéről legújabbban Pálffy Géza írt összefoglalást. Pálffy

(ma Horvátország) területén helyezkedtek el. Az oszmánok előrenyomulása azonban arra készítette vagy inkább kényszerítette őket, hogy északabbra húzódjanak, így vásárlásaik és házasságaik révén a 16. század derekára, illetve a 17. század elejére a családi birtokok központja a mai Burgenland (Ausztria) és Nyugat-Magyarország területére tevődött át. De birtokokkal rendelkeztek még Fejér megyében is, amely területekhez a középkor folyamán jutott a család.²⁰⁵ A Batthyány család férfi tagjai mind az ország, mind saját birtokaik védelme érdekében már a 16. századtól jelentős állami és katonai tisztségeket töltöttek be. Országos tisztségre elsőként 1527-ben Batthyány I. Ferencet (†1566) nevezték ki, aki horvát-szlavón bánként tevékenykedett és részt vett II. Lajos magyar király (1516–1526) mellett az 1526. évi sorsdöntő mohácsi ütközetben is.²⁰⁶

A család 17. századi története szorosan összekapcsolódik a birtokaikon, illetve birtokaik szomszédságában kialakított Kanizsával szembeni végvidékkel. Batthyány II. Ferenc (1573–1625),²⁰⁷ aki a tizenöt éves háború több színterén is megfordult és harcolt az 1600-ban Kanizsa sikertelen felmentésére küldött seregben is, – mint fentebb láttuk – jelentős szerepet vállalt az újonnan kialakított védelmi övezet első változatának létrejöttében. De azon túl, hogy tervezetét az Udvar felhasználta a végvidék kialakításakor, 1601 és 1602 között körmendi főkapitányként az egyik várkörzet parancsnoka is volt. Majd pedig 1604 és 1609 között dunántúli kerületi főkapitányként tevékenykedett, illetve

tanulmányában felsorolja a család tagjairól készült jelentősebb monográfiákat, tanulmányokat. PÁLFFY 2009, 321. 1. jegyzet.

²⁰⁵ Család birtokaira lásd: ZIMÁNYI 1962, 10-21; ZIMÁNYI 1968. A 16. század első felében megszerzett Németújvár (ma Güssing, Ausztria), Rohonc (ma Rechnitz, Ausztria) és Szalonak (ma Schlaining, Ausztria) várak és tartozékaik váltak a Batthyányak törzsuradalmává. Majd a 17. század legelején Körmend (Nyugat-Magyarország) várának megszerzésével ismét jelentős uradalomhoz jutottak, jelentősebb birtokszerzésnek tekinthetjük még Borostyánkő (ma Bernstein, Ausztria) és uradalma megszerzését is.

²⁰⁶ Báni tisztségére lásd: PÁLFFY 1996, 177; PÁLFFY 1997, 275. A mohácsi csatában való részvételére lásd: KATONA 1979, 36 (Brodarics), 69 (Szerémi), 108 (Istvánffy), 131–142, (II. Lajos levelei Batthyány Ferenc horvát bánnak).

²⁰⁷ Batthyány II. Ferenc a humanista műveltségéről híres Batthyány III. Boldizsár (1537–1590) fia volt. Batthyány Boldizsárról lásd: IVÁNYI 1983; BARLAY 1986; MONOK–ÖTVÖS–ZVARA 2004; BOBORY 2005; BOBORY 2007. MONOK 2010. Katonai tisztségben 1568. április–júniusában dunántúli kerületi főkapitányként találjuk meg. PÁLFFY 1997, 269. PÁLFFY 2009, 327–328. – Batthyány II. Ferenc életére lásd: TAKÁTS 1917. KOLTAI 2002, 8–16. Részvétel a tizenöt éves háborúban: TAKÁTS 1917, 55, 67–68; KOLTAI 2002, 10; PÁLFFY 2009, 328.

Sopron vármegye főispánja volt, továbbá a királyi főlovászmesteri címet is bírta.²⁰⁸ A dunántúli magyar főúr – ellentétben sok nemessel – nem állt a törökök által támogatott Bocskai István és az általa vezetett felkelés (1604–1606) mellé. Ennek következtében Bocskai egyik főkapitánya, Némethy Gergely, török és tatár segítséggel 1605 nyarán feldúlta a Nyugat-Dunántúlt és elfoglalta többek között Batthyány körmendi várát is.²⁰⁹ Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek (1613–1629) sikerült maga mellé állítania az addig királyhű Batthyányt, aki ezt követően 1620–1621-ben Bethlen főkapitányaként tevékenykedett.²¹⁰ De miután II. Ferdinánd Habsburg uralkodó (1618–1637) a Bethlen mellé állt magyar főurak számára amnesztiát hirdetett, 1622-ben már részt vett a soproni országgyűlésen.²¹¹ Nem sokkal később azonban Batthyány lemondott minden tisztségéről és visszavonult a közéletől.²¹²

Batthyány II. Ferenc 1625-ben bekövetkezett halála után a családfő a fiú, Batthyány I. Ádám (1610–1659) lett, aki 1633-tól kezdődően haláláig mind a dunántúli kerületi főkapitányi, mind pedig a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányi tisztséget is egyidejűleg bírta, ahogy utódai is.²¹³ Batthyány I. Ádám életével, személyével, műveltségével, katonai és politikai tevékenységével a kutatás máig széles körben

²⁰⁸ Tisztségeire lásd: TAKÁTS 1917, 68; KOLTAI 2002, 10; PÁLFFY 1997, 279–280; PÁLFFY 2009, 328–329; FALLENBÜCHL 2002, 48.

²⁰⁹ TAKÁTS 1917, 69; NAGY 1955, 76–82. – A körmendi eseményekre lásd még: TÓTH 1994, 100–101. Legújabban a kérdéssel Dominkovits Péter foglalkozott: DOMINKOVITS 2006. – Némethy Gergely május-június folyamán levélben igyekezett Batthyányt meggyőzni az átállásról: „Isten úgy éltesse, hogy mindgyárast elbocsátom mind magyart s tatárt. Nézze aztán nagyságod a helyét jószágának.” (1605. május 30.); „Tudom és hiszem, hogy magyar és keresztény vér kegyelmed. Azért illenék, hogy az magyarokkal tartana kegyelmed.” (1605. június 5.) Némethy leveleit idézi: TAKÁTS 1917, 69.

²¹⁰ PÁLFFY 1997, 269; KOLTAI 2002, 14. – Érdekes adalék, hogy Takáts a család levéltárában felbontatlanul talált két levelet, amelyeket Bethlen Gábor címzett a stájerországi és a szlavóniai rendeknek 1620 októberében. (Ma a levelek jelzetszáma: MOL P 1314 No 6634, 6628.) A leveleket ezek szerint nem kézbesítették. TAKÁTS 1917, 106. Batthyány II. Ferenc és Bethlen kapcsolatára lásd még: ILLIK 2010, 48–51.

²¹¹ Az országgyűlést 1622 áprilisában nyitották meg. Batthyány, bár meghívták, eleinte nem vett részt rajta, majd 1622. június 2-án már arról írt – a korábban szintén Bethlen oldalán álló – Thurzó Szaniszlónak, hogy készül menni az országgyűlésre. TAKÁTS 1917, 108. Vö. KOLTAI 2002, 14–15.

²¹² TAKÁTS 1917, 109.

²¹³ PÁLFFY 1997, 269, 280. A család Ádámot követő tagjai már örökletesen viselték a két tisztséget. PÁLFFY 1997, 265. Katonai szerepvállalására lásd még: PÁLFFY 2009, 330–333.

foglalkozik, így rendkívül gazdag szakirodalom áll az érdeklődők rendelkezésére.²¹⁴ Az Udvarban a királyi kamarási és főpohárnoki címet elnyerő céltudatos főúr meghatározó egyénisége volt a 17. század közepi magyar főnemesi körnek. Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter, Forgách Ádám, Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc és Batthyány I. Ádám nevével fémjelzett arisztokrata kör törekvései és elképzelései a legfőbb országos tisztség betöltője, Esterházy Miklós nádor (1625–1645), majd Pálffy Pál nádor (1649–1653) által is támogatásra találtak.²¹⁵ Az 1630–40-es években ez a fiatal főúri generáció nem érzékelte az Oszmán Birodalom közvetlen fenyegetését. Gondolkodásukban központi helyre került az oszmánok elleni összefogás és fellépés igénye. Ennek lehetőségét pedig helyi szintű sikeres katonai akcióik is megerősítették. Az Oszmán Birodalom a belső kormányzati válság mellett azért sem vállalkozott nagyobb horderejű támadásra a magyar hadszíntéren, mert az 1640-es évek közepétől hosszan elhúzódó háborúba kezdett a Földközi-tengeren a velenceiekkel szemben, illetve lekötötte figyelmét a 17. század közepén kibontakozó lengyel-orosz konfliktus. Ez a nemzetközi helyzet befolyásolhatta a magyar arisztokrácia Habsburg udvarral szembeni türelmetlenségét. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke (1648) megkötése után – amellyel a Habsburgok figyelme a Magyar Királyság területe felé fordulhatott – a magyar nemesek elérkezettnek látták az időt az oszmánokkal szembeni fellépésre. A türelmetlenségüket talán az is fokozhatta, hogy a nagy hadjáratok nélküli, de állandó hadakozás a végletekig kimerítette a határvidéket, illetve magát a megmaradt Magyar Királyságot. A háborút, háborús lépéseket erőltető magyar arisztokratának nem volt érdeke a végvidéken az ellenséggel való kedélyes barátkozás sem.²¹⁶

Ez a szemléletmód tükröződik fia, Batthyány II. Kristóf (1637–1687) tevékenységében is, aki 1659-től töltötte be mind a dunántúli kerületi, mind pedig a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányi tisztséget.²¹⁷ Az 1660-as évek elején részt vett

²¹⁴ A Batthyány I. Ádámra vonatkozó szakirodalomból a teljesség igénye nélkül lásd az életére: FAZEKAS 1996; KOLTAI 2002, 20–61; vallási irányultságára, katolizálására: IVÁNYI 1943, 6–7; SZILASI 1989; FAZEKAS 1996, 92, 108. 12. jegyzet; KOLTAI 2002, 26–29; FAZEKAS 2008. Lásd még Batthyány I. Ádámra: IVÁNYI 1942–1945; KOPPÁNY 1984; KOLTAI 2008.

²¹⁵ R. VÁRKONYI 1985a, 1043–1060; ÁGOSTON–OBORNI 2000, 187–196.

²¹⁶ Elhíresült törökök elleni igali portyájáról lásd: FENYVESI 1985. Az uradalmaiban és a végvidéken folyó rabkereskedelemtől lásd: DOBOS 1971; VARGA J. 1991; TÓTH 2002; LADÁNYI-BENEDIKT 2008. Illetve Batthyány II. Ferenc rabjairól: TARKÓ 2008.

²¹⁷ Batthyány II. Kristófról és tevékenységéről ez idáig jelentős monográfia nem készült, a fent említett családtörténeti munkák kitérnek röviden az ő életére is. FAZEKAS 1996, 94–102; KOLTAI 2002, 55–56;

az oszmánok elleni hadjáratokban (1661, 1663–1664).²¹⁸ Továbbá őt is azon magyar főurak között találjuk, akik a Habsburgok és az oszmánok között létrejött 1664. augusztus 10-i vasvári békét követően Wesselényi Ferenc nádor (1655–1667) köré szerveződve saját utat kerestek az ország helyzetének megoldására. Az ország kimerültsége, a türelmetlenség, elégedetlenség az amúgy is érzékeny Habsburg-magyar kapcsolatot megingatta, ami pedig udvarellenes rendi szervezkedéshez és látszólagos törökbarátsághoz vezetett.²¹⁹ A kutatás azonban még nem foglalkozott behatóan az aulikus család fejének, Batthyány II. Kristófnak a rendi mozgalmakhoz fűződő viszonyával.

Gyöngyösi Nagy Ferenc miután 1672-ben lemondott a semptei alkapitányi tisztségéből, a Batthyány II. Kristóf által irányított Kanizsával szembeni végvidéken vállalt katonai szolgálatot.²²⁰ De meg kell említenünk még Kristóf fiát, Batthyány II. Ádámot (1662–1703) aki az 1680-as évek közepétől vette át a főkapitányságok parancsnoklását.²²¹ A későbbi horvát bán (1693–1700), majd pedig országbíró (1700–1703) életével és tevékenységével a kutatás szintén nem foglalkozott behatóan. Batthyány II. Ádám katonai pályafutásának első szakasza egybeesik a jelen disszertáció által feldolgozott időszakkal, így reményeink szerint az alább közölt adatok, információk egy későbbi monográfia elkészítéséhez is hozzá tudnak járulni.

3.3. Nagy Ferenc a végvidéken (1675–1682)

Miután Nagy Ferenc 1672-ben lemondott semptei alkapitányi tisztségéről, családjával a Dunántúlra költözött. A rendelkezésünkre álló forrásokban nevével a Batthyány II. Kristóf által irányított Kanizsával szembeni végvidékhez tartozó

Külföldi tanulmányútjának naplóját lásd: SZELESTEI 1988. – Katonai tisztségeire lásd: PÁLFFY 1997, 270, 280; illetve a kérdésre kitérek a dolgozat későbbi fejezeteiben.

²¹⁸ R. VÁRKONYI 1985a, 1085–1154; ÁGOSTON–OBORNI 2000, 197–204; PÁLFFY 2007, 286–282; PÁLFFY 2009, 333.

²¹⁹ A Wesselényi Ferenc nádor vezette rendi szervezkedésről lásd: BENCZÉDI 1985, 1156–1181; ÁGOSTON–OBORNI 2000, 205–211. A kuruc mozgalomra lásd: BENCZÉDI 1985, 1199–1221; ÁGOSTON–OBORNI 2000, 211–213. A törökkel való kapcsolatfelvétellel lásd: PAPP 2003, 643–647.

²²⁰ Lemondásáról: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 341. fol. 179v, 208v, 322v. Lemondásának elfogadásáról lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 342. fol. 201v. Hivatkozik még rá még: IVÁNYI 1984, 118.

²²¹ Tisztségeire lásd: PÁLFFY 1997, 270, 280; PÁLFFY 2007, 333; PÁLFFY 2009, 335–336; illetve a kérdésre kitérek a dolgozat későbbi fejezeteiben.

Szentgrót²²² várának alkapitányaként találkozunk ismét. A végvidék főkapitánya 1675 nyarán Batthyány Ferenc nagykorúságáig őt ajánlotta a tisztség betöltésére az Udvari Haditanácsnak, amit Bécsben jóvá is hagytak.²²³ Nagy Ferenc szentgróti kapitányságának idején a végvidék főkapitány-helyettesi tisztségét Gersei Pethő László töltötte be (1671-1677).²²⁴

Nagy Ferenc szentgróti kapitányságának (1675. július 1.–1681. március vége)²²⁵ idejéből mindössze kilenc levél maradt fenn, amelyek alapján aligha alkothatunk képet a kapitány tevékenységéről, de ez a néhány irat is érinti azokat a problémákat és sajátosságokat, amikkel egy végvári kapitánynak, illetve általában a katonának szembesülnie kellett a 17. század utolsó harmadában.²²⁶

Nagy Ferenc a Batthyány család levéltárában fennmaradt első, az 1676. évben keletkezett levelében a szentgróti és béri vitélző rend „könyörgő levelét” továbbította Batthyány II. Kristófnak. A katonák a már hosszú ideje elmaradt fizetésük miatt kérték a főkapitány közbenjárását az Udvarnál. Azzal is megelégedtek volna, ha az elmaradt zsoldnak csak egy kisebb részét kapják meg. Panaszaik között említik katonai szolgálatuk

²²² Szentgrót 1654-től a Batthyányak birtoka volt, ahol Széchényi György is birtokrészt szerzett. MOCSÁRY 1902, 179; ZIMÁNYI 1962, 20; VÁNDOR 1978, 63; IVÁNYI 1984, 118.

²²³ „für den Franz Nagy, dass Er die Commandschaft zu St.Grot bis zu des Grafen Franz Batthyany's Vogtbarkeit bedienen könne” ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 347. fol. 376. A kinevezésre lásd: „Francisco Nagy um des Vicecapitaneat zu St. Grot”. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 348. fol. 400. Hivatkozik még rá: IVÁNYI 1984, 118. Vö. BARTFAISZABÓ 1911, 367.

²²⁴ A Pálffy Géza által összeállított lista szerint Pethő László szolgálati idejének záró dátuma 1679 volt. PÁLFFY 1997, 280. Ezt az adatot pontosította 1677-re Végh Ferenc. VÉGH 2010, 159. – Iványi Emma korábban Ákosházi Sárkány Jánost említette erre az időszakra vonatkozóan a főkapitány-helyettesi tisztségben (IVÁNYI 1984, 120.), de ő 1656 és 1671 között töltötte be azt. PÁLFFY 1997, 280; VÉGH 2010, 159.

²²⁵ Rudolph Wütz főmustramester 1690. januári kimutatása Nagy Ferenc hátralékáról: „alss des herren grafen Francisci Batthiani substitirter commendant zu St. Groth mit leutl. besoldung von 1. Julÿ 1675. biss Ende Martÿ 1681.” ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. De már 1681. március 11-én a dekrétuma kiváltásáról, illetve addigi ki nem váltásáról írt Batthyány II. Kristófnak. MOL P 1314 No 32 965.

²²⁶ Levelek jelzete MOL P 1314 No 32 954–32 964. Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1678. évi levelek között, a No 32 957 jelzetszám alatt nyilvántartott levél írója nem Gyöngyösi Nagy Ferenc volt, így ezt a levelet munkánk során figyelmen kívül hagytam. A No 32 965 jelzetszámú levél 1681. március 11-én íródott, amikor még a tényleges főkapitány-helyettesi beiktatására nem került sor, de én már ahhoz az időszakhoz sorolom, mert a gyakorlatban már akként működött. A kérdést lásd alább is.

nehézségét: „csak eginehanion magunkal leuin, ugi mint Szent Grotth ilyen nagy Végházban tizen eőt gialog, és négi louas, minden harmad nap reank kerül az eő Fölsége iztrazaia²²⁷, amikor roz hirek uannak masodnapis más dolgunkhoz semmikepen nem lathatunk, hanem csak épen az mi keués fizetésecskink uolna, ha meg adatnék, aual köllenek feleséginket, giermekinket, és magunk életit táplálnunk”.²²⁸ Ilyen körülmények között inkább a létszámuk növelése lenne elképzelhető, mint sem annak további csökkentése. Azt írták feletteseiknek, hogy ha a vár török kézbe kerülne, „még az Rábán felyűl ualo földis, ugi mint SárUAR és Szombathel taia nem lenne securitasban”.²²⁹ Szinte ugyanezeket a panaszokat olvashatjuk a végvidékhez tartozó Kapornak, Pölöske, Kemend és Egervár katonáinak az Udvari Haditanácshoz intézett 1676. augusztusi felterjesztésében: „a katonaság már oly kis létszámban maradt, hogy a várakat lakni és tovább védeni lehetetlen”.²³⁰ A katonaság létszámbeli fogyatkozása a fent említett várakban a végvidéken az 1671/72-es ún. végvári redukció intézkedéseivel magyarázható.²³¹ A szentgrótiak levelében említett létszám (15 gyalogos és 4 lovas) valójában megfelel a végház 1674. évi előírt keretlétszámának (15 gyalogos és 5 lovas). Ugyanakkor a redukciós rendelet eredményeképpen ekkor már Kapornakon, Pölöskén és Egerváron nem tartottak nyilván királyi zsoldon lévő katonaságot, Kemend neve pedig a redukció előtti 1670. évi nyilvántartásban sem szerepelt. Az, hogy mégis e várak katonái tettek felterjesztést, újabb bizonyíték arra, hogy a királyi zsoldból való elbocsátás ellenére is a várakban maradtak.²³²

A végvári katonákat adófizetés (*contributio*) kötelezettsége is sújtotta, „melj miat anyra iutotunk – írták levelükben –, hofi fegiuerűnk, ruhainkat érette el ueuin az Exactorok,²³³ bottokal, és csak nem mezételen kölletik eő Fölsége kapuiat ürzenűnk”.²³⁴ A

²²⁷ strázsá, őrködés

²²⁸ MOL P 1314 No 32 954.

²²⁹ MOL P 1314 No 32 954.

²³⁰ Az 1676. augusztus 10-én kelt latin nyelvű felterjesztés – pontos levéltári jelzet nélkül – teljes magyar fordítását közli: MÜLLER 1976, 21–22. Ez a katonaság húsz havi elmaradt zsoldjának kifizetését követelte.

²³¹ A kérdésre lásd: *A Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezet (3.1.).

²³² CZIGÁNY 2001, 287, 290; CZIGÁNY 2004, 126–127. Vö. CZIGÁNY 2004, 144. A kérdésre lásd még: *A Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezet (3.1.). Bér előírt keretlétszáma 1674-ben 10 gyalogos volt. Vö. még: Batthyány II. Kristóf 1681 júniusában kérelmezte, hogy Egervár, Kapornak, Kemend és Pölöske a korábbi állapotába helyeztessék vissza. ÖSTA KA HKR Prot. Exp. Bd. 361. fol. 413r. Vö. 1681:5. cikkely. 1. §. CJH 1900b, 267.

²³³ behajtók, adószedők

szolgálat és az adózás terhe alatt, a fizetetlenség következtében a végvári katonák, és természetesen a királyi zsoldból elbocsátottak még inkább, rákényszerültek arra, hogy önmaguk és családjuk megélhetését más módon igyekezzenek biztosítani: „egyedül a mezei munkájukból táplálkoztak csak”.²³⁵ Nehéz helyzetük bemutatásán túl figyelemre méltó a kapornaki, pölöskei, kemendi és egervári katonaság azon megjegyzése, hogy a katonák „mivel a török gyakori rablásainak tovább nem óhajtva ellenállni, elhagyták a várat, és a hódoltsági részekre mennek”,²³⁶ illetve, hogy a jelentősen megfogyatkozott végvári katonaságot a fent részletezett nehéz körülmények miatt – amikor „a megélhetésük megszűnik” – „hütlenségre lehet csábítani”.²³⁷ Azt láthatjuk, hogy a kurucmozgalom által fel nem bolygatott nyugat-dunántúli korban a végváriak és az egész végvidéken a katonaság és a polgári lakosság számára realitásként jelentkezett a törökhöz való átállás lehetősége.

A végvidéki élet és a kapitányi feladatok egy kevésbé előtérben lévő szegmensébe enged betekintést Nagy Ferenc egyik 1677 tavaszán írt levele, amelyben arról számolt be Batthyány II. Kristófnak, hogy az ő és a vidéken birtokos kalocsai érsek, Széchényi György²³⁸ utasítására lefolytatták a vizsgálatot a mándi malom és gát felépülésének kérdésében. Ahogy fentebb is láttuk, a végvidéken a védelem biztosítását tekintve nagy jelentősége volt annak, hogy a malmok, gátak, átkelők ne teremtsenek lehetőséget a törököknek arra, hogy könnyen átjárhassanak magyar területre. A levélhez csatolt jelentés részletezi, hogy a jelenlevők – Nagy Ferenc szentgróti kapitány, Szentbenedeki Tamás hadnagy, a szentgróti vitézlő rend tagjai, Ákosházi Sárkány István kemendi kapitány, a szentgyörgyvári kapitány és a szentgyörgyvári vitézlő rend tagjai – miként járták be a kérdéses helyet, milyen információkat szereztek az ott lakóktól, az ott halászóktól, illetve az ott bujkálóktól is. A kapitányok megállapítása szerint: „a’ malomnak megh épüléseis *nem* Volna artalmas a’ Veghaznak, csak az erdőnek be vagasa continualtassek”, mert „a’ hol már semmi gátt nincsen, ot ha az erdőnek be vagasa *nem* leszen, mind louas, gyalogh szabadon mehet által”.²³⁹ A szentgyörgyvári kapitány, akinek katonáival együtt feladata is

²³⁴ MOL P 1314 No 32 954.

²³⁵ MÜLLER 1976, 22.

²³⁶ MÜLLER 1976, 22.

²³⁷ MÜLLER 1976, 22.

²³⁸ Széchényi György 1667. november 19-én lett kalocsai érsek a győri püspöksége mellett. KOLTAI 2003, 313.

²³⁹ MOL P 1314 No 32 955.

volt a mándi átkelőhely vigyázása,²⁴⁰ felhívta a figyelmet arra, hogy „a’ parasztság soha megh nem allya, ha a’ malom, es gattya megh leszen, hogy utat ne nisson a’ törökös félre, a’ haidu, katona pedig, a’ malomban ki éruen a’ török által lopuan magat feleset levaghat a’ malomban benne”.²⁴¹ Nagy Ferenc szerint éppen ezért a parasztság megfigyelmezéséről is rendelkezni kell.

Batthyány és Széchényi György érsek között nem egyszer került sor nézeteltérésre is. A két főúr közötti ellentét rendezésére pedig az egyik legalkalmasabbnak Nagy Ferenc bizonyult, a végvidéken szolgáló szentgróti kapitány, aki egyben az érsek rokona is volt. Közvetítőként lépett fel 1679 májusában is, amikor Széchényi György panaszait továbbította Batthyáynak a bántalmazott katolikus papok ügyében. Az érsek egyik plébánosát, akit ő Körmendre akart helyezni, a lakosság elűldözte („untig el szitták”), míg a vépi plébános pedig, akit a rohonciak nem hagytak békén, meghalt „Igi nem iart uolna, – írta Széchényi – ha Rohoncrrul béket hattak uolna néki”.²⁴² Ezen történések miatt pedig az érsek rendkívül rossz véleménnyel volt Batthyány jószágairól és embereiről, azt írta: „a’ mi Angliank ezen a’ földön Generalis Uram Joszága, és a’ mi Persecutorink²⁴³ Generalis Vram Emberi, Isten s ez világ tudgia, es láttia”.²⁴⁴ A Körmenden elrendelt vizsgálat kimenetelét tekintve pedig egyáltalán nem volt bizakodó, mert hasonló *inquisitiora* eddig is sokszor és sok helyen sor került, de a büntetések elmaradtak: „Papotis öltek immár az Ur Joszágaban és mostis élnek az kik meg ölték, vertek sokat”.²⁴⁵ Batthyány II. Kristóf apja, I. Ádám 1629-ben történt rekatolizációja után a birtokainak addig többségében protestáns vallású lakosságát is a katolikus hitre való áttérésre készítette, ám ez teljességében nem történt meg.²⁴⁶ Széchényi György győri püspök és kalocsai érsek 1671-ben elérte az Udvarnál, hogy felülvizsgálhassa az egyházmegyéjében élő protestáns felekezetek ügyeit, ami pedig a Batthyányak birtokait is érintette.²⁴⁷ Ezt követően pedig a

²⁴⁰ SZATLÓCZKY 2002, 38; VÉGH 2010, 15.

²⁴¹ MOL P 1314 No 32 955

²⁴² MOL P 1314 No 32 960.

²⁴³ üldözőink

²⁴⁴ MOL P 1314 No 32 960.

²⁴⁵ MOL P 1314 No 32 960.

²⁴⁶ Az áttérésére és annak körülményeire lásd: 208. jegyzet hivatkozásait.

²⁴⁷ KOLTAI 2003, 313. 1671. július 15-i keltezéssel I. Lipót arról tudatta Batthyány II. Kristófot, hogy az érsek jelentése szerint Batthyány birtokairól, főleg pedig Körmendről számúzték a katolikus vallást, illetve a protestáns prédikátorok akadályozzák a katolikus plébánosok munkáját. IVÁNYI 1942, 153 (MOL P 1313 Memorabilia No 1161).

körmendi evangélikusoktól elvették a templomukat, ami nagy felháborodást váltott ki köztük, és az érintettek az Udvarnál tettek panaszt az ügyben.²⁴⁸ Mindezek ismeretében a felekezetek közötti ellenségeskedés nem meglepő, viszont a földesúr, Batthyány magatartása az erőszakos cselekedetekkel szembeni fellépés terén már annál inkább. Az ügy alakulásáról azonban jelenleg több információval nem rendelkezünk.

Széchenyi György győri püspök és kalocsai érsek nemcsak tiszténél fogva, hanem mert ő is a végeken nőtt fel, és jószága volt a szomszédságban, jogot formált arra, hogy véleményt nyilvánítson a katonai tisztségek, így 1677-ben a Kanizsával szembeni végvidék megüresedett főkapitány-helyettesi tisztségének betöltéséről is.²⁴⁹ Nagy Ferenc egyik ez évben kelt levele alapján úgy tűnik, hogy Batthyány II. Kristóf a posztra Esterházy Mihályt javasolta, ahogy az érsek is őt támogatta. Bár Széchenyi Györgyöt éppen az a vád érte Batthyány előtt, hogy Bécsben tiltakozott Esterházy személye ellene. A két főúr közötti nézeteltérés rendezésében ismételten részt vett Nagy Ferenc, aki Francsics Ádámon, Batthyány udvari hadnagyán keresztül igyekezett elsimítani az ellentétet. Esterházy kinevezésének megghiúsulása mögött egyébként Széchenyi érsek az Esterházyak és Kollonics Lipót bécsújhelyi püspök²⁵⁰ közötti *controuersiát* sejtette.²⁵¹

A végvidéki főkapitány-helyettesi tisztségben ezt követően hosszabb ideig üresedés állt fenn.²⁵² Majd Batthyány II. Kristóf ajánlására 1680. március 22-én Nagy Ferenc a főkapitány helyettese (*Substitut*) lett, de továbbra is a szentgróti kapitányi fizetést kapta.²⁵³ Nagy Ferenc ekkori tisztsége még nem volt azonos a végvidék főkapitány-

²⁴⁸ KOLTAI 2003, 313. Az evangélikus felekezet panasza nyomán az uralkodó Batthyány II. Kristóftól felvilágosítást kért az ügyben. IVÁNYI 1942, 153 (MOL P 1313 Memorabilia No 1144.). Vö. még a szentgróti prédikátor ügyével. IVÁNYI 1942, 153 (MOL P 1313 Memorabilia No 1146).

²⁴⁹ A Pálffy Géza által összeállított lista szerint Pethő László szolgálati idejének záró dátuma 1679 volt. PÁLFFY 1997, 280. Ezt az adatot pontosította Végh Ferenc. VÉGH 2010, 159.

²⁵⁰ Kollonics Lipót (1631-1707), ekkor bécsújhelyi püspök, a Magyar Kamara elnöke.

²⁵¹ MOL P 1314 No 32 956.

²⁵² Lásd 243. jegyzet. Pálffy azt írja, hogy az üresedés 1680-ig állt fenn. PÁLFFY 1997, 280.

²⁵³ Az előterjesztésre lásd: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 359. fol. 167r, 247r. A helyettesi kinevezésre a szentgróti fizetés mellett lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 360. fol. 85r, 182v, 468r. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 248., ahol Rudolph Wütz főmustramester Batthyány II. Ádámnak 1685 májusában küldött levelében Nagy Ferencet tévesen 1680. március 22-től a végvidék főkapitány-helyetteseként (*Obristleutnant*) említette. Lásd még Batthyány II. Kristóf levele a végek tisztjeihez 1680. április 30-án. MOL P 1320 No 1/e. Közli: IVÁNYI 1984, 129. A kérdésre lásd még: MOCSÁRY 1902, 179–180; IVÁNYI 1984, 120; PÁLFFY 1997, 280.

helyettesi (*Vicegeneral/Obristleutnant*) posztjával. Ez utóbbira való kinevezését – miután Szentgrótról átköltözött Egerszegre – 1681 júniusában Batthyány, majd júliusban ő maga is kérelmezte az Udvari Haditanácstól.²⁵⁴ Nagy Ferencet végül az 1681. évi országgyűlés idején (ápr. 28–dec. 31.) léptették elő *vicegenerálissá*.²⁵⁵ A szentgróti kapitányi tisztségbe Batthyány már 1681 januárjában Jakab Pált ajánlotta, majd ez ügyben Nagy Ferenc is írt Bécsbe. Ezt követően Jakab Pált márciusban nevezték ki a kapitányságra.²⁵⁶ A nyár folyamán, 1681. július 17-én pedig Nagy Ferenc és fia, Zsigmond részére I. Lipót bárói diplomát adományozott, ezzel a közel egy évszázada katonáskodó és szerteágazó kapcsolati hálót kiépített Nagy család a magyar főnemeselek közé emelkedett.²⁵⁷

Nagy Ferenc regnálásának első évéből, 1681-ből mindössze két levél maradt ránk a Batthyány levéltárban.²⁵⁸ A márciusi keltezésű levél már arról számol be, hogy főkapitány-helyettesként Batthyány hozzájárulásával törvényszéket akar tartani az elé vitt emberek ügyében, akik amúgy sem a fizetésen lévő vitézlő rend tagjai, és az ún. szabad legények közé sem tartoznak, hanem csak afféle *vagabundusok*.²⁵⁹ Ugyanebből a levélből értesülünk arról is, hogy a dekrétumát (kinevezését) még nem váltotta ki, mert nem tudta annak a díját, illetve a módját. Az új főkapitány-helyettes májusban leleplezte az egerszegi fegyverraktáros (*czaiguorter/zeugwarth*), Hans Ködl sikkasztását, aki a végvidék egyik

²⁵⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 361. fol. 328r, 385v. Vö.: az 1688. évi zsoldhátralékáról készült kimutatásban a főkapitány-helyettesi és az egerszegi kapitányi fizetést 1681. április 1-től számolták neki. ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. 196r.

²⁵⁵ MOCSÁRY 1902, 179–180; IVÁNYI 1984, 120; PÁLFFY 1997, 280.

²⁵⁶ A felterjesztésekre lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 363. fol. 23v, 43r; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 361. fol. 93v, 158v. Vö. Jakab Pálról március elején további információkat kért a Haditanács Batthyánytól, mert nem ismerték: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 362. fol. 96r. A kinevezéséről szóló értesítést lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 362. fol. 146r; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 363. fol. 37r: „Decret für den Paul Jakap, das Ihme das Capitaneat zu St. Groth conferiert worden”. és fol. 75v. Batthyány II. Kristóf 1683 áprilisában tudatta az Udvari Haditanácscsal, hogy Jakab Pál szentgróti kapitány meghalt, helyére *Dreuodelics* Ferencet ajánlotta, aki azt meg is kapta. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 366. fol. 333r, 334r. Illetve ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 367. fol. 275r.

²⁵⁷ MOCSÁRY 1902, 180; IVÁNYI 1984, 120.

²⁵⁸ Esterházy Pál iratai között 1681. október 20-i keltezéssel találunk még egy Nagy Ferenc által írt levelet, amelyben arról számolt be, hogy a kanizsai pasa 2 000 törökkel Zalavárnál volt, onnan Szentgrót fele küldött katonaságot, és az Egerszeg körüli átkelőket éjszaka mind megjárták. Arra készülnek a végvidéken, hogy a következő holdtöltekor a törökök a tótságra fognak menni. MOL P 125 No 3 324.

²⁵⁹ MOL P 1314 No 32 965. Vagabundus, értsd: csavargó.

végházába, Kányavárra ugyan az előírt mennyiségű lőport és ólmot küldte, de annak kétszeresét íratta be a nyilvántartásba.²⁶⁰ Ködl a ravaszságait – ahogy a sikkasztást Nagy Ferenc nevezte – alig egy évig folytathatta, mert 1682 áprilisának elején a főkapitány-helyettes már arról számolt be, hogy a fegyverraktáros a halálán van.²⁶¹ Ugyanakkor azt is megtudjuk a levélből, hogy Egerszegen négy pattantyúsnak (*Pixenmaister*) kellene lenni, azonban eddig is csak három volt, akik közül az egyik, Jakob Krämer meghalt, így szükségessé vált legalább egy új kinevezése. Nagy Ferenc azért fordult Batthyányhoz, mert tudomása szerint olyan embert akarnak kineveztetni pattantyúsnak, aki még sohasem látott ellenséget, soha nem lőtt ágyúval, azaz semmit sem tud. Félő, hogy, ha megkapja a posztot, török támadás alkalmával a keresztények közé lő, ahogy arra már Kapornakon is volt példa. Batthyány májusi felterjesztésében Jakob Nielt ajánlotta a Haditanácsnak, aki tanult és nem utolsó sorban katolikus vallású ember volt.²⁶² Az augusztusban elhalálozott fegyverraktáros, Ködl helyére pedig szeptemberben Hans Röder került.²⁶³

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes elé 1682 első felében rabokkal, pribékekkel, törökök elleni portyával kapcsolatos ügyek kerültek. Egy Czerny János nevű rab azért zaklatta a garabonczy polgárokat, mert őket okolta a fogságba kerüléséért, pedig, ahogy azok írták: „az maga szofogadatlansaga miat eset Rabságra, mivel eleget izentek s kirték hogy az Erdőn az bokrok közé bujék el, de ő aszt *nem* fogatta, hanem az Gabonák közöt föl hágván egy Zivofára, míg Rada²⁶⁴ nevő falurul az Emberink kisirótt hozott volna melleje elő Találták [a törökök]”.²⁶⁵ Ezzel közel egy időben a kapornakiak pedig elfogtak egy pribéket, aki „granat köntösben uan”, és akit állítólag gyermekkorában vittek el a törökök.²⁶⁶ A kapornakiak ellen egyéb iránt a szentgrótiak panasszal éltek, mert egyik közös portyájuk után az előbbieik igazságtalanul osztották el a nyereséget.²⁶⁷ Radonay Mátyás zalavári kapitányra pedig már ekkor magának a főkapitány-helyettesnek volt panasza, mert

²⁶⁰ „töb rauassagiis lassan lassan nylatkoznak” – írta róla Nagy Ferenc. MOL P 1314 No 32 966.

²⁶¹ MOL P 1314 No 32 971.

²⁶² „erlehrnter Pixenmaister er Catholischer religion” ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 364. fol. 342v. Jakob Niel pattantyús kinevezése júliusban: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 365. fol. 317v.

²⁶³ Ajánlás a fegyverraktáros posztjára: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 364. fol. 433v, 457r, 492v, 520v. Röder kinevezésére: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 365. fol. 523v.

²⁶⁴ Rada, ma Nagyrada község Zala megyében.

²⁶⁵ MOL P 1314 No 32 968.

²⁶⁶ MOL P 1314 No 32 969.

²⁶⁷ MOL P 1314 No 32 970.

értesülései szerint a kapitány a vár körüli kerítés és a hidak javítására szánt pénzből lápot metszetett, a német katonáknak házat és felesleges malmot építtetett.²⁶⁸

Az 1681. évi főkapitány-helyettesi kinevezés Nagy Ferenc életében jelentős változásokat hozott: figyelme és felelőssége ezt követően az egész Kanizsával szembeni végvidékre kiterjedt, aminek ő lett a helyben székelő irányítója. A végváriak élete az eddig megszokott – és a Nagy Ferenc által is már több évtizeden keresztül megtapasztalt – mederben folytatódott. Főkapitány-helyettesként a végvidék, végházak gondjairól, nehézségeiről, a szomszédos törökök tevékenységéről elsőként értesült, másrésről pedig Batthyány II. Kristóf meghosszabbított karjaként kellett eljárnia a végeken.

A háborús előjelekkel csak két 1682 nyarán írt két levelében találkozunk. Június végén arról tett jelentést Batthyány II. Kristóf főkapitánynak, hogy Kanizsára janicsárságot helyeztek, ami annak a jele lehet – írta ő –, hogy a lovasságot valahova ki akarják vinni.²⁶⁹ Július legvégén pedig a végvidéki katonaságot a generálistól a zászlótartóig nyilvántartásba kellett venni, mert háborús előkészületek részeként megindul a katonaság fizetésosztása.²⁷⁰ A Porta parancsára Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) 1682 nyarán hadjáratot hirdetett a Magyar Királyság ellen miközben Thököly Imre csapatai Felső-Magyarországon kezdték meg előrenyomulásukat.

²⁶⁸ MOL P 1314 No 32 974.

²⁶⁹ MOL P 1314 No 32 975.

²⁷⁰ MOL P 1314 No 32 976.

4. A KANIZSÁVAL SZEMBENI VÉGVIDÉK NAGY FERENC FŐKAPITÁNY-HELYETTES JELENTÉSEI ALAPJÁN AZ 1683. ÉVI OSMÁN HADJÁRATTÓL KANIZSA 1690. ÉVI VISSZAFoglalÁSÁIG

4.1. A végvidék az 1683. évi oszmán hadjárat idején

Az 1683. év mind a Magyar Királyság szempontjából, mind pedig a Habsburg Birodalom, sőt az egész keresztény Európa szempontjából sorsfordító jelentőséggel bírt. Az oszmánok sikertelen bécsi ostromát követően kezdetét nemcsak kezdetét vette a magyar területeken az ún. visszafoglaló háborúk időszaka, hanem a létrejövő széles körű európai összefogás eredményeképpen az Oszmán Birodalom kelet-európai hegemoniáját is sikerült megtörni. A fordulópontnak számító kahlenbergi csatáig (1683. szeptember 12.) azonban hosszú út vezetett, mind a Habsburg-oszmán diplomáciát, mind pedig a magyarországi katonai eseményeket tekintve.

IV. Mehmed szultán (1648–1687) 1683. február 20-án deklarálta hivatalosan a háborút I. Lipót császár és magyar király (1657–1705) és birodalma ellen, majd tavasszal százezres szultáni haderő indult meg Drinápolyból a Magyar Királyság felé. A Habsburg Birodalom az utolsó pillanatig az 1664-ben megkötött vasvári béke fenntartására, illetve megújítására törekedett, amelynek elérése érdekében még 1682 februárjában Alberto Caprara (1630?–1685) személyében rendkívüli követet is küldtek Konstantinápolyba.²⁷¹ Csak amikor Caprarának az 1682. év végén tett jelentései révén világossá vált számukra,

²⁷¹ HAMMER-PURGSTALL 1830, 380–381; KLOPP 1882, 98, 105–141; PASTOR 1929–1930, 762; VANYÓ 1935, 89. 2. jegyzet. Vö. LEITSCH 1988, 76–79. és UZUNÇARŞILI 2003⁶, 436. Uzunçarşılı Caprara kiküldetésének kezdetét 1682. február 3-ra teszi. Caprara útjáról Giovanni Benaglia készített beszámolót *Ausführliche Reiss-Beschreibung von Wien nach Constantinopel des hochgebohrnen Grafen und Herren Albrecht Caprara* (Frankfurt, 1687.) címmel. Itt érdemes megjegyezni, hogy a *Magyarország Hadtörténete* (LIPTAI 1984, 309.) című munka a kiküldött császári követként tévesen (Sylvius) Aeneas Caprara (1631–1701) tábornokot nevezi meg, aki birodalmi tábornokként részt vett az 1683-as hadjáratban és a visszafoglaló háborúk harcaiban. Ugyanezt vette át: SUGÁR 1983, 10., illetve VARGA J. 1986, 33; VARGA J. 1993, 56. – Legújabbban a kérdéssel ismét Varga J. János foglalkozott és a korábbi téves adatot javítva részletesen beszámol Caprara konstantinápolyi követségéről. VARGA J. 2007a, 22–23, 67–68. – Ez az utóbbi munka tekinthető az 1683. évi események legújabb és legrészletesebb összefoglalásának.

hogy a háború elkerülhetetlen, kezdtek el felkészülni a védekezésre.²⁷² A hadjáratot megelőző évek politikai helyzete látszólag a támadóknak kedvezett, hiszen a Habsburg uralkodó hosszú ideig katonai ereje megosztására kényszerült: egyidejűleg kötötte le a franciákkal való viszálykodás a Rajna-vidéken, a Thököly-felkelés a Magyar Királyságban és a török fenyegetése. A Köprülü restauráció következtében az Oszmán Birodalmon belüli problémák pedig csak időlegesen rendeződtek.

Az 1683-as év az európai hatalmak politikájában is fordulatot hozott. Márciusban Sobieski János lengyel király (1674–1696) és I. Lipót a pápai diplomácia közreműködésével szövetséget kötött.²⁷³ XIV. Lajos francia király (1643–1715) pedig – aki a Habsburg Birodalom és a Franciaország viszonyát rendező nymwegeni békét (1679) követően még nagyon félreérthető politikát folytatott – eddigre már nem tartott igényt hagyományos „szövetségese”, az oszmánok támogatására a Habsburgokkal szemben.²⁷⁴ Maga is felajánlott egy 15 000 fős hadat I. Lipót számára. A megváltozott politikai helyzetben az maradt a kérdés, hogy az Oszmán Birodalom gyengülő katonai ereje sikert érhet-e el vagy sem.²⁷⁵

A Magyarország ellen indított oszmán hadjárat történései a Magyar Királyság szempontjából pedig ismét rámutattak a két Birodalom határán lévő ország politikai mozgásterének és katonai teljesítős-képességének korlátaira. Az, hogy az oszmán sereg bő egy hónap alatt Eszékről Bécs városa alá tudott vonulni,²⁷⁶ a magyar védelmi rendszer, a védelmi övezetek tehetetlenségét, elégtelenségét is jelezte.

Az 1683. évi oszmán hadjáratra vonatkozóan rendkívül sok forráskiadás és szakirodalom áll a kutatás rendelkezésére. A legújabb szakirodalmak is gazdagon merítenek a török történetírók munkáiból, bár elsősorban azok kaptak nagyobb figyelmet,

²⁷² 1683 januárjában már tudták az érintett uralkodók, hogy tavasszal az oszmánok hadjáratot vezetnek Magyarországra. VARGA J. 2007a, 68.

²⁷³ A szövetséget, amelynek egyik lényeges pontjaként a két fél segítségnyújtást ígért egymásnak, amennyiben a törökök valamelyik fővárost (Bécset vagy Varsót) megtámadják, április 17-én a szejm ratifikálta, május 2-án pedig I. Lipót. Az előzményeket összefoglalta: VARGA J. 2007a, 59–60. A tárgyalásokról és a szövetségkötésről lásd: VARGA J. 2007a, 68–71. Mindezt vö. BARKER 1967, 103–163.

²⁷⁴ XIV. Lajos politikai manőverezéséről lásd: LEITSCH 1988, 67–69. Vö. VARGA J. 2007a, 39, 51–54, 66–67.

²⁷⁵ RÁZSÓ 1988, 214, 241. 1. jegyzet. Az oszmán hadsereg gyengüléséről lásd: ÁGOSTON 1995.

²⁷⁶ Az oszmán had június közepén indult el az eszéki táborból és július 14-én vonta ostromzár alá Bécs városát.

amelyeket valamely európai nyelvre is lefordítottak. A 19. században alkotó Joseph Hammer-Purgstall az Oszmán Birodalom történetéről írt, máig alapműnek számító munkájában az alapvetően Rásid Mehmed efendi udvari történetíró *Târîh* című művét használta fel.²⁷⁷ Rásid történetének az oszmán hadsereg 1683. évi magyarországi átvonulásával kapcsolatos részeit már 1896-ban magyarra fordította Karácson Imre.²⁷⁸ Ugyanakkor a Rásidnál megtalálható leírást olvashatjuk Dámád/Szári Mehmed pasa defterdár történeti munkájában is, akinek – a kutatás számára időben később ismertté vált – művét valójában Rásid felhasználta.²⁷⁹ Itt szeretném felhívni a figyelmet annak a jelentőségére, hogy az említett két török történetíró nem volt részese az eseményeknek, munkájukat pár évtizeddel az események után írták. Richard F Kreutelnek köszönhetően németül is olvasható egy szemtanú, az Ahmed nevű portai ceremónia-mester *Vekâ'i-i Beç* ('Bécsi események')²⁸⁰ elnevezéssel fennmaradt naplója, illetve annak a bécsi ostromról szóló – július 10-től szeptember 14-ig tartó – része.²⁸¹ Az 1683. évi eseményekre vonatkozóan kiegészítéseket hozzáfűzve a ceremónia-mester munkáját vette alapul Findiklili Mehmed pasa szilahdár történeti munkájában (*Silahdâr târîhi*), amit a szövegek közti szó szerinti egyezések is bizonyítanak.²⁸² Ez a munka ma már nem ismeretlen a kutatás számára, de felhasználása európai nyelvre történt fordítás hiányában korlátozott. A későbbiekben magyar nyelvre történő fordítása is segítené a korszakkal foglalkozó kutatók munkáját. Meg kell említenünk még egy szemtanú visszaemlékezéseit, a görög származású portai főtölmács, Alessandro Maurocordato naplóját, amit szintén Kreutel

²⁷⁷ RÂŞID 1153/1740. Rásid efendi udvari történetíróról lásd németül: BABINGER 1927, 268–270. Törökül javított kiadás: BABINGER 1992, 294–295. Illetve THURY 1890, 365; KARÁCSON 1896a, 74. 2. jegyzet; FEKETE 1938, 79. Hammer-Purgstall említett munkája: HAMMER-PURGSTALL 1830.

²⁷⁸ KARÁCSON 1896b.

²⁷⁹ Dámád/Szári Mehmed pasa defterdár történeti munkáját lásd: DEFTERDAR 1995. A defterdár Mehmed pasáról lásd: BABINGER 1927, 247–249; BABINGER 1992, 271–273. Rásid és Szári Mehmed pasa munkáinak egymáshoz való viszonyára lásd: KREUTEL 1955, 12–13. is.

²⁸⁰ A naplónak két kézírata ismert: az egyik a londoni British Múzeumban található („Or. 6647”), a másik pedig az isztambuli szultáni rezidencia könyvtárában (a továbbiakban ez: VEKÂ'I-I BEÇ). KREUTEL 1955, 19; YILMAZ 2006, 6. Amelyek közül az utóbbit fotómásolatban használhattam témavezetőm, Papp Sándor jóvoltából. – A napló írójának személyére lásd: KREUTEL 1955, 19; YILMAZ 2006, 9–10.

²⁸¹ KREUTEL 1955. Pontosabban ehhez kapcsolódik még egy a naplóban is megtalálható függelék és az 1683. december 25-re vonatkozó naplóbejegyzés is.

²⁸² SILAHDÂR 1928. Szilahdâr Mehmed pasáról lásd: BABINGER 1927, 253–254; BABINGER 1992, 277–278; FEKETE 1938, 79–80. Munkájának az 1686. évi hadjáratra vonatkozó részeit magyarra fordította Fodor Pál, ezt lásd: SZILAHDÂR 1986.

fordításában olvashatunk német nyelven.²⁸³ Ezen munkákat azért emeltem ki, hogy érthetővé váljon az 1683. év eseményeivel foglalkozó oszmán történeti művek egymáshoz való viszonya, illetve, hogy felhívjuk a figyelmet arra, hogy kiket tekinthetünk szemtanúknak, illetve kik számolnak be utólagosan az eseményekről.

A dolgozta alapját képező forrásbázis, Nagy Ferenc főkapitány-helyettes levelezése az 1683. évi eseményekkel kapcsolatban rendkívül hiányos. A főkapitány-helyettes levelei között nem maradt fenn irat az 1682 júliusa és az 1683. június eleje közötti időszakból. Ez a körülmény pedig megnehezíti annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy az oszmán hadjárat milyen feladatok elé állította a végvidéket, illetve annak irányítóit: Batthyány II. Kristófot és helyettesét, Nagy Ferencet. Sajnálatos módon nem nyerhetünk betekintést a főkapitány-helyettes szemszögéből többek között azon eseményekbe sem, amelyek Esterházy Pál nádornak – az oszmán hadjárat deklarálása utáni – a hadi készülődésre felszólító 1683. március 12-i levele nyomán történtek a Kanizsával szembeni végvidéken.²⁸⁴ Továbbá hiányoznak azok a – feltételezhetően valaha létezett – levelek is, amelyeket Nagy Ferenc 1683 júniusának vége után, a gyökeresen megváltozott körülmények között írt felettesének, amikor már szinte az egész Dunántúl oszmán kézre került.

A főkapitány-helyettes 1683-ban írt leveleit június 4. és június 21. között keltezték. Nyolc levélről van szó, amelyek közül az elsőnek Batthyány II. Ádám, a többinek pedig Batthyány II. Kristóf végvidéki főkapitány a címzettje. A levelek azon bő két hét alatt születtek, amikor Nagy Ferenc a Kanizsával szembeni végvidékről a katonákkal és nemesi felkelőkkel Batthyány II. Ádámhoz vonult a Vát melletti táborba. Batthyány II. Kristóf ebben az időben sokat betegeskedett, ezért kérésére a nádor és az Udvari Haditanács engedélyezte, hogy a táborra szállásban fia helyettesítse őt.²⁸⁵

A tárgyalt levelek egyike a főkapitány-helyettes levelezéséből ma már hiányzik, de megtalálható kiadott formában Thaly Kálmánnak az 1683. évi táborozás eseményeivel kapcsolatosan megjelent forrásközlésében, ami egyéb iránt Batthyány II. Kristóf és

²⁸³ KREUTEL 1971.

²⁸⁴ Esterházy Pál nádor kiáltványa: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár, Kézirattár, Ráth Károly gyűjteménye, 201/III. Idézi: CZIGÁNY 2004, 149.

²⁸⁵ Batthyány Kristóf betegsége: MOL P 1313 No 4902, 4904; VARGA J. 2001, 493. Vö. IVÁNYI 1984, 122. – A főkapitányi tisztség ideiglenes átruházásáról: MOL P 1314 No 5973; VARGA J. 1993, 58; VARGA J. 1998, 58; VARGA J. 2001, 493; VARGA J. 2007a, 99.

Batthyány II. Ádám levelezéséből válogatott,²⁸⁶ illetve ez év szeptemberéből is maradt fenn egy Nagy Ferenc által írt levél Esterházy Pál nádor iratai között.²⁸⁷ Természetesen az sem zárható ki, hogy további kutatás eredményeképpen még előbukkanhat néhány újabb dokumentum.

4.1.1. A végvidék feladatai és szerepvállalása

A IV. Mehemed szultán vezette sereg, miután a tél nagy részét Drinápolyban töltötte,²⁸⁸ 1683 tavaszán, április 1-én (*rebî'ü l-âhir* hó 3-án) elindult Nándorfehérvár felé.²⁸⁹ Ezzel ténylegesen megkezdődött a magyarországi hadjárat. A felvonuló török had létszáma a ma elfogadott nézet szerint körülbelül százezer főre tehető.²⁹⁰ A szultán és

²⁸⁶ THALY 1887, 115–116. No 18.

²⁸⁷ MOL P 125 No 3325. Hivatkozik rá még: IVÁNYI 1984, 122; VARGA J. 2007a,

²⁸⁸ A szultán január 10-én indult el Isztambulból Drinápolyba. YILMAZ 2006, 6. A bécsi udvarba áprilisban visszaérkező követek jelentették, hogy maga a szultán is táborba szállt. VARGA J. 2007a, 68, 75.

²⁸⁹ Az oszmán török forrásokból átvett időpontok keresztény időszámításra való konvertálásában 1-2 napos eltérés mutatkozik. A dátumokat modern átszámítás segítségével adom meg. RÂŞID 1153/1740, 391. A vonatkozó rész magyar fordítását lásd KARÁCSON 1896b, 330. A szultáni sereg elindulására lásd még SZALAY 1884, 653: „Drinápolyból április 1-én indult meg a szultán seregestül.” Vö. VARGA J. 2007a, 75.

²⁹⁰ A Bécs ellen induló török sereg létszámát az egykorú és a későbbi történetírók 250-300 000 főre becsülték, ami túlzásnak tekinthető, mivel az Oszmán Birodalom teljes hadipotenciálja ekkor kb. 230 000 fő volt: LIPTAI 1984, 309; VARGA J. 1986, 39; VARGA J. 1993, 56–57; VARGA J. 1998, 55; FUCHS 2002, 86. A különböző becsült adatokat hozza: RÁZSÓ 1988, 222, 243. 34. és 36. jegyzet. – A felvonuló 100 000 fős török sereg létszáma kiegészült a tatár kán, a két román fejedelem, Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) és Thököly Imre segédcsapataival. LIPTAI 1984, 309; VARGA J. 1986, 39; VARGA J. 1993, 56–57; VARGA J. 1998, 55; FUCHS 2002, 86. Vö. még: THALY 1883, 32–33. – Rázsó Gyula elfogadta Ian Wimmer álláspontját (WIMMER 1982, 49; WIMMER 1983, 25–42.), miszerint az egyetlen megbízható adat az 1683-ban felvonuló oszmán sereg nagyságára a szeptember 12-i csatában részt vevő harcosok létszáma. Ebből kiindulva 40 000 reguláris és 80 000 irreguláris harcosban határozta meg a sereg eredeti létszámát. RÁZSÓ 1988, 222. – A román fejedelmek felvonuló segédcsapatairól lásd: ALEXANDRESCU-DERSCA-BULGARU 1988, 203, 205. – A Murád Giráj tatár kán (1677/1678–1683) vezette segédhadra nyilvánvalóan túlzó adatot (százezer főt) említ a *Târîh-i Mehemed Giray* című tatár krónika. KÖHBACH 1983, 152. Ennél kevesebb, ötvenezer szerepel Uzunçarşılınál (UZUNÇARŞILI 2003⁶, 440.), a legelfogadhatóbb a húszeszes létszám. VARGA J. 2007a, 96, 104.

serege május 3-án (*cemâziyü l-evvel* hó 6. napján) érkezett Nándorfehérvárra.²⁹¹ Itt IV. Mehmed szultán Kara Musztafa nagyvezírt (1676–1683)²⁹² a hadjárat fővezérévé, azaz ún. főszerdárként (*serdâr-i ekrem*) nevezte ki.²⁹³ Eldöntötték azt is, hogy a szultán a továbbiakban személyesen nem vesz részt a hadjáratban. A nagyvezír vezette oszmán sereg május 15-én (*cemâziyü l-evvel* hó 18. napján) indult el Nándorfehérvárról²⁹⁴ és június 2-án (*cemâziyü l-âhir* hó 6. napján) érkezett az eszéki síkra.²⁹⁵

A császári hadvezetés – értesülve a meginduló oszmán hadjáratról – hatvanezer főnyi haderő kiállítását rendelte el.²⁹⁶ Magyar részről Esterházy Pál nádor – a márciusi hadba hívó levelében található tervezete szerint – a bányavidéki és a Kanizsával szembeni végvidékről, illetve a vármegyék és főurak részéről összesen 12 lovas és 6 gyalogezred felállítására, azaz körülbelül 17-18 000 főnyi hadra számított.²⁹⁷ A nádor március 31-én Batthyány II. Kristóf főkapitánynak írt levelében reményét fejezte ki, hogy a Kanizsával szembeni végekről a nemesi felkelés keretében legalább kétezer katonát fog tudni kiállítani, továbbá ígéretet tett arra, hogy szorgalmazni fogja az udvarnál a végbeliek zsoldjának, és ha már „mezőbe szállnak”, a hópénzüik kifizetését is.²⁹⁸ A Dunától a Drávaig húzódó határszakasz védelme is zömében a magyar katonaságra hárult. A győri és

²⁹¹ RÂŞID 1153/1740, 391–392. KARÁCSON 1896b, 330. Vö. SZALAY 1884, 653: „Május 3-ikán ért a szultán és a vele volt csapatok, természetesen nem az egész hadsereg, mert annak több napra volt szüksége, Nándorfehérvárra.” VARGA J. 2007a, 75.

²⁹² Kara Musztafa nagyvezír 1676. ok. 25./nov. 4.–1683. nov. 22./dec. 2. DANIŞMEND 1971, 43.

²⁹³ 1683. május 12-én (*cemâziyü l-evvel* hó 15.) RÂŞID 1153/1740, 392; KARÁCSON 1896b, 330. Vö. HAMMER-PURGSTALL 1830, 390. és VARGA J. 2007a, 76–77.

²⁹⁴ Rásid efendinél a Nándorfehérvárról való elindulás napjaként az említett hó, azaz *cemâziyü l-evvel* hó 18. napja szerepel (RÂŞID 1153/1740, 393.), Karácsonnál pedig 16. napot olvashatunk (KARÁCSON 1896b, 331.). Mivel mindkettőnél szombati nap található, valószínű, hogy a fordításban történt elírás. Vö. VARGA J. 2007a, 77.

²⁹⁵ RÂŞID 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 333. Vö. SZALAY 1884, 654: „Május utolsó s június első napjaiban érkezett a sereg Eszékre.” és VARGA J. 2007a, 77.

²⁹⁶ LIPTAI 1984, 309; VARGA J. 1986, 42; VARGA J. 1993, 56–57; VARGA J. 1998, 57. – Fuchs György tanulmányában Bánlaky József (BÁNLAKY 2001.) adatát veszi át, miszerint az Udvari Haditanács 70 000 fős hadsereg kiállításával számolt. FUCHS 2002, 85.

²⁹⁷ THALY 1883, 6. Vö. CZIGÁNY 1996, 182–183; CZIGÁNY 2004, 150; VARGA J. 2007a, 83. – Esterházy Pál nádor 1683. évi szerepére legújabbán lásd: VARGA J. 2009.

²⁹⁸ THALY 1887, 104–105; IVÁNYI 1984, 122.

a Kanizsával szembeni főkapitányság 29 erősségében ekkor 4620 fő szolgált,²⁹⁹ mellettük a Rába-vonal védelmét Győrtől Körmendig Batthyány II. Kristóf fia, Ádám és Draskovich Miklós országbíró irányították körülbelül hatezer fős sereg élén.³⁰⁰

Az oszmánok már megérkeztek Nándorfehérvárra, amikor 1683. május 6-án Köpcsénynél császári seregszemlére került sor, ahol körülbelül harmincötezer főnyi had gyűlt össze.³⁰¹ A magyar csapatok gyülekezése nehézségekbe ütközött, amit jól érzékeltetnek Nagy Ferenc 1683 júniusában írt levelei is. Júniusban, amikor az ellenség már Eszéken tartózkodott, a főkapitány-helyettes a Batthyány grófokat arról értesítette, hogy csak nagy késéssel sikerül csatlakoznia a végváriakkal és kisebb nemesi, vármegyei bandériumokkal Batthyány II. Ádámhoz.³⁰²

Megnehezítette a csapatok felvonulását, hogy nem szívesen indították útnak az elrendelt létszámú katonaságot a végházakból, mert azok őrzésére így reménytelenül kevesen maradtak volna.³⁰³ Sőt, maguk a nemesek és végvári katonák sem szívesen hagyták el azokat a területeket, amelyeken éppen császári csapatok tartózkodtak.³⁰⁴ A levelekből kiderül, hogy a felvonuló csapatok mozgását, előre jutását az is akadályozta, hogy vagy nem állt rendelkezésükre megfelelő számú szekér, vagy a falvak és a birtokos nemesség egyszerűen megtagadta a szekerek átadását a katonák részére.³⁰⁵ A főkapitány-

²⁹⁹ ÖStA HKA HFU Rn. 292. Konv. 1683. május fol. 200–203, illetve MOL Filmtár W 2189. 1683. május fol. 200–203. Idézi: VARGA J. 1993, 58; VARGA J. 1998, 58; VARGA J. 2007a, 87. 75. jegyzet. Vö. CZIGÁNY 2004, 150.

³⁰⁰ THALY 1883, 10; VANYÓ 1935, 98; KELENIK 1992, 66–67; FUCHS 2002, 86; VARGA J. 2007a, 84.

³⁰¹ LIPTAI 1984, 309; RÁZSÓ 1988, 217–218; VARGA J. 2007a, 88–89. Vö. FUCHS 2002, 85, aki Bánlaky József adatait veszi át, miszerint az összegyűlt sereg 21 600 gyalogosból, 10 800 lovasból és 6-8000 magyarból állt. BÁNLAKY 2001.

³⁰² MOL P 1314 No 32 979, 32 980, 32 981.

³⁰³ A Kanizsával szembeni végvidék végházaiban 1683-ban kevesebb katona volt az előírtnál: THALY 1887, 106. No 4. Vö. CZIGÁNY 2004, 150. – A hiányos létszámot a várakban, illetve a várak körül található ún. szabad legényekből igyekeztek feltölteni. A végvári katonák 1686-os összeírásakor is ilyen szabad legények voltak Szentgróton, Szentgyörgyváron, Lövön és Lendván: MOL P 1314 Nr 33 083. Szabad legények alkalmazásával kapcsolatban lásd még: CZIGÁNY 2001, 294–295; CZIGÁNY 2004, 146; VÉGH 2009. Lásd még korábbi fejezetekben.

³⁰⁴ THALY 1887, 105–106. No 4., 119. No. 22. Vö. VARGA J. 1993, 59; FUCHS 2002, 88. – A vármegyék engedetlenségére lásd: THALY 1887, 113. No 15., 114. No 16., 117. No 20. Vö. VARGA J. 1993, 59.

³⁰⁵ „Thar Josa Kapitány Uramnak parancsolia Nagyságod, hofi ezen Varmegieiben lévő Nemeseknek meg parancsolia, hofi szekereket adgianak, itt mi körülöttünk két, három falucska vagion, kikis az szolgálatokat jde szokták presentalni, s most is szekerekkel jde vadnak limitálva; Alázatossan kérem Nagyságodat, hofi

helyettesnek ezért újabb és újabb főkapitányi parancsra volt szüksége velük szemben. Természetesen a falvak is panasszal éltek Batthyány II. Kristófnál Nagy Ferenc erélyes fellépése ellen, akit már a váti táborban érte a hegyháti falvak azon panasza, miszerint velük „képtelen” bánt volna. A következőket írta magyarázatul a főkapitány-helyettes Batthyány II. Kristófnak: „en Nagyságos Uram semmit nem vettem rajtok a mit jo akaratokbul hoztak mindenestűlis egy falubul het, nolcz kenyeret őt hat tikot de mivel mostany üdőben akarmi arolekos irással nem gondol az Polgarsag azert irtam kemenyebben reajok tudom az ilyen dolgokban az discretiot”.³⁰⁶

A katonák összegyűjtésében és táborra szállásában a legnagyobb problémát a járandóságuk kifizetése, illetve annak késedelmes volta jelentette.³⁰⁷ Batthyány II. Kristóf május 19-én az ügyben írt levelet Esterházy Pál nádornak, mert a végbeliek fizetése még nem érkezett meg és nem is engedte útnak indulni az ottani bandériumokat, hogy csatlakozzanak a fősereghez, mert veszélybe került volna a védelem biztosítása.³⁰⁸ A főkapitány május 31-én keltezett levelében is arról számolt be fiának, hogy a zsoldot még mindig nem fizetik a katonáknak, és ezért késnek az indulással: „A végbeliek is elérkeznek, csak a fűzetéseknek szakadjon vége, s meg is írtam Nagy Ferencz (vice-generális) Uramnak, hogy oda Dobrokához siessen vélek utánad.”³⁰⁹ Ezt követően június 4-én maga Nagy Ferenc írta Batthyány II. Ádámnak, hogy indulásuk idejét még nem tudja. A fizetés osztását „elvégezték Lentiben, bémennek Muraközben, mihelt ott elvégzik, parancsolatja vagyon Sárkány”³¹⁰ Uramnak, hogy mindjárt indítsa meg az ottbenn valókat; mihelest érkeznek, immár készen lévén, mindjárt indulok és a hagyott helyre

már ezerántis igiekezetünk ne conturbaltassék, maradgion meg a limitatio. Nagyságod parancsolattyát Kapitány Uram el fogia a Birónak küldeni, a ki Lenti és Lindva körül való nemes falukbol a’ specificalt szekereket meg fogia parancsolni, job videkje lévén azon Váraknak, jobbanis ki telihetnek onnét” MOL P 1314 No 32 979. Lásd még szekerekre: No 32 981.

³⁰⁶ MOL P 1314 No 32 983.

³⁰⁷ THALY 1887, 105–106. No 4. Vö. VARGA J. 1993, 59.

³⁰⁸ MOL P 125 No 1170. Idézi: IVÁNYI 1984, 122.

³⁰⁹ THALY 1887, 113. No 15. – Batthyány II. Kristóf és Batthyány II. Ádám levelezéséből tudható, hogy az eredetileg az Udvari Haditanács és Lotharingiai Károly herceg által kijelölt táborhely Pápa volt. Azonban Batthyány II. Kristóf – arra hivatkozva, hogy Pápa a Rába-vonal délebbi részének védelme szempontjából nem előnyös – a három mérfölddel odébb fekvő Dobrokát jelölte ki fiának. De a dobrokai táborhely is alkalmatlannak bizonyult, mert a Marcal folyón épített átkelőhelyet a folyó rendre elmosta. Ezért június elején Vátra került a tábor. THALY 1887, 113–114. No 16., 116. No 19., 117. No 20.

³¹⁰ Az Ákosházi Sárkány családra lásd: NAGY X 1863, 55-59.

nagyságod udvarlására mégyek”.³¹¹ Pár nappal később, a június 7-i és 8-i keltezésű leveleiben arról számolt be, hogy továbbra is a muraközi/muramelléki katonákat várja.³¹² Miközben Batthyány II. Ádám szüntelenül sürgette a főkapitány-helyettes és katonái elindulását, Nagy Ferenc inkább hagyatkozott a Németújváron székelő Batthyány II. Kristóf főkapitány parancsaira. A főkapitány-helyettes június 10-én Egerszegről keltezett levelében is azt írta, hogy a katonák a Mura mellől továbbra sem érkeztek meg.³¹³ Sőt a szentpéterfai táborból írt, június 13-án és 14-én kelt levelei is arról tanúskodnak, hogy még mindig várt a muraközi katonákra, ezért nem tudott elindulni Batthyány II. Ádám után.³¹⁴ A nagy időveszteség és okai jelentőséggel bírnak annak tudatában, hogy az oszmán sereg az ezen levelek megírását követő napokban már elindult az eszéki táborból.

A hadi készülődés, táborra szállás eseményei közepette nem elhanyagolható az a kérdés, hogy a Dunántúl egyik legjelentősebb végvidékének főkapitány-helyettese, illetve rajta keresztül a főkapitány milyen értesülésekkel bírt az ellenséges seregről, annak terveiről. Mivel a magyar végvárrendszer rendkívül hosszú volt, a rendelkezésre álló viszonylag csekély létszámú katonaságot csak szétszórni lehetett rajta. Ahhoz, hogy ilyen körülmények között hathatósan tudjanak védekezni, még békeidőszakban is fontos volt, hogy mindig időben értesüljenek az oszmán csapatok szándékairól (például portyáiról) és idejében csapatösszevonásokat tudjanak végrehajtani, és a végházak egymás segítségére tudjanak sietni. Hadjárat idején pedig az információszerzésnek, kémkedésnek kiemelkedően fontos szerep jutott a védekező taktika kialakításában.³¹⁵

1683-ban is fokozottan szükségessé vált a magyar fél számára, hogy ismertek, kiszámíthatók legyenek az oszmán sereg mozgásai. A végvári kapitányoknak kötelességük volt híreket szerezni a szomszédos, törökök által megszállt területekről, ezért embereiket, kémeiket beküldték a hódoltság területére. Jelen esetben a főkapitány-helyettes egyik

³¹¹ THALY 1887, 115–116. No 18.

³¹² „Legradi Kapitány Uramnak meltoztassek Nagyságod kemény parancsolatot kuldeni, mert a bizony dologh hogy ő kegyelme akarmi közönséges jobanis örömet akadalyoskodik” MOL P 1314 No 32 977. Lásd még: No 32 978.

³¹³ MOL P 1314 No 32 979.

³¹⁴ MOL P 1314 No 32 980, 32 981.

³¹⁵ A magyar hódoltság korában magyar és török részről egyaránt nagy jelentőséggel bírt a hírszerzés, kémkedés. A témában a legújabb eredményeket lásd: PETERCSÁK–BERECZ 1999.

leveléből tudjuk, hogy a gerseieknek és újudvariaknak „parancsolatjokban vagyon az onnan [Eszékről] való hír adás”.³¹⁶

Thaly Kálmán közölte Szőkei János légrádi kapitány Batthyány II. Ádámnak szóló levelét, amelyet a kapitány még az oszmán főserег Eszékre való megérkezése előtt írt. Az egykorú másolatban fennmaradt levelet keltezés hiányában Thaly április 25. és május 15. közé datálta. Ebben a kapitány arról számolt be, hogy Inkey Istók nevű embere, aki „böjt”-től fogva a törökök között volt, milyen hírekkel tért vissza. Az informátor elmondása szerint a boszniai pasát az eszéki híd őrzésére és javítására rendelték, és láthatóan felkészült az oszmán főserег fogadására és ellátására: „az eszéki hídnál, mind túl, mind innét, sátort vont az boszniai bassa; a ki azon kívül jön és érkezik mind itt úntalanúl, mind csak föl takaroszik Buda felé; [...] az élést pedig, valami Kanizsa körül vagyon, mind Eszékre takarják, az mi pedig odaalá való, mind Bosznyavárban takarják, az abrakot pedig és kenyeret nemhogy valamely árnyékban és szegletben raknák: hanem mind csak az mezőn határban töltik és rakják; most megént újobban szekereket hajtottak alá az éléssel”.³¹⁷

A Kara Musztafa vezette szultáni had megérkezése előtt Nagy Ferenc is küldött kémeket Eszékre. Június 4-i levelében arról tudatta Batthyány II. Ádámot, hogy két nappal korábban (június 2-án) érkeztek vissza emberei. A főkapitány-helyettes Szőkei Jánoséhoz hasonló híreket kapott: mintegy háromezer török tartózkodik a dárdai táborban, Eszék körül egyelőre még csak a gabona összegyűjtése folyik.³¹⁸ A levélből az is kiderül, hogy a hírvivők egyike törökül is jól tudott, ami feltétele volt a sikeres kémkedésnek. Ő azt hallotta a „fő törökök” között, hogy a serег Kapronca (*Kaproncza*) felé szándékozik menni. Ezt az információt azonban Nagy Ferenc főkapitány-helyettesként felülbírált, mert szerinte Kaproncán már akkora keresztény őrség van, hogy a helyi törökök nem fognak próbálkozni vele, a serег fő része pedig – az ő megítélése szerint – nem fog arra menni. Ugyanebből a levélből tudjuk, hogy az a hír járta, miszerint a törökök a horvátok

³¹⁶ MOL P 1314 No 32 982.

³¹⁷ THALY 1887, 107–108. No 7. Az eszéki híd megvédésére már márciusban török csapatokat rendeltek. VANYÓ 1935, 96. Vö. VARGA J. 2007a, 76. 11. jegyzet.

³¹⁸ THALY 1887, 115–116. No 18. Vö. VARGA J. 2007a, 77.

felé portyáztak volna, de nagy veszteségük volt, és a kanizsai pasáról³¹⁹ is azt feltételezték, hogy elesett vagy fogságba került a portya során.

A ma már ismert körülmények közepette nehezen hihető, de a fennmaradt levelek szerint a főkapitány-helyettesnek viszonylag hosszú ideig nem voltak hírei a török táborról. A június 13-i levelében is csak annyit említett, hogy „az Kanisai Törökökis nyilván az taborban készülnek”.³²⁰ Majd a következő napon azt írta, hogy egy szentgróti katona érkezett hozzá Batthyány II. Kristófnak címzett levéllel és szóban arról értesítette, hogy jelentős számú török érkezett Kanizsára.³²¹ Nagy Ferenc azonban nem elégedett meg ezzel a szóbeli információval, és felbontotta a főkapitánynak szóló levelet. Urának saját levelében azzal érvelt, hogy mivel ők kint vannak a táborban, rövid időn belül hiteles információkra van szükségük, és olyanokat nem kapott Egerszegről sem. Ez utóbbi megjegyzése azért is meglepő, mert június 8-án Tar Józsa egerszegi kapitány Drevararics János szentgróti kapitányhoz levelet írt, amelyben Horvát Mihály zalavári kapitány jelentése alapján arról értesítette, hogy az előző napon (június 7-én) délután hat órakor 30 zászlóaljnyi török érkezett Kanizsára. Továbbá arra kérte, hogy ezt a hírt tudassa más végbeliekkel is. A szentgróti kapitány ezt meg is tette: utasítást adott, hogy a levelet juttassák el „Karakóra, onnét Szegvárra, Jánosházára, és az hová kívántatik”.³²² Amennyiben itt arról az információról van szó, amelyet Nagy Ferenc Egerszegről várt, szinte reménytelenül nagy késéssel jutott el az a főkapitány-helyetteshez.

Mindezek után június 15-én érkezett meg Szentpéterfára Nagy Ferenchez egy korábban Eszékre küldött embere, aki az eddigi hírekkel ellentétben már bővebb információkkal szolgált az ellenséges táborról. A „gersei ember” ötöd napja, június 11-én indult el Eszékről, miután két hetet töltött a török táborban. Ő már a Kara Musztafa vezette hadra vonatkozó híreket is hozott: „fő vezér oda érkezet az Eszeki hidon alul nap kelett felől fekszik. Taborban tart egy mér földet a Drava mellett innen föllyül a hidon

³¹⁹ Dávid Géza 1682–1683-ra vonatkozóan említ egy Szejdzáde Mehmed nevű kanizsai beglerbéget. DÁVID 1992, 62. 61. jegyzet. A jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk, hogy a híradásban ugyanerről a beglerbégről van-e szó.

³²⁰ MOL P 1314 No 32 980.

³²¹ MOL P 1314 No 32 981. – Kanizsa megerősítését a török források is megerősítik: a ceremónia-mester naplója említi, hogy „bir oda Kanije muhâfazasına tayîn olundi (‘Kanizsa védelmére egy odát rendelték ki’)” VEKÂ’Î BEÇ fol. 38v; YILMAZ 2006, 72; SİLAHDÂR 1928, 25. Az oda különböző nagyságú török katonai alakulat, kezdetben tíz főből álló egység, de később a várakban szolgáló janicsárok odáiban két-háromszáz katona is lehetett. KAKUK 1996, 76.

³²² THALY 1887, 121. No 25.

Darda vár felé más Bassák nepei feküsznek, azis tart anjra a mint vannak telepedve, de a tulso Tabor töb mert sűrűben vagyon”.³²³ Az oszmán sereg terveiről pedig a következőképpen informálta feletteseit: „bizonyosnak hallota, hogy a tulso Tabor tull megyen föl a Drava³²⁴ mellett, az innen eső pedigh innen, ugy hogy Repásnál³²⁵ az mely Dörnye³²⁶ elenneben vagyon hidat vessenek és által mehessenek egy máshoz”.³²⁷ A hídépítést azért valószínűsítette, mert a híd készítéséhez szükséges hajókat és „tombaszokat”³²⁸, továbbá deszkákat már látta. A Dráván való felmenetel lehetőségét erősítette az is, hogy az élelmet északabbra szállították: „jele azis hogy innend fogh egy resze föl jönij, mivel a minemű elést ala vittek volt, eppen Eszekre annak nagy részét megh föl hozták Siklosra”.³²⁹ Azon a napon, amikor a főkapitány-helyettes embere elindult Eszékről, Esterházy János győri főkapitány-helyetteshez (1655–1691)³³⁰ is érkezett két veszprémi rác katona, akiknek eredetileg szintén Eszék volt az úti céljuk, de mielőtt odaértek volna, hallották, hogy Baranyavárnál fekszik valamilyen török tábor, amelyet megtekintve tizenötezer főre becsülték. A dárdai tábor szemlélői voltak. Ugyanakkor ők is arról adtak hírt, hogy irtják az utakat a Dráva mentén felfele, és feltételezték, hogy a sereg egyik része arra fog menni.³³¹

Nagy Ferenc azon információja, miszerint nagyszámú török katonát rendeltek Kanizsára, és a Dráva mentén való készülődés, amiről Esterházy János kémei is beszámoltak, erősíthette a végváriakat abban a hitben, hogy az ellenség az 1664-es hadjáráshoz hasonlóan a Dél-Dunántúl irányából támad a Habsburg Birodalomra. A törökök kanizsai csapatösszevonása arra kényszerítette a császári és magyar hadakat, hogy erőiket és figyelmüket megosszák.³³² Pár nap múlva azonban Kara Musztafa vezetésével a

³²³ MOL P 1314 No 32 982. Vö. VARGA J. 2007a, 77.

³²⁴ Dráva folyó

³²⁵ Répás (Repaš), ma község Horvátországban a Dráva mentén.

³²⁶ Dörnye, (Drnje), ma község Horvátországba a Dráva mentén.

³²⁷ MOL P 1314 Nr. 32 982. Vö. VARGA J. 2007a, 92.

³²⁸ Tombász: „Hidat, vízimalmot a víz felszínén tartó, kikötött vagy lehorgonyzott hajó, bárka, ponton.” KAKUK 1996, 62.

³²⁹ MOL P 1314 No 32 982.

³³⁰ PÁLFFY 1997, 278. A közel negyven év alatt a tisztségben másokat is találunk időlegesen. Vö. később Zichy Istvánnal.

³³¹ THALY 1887, 123–124. No 28.

³³² FUCHS 2002, 86. Vö. VANYÓ 1935, 96: „A törökök a Száván [!] át hidat építenek, hogy több oldalról fenyegezzék Magyarországot.” A Száva feltehetően elírás.

török had a Duna jobb partján, a szokásos útvonalon indult el, de a Balatontól délre fekvő török végvárok is erősítést kaphattak. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Dráva menti felvonulás híre dezinformációként is szolgálhatott, hiszen a török fél érdeke az volt, hogy valós szándékait titokban tartsa.

A főkapitány-helyettes embere június 15-én arról tett jelentést, hogy a nagyvezír (június 11-én) még a Dráván túl táborozik.³³³ A veszprémi katonák azonban június 11-én azt tudatták Esterházy Jánossal, hogy Kara Musztafa négyezer lovassal átkelt az eszéki hídon.³³⁴ Azt is tudjuk, hogy Alberto Caprara rendkívüli császári követet a nagyvezír június 12-én Eszékről bocsátotta el,³³⁵ továbbá Thököly Imre a dunántúliakhoz szóló hódoltató leveleit június 14-én, 15-én még innét, az eszéki táborból írta meg.³³⁶ Rásid efendi a török sereg Eszékről való elindulását június 15-re (*cemâziyü l-âhir* hó 19.) tette, miután tizenkét napig táborozott itt a nagyvezír.³³⁷ Az eszéki hídon való átkeléssel kapcsolatos eltérő információk abból a körülményből eredhetnek, hogy az oszmán sereg a Dráva két oldalán táborozott le – a magyar területen lévő csapattesteket is ide vonták össze – és nagy területet foglaltak el. Ugyanakkor az újonnan érkező csapatok folyamatosan keltek át a folyón, így az eszéki tábor és a folyó túl oldalán fekvő dárdai tábor fogalma a forrásokban többször összemosódott.³³⁸

Figyelemre méltó Nagy Ferenc levelében az a megjegyzés, hogy semmi híre nincs arról, hogy vajon a szultán személyesen részt vesz-e a hadjáratban. Még arról sem volt tudomása június közepén, hogy IV. Mehmed Nándorfehérváron van-e: „a Török Császár hogy személlye szerint föl jönne nincsen semmi hire mégh Lándor fejer váráis”.³³⁹ Azt az ígéretet tette Batthyánynak, hogy az emberét visszaküldi, „hogy mindeneknek mennyen

³³³ MOL P 1314 No 32 982.

³³⁴ THALY 1887, 123. No 28.

³³⁵ SZALAY 1884, 654. – Thököly Imre Eszékre érkezésekor Caprara még ott tartózkodott. KARÁCSON 1896b, 331. VARGA J. 2007a, 81.

³³⁶ SZALAY 1884, 656. – Itt érdemes megjegyezni, hogy Szalay tanulmányában két oldallal korábban azt írta, hogy Thököly Imre június 10-től 12-ig tartózkodott Eszéken. SZALAY 1884, 654. Vö. A nagyvezír június 13-án kezdte meg az átköltözést Eszékről. RENNER 1883, 204, 208; THEUER 1976, 7; VARGA J. 2007a, 79.

³³⁷ RÂŞID 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 333.

³³⁸ Vö. „Dívánt tartván harmadnapig [ti. a nagyvezír], úgy kezdett költözködni azon fővezér megszámlálhatatlan hada; egy egész hétig éjjel nappal szüntelen költözött a sok had, és aki azt látta, megszámlálhatatlan barom-erőnek mondta.” OTTLYK 1875, 11.

³³⁹ MOL Batthyány P 1314 No 32 982.

„...hol végére és miképen leszen indulások, hozzon bizonyos hirt”.³⁴⁰ Azonban az ellenség közé későn küldött kém már csak a Dunántúlon előrenyomuló török hadakkal találhatta szembe magát. Ugyanakkor erről a főkapitány-helyettes nem tett említést – a megmaradt – utolsó, június 21-i levelében; sőt, ebben a levélben a török fenyegető közelsége ellenére sincs igazán hasznos információ.³⁴¹

A török történeti forrásoknak a hadjáratról szóló leírása alapján azt mondhatjuk, hogy a főkapitány-helyetteshez májusban és júniusban befutó hírek, amelyek az ellenséges táborról és annak készülődéséről szóltak, meglehetősen késeiek voltak. Sőt részletesebb beszámoló csak a nagyvezír Eszékről való megindulása után érkezett hozzá. Időközben a magyar területen tartózkodó császári főszereg június 5-én megkezdte Érsekújvár ostromát, amivel pár nap elteltével felhagyott és Komárom környékére költözött,³⁴² majd pedig Győr alá vonult. Ennek a gyors visszavonulásnak az okai között Fuchs György éppen Esterházy János győri végvidéki főkapitány-helyettes levelei alapján megemlíti a keresztény tábor rosszul informáltságát is.³⁴³

4.1.2 „ita‘ât ve inkıyâd”(‘behódolás és engedelmesség’) – a végvidék Thököly Imre és az oszmánok oldalán 1683 nyarán

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes tudósításai – mint fentebb láttuk – a június 21-én keltezett levéllel megszakadtak. A török táborról, illetve készülődéséről szerzett és közölt információk még azt a június közepi állapotot tükrözték, amikor Kara Musztafa nagyvezír serege Eszék, illetve Dárda környékén tartózkodott.³⁴⁴ Az ezt követő időszakban is történt levélváltás Nagy Ferenc és a Batthyány grófok között, de a szeptember 12-én Kahlenbergnél aratott keresztény győzelem szükségessé tette a magyar főurak számára, hogy a náluk fellelhető – és minden valószínűség szerint – kompromittáló leveleket megsemmisítsék.³⁴⁵ Ezen levelek minden bizonnyal részletesen szóltak arról, hogy milyen

³⁴⁰ MOL Batthyány P 1314 No 32 982.

³⁴¹ MOL Batthyány P 1314 No 32 983.

³⁴² FUCHS 2002, 90. Ugyanitt foglalkozik az érsekújvári ostrom befejezésének és az elvonulás időpontjának datálási problémáival. Vö. VARGA J. 2007a, 90–98.

³⁴³ FUCHS 2002, 90.

³⁴⁴ VARGA J. 2007a, 77. Lásd még: *A végvidék feladatai és szerepvállalása* (4.1.1.) alfejezet.

³⁴⁵ Thaly Kálmán egy Batthyány II. Kristóf által Thököly biztosához, Szalay Pálhoz írt levelét idézi, ahol szó esik Nagy Ferenc leveléről is, amit felettesének írt a stájerországi hadakozással kapcsolatban. THALY 1883,

út vezetett 1683 nyarán több magyar főúr mellett a végvidéket irányító Batthyányiak Thököly Imrével, illetve az oszmánokkal való együttműködéséhez. Továbbá, hogy az együttműködés mennyire tekinthető kényszerűnek..

A nyugat-magyarországi főurak 1683 nyarán történt átállásának problematikáját legújabban rendkívül körültekintően járta körbe munkáiban Varga J. János.³⁴⁶ Ő a kérdést tágabb összefüggésbe helyezte: az átállás háttérében lévő motivációt az 1650-es évek történéseiig vezette vissza, amikor a magyar főurak az Oszmán Birodalom elleni háború mellett szálltak síkra a Habsburg udvar békepárti politikájával szemben.³⁴⁷ Az 1660-as években felerősödött az elégedetlenség az udvar oszmánokkal szembeni „tétlensége” miatt és – ahogy Varga J. János fogalmazott – „A Wesselényi Ferencről elnevezett rendi szervezkedés óta hullámozó belpolitikai válság 1683 nyarán elérte tetőpontját”.³⁴⁸ A magyar főurak mozgásterét az oszmánok pillanatnyi katonai helyzete is befolyásolta.

Arra a kérdésre a legnehezebb választ találni, hogy a magyar főurak, így a végvidéki főkapitány, Batthyány II. Kristóf döntésében mi játszotta a meghatározóbb szerepet: valamely hosszabb távú politikai megfontolás, vagy csupán a reálisan felmért helyzetük, esetleg személyes érdekek? A török előrenyomulás következtében kialakult kilátástalanság miatt Esterházy Pál nádor június 30-i Lipótnak írt levelében felemelte szavát az átállók érdekében: „ne vegye nekik Fölséged rossz néven, ha az időkhöz szabván magokat s a kénytelenség tanácsára hallgatván, magok, nejeik és gyermekeik megmaradásáról gondot viselendők, – Thököly hatalmának hódolnak”.³⁴⁹ Bár ugyanerre a

17–18. A másolatban fennmaradt levéllel kapcsolatban érdemes azt is kiemelni, hogy az 1887-ben Thaly Kálmán saját gyűjteményében volt megtalálható. A kompromittáló levelek eltüntetéséről lásd: THALY 1887, 302; THEUER 1976, 187–188; VARGA J. 2001, 498.

³⁴⁶ A Thököly Imre és a törökök oldalára állt magyar főurak Esterházy Pál nádor feljegyzése szerint a Dunántúlon Draskovich Miklós országbíró (1681–1687), Batthány II. Kristóf, Batthyány II. Ádám, Széchy Péter, Nádasdy Ferenc, István és Tamás, Nagy Ferenc, Viczay Ádám, Sárkány János és Miklós. A Dunán inneni területről Czobor Ádám, Erdődy György, Illésházy György, Illésházy Miklós, Révay Sándor, Révay Farkas, Révay László és id. Bercsényi Miklós a családjá több tagjával, Balassa Ádám, Kéry János, Homonnai Bálint, Révay Imre, Petrőczy István, Révay Pál. THALY 1883, 41–42. Vö. IVÁNYI 1984, 122. A kérdésre lásd: VARGA J. 2001; VARGA J. 2007a,

³⁴⁷ VARGA J. 2007a, 117.

³⁴⁸ VARGA J. 2007a, 119. – Az 1683-as események felvezetésekképpen az egyéb iránt Oszmán Birodalom történetét megíró Zinkeisen is kitér erre a több évtizede tartó elégedetlenségre és kiútkeresésre. ZINKEISEN 1857, 87–97. Vö. még: FODOR 1991, 151. A magyar főnemesség oszmánokkal való kapcsolatkeresésére lásd: PAPP 2003. Thököly török-politikájára legújabban lásd: PAPP 2009.

³⁴⁹ A levelet idézte: THALY 1883, 19.

gondolatmenetre alapozta véleményét Thaly Kálmán is 1883-ban, külön felhívta a figyelmet arra, hogy mind Batthyány II. Kristóf, mind pedig Draskovich Miklós országbíró cselekedetei ezen túlmutattak.³⁵⁰ A kérdéssel legújabbban foglalkozó Varga J. János a Thököly Imre és az oszmánok főségét elfogadók között pedig már határozottan két csoportot különböztetett meg: voltak, akik fejet hajtottak Thökölynek és együtt is működtek vele, sőt katonai akciókat vezettek kuruc–török–tatár támogatással, mások viszont a meghódolás ellenére sem voltak hajlandók tettelegesen is együttműködni.³⁵¹

A Kanizsával szembeni végvidék szempontjából fontos kiemelni, hogy Batthyány II. Kristóf, Batthyány II. Ádám és a főkapitány-helyettes, Nagy Ferenc is a ténylegesen együttműködők csoportjába sorolhatók. A körülményeket tekintve a Kanizsával szembeni végvidék hadi készülődésének és nehézségeinek fentebbi bemutatása az előrenyomuló oszmán sereggel szembeni kilátástalan helyzet kialakulását eredményezték, ami az átállásra készíthette a Batthyány grófokat és közvetlen környezetüket. Arról sem szabad azonban megfeledkeznünk, hogy amikor a főurak követei június végén – egyes források tanúsága szerint – megjelentek a nagyvezír székesfehérvári táborában, a Lotharingiai Károly vezette császári had még magyar területen tartózkodott. Az alábbiakban a rendelkezésünkre álló források, adatok alapján ismertetjük az 1683. június közepe utáni dunántúli történéseket.

Kara Musztafa pasa nagyvezír ünnepélyes körülmények között fogadta a június 10-én az eszéki táborba érkező Thököly Imrét.³⁵² Majd ezt követően „négy szemközti” tárgyalásokat folytattak, amelyen ugyan a portai főtollmács, Alessandro Maurocordato is részt vett, de – az utókor számára sajnálatos módon – a tárgyalások tartalmáról naplójában nem tett említést.³⁵³ Thököly Imre június 14-16-i keltezéssel az eszéki, illetve a dárdai táborból ún. hódoltató leveleket – *emân-nâmeler (Aufforderungsschreiben)* – írt a Magyar

³⁵⁰ THALY 1883, 17–18. Előbbi esetében a stájerországi fegyveres akciókat, míg az utóbbi esetében is a magyar – és egyben meghódítandó Lajtán túli – területek megszerzésével kapcsolatban leírt gondolatait említette.

³⁵¹ VARGA J. 2007a, 131–132.

³⁵² Thököly fogadtatásáról, kíséretéről és kísérete tagjainak megajándékozásáról részletesen írt naplójában a portai ceremónia-mester (VEKÂ'Î-İ BEÇ fol. 35r–36r; YILMAZ 2006, 64–66.), Findiklili Mehmed pasa (SILAH DÂR 1928, 21–22.), továbbá Alessandro Maurocordato (KREUTEL 1971, 60–61.) is. Vö. RÂŞID 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 331; DEFTERDAR 1995, 141.

³⁵³ Alessandro Maurocordato minden közelebbi információ nélkül naplójában június 10-én, 13-án, 14-én és 15-én is említ egy-egy megbeszélést. KREUTEL 1971, 60–61. Vö. VEKÂ'Î-İ BEÇ fol. 35v, 36v, 37r, 38r; YILMAZ 2006, 65, 67, 68, 71; RENNER 1883, 207; VARGA J. 2007a, 78.

Királyság főurainak, vármegyéinek, városainak, amelyekben felszólította őket a neki való behódolásra.³⁵⁴ Thököly, mielőtt a Dunán inneni területek katonai megszállásának és biztosításának céljával távozott az eszéki táborból, a hódoltatásra adott utasítással megbízottjait: Barkóczy Ferencet, Szepesy Pált és Szalay Pált a Dunántúlra küldte. Kara Musztafa pasa nagyvezír június 15-i Dárdán kelt levelében szintén felszólította a még meg nem szállt magyar területek címzettjeit, hogy engedelmeskedjenek Thökölynek, „den der Sultan zum König von Ungarn eingesetz”.³⁵⁵

Thököly Imre Batthyány II. Kristófhoz intézett június 16-én keltezett levele nem adott választási lehetőséget a magyar főúrnak: vagy behódol neki és ezzel együtt elfogadja az oszmán főséget, vagy végső pusztulásba dönti a Dunántúlt. A felelősséget „atyafiságos intésével” Batthyányra hárította: „Isten s emberek előtt *kegyelmed* ad számot rolla”.³⁵⁶

³⁵⁴ Az ismert ún. hódoltató levelek közül az egyik Sopron vármegyének szolt: MOL P 125 No 6596. (Thököly Imre Sopron vármegyének. Eszék, 1683. június 14.), a másik Veszprém helyőrségének: MOL P 1314 No 49 532. (Thököly Imre Veszprém őrségének. Eszék, 1683. június 15.) A levelek tartalmát ismertette: VARGA J. 2007a, 80.

³⁵⁵ RENNER 1883, 208. A török nyelvű iratot, hogy megértsék, Alessandro Maurocordato lefordította latin nyelvre. A levél latin nyelvű másolatát közli RÖDER 1839, Urkunden 8–10. No III. „Manifest des Grosswesirs Kara Mustafa an das ungarische Volk diesseits der Donau d. d. türkisches Feldlager bei Darda 15. Juni 1683”. Vö. KARÁCSON 1896b, 331. – A ceremónia-mester június 19-i feljegyzésében említi, hogy „Tökeli Imre maʿrifetiyle etrafda baʿzı kefereye emân-nâme virildi ki, “Şevketlü pâdişâh-i islâma inkıyâd ederseniz, râğbet-i kabûl ile emîn u sâlim oturursunuz. Ve illâ cümle kırdırırım” deyü tenbîh ve agâhı müşʿîr haberlerle âdemleri rû-be-râh kılındı”. (Thököly Imre közvetítésével a környéken lévő némely hitetlennek hódoltató levél küldetett ki, azzal, hogy „Ha az iszlám fenséges padisahja előtt fejet hajtatok, az ő kegyéből biztonságban és félelem nélkül élhettek. Ha pedig nem, mindent elpusztítottok”, és az intő és figyelmeztető hírekkel [Thököly] emberei útnak indítottak.) VEKÂʿİ BEÇ fol. 38v; YILMAZ 2006, 72. Illetve ugyanez Szilahdárnál: „Tökeli Imre maʿrifetiyle etrafda olan kefereye şevketlü kidvetlü pâdişâh-i islâma râğbet-i kabûl ile itâat inkıyâd ederseniz emîn ve sâlim yerlerinizde oturursuz. Ve illâ cümle�izi kırdırırım deyü tenbîh ve agâhı müşʿîr emân-nâmeler ile âdemleri rû-be-râh kılındı”. (Thököly Imre emberei a környéken lévő hitetlenekhez küldettek olyan intő és figyelmeztető hódoltató levéllel, miszerint, ha behódoltok és fejet hajtatok, az iszlám fenséges és hatalmas padisahja kegyéből biztonságban és félelem nélkül élhettek jószágaitokban, ha nem, mindeneteket elpusztítottam.) SILAHDÂR 1928, 25. A két forrásból vett idézetek azt is jól tükrözik, hogy Szilahdár milyen szinten használta fel a ceremónia-mester munkáját. Vö. RENNER 1883, 207–208.

³⁵⁶ MOL P 1314 No 49 533. (Thököly Imre levele Eszékről, 1683. június 16.) Vö. az Esterházy Pálnak szóló levéllel: MOL P 125 No 6596, és az Esterházy Ferencnek szóló levéllel: MOL P 1314 No 49 531. Vö. még: jegyzet és VARGA J. 2007a, 120. Varga J. János itt a 226. jegyzetben tárgyalja, hogy a kérdéssel kapcsolatban Franz Theuer munkájában az szerepel, miszerint Batthyány II. Kristóf és Draskovich Miklós

Ennek nyomatékot adhatott, hogy pár nappal később a Balaton északi partján lévő várak katonaságának aggodalma az oszmán sereg közeledésének hírére fokozatosan növekedett és segélykérő írásokat küldtek a váti táborban állomásozó Batthyány II. Ádámnak. „Azért talán nem ártana Nagyságodnak egy kevéssé erre felé fordúlni azon néppel, – mégis, elmenne a híre és így megtartóztatná magát az pogány eb; noha mi készek vagyunk ugyan ő Fölsége hűsége mellett vérünk kiontására és a mint legjobban lehet, szegény hazánk vígyázására és oltalmára: de egy tábornak megfelelni, jól tudja Nagyságod elégtelenségünket” – írta június 21-én Babócsay Ferenc veszprémi kapitány.³⁵⁷ A Rába-vonal megerősítésén dolgozó Luigi Ferdinando Marsigli hadmérnök június 22-én arról írt Lotharingiai Károly hercegnek, hogy a kurucok közelségének hírére a munkálatokhoz (földsáncépítés, kisebb hidak építése vagy éppen felégetése) kirendelt parasztok mind elmenekülnek.³⁵⁸ Június 24-én ismét Veszprémből Gyalódy Istvántól azt a tudósítást kapta a fiatal Batthyány, hogy Thököly Imre megbízottja, Barkóczy Ferenc egy török csapat kíséretben már Palotán (ma Várpalota) van, és onnan küldi a hódolásra felszólító írásait nekik is.³⁵⁹ Egy nappal később, június 25-én Kondory Mihály szegvári kapitány már arról számolt be, hogy Thököly emberei és a törökök bent vannak Veszprémben, Tihanyban és

megbízottai már 1683. június 15-én megjelentek a dárdai táborban és letették a hűségesküket uraik nevében, illetve megállapodtak Veszprém, Pápa és Tata átadásáról. Majd 16-án elhagyták a tábort és magukkal vitték Thököly utasításokat tartalmazó levelét. THEUER 1976, 8. Varga J. János ezt (elsősorban az utasításokat tartalmazó levél létét) saját kutatásaira alapozva – és Theuer munkáját szigorú kritika alá véve – felülbírált: ugyanis Thököly június 16-i levele nem tartalmaz utasításokat, „csupán” behódolásra szólít fel. A várak átadásának kérdése pedig bizonyításra szorul. – Emellett meglepőnek tartjuk, hogy – bár Theuer név szerint felsorolja a küldötteket: Balogh András Draskovich Miklós, Festetics Pál és Radosics Ferenc Batthyány II. Kristóf követeként jelent meg – a küldöttek június 15-i megjelenéséről a dárdai táborban sem Maurocordato, sem a ceremónia-mester, sem pedig az eseményekkel foglalkozó török történetírók munkáiban nem találunk utalást. Továbbá Theuer leírása szerint a követek Uzun Ibrahim budai pasa jelenlétében tették meg hódolatukat, ám a török történetírók szerint Ibrahim pasa a székesfehérvári táborban csatlakozott a nagyvezírhez. RÂŞID 1153/1740, 393. KARÁCSON 1896b, 336. DEFTERDAR 1995, 144. Ibrahim pasa ekkor kapott megbízatást Tata bevételére. VEKÂ’I-I BEÇ fol. 41r; YILMAZ 2006, 76; SILAHDÂR 1928, 33–34. – A magyar urak követeinek neve onnan is ismert lehet, hogy 1683 őszén, hogy mentsék a menthetőt, uraik őket küldték a bécsi udvarba tárgyalni. Lásd alább.

³⁵⁷ THALY 1887, 127–128. No 34. Levéltári jelzete MOL P 1314 No 1110. A levelet idézi még: VARGA J. 2007a, 94.

³⁵⁸ SARLAI 2006, 141.

³⁵⁹ THALY 1887, 295. No 39. Thököly Veszprém helyőrségének szóló levele: MOL P 1314 No 49 532. Lásd még: 344. jegyzet.

Vázsonyban.³⁶⁰ Június legvégén pedig Pápáról Bezerédy István kapitány küldte kétségbeesett segélykérését Batthyány II. Ádámmal: „Az hatalmas Istenért, Ngatok közelgessen erre mifelénk [mert a törökök] elrekesztenek bennünket”.³⁶¹

Időközben Batthyány II. Ádámot katonáival együtt Vátról Marcaltőhöz rendelték,³⁶² majd pedig Lotharingiai Károly herceg német csapatokat készült a rendelkezésére bocsátani, hogy azok segítségével próbálják meg erősíteni a Rába menti védelmet.³⁶³ Ugyanakkor a védelem irányítóinak egyáltalán nem volt könnyű dolga, hiszen az események és a várak-városok behódolásának előre haladásával Draskovich Miklós, majd Batthyány II. Ádám is a katonaság engedetlenségéről és szökéseiről adtak hírt.³⁶⁴ A magyar katonaság és tisztjeik erőfeszítéseit látva szinte megdöbbentő – de egyben érthető is – az információ, amely szerint Thököly Imre június 24-én megkapta Batthyány II. Kristóf válaszlevelét, amelyben a főkapitány *ígéretet* tett arra, hogy a nagyvezír szolgálatára adja magát.³⁶⁵ Egy nappal később, június 25-én Kara Musztafa pasa egész serege Székesfehérvár alá érkezett.³⁶⁶ A nagyvezír székesfehérvári táborozása alatt

³⁶⁰ THALY 1887, 296. No 41. Vö. SARLAI 2006, 141. – A Veszprém behódolásáról hírt hozó két lovas díszruhát kapott a nagyvezírtől. VEKÂ’I-İ BEÇ fol. 39v; YILMAZ 2006, 74; SİLAHDÂR 1928, 27. A Veszprémi eseményekről részletesen lásd még: VARGA J. 1998.

³⁶¹ THALY 1887, 300. No 46.

³⁶² Esterházy János győri főkapitány-helyettes június 22-i levele Batthyány II. Ádámmal (THALY 1887, 293. No 37.), amiről Batthyány az éppen Bécsben tartózkodó Draskovichot is tudósította. THALY 1887, 299. No 45.

³⁶³ Esterházy János győri főkapitány-helyettes levele Batthyány II. Ádámmal június 26-án. THALY 1887, 297. No 42. A Rábaköz védelmének biztosítását Marsili német csapatok odairányításával tudta csak elképzelni, mivel a magyar katonaságban nem bízott, amiről Lotharingiai Károlynak is beszámolt június 24-i levelében. SARLAI 2006, 141.

³⁶⁴ Draskovich Miklós június 22-én írt levelében arról panaszkodott Batthyány II. Ádámmal, hogy a végbeliek előtt nincs respektusa, pedig úgy gondolja: „talám megérdemleném, az mennyi szolgálatokat tészek én is Urunknak s Hazánkknak”. THALY 1887, 294. No 38. A problémára lásd még Batthyány II. Kristóf július 4-i levelét fiának, Ádámmal. THALY 1887, 300–301. No 48. Vö. Marsigli jelentései Batthyány II. Ádámról és fizetetlen katonaságáról, akik július elején már nem akartak harcolni, mert nem kaptak zsoldot, haza akartak menni, kapitulálni akartak az ellenségnek. SARLAI 2006, 142.

³⁶⁵ DIARIUM 1850, 498. Idézi: VARGA J. 2007a, 120.

³⁶⁶ Az oszmán sereg vonulása Eszékről Székesfehérvárig lásd: VEKÂ’I-İ BEÇ fol. 37r–39r; YILMAZ 2006, 70–73; SİLAHDÂR 1928, 24–26; KREUTEL 1955, 61–62; RÂŞİD 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 332–333. Vö. RENNER 1883, 208. – Babócsay Ferenc veszprémi kapitány június 21-én Batthyány II. Ádámmal írt levelében már arra hívta fel a gróf figyelmét, hogy a hírek szerint a nagyvezír serege feléjük tart: „minden szándéka [ti. a nagyvezírnek] mireánk volna, hogy ezt [Veszprémet], Tihant és Vázsonyot üssék el legelőször

megjelentek a magyar főurak – *Bakân-oğlu ve Zirin-oğlu* – követei, hogy uraik *meghódolási ajánlatát* közvetítsék,³⁶⁷ bár ezt az eseményt egyik naplót író szemtanú – Maurocordato és a ceremónia-mester – sem említi.

Draskovich Miklós országbíró eközben még Bécsben tartózkodott, és a Batthyány II. Ádámnak június 30-án írt levelében arról számolt be, hogy Barkóczy Ferenc neki is elküldte Thököly manifesztumát, amiről az Udvar tudomást szerzett, és elkérték tőle azt.³⁶⁸ Ugyanebben a levélben az országbíró kérte a fiatal grófot, hogy az Udvar

is”. THALY 1887, 127. No 34. Vö. Szatmáry Mihály tatai kapitány június 21-i jelentésével. THALY 1887, 293. No 36.

³⁶⁷ „Ve tavâif-i Macar’ın eşca’ı olmak üzere istihâr bulan Bakân-oğlu ve Zirin-oğlu, tavk-ı ra’iyyeti gerdenerine bend ile, Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvend-i pâdişâhî’ye itâ’at üzere olmaların, Serdâr-ı ekrem hazretlerine pey-der-pey âdem gelüp, ‘arz ü i’lâm ve izhâr-ı ‘ubûdiyyet göstermeleriyle itâ’at ü inkıyâdları mevki’-i i’timad olunmağın, gelen elçilerine dil-hâhları üzere istimâlet virilüp, itmînânı kalb ile ‘avdet itdirdiler.” (‘És a magyar nép vezetőiként híressé vált Batthyány-fi és Zrínyi-fi, akik az alávetettség jármát nyakukra vették és az örökkévaló szultáni Magas Portának behódoltak, a nagyvezír önagsága színe elé egymás után embereket küldtek és kinyilvánították hódolatukat és engedelmességüket, az érkező követek szívélyes kegyben részesültek, majd nyugodt szívvel elbocsáttattak.’) DEFTERDAR 1995, 142–143. Hasonló értelmű bejegyzést lásd: RÂŞID 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 334. Vö. HAMMER-PURGSTALL 1830, 392, aki Rásid efendi munkájára hivatkozva írta le röviden az eseményt, ráadásul az 1683. június 10-i eseményekhez közel, de pontos datálás nélkül. Vö. még VARGA J. 2007a, 120. A török történeti munkák Batthyány-fi és Zrínyi-fi meghódolását említik, ami a Batthyányak esetében valóban meg is történt, a Zrínyiek esetében már problémás a név emlegetése. A Zrínyiek neve nem fordul elő az Esterházy Pál nádor által a rebellisekről összeállított listában. A listát lásd: THALY 1883, 41–42. Vö. KARÁCSON 1896b, 334. 5. jegyzet. A két élő Zrínyi-fiú, Zrínyi Miklós (1620–1664) fia Ádám, és Zrínyi Péter (1621–1671) fia János Antal közül az utóbbi keveredett gyanúba a török támadás idején és le is tartóztatták. Az ő máig tisztázatlan 1683. évi szerepéről lásd: VARGA J. 2007a, 109–113; VARGA J. 2007b. Ugyanakkor a két név – Batthyány és Zrínyi – feltüntetése a török történetírók esetében olyan értelemben – szinte toposzként – is használatos volt, mint a királyhű törökverő magyar nemesség képviselői. Vö. „A törökök számára ugyanis a 16. század második felétől a Habsburg-párti nyugat-magyarországi nemességet a Zrínyi, Batthyány és Nádasdy név szimbolizálja és foglalja össze [...], és szokás lett minden nyugat-magyarországi eseményt hozzájuk kapcsolni.” FODOR 1991, 153. és 50. jegyzet. Lásd még: VARGA J. 2001, 503–504. Vö. FEKETE 1938, 211. 27. jegyzet, ahol Fekete azt írta, hogy a 17. század végi háborúk kapcsán Szilahdárnál a „Zrinyi-oglu, Batthiány-oglu dunántúli – pontosan körül nem határozható – tartományok nevei, olyan nevek, melyeknek analóg társai Kis-Ázsiában és általában mohamedán területen gyakoriak.” Ez a megállapítás 1683-ra vonatkozóan nem állja meg a helyét, a későbbieket tekintve pedig további vizsgálatok szükségesek.

³⁶⁸ THALY 1887, 299. No 45. Vö. RENNER 1883, 206: leírja, hogy az Udvari Haditanácson nagy izgalom lett úrrá a hírtől, hogy Thököly és a nagyvezír kiáltványokat küldött széjjel, és a Magyar Kancellária ellenkiáltványt készítettett. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 367. fol. 425v.

intézkedéséig akadályozza meg, hogy a még „holdulatlan”-ok „accomodatióikkal vagy szándékjokkal meg ne égensék magokat”. Azzal bízta a grófot, hogy Bécsben fizetést ígértek és engedélyt adtak újabb 2500 katona felfogadására. De figyelemre méltó azon megjegyzése is, hogy ha meghódol is a népesség, mert „periculumra nyilván nem vethetvén magát”, „azt ő Fölsége sem veheti olly nehéz néven”.³⁶⁹ Draskovich szavai is jól tükrözik, hogy milyen nehéz helyzettel kellett megbirkózniuk mind a katonaságnak, mind pedig a lakosságnak június legvégén, amikor a nagyvezír serege már a székesfehérvári táborból Győr fele menetelt.³⁷⁰ Ezen körülmények között a behódolás felajánlása – mint lehetséges kiút a válsághelyzetből – érthetővé is válhatna, bár a Lotharingiai Károly vezette császári had még a Csallóközben, illetve Tóközben tartózkodott.

A helyzet zűrzavaros voltát jelzi, hogy július első napjairól egymásnak ellentmondó tartalmú értesülések maradtak fenn: a Vas vármegyei alispán július 2-án még arról írt a Rábaközben tartózkodó Batthyány II. Ádámnak, hogy a Rábán lévő átkelők bevágásához siet,³⁷¹ az idősebbik Batthyány pedig július 4-én a „jó vigyázás” szükségességéről írt neki, és hogy segítséget kért Lotharingiai Károly hercegtől.³⁷² Marsigli gróf azonban sokkal sötétebbnek festette le a helyzetet július elején és a Rábaközben lévő magyar tisztekkel, köztük Batthyány II. Ádámmal való konfliktusairól írt, miközben a török-tatár hadak Rábán való átkelését kellett megakadályozniuk. Azzal kellett szembesülnie, hogy a Batthyányra és katonáira bízott bodonhelyi átkelőt a magyarok szabadon hagyták a tatárok számára, akik így betörték a Rábaközbe

³⁶⁹ THALY 1887, 299. No 45. Vö. Esterházy Pál nádor június 30-i felterjesztését, ahol hasonlóan védi a behódolókat és az egész dunántúli terület a török kezén van. THALY 1883, 18–19. Vö. RENNER 1883, 210–213; DAS KRIEGSHAHR 1883, 70–71. – Az Udvari Haditanácsához beérkező felterjesztések között június 30-i dátummal találjuk Draskovich Miklós országbíró kérelmét, amelyben még a Rába-vonal védelmére fegyvert és muníciót kért, annak a veszélyéről írt, hogy különben fel kell adni Pápát, Veszprémet és Tatát. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 366. fol. 513v. A Magyar Kancellária utasítást adott a katonaság átcsoportosítására és újabb 2500 katona toborzására. RENNER 1883, 206; DAS KRIEGSHAHR 1883, 75.

³⁷⁰ A nagyvezíri sereg június 3-án (*receb hó 3-án*) indult el a székesfehérvári táborból. RÂŞID 1153/1740, 393. KARÁCSON 1896b, 336. DEFTERDAR 1995, 144. A Székesfehérvártól Győrig (július 1.) tartó útról VEKÂ’I-BEÇ fol. 41r–42r; YILMAZ 2006, 76–77; SİLAHDÂR 1928, 30–31; KREUTEL 1971, 65.

³⁷¹ Szentgyörgyi Horváth János Vas vármegyei alispán levele Batthyány II. Ádámnak: THALY 1887, 300. No 47.

³⁷² Batthyány II. Kristóf levele Batthyány II. Ádámnak: THALY 1887, 301. No 48.

pusztítani.³⁷³ A Rába-vonal pedig ezt követően összeomlott. Amellett, hogy a túlerővel szemben – és talán a kiábrándult katonaság és lakosság miatt is – amúgy sem tudták volna tartani, önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy talán Batthyány valamiféle megállapodás következtében nyitott utat az ellenséges hadaknak. Ekkora már a császári segítségnyújtás realitása is megszűnt: július 4-én Lotharingiai Károly seregével visszavonult Köpcsényhez, majd folytatta útját Bécs felé. A császári haderő ezen lépése pedig a magyar főurakat döntéskényszerbe sodorta.

Kara Musztafának a magyar főurakhoz, illetve a Sopron város polgáraihoz intézett behódolásra felszólító leveleit, és azok tartalmát hosszú ideig csupán olasz regesztákból, pontosabban Marc' Antonio Mamucha della Torre konstantinápolyi udvari tolmács fordításai révén ismerhettük.³⁷⁴ Azonban a Batthyány II. Kristófnak és Sopron polgárainak küldött oszmán-török nyelvű levelek szövege megtalálható egy a szultánok és a nagyvezírek hadjáratok alkalmával íródott leveleit (1644–1686) iktató két kötetes másolati könyvben (továbbiakban *defter*).³⁷⁵ A *defter*ben lévő leveleket – illetve Draskovich Miklós, Esterházy Ferenc és Szicsi(?) esetében csak rövid bejegyzéseket – 1961-ben arab betűs nyomtatott átírásban és mellette a francia fordítás megadásával közölte Vesela-Přenosilova.³⁷⁶ Ő azonban az arab betűs névben (Bakân-oğlu) nem ismerte fel Batthyány nevét, és miután a számára ismeretlen név után a szövegben kisebb hiátus következik, magát a levelet olyan mintának tekintette, ahol a beírandó név helyét üresen hagyták. Mivel a többi magyar főúr esetében csak rövid bejegyzéssel találkozunk, a Batthyáynak küldött irat valóban mintának tekinthető, de a név szerepeltetése miatt a szövegben inkább

³⁷³ SARLAI 2006, 142. – Hivatkozik még Marsigli: RENNER 1883, 213. Vö. ANGYAL 1889, 36. Vö. még: BARKER 1967, 218; VARGA J. 2009, 189.

³⁷⁴ RENNER 1888, 38–39 (No 76), 40 (No 78), 40–41 (No 81), 41 (No 82), 39 (No 77); KREUTEL 1955, 126. 18. jegyzet; VARGA J. 2007a, 80; VARGA J. 2009, 187. 14. jegyzet. – Marc' Antonio Mamucha della Torre személyére lásd: RENNER 1888, 5–11.

³⁷⁵ NSNB Turcica 30. Fol. 63v–64r.

³⁷⁶ A kérdőjeles név az eredeti szövegben nehezen olvasható és értelmezhető, Vesela-Přenosilova például Szepesi(?) olvasatot adott. VESELÁ-PŘENOSILOVÁ 1961, 573. Amit nem tudunk elfogadni. A Zichy név Mamucha della Torre fordítása alapján maradt fenn. RENNER 1888, 41 (No 82). Valószínű, hogy inkább Széchy Péterről van szó. Vö. VARGA J. 2007a, 134; VARGA J. 2009, 190. – A *defter* rövid bejegyzése szerint a fentiekhez hasonló tárgyú levelet küldtek az említett magyar főuraknak latin nyelven, és felszólították őket, hogy élelmiszer-szállítmányaikkal támogassák az akkor már Bécs alatt lévő török sereget. NSNB Turcica 30. Fol. 64v.

véletlen, mint sem szándékos helykihagyásról lehet beszélni.³⁷⁷ A soproni polgároknak küldött felszólítás eredetijének szövegét és fotómásolatát 1910-ben Hamil Edhem már közzé tette.³⁷⁸ A defterben lévő másolat szövege megegyezik az eredetivel, de míg a fotómásolaton nincs dátum, a defterben a szöveg alatt a *fî evâhîr receb sene 1094* kifejezés található, ami a keresztény időszámítás szerint 1683. június 17–26.-nak felel meg. Ugyanakkor az eredeti levél alján azt olvashatjuk, hogy a győri várnál lévő mezőn (*sahra-i kale-i Yanik*) írták. A török sereg július elsején ért Győr alá, és ezt követően vette ostrom alá a várat. A soproniaknak szóló levél a Batthyáynak elküldött felszólítás után szerepel, az utóbbinak a dátuma pedig 1683. július 7. (*fî 12 receb sene 1094*).³⁷⁹ A fenti problémára jelenleg nem tudunk magyarázatot adni, de azt elmondhatjuk, hogy a defterbeli bejegyzések csak többé-kevésbé követik egymást kronológiai rendben. Ettől függetlenül a Batthyáynak küldött levél júliusi dátumozása is érdekes.

A két levél tartalmát összehasonlítva azt látjuk, hogy Kara Musztafa pasa nagyvezír a soproniakat a szultán nevében az Orta Madzsar (Közép-Magyarország) királyának, Thököly Imrének való behódolásra szólította fel.³⁸⁰ Batthyány – és feltételezhetően a többi magas rangú magyar főúr – esetében azonban Thököly nevével a levélben nem találkozunk, ott a nagyvezír az Orta Madzsar népének a szultánnal kötött szerződésére hivatkozik. Batthyányt pedig, mint a fent nevezett nép nemes fiát szólítja fel arra, hogy ne szakadjon el népétől és hódoljon be a „magasságos/fényes Portának”.³⁸¹

³⁷⁷ VESELÁ-PŘENOSILOVÁ 1961, 552, 562, 572.

³⁷⁸ EDHEM 1988², 925–927. Papp Sándor közölte a soproniaknak küldött levél részleges magyar fordítását. PAPP 2009, 255. Renner az 1880-as években még a felszólító levél három különböző példányáról tudott a soproni levéltárban: egy török nyelvű és két latin fordítás. Az iratokon különböző dátum szerepelt. RENNER 1888, 46–47. Ma csak az egyik latin nyelvű hivatalos fordítás található meg ugyanitt. PAPP 2009, 255. 1. jegyzet.

³⁷⁹ A Draskovichnak küldött levél kapcsán a dátum 1683. július 17–25., Esterházy esetében augusztus 1., míg a harmadik magyar nemes esetében július 26–augusztus 30.

³⁸⁰ NSNB Turcica 30. Fol. 64r–64v; RENNER 1888, 39 (No) 77; EDHEM 1988², 925–927; VESELÁ-PŘENOSILOVÁ 1961, 563–564, 574.

³⁸¹ „(8) sen dahı saye-i hüsvânîye (9) iltica eden tayfe-i mezbûre aʿyanının ocak zadesi ve bellü başlu gorûfi olduġın ecilden haline merhameten hauf (10) ve haşıyetine gidermek ve seni tayfe-i mezbûreden ayarmayub devlet-i ʿalîye itaʿatına daʿvet etmek için kâğıd (11) gönderilmiştir” (‘te is, mivel a fenség árnyékába menekülő, említett nép nemeseinek tagja és legjelesebb grófja vagy, e rangod/helyzeted révén kegyben részesülsz, és neked azért, hogy ne fél és ne retteġ, és hogy téged az említett néptől el nem szakadván a Magas Porta hódolatára felszólítsunk levél küldetett’) NSNB Turcica 30. Fol. 63v.

A defter leveleit és bejegyzéseit összehasonlítva a Mamucha della Torre-féle fordításokkal és regesztákkal, azt kell mondanunk, hogy a tolmács a deftert bejegyzéseiről készítette a fordításait. A soproniakhoz szóló levél esetében azonban nem írta le az egész levelet, hanem a többi főúrhoz intézett irathoz hasonlóan rövidítette azt. Azt mondhatjuk, hogy a Kara Musztafa által Batthyáynak küldött 1683. július 7-i keltezésű felszólító levél másolata rendelkezésünkre áll oszmán-török nyelven, illetve annak a szószerinti fordításhoz közeli átirata olaszul és németül.

A Batthyány grófok tényleges meghódolására július közepén került sor,³⁸² amiről július 12-én Batthyány II. Kristóf tudatta a soproni tanácsot is.³⁸³ És azon a napon, amikor Kara Musztafa pasa nagyvezír serege Bécs alá érkezett (július 14.), estefelé megjelentek a magyar főurak követei a táborban uraik meghódolásának hírével – „ita^cât ve inkıyâdları haberin getürdi (‘a behódolásuk és engedelmességük hírét hozták [ti. a magyar főurakét a követek]’)³⁸⁴ –, és fejenként 20-30 katona kiállításának ajánlatával.³⁸⁵ A küldöttek –

³⁸² Varga J. János említi Uzun Ibrahim budai pasa Thökölyhez írt július 7-i levelét, ahol a pasa Batthyány II. Kristóf meghódolásáról írt, de szerinte itt még a székesfehérvári ajánlatról van szó. VARGA J. 2001, 495; VARGA J. 2007a, 121; VARGA J. 2009, 190. 27. jegyzet. Vö. NSNB Turcica 30. Fol. 63v–64r, ahol a Batthyáynak kiküldött levél dátumaként szerepel a július 7. – Július 10-én Draskovich Miklós levelet küldött Batthyány II. Kristófnak és Esterházy Ferenc semptei kapitánynak is, amely levelekben már nyíltan a Thököly előtt való meghódolásról esik szó. Draskovich Miklós levele Batthyáynak: MOL P 1314 No 10 862. Esterházynak: THALY 1887, 301–302. No 49. Az előbbire hivatkozik még: VARGA J. 2001, 495; VARGA J. 2007a, 121. Draskovichról lásd még: KLOPP 1882, 205; VARGA J. 2007a, 122–124. Az Udvari Haditanácshoz július 14-i keltezésű értesítés érkezett Grazból Batthyány behódolásáról. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 366. fol. 521r. – A Kanizsával szembeni végvidékhez tartozó Lendva, Alsó-Lendva és Szécsisziget katonasága a nagyvezír nevében eljáró Batthyány II. Kristóf előtt hódolt be. POSCH 1984, 291–292. Vö. A muraszombatiak és Perneszy János lenti kapitány jelentése Batthyány II. Kristófhoz. MOL P 1314 No 31 658, 36 416; VARGA J. 2001, 496. 49. jegyzet.

³⁸³ VARGA J. 2001, 495–496; VARGA J. 2007a, 121. Sopronról lásd még: VARGA J. 2007a, 124–126. Július 11-én Batthyány levelet írt a stájer rendeknek is átállításáról: POSCH 1984, 289. Kőszeg meghódolásának körülményeiről lásd: CHERNEL 1878, 120–121. – Bár hetekkel később történt, érdemes megemlíteni Pottendorf és Ebersdorf meghódolását, amit a ceremónia-mester is feljegyzett naplójába: a városok képviselői augusztus 3-án érkeztek a nagyvezírhez meghódolásuk hírével, mindkét helyre 1-1 csaszt küldött Kara Musztafa és – „rehin olmak üzere (‘hogy zálogban legyenek’)³⁸⁴ – 8-8 túszt vittek el az oszmánok táborába. VEKÂ’İ BEÇ fol. 58r; YILMAZ 2006, 118; KREUTEL 1955, 63.

³⁸⁴ VEKÂ’İ BEÇ fol. 48v; YILMAZ 2006, 99; SILAHDAR 1928, 46; KREUTEL 1955, 33; KREUTEL 1971, 67. Némi kuszaságot lehet felfedezni a forrásokban és szakirodalomban a tekintetben, hogy kiknek a követei jelentek meg a bécsi táborban: a ceremónia-mesternél és Szilahdár Findiklili Mehmed munkájában *Zirin-*

Bakân-oğlu és Draškoviçe-oğlu küldöttei – a következő napon, július 15-én járultak a nagyvezír elé, ahol jelentették, hogy uraik szolgálatuk (hűségük) jeleként a náluk lévő muzulmán foglyokat elengedték, ugyanakkor arra kérték a nagyvezírt, hogy ő is gyakoroljon kegyelemet a végvidék keresztény foglyaival szemben. A nagyvezír válasza: „Siz hemân şevketlü padişâhımız hazretlerine *sadâkat üzre kullukda olun!* Devlet-i Aliyye’de her murâdınız husul-i pezîr olur (’Ti azonnal a fenséges padisahunk öfelsége hűsérére térvén szolgáljatok! A Magas Porta részéről minden kérésetek teljesül majd.’)”.³⁸⁶

A *hűséges szolgálat* Batthyány II. Kristóf és emberei esetében a kuruc–török–tatár csapatokkal közös katonai akciókat is jelentette. Thököly Imre kapitánya, Madách Pál már 1683. július 10-i levelében katonaságot kért Batthyánytól, miközben azzal kecsegtette, hogy a fejedelem oldalán biztosítva lesz az előmenetele.³⁸⁷ Batthyány németújvári várában általános felkelést hirdetett.³⁸⁸ A napról napra gyarapodó hadi néppel kapcsolatban a stájer rendek azt kérték a gróftól, hogy az semmi más célt ne szolgáljon, csak az ország

oğlu és Draškoviçe-oğlu olvasható, de a ceremónia-mester munkájának német fordításában a következőt írta Kreutel: „Gegen Abend trafen von (den ungarischen Magnaten) Zrinyi und Rákóczy Boten ein, und auch von Batthyányi und Draskovich kamen Abgesandte” (KREUTEL 1955, 33.). Jelenleg, ha nem elírásról van szó, azt kell feltételeznünk, hogy a ceremónia-mester munkájának – általunk nem látott – londoni kézírata tartalmaz több információt a magyar urakra vonatkozóan. Maurocordato naplójának ugyancsak Kreutel által német nyelvre fordított változatában is Batthyány és Draskovich követeiről esik szó. KREUTEL 1971, 67. – Vö. Csányi János krónikájával: „Item diese Wochen [július 10. után] hat sich auch der Graff Traskkovitz zu Schárvár. mit allen seynen Güethern den Fürsten Dackelly. Dessgleichen der Graff Wultiany mith aller seynen Graffschafft, dise Wochen den Fürsten Döckelly gehultiget”. CSÁNYI 1858, 72–73. A még mindig a nagyvezír táborában lévő Kunitz, Bécs állandó portai követe Batthyányt és Draskovichot elmíti. DIARIUM 1850, 501. De vö. KLOPP 1882, 237, ahol Khunitzra hivatkozva a Nádasdy testvérek, Draskovich és „mások” szerepelnek.

³⁸⁵ VEKÂ’Î-I BEÇ fol. 48v; YILMAZ 2006, 99; SILAHDÂR 1928, 46; KREUTEL 1955, 33.

³⁸⁶ VEKÂ’Î-I BEÇ fol. 49v–50r; YILMAZ 2006, 100, ahol megjegyzésként olvasható a muzulmán foglyokkal kapcsolatban, hogy eddigre azokat már szabadon is engedték: „Şimdiye değin salivermişlerdir”. Lásd még: SILAHDÂR 1928, 49, aki itt is megemlíti Zrínyit. Továbbá: KREUTEL 1955, 35–36. Maurocordato az eseményekről nem tesz említést. – A ceremónia-mesternél július 23-i dátummal olvasható, hogy Batthyánytól 66 muzulmán fogoly érkezett a táborba. VEKÂ’Î-I BEÇ fol. 54v; YILMAZ 2006, 111–112; SILAHDÂR 1928, 55; KREUTEL 1955, 50. A foglyok visszaküldését említi még: VARGA J. 2007a, 121.

³⁸⁷ MOL P 1314 No 18 181. A levelet idézi: VARGA J. 2001, 495; VARGA J. 2007a, 121.

³⁸⁸ ZIMÁNYI 1968, 24; ZIMÁNYI 1982, 1157; VARGA J. 2007a, 122. – Július 28-án Francesco Buonvisi nuncius, a pápa bécsi követe arról írt, hogy Batthyány II. Kristóf háromezer lovassal portyázik. VANYÓ 1935, 99, 160.

védelmét.³⁸⁹ Bár a stájerországi lakosság a védelmében bízott, Batthyány katonái július 16-án átlépték a határt és fosztogatásba kezdtek, amit a következő napokban is folytattak, esetenként a gróf részvételével.³⁹⁰ Batthyány és embereinek ezen „hadműveletei” támogatást jelentettek a nagyvezír Bécset ostromló seregének, hiszen így a császári katonaság figyelmét sikerült megosztani. Batthyány II. Kristóf a stájerországi „rabló akciók”, mert a katonaság számát és harcértékét tekintve másról aligha lehetett szó, megindulásával egyidejűleg, július 16-án értesítette Thökölyhez pártolásáról a stájer területért felelős Joseph Herberstein károlyvárosi végvidéki főkapitányt és Lotharingiai Károly hadsegédjét.³⁹¹ A portyázások egészen addig folytatódtak, amíg július végén – a többszöri segítségkérés után – a kelet-stájerországi területre nem rendelték erősítésképpen a Metternich-féle vértés- és a Saruau-féle dragonyosezredet.³⁹²

A harcok szünetében a *hűségesek szolgálat* jegyében Batthyány II. Kristóf a többi meghódolt magyar főúrhoz, illetve városhoz hasonlóan többszöri élelemszállítmánnyal nyújtott segítséget a Bécset ostromló oszmán tábornak.³⁹³ A ceremónia-mester augusztus

³⁸⁹ POSCH 1984, 290. Július 14-én a Körmendnél gyülekező – túlzó – 15-20 000 főnyi török és rebellis katonaságról szóltak a hírek. POSCH 1984, 292.

³⁹⁰ BARKER 1967, 282; POSCH 1984, 290–293. – Július 18-án a mai Burgenland településeinek – Alsóőr, Felsőőr, Csendlak, Pinkaföld, Rétfalu és Rödney – lakóit szólította fel engedelmességre és védelmet ígért nekik a portyázókkal szemben. VARGA J. 2001, 496; VARGA J. 2007a, 121.

³⁹¹ Das Krisgsjahr 1883, 77; THEUER 1976, 88. Varga J. János ezt úgy interpretálta, hogy a főkapitány ezzel igyekezett biztosítani magát a másik oldalon. VARGA J. 2001, 496. 46. jegyzet és VARGA J. 2007a, 121. 233. jegyzet.

³⁹² A német csapatok megjelenése a török-tatár és rebellis seregek ellen ugyan védelmet jelentett, de a beszállásolásuk egy idő után elviselhetetlenné vált a lakosság számára. POSCH 1984, 293.

³⁹³ Sopron város július végi élelmiszer-szállítmányairól, illetve hogy július 29-én Kőszeg, Sopron városok és Draskovich Miklós 100 szekér élelmet küldtek (kellett küldeniük) Bécs alá: CSÁNYI 1858, 77–78. Vö. RENNER 1883, 303. – A ceremónia-mester naplójában megemlékezett arról, hogy augusztus 6-án Nádasdytól (*Natşar oğlu*) élelmiszer érkezett, meg is ajándékozta a nagyvezír díszruhával az embereit. VEKÂ’I-BEÇ fol. 58v; YILMAZ 2006, 120; KREUTEL 1955, 67. – Csányi krónikája említi, hogy augusztus 7-én Batthyány II. Kristóf több mint 100 szekér élelmet küldött a nagyvezír táborába. CSÁNYI 1858, 80. Míg a ceremónia-mester arról emlékezett meg, hogy Batthyány 100 szekere árpával, liszttel és más élelmiszerekkel augusztus 9-én megérkezett. VEKÂ’I-BEÇ fol. 61r; YILMAZ 2006, 123; KREUTEL 1955, 73. – Maurocordato pedig augusztus 25-i dátummal jegyezte le, hogy élelem érkezett Sopronból (100 kocsi), Kőszegről (40), tatárföldről (50), Draskovichtól (100), Batthyánytól (100), Nádasdytól (10), Erdődytól (20), Debrecenből (100), Bruckból (40). KREUTEL 1971, 69–70. – Az is elképzelhető, hogy a főtolmács mintegy összesítve írta le az addig a táborba beérkezett élelmiszer-szállítmányokat. – Az oszmánok utánpótlás-biztosításáról lásd még: a szultán elrendelte az eszéki híd megjavítását, mert „a mostani áldott esztendőben az iszlám

19-i feljegyzésében pedig azt is olvashatjuk, hogy Batthyánytól ajándék érkezett a nagyvezírhez, aminek mibenlétéről azonban közelebbit nem tudunk meg.³⁹⁴

Több mint egy hónappal az után, hogy követeket meghódolásuk hírével a bécsi táborba küldték, augusztus közepén a magyar főurak³⁹⁵ – Thököly Imre kíséretében augusztus 22-én személyesen is audiencián jelentek meg a nagyvezír előtt. Az eseményről a ceremónia-mester és Silahdâr is említést tesz, akiknél azonban csak Draskovich, a két Nádasdy fiú, illetve Esterházy *Mihály* neve került megemlítésre, és viszonylag szűkszavúan írták le a történeteket.³⁹⁶ A későbbiekben ennek a találkozásnak a ténye adhatott teret – Csolak Mehmed bég 1686-os tanúvallomása³⁹⁷ mellett – az oszmánok és a rebellisek által újonnan elfoglalt/elfoglalandó területekkel és azok irányításával kapcsolatos elméleteknek. Theuer értesülése szerint ezen a tanácskozáson Thököly jelentette a nagyvezírnek, hogy Batthyány II. Kristófot a stájer front parancsnokává, Draskovichot pedig nádorrá nevezte ki. Kara Musztafa pasa a megbeszélés során a stájer front ismételt megnyitására, illetve további élelmiszer-szállítmányok küldésére szólította fel Batthyányékat.³⁹⁸

csapatoknak gyakori átmenetele folytán igen megromlott”. (1683. augusztus 7.) TMOT 1914, 286. No 300. Rendelet árpa vásárlására a budai állomáshely számára. (1683. október 6.) TMOT 1914, 287. No 301.

³⁹⁴ VEKÂ’I-BEÇ fol. 64v; YILMAZ 2006, 129; KREUTEL 1955, 81. – Ugyanezen a napon Batthyány II. Kristóf tiszteletét tette Thököly Imrénél Fertőegyházán. VARGA J. 2001, 497. Vö. VARGA J. 2007, 133.

³⁹⁵ Batthyány II. Ádám az apja képviselőjében, Draskovich Miklós, Nádasdy Ferenc és Tamás, továbbá Széchy Péter. VARGA J. 2007a, 134; VARGA J. 2009, 190. Vö. RENNER 1883, 303. Vö még: ANGYAL 1889, 52. Draskovich, Zichy István, Esterházy Ferenc, Batthyány II. Ádám és a Nádasdyak. Vö. DIARIUM 1850, 503: augusztus 19-én Draskovich és Nádasdy Tamás és Ferenc jelent meg a táborban.

³⁹⁶ VEKÂ’I-BEÇ fol. 66v; YILMAZ 2006, 131; KREUTEL 1955, 84. A jelenlévők névsorának bizonytalanságára lásd még: TEPLY 1972, 136; VARGA J. 2007, 294. jegyzet.

³⁹⁷ Csolak Mehmed személyével, életútjával és vallomástételével foglalkozott már Takáts Sándor. TAKÁTS É.N. A ma is széles körben használt életrajzát lásd: TEPLY 1972.

³⁹⁸ Ugyancsak Theuer tesz említést róla, hogy az audiencia végén Batthyány (Theuer végig Kristóf jelenlétéről ír!) és Draskovich a nagyvezírtől átvették/átvehették a birtokjogukban megerősítő portai pecséttel ellátott oklevelet. THEUER 1976, 129–131. A feltételes módot a találkozóval kapcsolatban Varga J. János is megtartotta: „Szó eshetett még a Magyar Királyság és az örökös tartományok Bécs eleste utáni felosztásáról, az új magyar király és a fő tisztségviselők személyéről”. VARGA J. 2007, 134. Vö. Csolak Mehmed vallomásával Kara Musztafa és a magyar nagyurak koncepciójáról. Draskovich nádorrá nevezéséről: TEPLY 1972, 135. – Draskovich és a Nádasdyak augusztus 24-én kérték elbocsátásukat a nagyvezírtől. VEKÂ’I-BEÇ fol. 68r; YILMAZ 2006, 133; KREUTEL 1955, 87.

Amellett, hogy kétségeket hagy maga után, pontosan mikor és mi is zajlott a nagyvezíri táborban, a stájer front újbóli megnyitására sor került: augusztus 22-én – amikor Lotharingiai Károly herceg ezredeket kívánt elvonni a területről, illetve az ott lévők hadászatiilag rossz pozícióban voltak – Batthyány csapatai újabb támadást indítottak.³⁹⁹ A gróf már augusztus 20-án felszólította Kőszeg városát a németek elleni hadba vonulásra,⁴⁰⁰ és számíthatott Thökölynek és a kanizsai pasának a támogatására is. Csapatai augusztus 24-én teljesen felégették Spaltenbachot; de miután Fürstenfeldbe olyan hírek érkeztek, hogy a kanizsai pasa hatezer katonával és tizenhárom ágyúval közeledik feléjük és egyesülni akar a rebellisekkel, a lakosság követelte a császári katonaság visszafordítását.⁴⁰¹ Kérésük meghallgatásra talált és amilyen hirtelen jött a magyarok támadása, olyan gyorsan sikerült a Saruau és a Metternich ezred katonáinak viaszszorítani őket magyar területre, amely kudarcról Nagy Ferenc tudósította Batthyányt.⁴⁰² Ezek után a gróf további segítséget kért a nagyvezírtől,⁴⁰³ aminek megérkezéséről nincs információnk, de szeptember elején a hadakozás már magyar területen zajlott, és a Batthyány-birtokok látták kárát.⁴⁰⁴ A Bécs környékére összegyűlt szövetséges seregek pedig már egy az oszmánok elleni koncentrált támadásra készültek.

1683. szeptember 12-én Sobieski János lengyel király és Lotharingiai Károly egyesült hadai Kahlenbergnél elsöprő győzelmet arattak a Kara Musztafa pasa nagyvezír vezette oszmán sereg felett, ami nemcsak Bécs felmentését jelentette, hanem gyökeresen megváltoztatta a hónapok óta tartó küzdelem minden résztvevőjének az életét. A

³⁹⁹ POSCH 1984, 294. Vö. THEUER 1976, 156.

⁴⁰⁰ A város 10 lovast állított ki. CHERNEL 1878, 128.

⁴⁰¹ POSCH 1984, 294. Theuer egyébként arról tud, hogy a kanizsai pasa nyolcszáz emberét küldte Güssingbe. THEUER 1976, 146.

⁴⁰² POSCH 1984, 295. Nagy Ferenc levelét ugyan nem ismerjük, de Batthyány II. Kristóf augusztus 25-én Szalay Pálhoz írt levelében írta: „tegnap itt a Lápics vize mellett micsoda casus történt a németekkel? ezen Vice-generális Nagy Ferencz Uram leveléből, mely csak most érkezett, meg fogja érteni Kglmed.” THALY 1883, 17. Vö. „Bottiáni hadát G. Seran és Metternik regimentje megcsapta, jószágait G. Seran raboltatta. Ugy halljuk, Battiáni Fürstenfeldet lövetné; de Badensis Herczeg nem hiszi”. Mauteren, 1683. szeptember 1. Kéry Ferenc gróf levele Esterházy Pál nádornak. MERÉNYI 1902, 477. Vö. még VARGA J. 2001, 497. és VARGA J. 2007a, 122.

⁴⁰³ „Az minemű segítségért a hatalmas Vezérhez elküldöttem, annak elérézése mindazáltal ugyan kívántatik.” THALY 1883, 17.

⁴⁰⁴ POSCH 1984, 295. A császáriak felégették (Rába)Hídvéget és Radafalvát, két falut a Batthyány-birtokokon. VARGA J. 2007a, 122.

szövetséges keresztény haderő számára megnyílt a lehetőség az oszmánok magyarországi uralmának megtörésére. Batthyány II. Kristófnak pedig a többi Thököly Imre és a törökök oldalára állt magyar főúrral együtt 1683 őszén ismét a túlélésért kellett megküzdenie. Tisztában voltak azzal, hogy amit tettek, kimerítette a felség-, illetve hazaárulás kategóriáját. Az okokra ekkor kielégítő választ senki sem kapott. Amikor 1686-ban Csolak Mehmed bég, Thököly Imre jó ismerőse, a császáriak fogságába került, a vallatói számára még mindig az volt a legfontosabb kérdés, hogy mi is történt valójában 1683 nyarán.⁴⁰⁵ A bég bécsújhelyi vallomása szerint még az eszéki táborban a nagyvezír és Thököly között folytatott tárgyalásokon egy olyan koncepció bontakozott ki, miszerint az újonnan megszerzett területet három részre osztották volna fel: Batthyány II. Kristóf a Dunántúlt, Czobor Ádám Alsó-Magyarországot, Thököly Imre továbbra is Felső-Magyarországot kapta volna a Porta védnöksége alatt, Draskovich valamiféle nádori fennhatósága alatt.⁴⁰⁶ Majd ezt a tervet a bég szerint az augusztus 22-23-i Bécs alatti táborban megváltoztatták: a sikeres hadjárat után Thököly Imre Magyarország királya lett volna, Draskovich Miklós Alsó-Ausztrát, Czobor Ádám Morvaországot, Batthyány II. Kristóf Stájerországot, Erdődy Miklós pedig a horvátországi területeket kapta volna.⁴⁰⁷ Az általunk eddig ismert török történeti munkákban minderre nem találtunk utalást, Kara Musztafa pasa behódolásra felszólítása sejtetni enged, hogy Batthyány és a magyar főurak helyét nem feltétlenül Thököly Imre irányítása alatt képzelte el.⁴⁰⁸

A magyar urak 1683. évi átállása az oszmán oldalra nem kérdéses. Az általam részletesebben ismertetett, illetve idézett török történeti források vizsgálata nem könnyíti meg a történész dolgát, de rávilágít azoknak a keresztény forrásokkal egyidejűleg történő minél szélesebb körű használatának szükségességére. A magyar főurak – és elsősorban a Batthyány grófok – átállásának bemutatása során a rendelkezésünkre álló török történeti források közül az ún. szemtanú elbeszélők, illetve az ő munkájukra építő Szilahdár Findiklili Mehmed pasa művéből pontosabb információkat kaphattunk, mint a defterdár Szári Mehmed pasa vagy az őt alapul vevő udvari történetíró, Rásid Mehmed efendi munkáiból. Azonban a törökökkel, illetve Thökölyvel együttműködő magyar urak

⁴⁰⁵ TEPLY 1972, 125. Lásd még: jegyzet.

⁴⁰⁶ TEPLY 1972, 131. Vö. TAKÁTS É.N. 533; VARGA J. 2001, 487.

⁴⁰⁷ TEPLY 1972, 132, illetve 136: a nagyvezír táborában 1683-ban kovácsként tevékenykedő és később onnan elmenekülő, tirolai Hans Kammerling beszámolója. Vö. még: ANGYAL 1889, 52–53. TAKÁTS É.N. 533. VARGA J. 2001, 487; VARGA J. 2009, 192–193.

⁴⁰⁸ Vö. NSNB Turcica 30. Fol. 63v–64r, illetve lásd fent.

személyével kapcsolatban még a jobban értesül történetírók esetében is megfigyelhető, hogy nem tudtak mentesülni a szinte már toposzá vált Batthyány és Zrínyi nevek használatától. A székesfehérvári török táborban (vagy a körül) megjelenő magyar főurak követeiről csak Szári Mehmed pasa és Rashid efendi tett említést, konkrét dátum nélkül és a *Bakân-oğlu* és *Zirin-oğlu* kifejezéseket használták. A továbbiakban a magyar főurak az eseményekkel kapcsolatban náluk nem szerepelnek. A ceremónia-mester, a főtolmács Maurocordato és Szilahdár Findiklili Mehmed pasa a magyar főurak, illetve követeik július 14-15-i bécsi megjelenéséről tesznek említést, illetve a továbbiakban azok élelmiszer-szállítmányairól. Batthyány és Draskovich neve mellett mind a ceremóniamesternél, mind az ő naplóját felhasználó Szilahdárnál továbbra is szerepel a Zrínyi név. Az események és körülményeik minél szélesebb körű ismertetését a továbbiakban török levéltári források pontosíthatják.

4.1.3. „*Mi sem uoltunk vétkesebbek massoknál*” – visszatérés a király hűségére

Az 1683. évi eseményeket megörökítő török történetíró, Szilahdár Mehmed pasa már a szeptember 14-i események leírásának végén megemlíttette, hogy Zrínyi és Batthyány – *Zirin ve Bakân oğulları* –, akik annak idején megjelentek a bécsi táborban hódolatuk felajánlásával, a melléjük küldött muszlim segédcsapatot legyilkolták.⁴⁰⁹ Bár a korábbiak alapján joggal feltételezhetjük, hogy a török historikusnál a két főnemes megemlézése nem – vagy nem csak – a konkrét személyekre vonatkozik, Batthyány II. Kristóf valóban mindent elkövetett, hogy „jóvá tegye” bűneit: szinte azonnal jelentkezett bocsánatkérésével a stájer területen tartózkodó parancsnokoknál és felajánlotta nekik szolgálatait. Már ekkor arra készült, hogy a Németújvárnál lévő törökökkel az ő katonái

⁴⁰⁹ „*Zirin ve Bakân oğulları hûd dahı isti'mân edüb beç altında gelüb serdâr-i âczama buluşmuşlar ve 'azim zahîre götürmüşler ve kendülere dört beş bin kadar serhadludan muhâfız asker-i islâm olmuşşlar idi cümlesin katl-i 'âm etdükleri haberi geldi. ('Az a hír érkezett, hogy a Zrínyi és Batthyány fiak, akik maguk is oltalmat kérvén Bécs alá jöve találkoztak a nagyvezírrrel és nagy mennyiségű élelmiszert vittek oda, és melléjük a határvidéki védők közül négy-ötezernyi iszlám katona rendeltetett, azokat mindnyájukat egyszerre kivégezték.')* SILAHDÂR 1928, 89. Német fordítást lásd: KREUTEL 1955, 167.

fognak elbánni.⁴¹⁰ A magyar főúr tehát a kahlenbergi vereség után azonnal – fegyveresen – fordult szembe az addigi szövetségesekkel.⁴¹¹

Batthyány II. Kristóf szeptember 18-án a fiának, Ádámnak írt levelében már arról rendelkezett, hogy senki ne ártsa magát a kótyavetye – azaz a törököktől és kurucoktól szerzett zsákmány és rabok eladásának – dolgába, kizárólagosan a saját jogkörbe vonta azt.⁴¹² A következő napokban Lentiből és Egerszegről is jelentkeztek nála a kapitányai, hogy utasítást kérjenek a rabokkal kapcsolatban.⁴¹³ Az „előre látó” főúr a Lentiben fogva tartott kanizsai fő janicsáraga kapcsán arra utasította a fiát, hogy próbálja azt megszerezni, „talám egyik elégett falunknak a kára megtérül rajta”.⁴¹⁴ A törökökkel szembeni azonnali

⁴¹⁰ POSCH 1984, 296; VARGA J. 2007a, 218. A császári ezredek csak szeptember 17-én vonultak Németújvárra és Szentgotthárdra. Körmendnél a magyar huszárok már háromszáz törököt levágtak. POSCH 1984, 296.

⁴¹¹ Batthyány pálfordulása ellenére embereire ellenséges tevékenységük miatt még szeptember 21-én is volt panasz. POSCH 1984, 296.

⁴¹² THALY 1887, 303. No 51. A kótyavetye árverést, vitézi vásárt jelentett, ahol kiárusították a portyák nyereségét: portékát, barmokat, lovakat, vagyontárgyakat és a foglyokat. Ezen árverés lebonyolítására a vitézek maguk közül biztosokat választottak, a *kótyavetyéseket*, akiknek esküt kellett tenniük feladatuk pontos elvégzésére. A kótyavetyések esküje: „Az kotthiauetiesseket így Eskutetek megh. Isten engém úgy Segeczen, Attya Fiu Szent Lélék, tellies Szent Haromságh, ebben az reám bizot mostanj Kotthija vettieseghben igazán el iarok, senkinek sem baratsagért, sem Attiafiuságot nem tekintem, hanem nindenémeő Marhat az mint ell kelhet, ugj adok ell, annak az arrát igazan be irom, es egj iránt Kijis osztom az en tehetségém szérint.” MOL P 1313 Török iratok 248. cs. 51. fol. 10. A szöveget modernizált átiratban hozza még: PÁLFFY 1997a, 26. 73. jegyzet. Hasonlóképpen a katonák is esküvel fogadták, hogy ami zsákmányt szereztek, azt mind előadják a kótyavetyére. Batthyány I. Ádám katonáinak esküje: „Az vitezleő rendet így eskütettik megh. Isten engemet úgy Ségítcen, Atthija, Fiu, Szent Lilek, tellies Szent Haromságh, egy bizonj Isten: Miultafoguá Groff Batthiani Adam Uram eő nagysága mellet hazomtul ki indultam az Teöreök ellenségh ellen, valamit találtam, niertem, auagy vontam akár keresztinnje let légen s akár Teöreöke Vagj Racze igazan éleő adom, ha penigh Válatinél masnál tudnékis Valamj niéréséget, aztis igaza mégh mondom.” MOL P 1313 Török iratok 248. cs. No. 51. fol. 10. A szöveget modernizált átiratban hozza még: PÁLFFY 1997a, 26.

⁴¹³ Perneszy János Lenti kapitánya szeptember 21-én azt jelentette, hogy 13 török rab van náluk, köztük a kanizsai fő janicsáraga, aki a harmadik ember Kanizsán. MOL P 1314 No 36 417. Kiadta: THALY 1887, 304. No 52. Hivatkozik rá még: VARGA J. 2007a, 212. Ugyancsak szeptember 21-én Tar Józsa egerszegi kapitány írt Batthyány II. Ádámnak a kótyavetye dolgában. Egerszegre öt rabot vittek, és az iránt érdeklődött, hogy Kapornakról és Pölöskéről is oda kell-e vinni a rabokat. MOL P 1314 No 48 494. Kiadta: THALY 1887, 304–305. No 53.

⁴¹⁴ THALY 1887, 306. No 55. Idézi még: THEUER 1976, 188.

fellépésről szeptember 24-én Babócsay Ferenc veszprémi kapitány arról értesítette Draskovich Miklóst, hogy huszonhat töröknek vették a fejét.⁴¹⁵

Batthyány II. Kristóf mellett, hogy szeptember 12. után tettelegesen is szembefordult a török csapatokkal, a fiát személyesen küldte el elsőként a stájer területen állomásozó német tisztekhez. Szeptember 18-i leveléhez pedig mellékelte egy levélmintát a fiának, hogy miként jelentkezzen a német tiszteknél.⁴¹⁶ Arra kérte a fiát, hogy keressen olyan tiszteket, akik baráti jóindulatára számíthatnak.⁴¹⁷ Draskovich Miklós is Batthyány II. Ádámon keresztül akar levelet eljuttatni Johann Josef Herberstein károlyvárosi főkapitányhoz.⁴¹⁸ Ezzel egyidejűleg indultak meg a magyar főurak hozzájuk való viszonyulásának kifürkészése is: a lenti kapitány, Perneszy János szeptember 21-én Erdődy Miklós horvát bánról úgy nyilatkozott, hogy az ő részéről nem kell veszéllyel számolni, de fenntartotta annak lehetőségét, hogy Batthyány II. Kristófnak még lehetnek nehézségei.⁴¹⁹ A grófnak szüksége is volt ilyen sokrétű támogatás megszerzésére, mert szeptember 25-én I. Lipót manifesztumot bocsátott ki, amely alapján jószágvesztésre ítélte a Thököly Imre mellé állt főurakat és köznemeseket, és utasítást adott váraik, városaik, kastélyai, jószágaik megszállására.⁴²⁰ Ennek hatására a következő lépésben Batthyány II. Kristóf a fiát már a nádorhoz, Esterházy Pálhoz küldte Lakompakra, hogy tárgyaljon vele a lehetőségeikről, és hogy a támogatását megnyerjék.⁴²¹ Nagy Ferenc főkapitány-helyettes is a nádort kereste meg 1683. szeptember 22-én kelt levelével, amelyben azzal mentette magát az elmúlt hónapok történései miatt, hogy amíg lehetett, addig ő védte a rábai átkelőhelyeket a tatároktól, de magára maradt, ahogy Batthyány II. Ádám is. Ezt követően

⁴¹⁵ MOL P 1314 No 1111. Kiadta: THALY 1887, 308. No 57. Idézi: VARGA J. 2007a, 212.

⁴¹⁶ THALY 1887, 303. No 51.

⁴¹⁷ THALY 1887, 305. No 54. Idézi még: THEUER 1976, 188. – Johann Josef Graf zu Herberstein horvát/károlyvárosi végvidéki főkapitány 1669–1689. PÁLFFY 1997, 282.

⁴¹⁸ THALY 1887, 307. No 56. A levélből az is kiderül, hogy érdekükben már Esterházy János főkapitány-helyettest is megkeresték.

⁴¹⁹ MOL P 1314 No 36 417; THALY 1887, 304.

⁴²⁰ THALY 1887, 308-309. No 58; R. VÁRKONYI 1987, 25; VARGA J. 2001, 498; VARGA J. 2007a, 218.

⁴²¹ Batthyány II. Kristóf még arra utasította a fiát, hogy a németektől való eljövetele előtt kérjen ajánlást a tisztektől, Herbersteintől és Aspremont-tól I. Lipóthoz, illetve legalább az Udvari Haditanács elnökéhez, Bádeni Hermannhoz, amellyel majd Bécsbe kell mennie. A távozásának szükségességét pedig magyarázza azzal, hogy a nádor hadakat gyűjt a török ellen. THALY 1887, 308–309. No 58. – Ferdinand Gobert Aspremont-Reckheim (1643–1708) gróf, vezérőrnagy, később tábornagy. NAPLÓ 1998, 144. 181. jegyzet.

pedig, amikor megtörtént „Groff Fo Generalis Vramnak eo Nagyságának meg hailasa, en magam nem elenkezhettem, de hitemetis az mas reszre le nem tettem”.⁴²²

Az ősz folyamán mind Batthyány, mind pedig Draskovich elküldték embereiket Bécsbe, hogy ott járjanak közbe – anyagi áldozatok árán – ügyükben. Október 26-án Radosics Ferenc arról tudósította Batthyány II. Kristófot, hogy a magyar főurak ügyével egy vizsgálóbizottság foglalkozik. Radosicsot általában mindenhol jó válasszal bízatták, azonban Balogh Mihályt, Draskovich Miklós követét már kevésbé. Batthyány II. Ádámmal pedig rendkívül pozitív volt az Udvar tisztségviselőinek a viszonyulása.⁴²³ A magyar főurak kapcsolati hálójának egy következő szintje volt, hogy igyekeztek – maga Batthyány II. Kristóf is – a lengyel király, Sobieski János kegyét megnyerni, hogy ügyükben Lipótnál közben járjon. Kristóf október első felében több, a fiának címzett levélben említi annak szükségességét, hogy a lengyel király előtt megjelenjen,⁴²⁴ amire végül nem került sor.⁴²⁵

Batthyány II. Ádám az Esterházy Pál nádorral történt találkozást követően a magán és végvidéki katonaság hadba hívása körül tevékenykedett. Október 6-án apja meglátása szerint a Kanizsával szembeni végvidékről ki tudják állítani a nádor által kívánt hadakat.⁴²⁶ Ennek előkészületeiben Nagy Ferenc főkapitány-helyettes volt a fiatal Ádám gróf segítségére.⁴²⁷ Batthyány II. Kristóf a legjobb katonákat küldte a táborba. Ádámnak a katonákkal a Dunán inneni területre kellett volna felvonulnia, de Esterházy János

⁴²² MOL P 125 No 3325. A teljes levelet lásd: *Nagy Ferenc levele Esterházy Pálhoz, 1683. október 22.* MELLÉKLETEK, 218–219. A levelet idézi még: IVÁNYI 1984, 122; VARGA J. 2001, 499; VARGA J. 2007a, 219.

⁴²³ MOL P 1314 No 39 119. Kiadta: THALY 1887, 314–315. No 66. Idézi még: VARGA J. 2001, 498; VARGA J. 2007a, 213, 219.

⁴²⁴ MOL P 1314 No 4920 (október 8. Kiadta: THALY 1887, 311. No 62.), 4921 (október 9.), 4922 (október 14.) Vö. VARGA J. 2001, 499; VARGA J. 2007a, 219. A lengyel közbenjárásról: HORVÁT 1872, 146–147.

⁴²⁵ November 12-én Batthyány II. Kristóf Nádasdy Andrásnak még mindig csak a találkozás szükségességéről írt. MOL P 1314 No 4926. Kiadta: THALY 1887, 317–318. No 69. Hivatkozik még rá: VARGA J. 2001, 499; VARGA J. 2007a, 219.

⁴²⁶ A katonaság kiállításában csupán a zalavári apát, Radonay Mátyás magánakciói (rablások, portyák) jelentettek gondot: „ez az apát úr, ennyi izgágát téssen, – a ki pedig tisztünk alatt való ember”. MOL P 1314 No 4919. Kiadta: THALY 1887, 310. No 61. Az apát a későbbiekben is problémát jelent a végvidéken: november 9-én Batthyány II. Kristóf azt írta a fiának, hogy az apát Szentgróton alkalmatlankodik. THALY 1887, 316.

⁴²⁷ MOL P 1314 No 4920. THALY 1887, 311. No 62.

főkapitány-helyettes október 17-én írt levelében – amikor a keresztény sereg már elfoglalta Esztergom várát (október 27.) – arra kérte, hogy közvetítse a nádor felé, hogy hasznosabb lenne a dunántúli részen működniük.⁴²⁸

Batthyány grófok a keresztény katonai akciókban való részvételével egyidejűleg a császári katonaság megkezdte birtokaik konfiskálását.⁴²⁹ Ugyanakkor a magyar főurak – köztük Batthyány II. Kristóf politikája – sikeresnek mondható a tekintetben, hogy október 28-án megszületett a birtokelkobzásokat tiltó rendelet.⁴³⁰ Személyük és tisztségeik sorsával kapcsolatban azonban még hónapokig fennállt a bizonytalanság, bár Batthyány biztató híreket is kapott Linzből, miszerint kegyelemben fognak részesülni.⁴³¹

A Kanizsával szemben lévő végvidéket 1683 novemberében a győri főkapitányság fennhatósága alá helyezték. Erről báró Esterházy János győri főkapitány-helyettes tájékoztatta a végeket november 21-i levelében,⁴³² majd a végvidék átvételére Strassoldo gróf és az Alapi és Zámori nevezetű győri tisztek mentek. Megérkezésükről és, hogy bemutatták az Udvari Haditanács által Esterházy Jánosnak küldött határozatot Nagy Ferenc november 29-én tett jelentést. A győri tisztek a rabok számáról tudakozódtak és megtiltottak a továbbiakban mindenféle csatározást.⁴³³ Batthyány II. Kristóf főkapitány a kialakult helyzet miatt a nádor közbenjárását kérte.⁴³⁴

⁴²⁸ MOL P 1314 No 12 048. Kiadta: THALY 1887, 312–313. No 64. Hivatkozik rá még: VARGA J. 2007a, 213. – 1683 októberében már 6 000 magyar katona vett részt a küzdelmekben. BÁNLAKY 2001; NAGY 1989, 39.

⁴²⁹ Október 20-án Strassoldo zároltatta a felső-lendvai jószágot, majd megérkezett a tiltó rendelet. MOL P 1314 No 4923; VARGA J. 2001, 502; VARGA J. 2007a, 222; CZIGÁNY 1989, 163; CSÁNYI 1858, 99.

⁴³⁰ VARGA J. 2001, 499; VARGA J. 2007a, 221. De a német katonaságot beszállásolták a Batthyány-birtokokra, élelmezésük és fuvarozásuk pedig további terhet jelentett a grófi család számára. THALY 1887, 314; THEUER 1976, 196; VARGA J. 2001, 79 és 81. jegyzet; VARGA J. 2007a, 222–223.

⁴³¹ Maholányi János október 28-i levele. MOL P 1314 No 30 249; VARGA J. 2001, 499; VARGA J. 2007a, 221.

⁴³² MOL P 125 No 1172; IVÁNYI 1984, 123; VARGA J. 2007a, 223. Vö. 1684 januárjában Esterházy János feladatul kapta, hogy az alárendelt Komáromtól Légrádig húzódó végvidék állapotáról jelentést tegyen. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 3r. Ugyanakkor nem jelentkeztek a főkapitány-helyettesnél az újonnan alárendelt végházakból. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 50v. – Esterházy János levelei Nagy Ferencnek MOL P 1314 No 12 049 (1684. január 22.), 12 050 (1684. február 18.), 12 051 (1684. február 29.).

⁴³³ MOL P 125 No 1172; IVÁNYI 1984, 123.

⁴³⁴ MOL P 125 No 1172; IVÁNYI 1984, 123. A király javaslatot kért a nádortól: MOL P 125 No 8404. Linz, 1683. december 23.

Lipót végül az 1684. január 12-én Linzben kelt manifesztuma közkegyelemben részesítette mindazokat, akik február 24-ig megjelentek Pozsonyban, megtagadták Thököly Imrét és hűségüket tettek az uralkodóra.⁴³⁵ Nagy volumenű császári megtorlásra azonban nemcsak a bizonyítékok jó részének az eltüntetése miatt nem kerülhetett sor, hanem mert katonai, és legfőképpen gazdasági erőforrásaikra tekintettel, a magyar főnemességgel való együttműködés nélkülözhetetlen volt a meginduló felszabadító háborúban. Politikai múltja miatt azonban – ahogy Károlyi Árpád írta – ez a nemesség katonailag és politikailag is alárendelt szerepet kapott saját országának, a Magyar Királyságnak a felszabadításában.⁴³⁶

Batthyány II. Kristóf személyére vonatkozóan pedig Radosics Ferenc 1684. január 13-án azt írta a főkapitánynak, hogy az Udvar álláspontja szerint valakin példát kell statuálni.⁴³⁷ Mindenképpen meg akarták büntetni a stájer uradalmakat és kastélyokat felprédáló főurat, ezért vele szemben csak látszatengedmények születtek: Batthyány II. Kristóf ugyan a főpohárnoki méltóságát visszakapta, de I. Lipót úgy rendelkezett, hogy főkapitányi tisztségeiről le kell mondania.⁴³⁸

A magyarországi főurak 1683 nyarán történt átállásával kapcsolatban úgy tűnik, hogy tettük kimerítette a felség- és hazaárulás fogalmát. Nekünk azonban nem dolgunk ítélkezni és azt gondolom, hogy a körülmények bonyolultságát is jól tükrözi, hogy az eseményeket átélő Nagy Ferenc a későbbiekben – azon túl, hogy 1683 őszén a nádor előtt elismerte tetteik hibás voltát – mindössze egy alkalommal tett utalást arra, hogy miként vélekedett róla: „Mi sem uoltunk vétkeesebbek massoknál”.⁴³⁹

⁴³⁵ Az amnesztiát előkészítőkről lásd: Somogyi Ferenc levele Batthyány II. Kristófnak 1683. december 30-án. MOL P 1314 No 43 778; VARGA J. 2001, 500; VARGA J. 2007a, 221. Amnesztiára lásd: HORVÁT 1872, 147; SINKOVICS 1968, 664. „Tizenhét megye, 12 királyi város, s az urak közül Draskovics, Batthyány, Széchy, Viczay, Barkóczy, Czobor, Illésházy György, Bercsényi Miklós és hasonnevű fia, Révay Elek és Imre, Homonnay Kristóf, s mások számszerint tizennégyen, kiket elébb az önfentartás ösztöne Tökölihez hajlított, egész készséggel letették a hódolati esküt.” Lásd még: THEUER 1976, 202–203. A közkegyelem fogadtatásáról lásd: VARGA J. 2001, 500. 69. jegyzet.

⁴³⁶ A szövetséges haderő vezérkarában nem találunk magyar főnemeseket, a magyar főkapitányok pedig, annak ellenére, hogy a tisztségük az ezredesi rangnak felelt meg, alatta álltak a császári ezredeseknek, ugyanígy a helyettes főkapitányok is. KÁROLYI–WELLMANN 1936, 114.

⁴³⁷ MOL P 1314 No 39 120. Vö. VARGA J. 2007a, 122.

⁴³⁸ THALY 1883, 27–28; THALY 1885, 289–290. Lásd alább.

⁴³⁹ MOL P 1314 No 32 986.

4.2. Új kihívások és új főkapitány „Bécs és Buda között”

Nagy Ferenc főkapitány-helyettestől az 1684. évből 32 darab,⁴⁴⁰ az 1685. évből pedig 43 darab levél maradt fenn.⁴⁴¹ Míg 1684-ben a levelek címzettje Batthyány II. Kristóf,⁴⁴² addig a következő évben már csak három levél szólt neki.⁴⁴³ A címzett megváltozása nyilvánvalóan a főkapitányi tisztséget betöltő személyének megváltozásával függ össze. I. Lipót Batthyány II. Kristófot az 1683 nyári események után nem kívánta megerősíteni katonai tisztségében, de ennek a változásnak a gyakorlati megvalósulása bő egy évet vett igénybe, ami azzal az újonnan kialakult rendkívüli körülménnyel is magyarázható, hogy 1684 tavaszától kezdve mind a Habsburg Birodalom, mind pedig Magyarország figyelmét és erejét a törökök ellen meginduló háború előkészületei kötötték le.

4.2.1. A végvidék intézményi önállóságának visszaállítása és katonai feladatainak ellátása 1684-ben

A Kanizsával szembeni végek élete 1683–1684 telén lassan kezdett visszarendeződni megszokott rendjéhez, bár mindenki számára érzékelhető módon változtak a körülmények. 1684 elején – amikor még mind a végvidék önállóságának, mind pedig irányításának kérdése nem tisztázódott – a kiemelt és egyben nagyon is kényes

⁴⁴⁰ A MOL P 1314 No 32 984–33 014, 33 202. A No 33 202-es számú levelet tévesen az 1689-ben keltezett iratok közé rendezték.

⁴⁴¹ MOL P 1314 No 33 015–33 057.

⁴⁴² Az 1684. évi levelek közül négynek (MOL P 1314 No 32 987, 33 202, 32 992, 33 008) van melléklete, a No 33 008-as számúnak kettő is. Ezek egy-egy másik személy – Ferenczi Pál szécsiszigeti hadnagy, Nagy Zsigmond lenti és lendvai kapitány, illetve Sibrik Sándor kemendi kapitány által – Nagy Ferenchez írt levelek, illetve egy, amelyet Bezerédy István pápai kapitány Sibrik Sándorhoz írt, és amit a kemendi kapitány Nagy Ferenchez továbbított, kettejük levelét pedig a főkapitány-helyettes Batthyány II. Kristófhöz küldte tovább.

⁴⁴³ Batthyány II. Kristóf főkapitánynak szólnak MOL P 1314 No 33 016, 33 017, 33 018. További két levél (No 33 043, 33 053) címzettje sem Batthyány II. Ádám: az első a Hollóson (ma Egyházashollós, Vas megye) lakó *Kober István*, míg a másiké Csányi Bernát (*Csányi Bernárd*), Batthyány *Fő Ember szolgálja*. A No 33 037-es számúhoz pedig mellékelte egy tanúvallomást.

ügyek közé tartozott az újonnan szerzett rabok és portéka eladásának, illetve kótyavetyére⁴⁴⁴ bocsátásának kérdése. Láthattuk, hogy Batthyány II. Kristóf 1683. őszi első intézkedéseinek egyike is éppen erre vonatkozott, és saját hatáskörbe vonva, a szigorú rendet megtartva lehetett csak lebonyolítani.⁴⁴⁵ Nagy Ferenc főkapitány-helyettes pedig februárban éppen a helytelenül lebonyolított – feltehetően még őszi – körmendi kótyavetye miatt került kínos helyzetbe a végvidéki katonák és a főkapitány előtt.⁴⁴⁶ A végbeliek azzal vádaskodtak, hogy a főkapitány-helyettest az egerszegiek lefizették, hogy a nyereségüket maguk között szétoszthassák, és nem szolgáltatták azt be Körmentre, így a kótyavetye lebonyolítása során a többi végház katonájának sérültek a jogai és érdekei. Nagy Ferenc védekezésében elismerte, hogy valóban kapott száz aranyat az egerszegiektől, de ez az összeg a nyereség tized része volt, amit jogosan vett át a katonáktól, amiről még Batthyány I. Ádám rendelkezett.⁴⁴⁷ A főkapitány-helyettes a kérdéses időpontban nem is tartózkodott Egerszegen, a körmendi kótyavetye lebonyolítására pedig maga Batthyány II. Kristóf adott utasítást a lenti kapitánynak, Perneszy Jánosnak.⁴⁴⁸ A katonaság helyzetéről és a köztük uralkodó állapotokról sokat elárul Nagy Ferenc azon megjegyzése, hogy a katonák olyan „kölségtelenek”, hogy ő nem is hajlandó a jogtalanul szétosztott javakat visszavenni, inkább a tisztségéről mond le.

⁴⁴⁴ Kótyavetyére lásd: 402. jegyzet.

⁴⁴⁵ Lásd 85. oldal.

⁴⁴⁶ Nagy Ferenc levele a végbelieknek 1684. február 17-én. MOL P 1314 No 32 984. Nagy Ferenc levele Batthyány II. Kristófnak 1684. március 1-én. MOL P 1314 No No 32 985.

⁴⁴⁷ MOL P 1314 No No 32 985. Nagy Ferencnek nagyobb összeg járt volna, mert tizenkilenc rabot vittek el Egerszegről Körmentre és a zsákmányolt portéka nagy részét: „igen nagy csorba eset az en ez irant valo accidentiamban mert tizen kilencz rabot vittek fel körmőndre azon kívül a partekanak a javat attulis ennekem tized jart volna ha otthon lettem volna” – panaszkodott levelében. MOL P 1314 No 32 984.

⁴⁴⁸ Perneszy János lenti kapitány a március 1-i levél megírásának időpontjában már nem élt. MOL P 1314 No 32 985. Esterházy János 1684. március 3-án Lenti és Lendva kapitányi tisztségére Nagy Ferenc fiát, Nagy Zsigmondot ajánlotta. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 159v. Vö. még a viceispán felterjesztése, hogy jelölni kell valakit a kapitányi tisztségre. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 152r. Március 21-én az Udvari Haditanács értesítette Nagy Zsigmondot, hogy megkapta a megüresedett Lenti és Lendva kapitányságát. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. 183r. Ugyanott ez ügyben utasítás küldtek az Udvari Kamarának. Nagy Zsigmond beiktatásáról. A kérdésre lásd még: MOL P 1314 No 32 999; MOL P 1313 Memorabilia No 1301/2. (1684. február 25.)

A körmendi kótyavetye pedig – az ő meglátása szerint – „nem fő kótyavettyenek [...] hanem fő distractionak hele volt”.⁴⁴⁹

A zsákmányolt rabok tulajdonlásának – és egyáltalán a létének – a kérdése 1684 elején azért is okozott jelentős gondokat a végvidéken, mert – ahogy arról Nagy Ferenc március 27-én Batthyány II. Kristófnak beszámolt – Olazavall (*Olauazal*) Egerszegen és több véghelyen lajstromba vette a rabokat, illetve a „Badensis Herczegh per specialem Commissionem” (rendkívüli megbízás révén) a Kanisa ellen vetett végházakban lévő rabokat megtartotta.⁴⁵⁰ Tették mindezt a rebellis magyarokkal szembeni elkobzások részeként. A főkapitány-helyettesnek is csak egy rossz rabja maradt, „csak fát sem lesz kinek vágnij” – írta Batthyáynak.⁴⁵¹ A rabokkal való kereskedelem, illetve a kialkudott váltságdíjuk – immáron bő egy évszázada – kiegészítője, sok esetben pedig helyettesítője volt a végvári katonák zsoldjának, ami miatt érthető volt a katonaság fent említett felháborodása is a jogsértően lebonyolított kótyavetye miatt, de a rabok elvétele még tovább növelhette az elégedetlenségüket. Nagy Ferenc 1684-ben írt leveleit olvasva pedig ez az a momentum, amikor a császári katonaság elkobzásai, az őket sújtó büntetések miatt papírra vetette a már fentebb is idézett megjegyzését a főkapitány-helyettes: „csudalatos dologh hogy csak minket suitnak hiszen mi sem uoltunk vétkessebbek massoknál”.⁴⁵²

I. Lipótnak 1684 márciusától fogva – amikor XI. Ince pápa (1676–1689) védnöksége alatt a Habsburg Birodalom, Lengyelország és a Velencei Köztársaság részvételével létrejött egy nemzetközi törökellenes szövetség, a Szent Liga⁴⁵³ – egy az

⁴⁴⁹ MOL P 1314 No 32 985. A kanizsai végekről 1684 februárjában már többedik alkalommal érkezett panasz arról, hogy minden ígéret ellenére már hosszú ideje nem kapták meg a zsoldjukat. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 93v.

⁴⁵⁰ MOL P 1314 No 32 986. Vö. a légrádi lovasság (*Husaren*) májusi panaszaival, akik sérelmezték, hogy az ő elfogott törökeiket a biztosoknak ki kell szolgáltatniuk. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 243v, 246r. Vö. még lista a Légrádon fogva tartott törökökről ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 232r. Zrínyi Ádám már légrádi kapitányként júliusban kérte a légrádiak török rabjainak kiadatását, Don Jear Olazauallnak való átadásukról úgy nyilatkozik, hogy az lehetetlenség. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 330r.

⁴⁵¹ MOL P 1314 No 32 986.

⁴⁵² MOL P 1314 No 32 986.

⁴⁵³ Az okmányt március 5-én Krakkóban írta alá Sobieski János, március 28-án I. Lipót Linzben, majd április 25-én Marcantonio Giustiniani dózse Velencében. A Szent Liga létrejöttéről lásd: HAMMER-PURGSTALL 1830, 442–445, 451–454; ZINKEISEN 1857, 130–132; R. VÁRKONYI 1985c, 1581–1587, 1622. – A Habsburg kormányzat megkísérelte a szövetségbe bevonni Spanyolországot, Oroszországot, Moldvát, Havasalföldet és Perzsiát is. R. VÁRKONYI 1985c, 1582. Oroszország bekapcsolódása – ami nyilvánvalóan a

Oszmán Birodalom kelet-európai és balkáni hegemoniáját megtörő közös háborúban való részvételre kellett koncentrálnia. Az 1684 tavaszán a bécsi udvarban körvonalazódó hadjárat terv értelmében a császári haderő legfontosabb célja a török kormányzati központ, Buda várának elfoglalása lett. A Lotharingiai Károly vezette főszeregnek a Duna mentén kellett felvonulnia a vár ostromára,⁴⁵⁴ emellett a felső-magyarországi hadszíntéren továbbra is folyt a hadakozás Thököly Imre és katonái ellen Ludwig Schultz altábornagy vezetésével, míg a Dráva mellé Walter Leslie generális vezetésével küldtek egy hadtestet.⁴⁵⁵ A továbbiakban is – az ún. visszafoglaló háborúk első időszakában – az évről évre meginduló hadjáratok során a szövetséges keresztény haderő ezen a három hadszíntéren oszlott meg, a fő hadműveleti célok megvalósítása mellett legalább két mellékhadszíntéren folytak a harcok.

Lotharingiai Károly megközelítőleg 40 ezres⁴⁵⁶ serege már május végén elindult a vágsellyei gyülekezőhelyről és június 15-én Visegrád alatt táborozott. Az Udvari Haditanács ekkor – június közepén – tudatta Esterházy Jánossal, hogy már nem kell beavatkoznia a Batthyány-féle (*Batthyanyische*) és a kanizsai (*Canisische*, értsd Kanizsával

Krími Kánság haderejének lekötöttségét célozta meg – csak az 1686-ban létrejött lengyel-orosz ún. örök béke megkötése után vált realitássá. R. VÁRKONYI 1985c, 1622. Vö. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 460; ZINKEISEN 1857, 139. és 139. 1. jegyzet. A kérdésről legújabban: GEBEI 1999, 1–6; GEBEI 2001, 134–154. Nicolae Jorga az Oszmán Birodalomról írt történeti munkájában kitért rá, hogy 1683-ban Sebastian Knab nakschiwani (Naxçıvan (m. Nahicsevan), város Azerbajdzsánban) püspököt Ispahanba (város Iránban) küldtek, hogy tárgyaljon a sahkal az oszmánok elleni közös háborúról és Bagdad visszafoglalásáról. A püspök 1686-ban arról tudósított, hogy lehetetlen megnyerni a sahot a háborúra, mert a grúzokkal, kozákokkal és az orosz cár kalmükjeivel hadakozik. A sah és vezére szerencsét kívántak a keresztény haderőnek. JORGA 1911, 202–203.

⁴⁵⁴ Amennyiben Buda ostroma nem lett volna lehetséges – illetve annak sikeres visszafoglalása után is –, a következő lépésként az Érsekújvár elleni támadást vették tervbe. A katonai vezetésen belüli ellentétes nézetek következtében, amikor július elején Lotharingiai Károly Pest alól Érsekújvárra akart visszavonulni, Bádeni Lajos örgróf erélyes fellépése megakadályozta azt. BÁNLAKY 2001.

⁴⁵⁵ Az eseményekre lásd: BÁNLAKY 2001; FEKETE 1944, 42–47; VÁRKONYI 1985, 1588–1593. Szilahdár Mehmed török történetíró munkájának az 1684. évi eseményekre vonatkozó részét magyarra fordította: FEKETE 1938, 90–104, 205–228.

⁴⁵⁶ VÁRKONYI 1985, 1590; BÁNLAKY 2001. A nádor vezette (nemesi felkelők) magyar katonaságnak június 24-én kellett csatlakozniuk a herceg seregéhez. Esterházy Pál nádor 1684. augusztus 12-i létszákimutatása alapján 9417 katonát vezetett Buda alá, de összesen 19 317 magyarországi katona harcolt a szövetségesek oldalán a különböző hadszíntereken. CZIGÁNY 2004, 153.

szembeni) katonaság irányításába, mert ez ügyben új rendelkezés született.⁴⁵⁷ A Kanizsával szembeni végvidék 1684 júniusában visszakarta intézményi önállóságát, ellentétben Batthyány II. Kristóffal, akit tisztségéből korábban felfüggesztettek, majd felajánlotta lemondását az Udvar számára elfogadhatóbb fia, Ádám javára.⁴⁵⁸ Amikor Kristóf grófot *in honorariis* visszahelyezték tisztségébe, azaz címzetes főkapitány lett, az 1684. évi hadműveletekhez felajánlotta ezer magyar lovas katona kiállítását is az császári sereg számára, akiket az Udvari Haditanács Lotharingiai Károly herceg irányítása alá rendelt.⁴⁵⁹ A jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy szeptemberben még Batthyány azért folyamodott a Haditanács féle, hogy az ezer magyar lovas számára utalják ki a pisztolyokat és karabélyokat.⁴⁶⁰

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes levelezésében is június második felétől kezdve követhetjük nyomon a végvidékiek hadjáratra készülődését, amit az előző évihez hasonló gondok nehezítettek. Batthyány II. Ádám júliusban arról értesítette az Udvari Haditanácsot, hogy a katonaság táborba szállása fizetés nélkül aligha fog megvalósulni.⁴⁶¹ Ugyanakkor a főkapitány-helyettes azt jelentette Batthyány II. Kristófnak, hogy bár a végvidéki kapitányok táborba szállnának, a területen tartózkodó és a Drávához vonuló német katonaság akadályozza, hogy szekereket szerezzenek, élelem és szekér nélkül

⁴⁵⁷ A haditanács utasításokról szóló június 14-i és 19-i bejegyzések között találjuk. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 407r, 421v.

⁴⁵⁸ Batthyány II. Kristóf lemondási szándékának bejelentése 1684 elején: MOL P 1313 Memorabilia No 1303/1; IVÁNYI 1984, 124.

⁴⁵⁹ Az udvari haditanács leiratok június 28-i bejegyzései között találjuk, hogy Batthyány II. Kristóf *in honorariis* lett katonai tisztségébe visszahelyezve (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 431v.), amiről Lotharingiai Károlyt is értesítették, ahogy arról is, Batthyány 1000 magyar lovas kiállítását és a hadsereghez küldését ajánlotta fel. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 434r. Vö. PÁLFFY 2009, 340. – Leirat Laurenz Georg Hoffkirchen tábornagynak arról, hogy a Batthyány által kiállítandó 1000 lovas huszár számára pisztolyt és karabélyt kell kiutalni. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 434v. – A felajánlásra lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 297v. – Batthyány II. Kristóf tiszteletbeli főkapitányi tisztségbe helyezéséről lásd még: MOL P 1313 Memorabilia No 1304/1. 1684. június 28.; Esterházy Pál levelei Batthyány II. Kristófhhoz 1684. június 4., 11., 23., 28.: MOL P 1314 No 12 821, 12 823, 12 824, 12 828. Esterházy János levele Nagy Ferenchez 1684. július 2.: MOL P 1314 No 12 052.

⁴⁶⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 387r. Lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 503v.

⁴⁶¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 334r, 334v. Vö. Esterházy Pál nádor levele Batthyány II. Kristófnak június 23-án: a végbeliekkel és a vármegyei bandériumokkal Bodonhelynél a nádorhoz kell csatlakozni. MOL P 125 No 12 824, 12 825.

azonban nem fognak elindulni.⁴⁶² A német katonaság jelenléte a végvidéken minden eddigénél nagyobb gondot okozott 1684 nyarán. Az előző év eseményei a kormányzat szempontjából indokoltá tették a császári katonaság téli beszállásolását, de állandó jelenlétük és az ezzel együtt járó dűl és fosztogatás júniusra már elviselhetetlen terhet jelentett a végvidék lakosságának és a végváriaknak.⁴⁶³ A Walter Leslie által a Dráva mellé rendelt had károkozásait az Udvari Haditanács is számon kérte a generálison.⁴⁶⁴

A táborba szálló végváriak, nemesi bandériumok – és Nagy Ferenc feltételezése szerint a vármegyei hadak – irányítását is az alig huszonkét éves fiatal grófra, Ádámra bízta az Udvari Haditanács, ami azonban már ekkor sem aratott osztatlan örömet a főurak körében, volt, aki panasszal élt az udvar felé emiatt.⁴⁶⁵ A Kanizsával szembeni végvidék főkapitányi tisztségének katonai jogkörét birtokló Batthyány II. Ádám hatásköre a valóságban nem terjedt ki a végvidék teljes irányítására, amit jól tükröz, hogy Nagy Ferenc főkapitány-helyettes 1684-ből fennmaradt leveleiben a tiszteletbeli főkapitánynak, Kristófnak tett jelentést a végvidéket érintő ügyekről. Esterházy Pál levelei alapján úgy módosult a haditerv, hogy a végváriakat Leslie generális mellé kellett küldeni, míg a Batthyányak saját bandériumát és a vármegyei hadakat Batthyány II. Ádám vezetésével Buda alá.⁴⁶⁶ Emellett a nádor arra utasította Batthyány II. Kristófot, hogy a Rába mentén subsistáljon.⁴⁶⁷ A végvidéket és katonaságát jól ismerő Nagy Ferenc főkapitány-helyettes július közepén – mivel a táborba szállás pontos helye még nem dőlt el – azt tanácsolta Batthyány II. Kristófnak, hogy a végbeliek egyelőre maradjanak készenlétben a végházaikban, mert ha azok között táboroznak, akkor a törökök rajtuk fognak ütni, ha pedig távolabbra mennek, akkor nem lehet rájuk felügyelni: „a’ csintalanságtul lehetetlen megh oltalmazni őket”.⁴⁶⁸

⁴⁶² Nagy Ferenc levele Batthyány II. Kristófnak június 22-én. MOL P 1314 No 32 987.

⁴⁶³ Nagy Ferenc értesülései szerint a hadak dűlása miatt az egész Zala vármegye elpusztult. MOL P 1314 No 32 987.

⁴⁶⁴ Az Udvari Haditanács felszólította Leslie generálist, hogy akadályozza meg a katonaság kihágásait. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 450r. Lásd még: fol. 451v.

⁴⁶⁵ Széchy Péter panasszal élt ez ügyben, ahogy azt Nagy Ferenc július 7-i leveléből megtudjuk. MOL P 1314 No 32 988.

⁴⁶⁶ MOL P 1314 No 12 834.

⁴⁶⁷ MOL P 1314 No 12 835.

⁴⁶⁸ MOL P 1314 No 32 989. 1684. július 18-én keltezett levelében Nagy Ferenc Batthyány II. Kristófot értesíti arról, hogy mindenhova írt a végekre, hogy a katonákban nem legyen fogvatkozás és a megírt napra és helyen jelen legyenek. MOL P 1314 No 32 993.

Nagy Ferenc levelei alapján azt mondhatjuk, hogy Batthyány II. Ádám vezetésével végvári katonaság is hadba indult a Budát ostromló keresztény táborba,⁴⁶⁹ aminek pontos időpontjáról a fennmaradt levelek nem tudósítanak bennünket.⁴⁷⁰ Esterházy Pál augusztus 9-én Buda alatt kelt levelében arról tudósította Batthyány II. Kristófot, hogy a fiát, Ádámot kétezer lovassal Fehérvár alá küldte.⁴⁷¹ Szeptember második felében pedig Nagy Ferenc jelentései között arról olvashatunk, hogy a budai táborból katonák jöttek vissza Egerszegre: három beteg hajdú és három katona, akik pedig leveleket hoztak.⁴⁷² A betegek helyett Batthyány II. Ádám újabb katonákat kért Nagy Ferencről.⁴⁷³ A betegeken, sérülteken kívül azonban több katona engedély nélkül is elhagyta a tábor: „a’ Végházokban aligh van egi nap, hogy kemény büntetéssel ieszto parancsolatokat nem bocsáttam, s mentekis el, de megh azonban ugi hallom mások jöttek vizsha”.⁴⁷⁴ Az elküldött katonák létszámáról, megoszlásáról jelenleg nem rendelkezünk adatokkal, de Nagy Ferenc szeptember 22-én írt leveléből megtudhatjuk, hogy a tisztek közül kik mentek el. A végvidékről három kapitány volt a táborban: *Fáncsi István* – akinek el sem kellett volna mennie, „csak maga jo akarattyábul ment” – meghalt, *Szécsényi Györgyöt* betegen hozták haza, és oda volt még a főkapitány-helyettes fia, Nagy Zsigmond, aki Lenti és Lendva kapitánya volt ekkor. Nagy Ferenc helyettük is igyekszik másokat küldeni.⁴⁷⁵ Az újonnan elküldendő tisztek kijelölésében Nagy Ferenc szabad kezét kapott, de mivel azok nem tartózkodtak a végházakban, Batthyány II. Kristóf parancsára volt

⁴⁶⁹ A Lotharingiai Károly vezette sereg július 14-én kezdte meg Buda ostromát. Az eseményekre lásd a 445. jegyzet hivatkozásait.

⁴⁷⁰ Már csak Nagy Ferenc július 18-án kelt levele (MOL P 1314 No 32 993) alapján is nehezen hihető, hogy Batthyány II. Ádám katonáival ugyanezen napon megjelent Buda alatt, ahogy azt Feketénél olvashatjuk. FEKETE 1944, 43.

⁴⁷¹ MOL P 1314 No 12 837.

⁴⁷² MOL P 1314 No 32 996.

⁴⁷³ Vö. Esterházy Pál szeptember 7-i levele Buda alól, amiben azt kérte Batthyány II. Kristóftól, hogy a végvidékről küldendő katonaság elé Nagy Ferencet rendelje. MOL P 1314 No 12 840. Lásd még: No 12 841, 12 842.

⁴⁷⁴ MOL P 1314 No 32 996.

⁴⁷⁵ Rajtuk kívül az egerszegi tisztekről a következőket tudjuk meg: a vicekapitány vicehadnagya beteg, az egerszegi fővajda beteg, *Nagy István* vajda meghalt, *Balogh Mihály* vajda a táborban van, *Gyenesi Gergel* egerszegi hadnagy vicéje, *Törjek Gergely* meghalt. MOL P 1314 No 32 996. – Nagy István megüresedett vajdai helyére már augusztusban három személyt ajánlott Batthyány II. Kristóf az Udvari Haditanácsnak: *Johann Godi*, *Peter Torma*, *Mihael Hegi*. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 351r. A tisztségre októberben Gödy János (*Johann Gödy*) lett kinevezve. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 547r.

szükség a behívásukhoz.⁴⁷⁶ A főkapitány-helyettes – ugyancsak tapasztalataira alapozva – fontosnak tartotta, hogy a katonaság a tisztekkel együtt induljon útra, mert „ne talantan mint fejetlen láb indulván, az utban valami alkalmatlanságot és csintalanságot cselekedgyenek”.⁴⁷⁷ Ugyanekkor – október közepén – a zsold kifizetését is sürgette, amely ügyben október folyamán Batthyány II. Kristóf is az Udvari Haditanácshoz folyamodott.⁴⁷⁸

A budai táborba készülő újabb katonaság még október 25-én nem indult el,⁴⁷⁹ de négy nappal később Nagy Ferenc már arról számolhatott be, hogy elindította őket *Sibrik Sándor*ral, sőt, hogy a mustakor a létszám is meglegyen, elküldte velük Tar Józsa (*Taar Josa*) egerszegi kapitányt és – az egyébként beteg – Nagy Zsigmondot is ismételten.⁴⁸⁰ A Mura melléki véghelyekről még meg nem érkezett katonákat személyesen a főkapitány-helyettes akarta bevárni, mert attól tartott, hogy azokat senki sem fogja utána küldeni. A hadak gyülekezésének akadozását a végvidékiek fokozódó elégedetlensége és a táborba szállás elleni tiltakozása okozta. A Mura mellékére a szécsiszigetiekhez és lentiekhez – utóbbiak kapitánya, mint láttuk, hadba vonult! – az egerszegi hadnagyot kellett kiküldeni fenyegető levéllel, hogy aki nem indul el, az „ueszedelemnek fia leszen el van rendelue és ha el nem megyen Nagyságodis [Batthyány II. Kristóf] halállal bünteti őket”.⁴⁸¹ De még az egerszegi katonákkal szemben is keményen kellett fellépnie: akik nem akartak hadba

⁴⁷⁶ MOL P 1314 No 33 000. – A tisztekkel kapcsolatban Nagy Ferenc a következőket írta: aki volt már a budai táborban beteg vagy meghalt. Ő maga *Sibrik Sándor*t, *Hertelendi Zsigmond*ot és *Novák Ádám*ot ajánlotta, vajdákat pedig Szentgrótról, Szécsiszigetről és Egerszegről. MOL P 1314 No 32 999. Hertelendi Zsigmond kapornaki kapitányra – aki jó lenne a gyalogság vezetésére – egy másik levelében azonban azért panaszkodott, mert nem volt a végházban: „eö kegyelménekis nem artana hazájának szolgálni”. MOL P 1314 No 32 996. Hertelendi Zsigmond 1690 őszéig kapornaki kapitányként működött. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 294r.

⁴⁷⁷ MOL P 1314 No 33 000.

⁴⁷⁸ MOL P 1314 No 32 999. Októberben Batthyány II. Kristóf is sürgette a végvidékiek zsoldjának kifizetését, hogy a fia, Ádám mellé tudjanak menni. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 417r.

⁴⁷⁹ *Sibrik Sándor* és a muramellékiek még nem érkeztek meg. A következő napon, október 26-án indulhatnának. MOL P 1314 No 33 002. Bár Nagy Ferenc szerint egy-két napot még várhatnának, mert hírei szerint a kanizsai törökök megint készülődnek.

⁴⁸⁰ MOL P 1314 No 33 003.

⁴⁸¹ MOL P 1314 No 33 003. A muramelléki hadakról a főkapitány-helyettes még november 2-án azt írta, hogy még csak most járnak dúlva fosztva a falvakon. MOL P 1314 No 33 004.

vonulni, azoknak a feleségeit és gyermekeit tömlőbe vettette.⁴⁸² Azokat a katonákat, akik a parancs ellenére mégsem voltak hajlandók hadba vonulni, Batthyány II. Kristóf parancsára elfogták és felküldték a grófnak Németújvárra.⁴⁸³

A budai táborból október közepén olyan bizonytalan híreket kapott a főkapitány-helyettes, hogy a németek bementek egy bástyába és Mátyás király *házába*, illetve, hogy sok törököt megöltek ugyan, de megállították őket. Az ostromlók azonban azt remélték ekkor, hogy néhány nap múlva beveszik a várat.⁴⁸⁴ Ezek az információk feltehetően a keresztény hadak szeptember végi-október eleji támadásaival kapcsolhatók össze, amikor is sikerült megközelíteniük a várkastélyt.⁴⁸⁵ Ezen hírekkel kapcsolatban Nagy Ferenc személyes véleménye az volt, hogy „mivel a’ lovasnak igen nehéz ot élnyi, ha öt száz Végbeli gyalogh volna több hasznát vehetnék”.⁴⁸⁶ Amiben igaza lett volna, ha a magyar katonaságot elsősorban közvetlenül az ostrommunkálatoknál alkalmazták volna. Nem véletlen, hogy Batthyány II. Kristóf felajánlásában is ezer lovas katona szerepel, hiszen – ahogy a későbbiekben is látni fogjuk – a magyar végbeli katonaságot elsősorban felderítésre, portyázásra, a felmentő sereg elleni akciókra küldték ki. Ezt támasztja alá a főkapitány-helyettes egyik novemberi(!) levele is, amelyben arról számolt be, hogy Lotharingiai Károly herceg a veszprémi *Horvát Pétert* küldte ki a Bekri Musztafa pasa szerdár vezette török tábor kémlelésére. A törökök azonban észrevették őket és az összecsapásból csak „kevesed magával” tudott a veszprémi katona elmenekülni.⁴⁸⁷ A Kanizsával szembeni végvidékről újonnan elindított katonaságról november 7-én a

⁴⁸² A pölöskeiek engedetlenségéről írta Nagy Ferenc: „ha oda küldők fel vonják a kaput, mind a Bozodba szöknek haiokon, már raitam történt, ide penig még még porért sem mernek bé gyűnyi, hanem parolat s hitet kívánnak, az Isten ne atta volna, hogy sohais oda epithettek volna, mert semmi hasznunkra, de ualoba nagy kárunkra vannak”. MOL P 1314 No 33 003.

⁴⁸³ Nagy Ferenc levele Batthyány II. Kristófnak november 9-én. MOL P 1314 No 33 006.

⁴⁸⁴ MOL P 1314 No 33 001.

⁴⁸⁵ BÁNLAKY 2001. Vö. FEKETE 1944, 46–47.

⁴⁸⁶ MOL P 1314 No 33 001.

⁴⁸⁷ Nagy Ferenc levele Batthyány II. Kristófnak november 10-én. MOL P 1314 No 33 007. Bekri Musztafa pasát 1684 elején nevezték ki a magyarországi hadszíntérért felelős katonai vezetőnek, azaz szerdárnak. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 459. A szerdár ugyan július 12-én a Buda ostromára érkező keresztény seregtől vereséget szenvedett és Eszékig vonult vissza, ám a nyár végére csapatait újjászervezte és megindult Buda felmentésére. BÁNLAKY 2001; FEKETE 1944, 42, 45.

főkapitány-helyettes azt feltételezte, hogy körülbelül Esztergom táján járhatnak.⁴⁸⁸ De szolgálatukra a budai táborban már nem volt szükség, miután a keresztény sereg október 31-én felhagyott a vár ostromával, és november első napjaiban már megkezdte a visszavonulást a téli szállására.⁴⁸⁹

A főkapitány-helyettes és emberei a nyár folyamán a végeken átvonuló – és valójában az eszéki híd elfoglalására küldött – német had helyzetéről és tevékenységéről is igyekezett információkat szerezni és azokat Batthyány II. Kristófnak eljuttatni. Értesülései szerint az eszéki híd elfoglalására küldött Leslie generális hadteste július közepén már Verőce alatt állomásozott.⁴⁹⁰ Egyes hírek szerint a vár segítségére a tatár kán fiát küldték negyvenezer főnyi sereggel, amit a tapasztalt főkapitány-helyettes jogosan kétségesnek tartott, főként mert Buda felmentése volt az elsődleges feladata az oszmánoknak, ugyanakkor a negyvenezer fő is túlzottnak tűnt.⁴⁹¹ Nagy Ferenc július 27-én azt a hírt továbbította Batthyány II. Kristófnak, hogy a keresztény had július 23-án elfoglalta Verőcét.⁴⁹² Az üzenet küldője – Ferenczi Pál szécsiszigeti hadnagy – pedig arra lett volna kíváncsi, hogy igaz-e a magyar csapatok székesfehérvári veresége.⁴⁹³ Az említett összecsapásról nincs jelenleg hasznosítható információnk, de később, szeptember 22-én a budai táborból Székesfehérvár fele csapatokat küldtek ki, akik ott Bekri Musztafa pasa szerdár seregébe botlottak.⁴⁹⁴ Talán ezzel függ össze Nagy Ferenc szeptember 28-i levelének azon információja, miszerint a vitézlő nép felverte a Fehérvár táján összegyűlt

⁴⁸⁸ Tar Józsa és Nagy Zsigmond visszatért a táborból, a katonaság Sibrikkel vonult tovább. A muramellékiek pedig Kemenesalja felé mentek. MOL P 1314 No 33 005.

⁴⁸⁹ Fekete a keresztények 1684 októberi Buda alatti tartózkodását már nem ostromnak, hanem táborozásnak minősítette. FEKETE 1944, 47.

⁴⁹⁰ MOL P 1314 No 32 990.

⁴⁹¹ MOL P 1314 No 32 991. Ugyanakkor Uzunçarşılı is megemlíti a 40 ezer fős tatár segítség érkezését. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 465.

⁴⁹² MOL P 1314 No 32 202. Vö. MTK II 1982, 505: az eseményt 1684. július 22-re teszi. – Leslie generális azonban nem folytatta Eszék felé a hadműveleteket. Bánlaky (Angelire hivatkozva) írja, hogy a generális a mellé rendelt magyar katonaság megbízhatatlanságára hivatkozott, azzal érvelt, hogy, ha eltávolodna hadestével, akkor a még török kézen lévő Kanizsa, Siklós és Szigetvár katonasága a magyar és császári csapatok összeköttetését veszélyeztetnék. BÁNLAKY 2001. Az Dráva menti hadműveletekre lásd: SILAHDÁR 1928, 156–157. A rész érdekessége még, hogy említést tesz Zrínyi-fi és Batthyány-fi katonaságának részvételéről a harcokban. Vö. FEKETE 1938, 211. 27. jegyzet, és a dolgozat 357. jegyzete.

⁴⁹³ MOL P 1314 No 32 202.

⁴⁹⁴ BÁNLAKY 2001.

törököket és 30 zászlót nyertek tőlük, de mindezt nem tudta biztosan.⁴⁹⁵ Nagy Ferencnek szeptember végén eltérő értesülései voltak a drávai hadtestről: az egyik tudósítója szerint a német hadak Szigetvár fölött egy mérfölddel, Istvánd nevű falunál táboroztak, míg mások arról írtak neki, hogy Barcsnál a Dráva két oldalán az erdőben vannak, illetve a dragonyosok az erdőn kívüli síkon, és szűkös a széna- és abrakkészletük.⁴⁹⁶ A drávai hadtest nem jutott el Eszékig, Verőce elfoglalása után a Dráva két oldalán portyázó akciókat hajtottak végre. Szeptember végén Leslie generális Bécsbe utazott és a hadat Joseph Herberstein károlyvárosi főkapitányra bízta. Ő október második felében megindult Eszék felé, miután azonban arról értesült, hogy a szerdár ismét hadat vezet Buda alá az ostromlottak megsegítésére, nem érte el úti célját, mert a horvát lovasság elhagyta.⁴⁹⁷ A török hadak készülődéséről november 9-én Nagy Ferenc azt írta Batthyány II. Kristófnak, hogy a tatárokkal együtt Mohács mezején gyülekeznek, csatlakoztak már hozzájuk a kanizsaiak közül is,⁴⁹⁸ akik a szemben lévő végvidék magyar katonaságának azt üzenték: „ha hallyátok hogy Budát meg vették csak fussatok merre futhattok”.⁴⁹⁹ A levél dátuma alapján a főkapitány-helyettes információi jócskán megkésették voltak, hiszen október legvégén a Buda alá újabb alakulatokat felvonultató Bekri Musztafa pasának sikerült a keresztény hadakat elvonulására kényszeríteni.

A kanizsai törökök „üzenete” azonban azt is jelzi számunkra, hogy a végvidéken maradt keresztény katonaságnak még volt kitől és mitől tartania 1684-ben, ha másért nem is, de az elmúlt év őszén lekaszabolt és fogságba ejtett török és tatár katonákért mindenképpen. Nagy Ferenc már március 1-én arról tudósította Batthyány II. Kristófot, hogy a törökök a hó elmúltával akcióba fognak lépni a végvidék ellen.⁵⁰⁰ Ugyanakkor nagyon érdekes a főkapitány-helyettes azon értesülése, miszerint a kanizsai törökök segítséget kértek ugyan, de csak húsz-harminc katonát ígértek nekik. A híresztelések szerint a szultántól azt az utasítást kapták, hogy Kanizsát „ha tarhattijátok csak egi hetigis tarczátok, ha nem az előttis üdejek volt, hitre agiatok megh. most igen el fogiot az Hadam

⁴⁹⁵ MOL P 1314 No 32 998.

⁴⁹⁶ MOL P 1314 No 32 997.

⁴⁹⁷ BÁNLAKY 2001.

⁴⁹⁸ MOL P 1314 No 33 006.

⁴⁹⁹ MOL P 1314 No 33 007.

⁵⁰⁰ MOL P 1314 No 32 985.

megh nem segíthetlek”.⁵⁰¹ Mind márciusban, mind pedig júniusban arról számoltak be a főkapitány-helyettes informátorai, hogy a kanizsai törökök egyéb iránt nagyon is szűkölködtek az élelemben.⁵⁰² A július közepi hírek szerint megérkezett Kanizsára a (új?) pasa negyven-ötven emberrel,⁵⁰³ és ugyanekkor élelmet is szállítottak a várba.⁵⁰⁴ Az így megerősített Kanizsáról Ferenczi Pál szécsiszigeti hadnagy azt az információt kapta egy pribéktől – „kiben ő mond megh valami kis keresztényseget lennyi” –, hogy a törökök bizonyosan katonai akciót indítanak majd ellenük.⁵⁰⁵ Nagy Ferenc azon túl, hogy korábban már aggodalmát fejezte ki a tekintetben, hogy a szemben lévő törökség előbb-utóbb támadást indít a végvidék ellen, a pribék általi híreket már fenntartással kezelte, „szívét az ilyennek Ember nem tudhattya, talám nekünk is Kanisára is szolgál” – írta róla.⁵⁰⁶ A főkapitány-helyettes aggodalmának jogossága azonban szeptember végén beigazolódott. Arról kellett beszámolnia Batthyány II. Ádámnak, hogy a törökök három faluból (*Gözfáról*,⁵⁰⁷ *Boldogasszonyfáról*⁵⁰⁸ és *Szentlőrincről*⁵⁰⁹) levágtak, illetve elvittek hetven embert, főként asszonyokat és gyermekeket.⁵¹⁰ Ugyanekkor a kanizsai pasa vezetésével ezer török lovas ment portyázni *Henyébe*⁵¹¹, de a kapornaki⁵¹² szőlőkben is volt egy *dandár*. A törököknek sikerült a láthatóan jól összehangolt akciót annyira titokban tartaniuk – parasztságot 3 napig nem engedték el Kanizsáról, illetve amely falukból értesíthették volna a magyar katonaságot, ott negyven-ötven lovast hagytak –, hogy a végházakba semmilyen információ nem jutott el a portya előkészületeiről. A

⁵⁰¹ MOL P 1314 No 32 987. Melléklet: Ferenczi Pál szécsiszigeti hadnagy levele Nagy Ferencnek 1684. június 20.

⁵⁰² „élésbül pedig annira megh fogatkoztak, hagi az regi hambárok az köleseket kezdettik megh, s azt eszik” MOL P 1314 No 32 987. Vö. MOL P 1314 No 32 985.

⁵⁰³ MOL P 1314 No 32 989, 32 990.

⁵⁰⁴ MOL P 1314 No 32 991.

⁵⁰⁵ MOL P 1314 No 32 991.

⁵⁰⁶ MOL P 1314 No 32 991. Vö. Lentiből Nagy Zsigmond azt jelentette, hogy hírei szerint a kanizsai törökök Muraszombat felé rablást terveznek. (1684. július 19.)

⁵⁰⁷ Ma Gösfa, község Zala megyében.

⁵⁰⁸ Ma Vasboldogasszony, község Zala megyében.

⁵⁰⁹ Ma Zalaszentlőrinc, község Zala megyében.

⁵¹⁰ MOL P 1314 No 32 997. Más török várak katonaságából is tartózkodtak ekkor Kanizsán. A török akcióról Nagy Ferenc további információkat közöl a következő napon, szeptember 28-án írt levelében. MOL P 1314 No 32 998.

⁵¹¹ Ma Pethőhenye, község Zala megyében

⁵¹² Ma Nagykapornak, község Zala megyében.

kapornaki szőlőhegyen egy egerszegi tizedes hallotta ugyan a dobolást és sípolást, de nem jelentette, amiért később Nagy Ferenc vasra verette.⁵¹³ A főkapitány-helyettes ekkor – szeptember legvégén – egy esetleges újabb török támadásra készülve háromnapos élelemmel hívta össze a végvidék katonaságát Egerszegre, de azok a levél írásakor még nem érkeztek be. A fent leírt eset kapcsán Nagy Ferenc csalódottságának is hangot adott Batthyánnak írt levelében: „én soha sem tudom mitt erez ez a Magyar nemzet, hogy ilyen engedetlen és semmi jobban nem concural”.⁵¹⁴

Már a budai ostrom utolsó szakaszában, október közepén – amikor mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a vár nem sikerül ebben az évben bevenni, és amikor még a Kanizsával szembeni végvidékről újabb csapatot készültek küldeni Buda alá – megkezdődtek az egyeztetések a német katonaság beszállásolásáról. Az Udvari Haditanács Lotharingiai Károllyal és a főtisztekkel, köztük Batthyány II. Ádámmal is ez ügyben levelezett.⁵¹⁵ Az időközben a hadtestéhez visszaérkezett Leslie generális novemberben magához hívatta az egerszegi kapitányt, Tar Józst, akit Nagy Ferenc arra kért, hogy menjen el és jelentse a generálisnak a vidék pusztaságát.⁵¹⁶ Mindezt tette azzal a szándékkal, hogy a végvidék, illetve környéke lakosságát megkímélje. Az állandó hadiállapot által sújtott *szegénység* egy része a végekről ekkora már védett helyre költözött, de Nagy Ferenc megemlített olyanokat is, akik „kedvet keresnek a Poganysagnál”.⁵¹⁷ 1684 őszén jelentős problémát okozott a végvidéken kialakult gabonahiány is. A lakosságnak Batthyány II. Kristóf megtiltotta, hogy Kanizsára gabonát szállítsanak.⁵¹⁸ Október 15-én a főkapitány-helyettes arról panaszkodott, hogy a környéken – „aranyat hordozzon bár az Ember” – nem lehet búzát venni, mert elvitték és megdrágították a kereskedők, a hajdinát még le sem aratták, de a szegénység már eladta, csak hogy elmenekülhessen a területről. Azonban ilyen körülmények között a szántóföldek pusztulásával kellett számolni, ami a végházak katonaságának helyzetét is

⁵¹³ Az egerváriak hírlövésére a főkapitány-helyettes szerint a vasváriak, baltaváriak és mihályfaiak küldhettek volna segítséget. MOL P 32 997.

⁵¹⁴ MOL P 1314 No 32 997. Egerszegen hetvenöt katonája (lovas és gyalogos egyben!) sem lett volna, hogy a törökökön rajta üssön.

⁵¹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 419v. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 564r. – Batthyány II. Kristóf októberben panasszal élt az Udvari Haditanács felé, amiért Leslie generális katonáit az ő birtokain akarják elszállásolni. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 416r.

⁵¹⁶ MOL P 1314 No 33 005.

⁵¹⁷ MOL P 1314 No 32 998.

⁵¹⁸ MOL P 1314 No 32 998.

kilátástalanná tehetette, a környező földeken 1684-ben nem termett gabona.⁵¹⁹ Nagy Ferenc leveléből érződik az igyekezet, hogy ebben a helyzetben minél körültekintőbben próbált eljárni. Bár tisztában volt vele, hogy a gabona eladásának tiltása a Buda alatt lévő, illetve oda igyekvő katonaság ellátását nehezítené, mégis szükségesnek tartotta, mert különben a beszállásolandó német katonaság végső pusztulásba döntheti a vidéket.

A végvidék ez évi történéseit látva elmondhatjuk, hogy – főként a büntetésképpen beszállásolt német katonaság miatt – növekedtek azok a nehézségek, amikkel szembe kellett nézniük. A végvidék önállóságának visszaállítása után a működés a megszokott mederbe terelődött. A végvidékiek életét 1684-ben bár már címzetes főkapitányként, de Batthyány II. Kristóf irányította a tisztségében újonnan megerősített Nagy Ferenc főkapitány-helyetttel együtt, míg a végvidékről felvonultatott katonaság irányítója a fiatal Ádám gróf volt. A folyamatos hadiállapot új kihívások elé állította a katonaságot és irányítóikat: egyrészt számukra kevésbé megszokott módon egy hónapokig elhúzódó várostrom körüli feladatokat kellett ellátniuk, ráadásul az emberveszteség és a katonák kimerülése az utánpótlásra biztosításának megoldására kényszerítette a végvidéket, amely feladatnak csak nagy nehézségek árán tudott megfelelni. Másrészt 1684-ben a végvidékkel szomszédos kanizsai vilájet katonasága részéről reálisan elvárható volt nagyobb támadó akció indítása, amire aztán sor is került. Ez utóbbi igazolta a végvidék létének és működésének szükségességét a háború ezen szakaszában, ami pedig megkövetelte volna az ellátottság megfelelő biztosítását. A hadműveletek befejeztével pedig a magyar végvidékek katonaságának és lakosságának is szembe kellett néznie azzal, hogy a német katonaság jelenléte a területen az elkövetkezendő – még meg nem határozható hosszúságú – időszakban állandóvá válik. A főkapitány-helyettes is csupán arra törekedhetett, hogy ebben a helyzetben is a végvidék számára minél elfogadhatóbb körülményeket próbáljon teremteni.

4.2.2. Az 1685. évi katonai szerepvállalás Batthyány II. Ádám főkapitány irányítása alatt

Nagy Ferenc ez évi első leveleinek címzettje még Batthyány II. Kristóf főkapitány volt, akinek tisztségéről való lemondása (*Resignation*) – amire már az előző évben ígéretet

⁵¹⁹ MOL P 1314 No 32 999.

tett – 1685 márciusában került bejegyzésre a haditanácsí jegyzőkönyvekbe.⁵²⁰ Nagy Ferenc 1685. április 4-én írt levelében köszöntötte Batthyány II. Ádámot az alkalomból, hogy a király kinevezte őt végvidéki és kerületi főkapitánynak, továbbá a főkapitány-helyettes felajánlotta szolgálatait a fiatal grófnak.⁵²¹ Ezt követően Nagy Ferenc jelentéseit a végvidékről már neki címezte. Az Udvari Haditanács jegyzőkönyveinek 1685. májusi bejegyzései között találjuk meg azokat a leiratokat, amelyek szerint Nagy Ferencet főkapitány-helyettesi tisztségében újonnan megerősítették.⁵²² A főkapitány kinevezéséhez képest késői időpont abból a problémából is adódhatott, amit Nagy Ferenc április 7-i levelében leírt Batthyány II. Ádámnak, hogy tudni illik az Udvari Haditanács némi nehézséget (*difficultiot*) támasztott vele szemben, mert nem váltotta ki a dekrétumát. Batthyánytól ekkor kérte a kiváltáshoz szükséges összeg kifizetését, és hogy azzal vagy Sibrik Sándort, vagy Német Kristófot küldjék fel Bécsbe.⁵²³ Az új főkapitány azt parancsolta neki, hogy személyesen menjen fel a dekrétumáért, de Nagy Ferenc később arról értesítette, hogy egy emberét küldte el.⁵²⁴ Ezen levele írásakor – április közepén – nem is tartózkodott a végvidék központjában, Egerszegen, mert az esztergomi érseket, Széchényi Györgyöt várta Szombathelyen. Visszatérését pedig az ünnepek utánra valószínűsítette, mert a nagy árvizek megnehezítették a végeken a közlekedést.

Az előző évben Batthyány II. Ádám vezetésével a Kanizsával szembeni végekről Nagy Ferenc Buda alá indította el a katonákat. Levelei alapján – minimum – két alkalommal küldött nagyobb egységet a főkapitány mellé. A vár 1684. évi sikertelen ostroma után az Udvarban megegyezés született arról, hogy elsődleges és szükségszerű a keresztény sereg útvonalába eső és egyben annak utánpótlását veszélyeztető török erősség, Érsekújvár elfoglalása. Az ugyancsak török kézen lévő Eszék miatt és a múlt év

⁵²⁰ Batthyány II. Kristóf lemond végvidéki főkapitányi tisztségéről. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 148v.

⁵²¹ MOL P 1314 No 33 020. I. Lipót 1685. február 15-i leiratában tudatta Esterházy Pál nádorral, hogy a dunántúli kerületi főkapitányságra és a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányságra Batthyány II. Ádámot nevezte ki. MOL P 125 No 8427. Hivatkozik rá: IVÁNYI 1984, 124. Vö. még az Udvari Haditanács leirata március 16-án Esterházy Jánosnak: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 133r.

⁵²² Az Udvari Haditanács leirata Batthyány II. Ádámnak és Rudolph Wütz főmustramesternek: „wird notificiert, das den Franciscus Nagy noch den 22. Martij 1680 die Obr: leut: stell auf denen Canisischen Gränizen conferiert worden, vmb selben zu installieren.” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 248v. Vö. jegyzet

⁵²³ MOL P 1314 No 33 019.

⁵²⁴ MOL P 1314 No 33 021.

tapasztalatai alapján is a bécsi kormányzatnak és hadainak jelentős oszmán támadásra kellett felkészülni. A hadjárat terv alapján a keresztények 1685-ben is három helyen, három sereggel indítottak támadást:⁵²⁵ a főszereg Lotharingiai Károly vezetésével – I. Lipót június 28-án kiadott parancsa értelmében – Érsekújvár ostromára indult, a felső-magyarországi hadműveleteket továbbra is Ludwig Schultz altábornagy irányította, míg a Dráva melletti hadszíntérért – ahogy az előző évben is – Walter Leslie generális felelt. A végvidéki katonaságnak ismételten fel kellett készülnie arra, hogy támadó hadműveletekben kell részt vennie.

Az Udvari Haditanács 1685. júniusi leirataiban szereplő rendelkezések alapján az ez évi hadjáratra a győri, a Kanizsával szembeni és a bányavidéki végvidékről két-két ezer katonát – ezer-ezer lovas és ezer-ezer gyalogost – kellett kiállítania Esterházy János főkapitány-helyettesnek, Batthyány II. Ádám főkapitánynak és Bercsényi Miklós főkapitány-helyettesnek.⁵²⁶ A Kanizsával szembeni végvidékről kiállítandó katonák jelentős részét, ahogy az eddigiekben is láttuk, a végvárakban szolgálatot teljesítők alkották, akik fizetése továbbra is akadozott. A főkapitány-helyettes februárban a fiát, Nagy Zsigmondot küldte fel Bécsbe a fizetés sürgetése miatt,⁵²⁷ de – többek között – ez ügyben maga Batthyány II. Ádám is oda utazott.⁵²⁸ A katonaság összegyűjtésével és annak

⁵²⁵ Az 1685. évi magyarországi hadászati eseményeire lásd: BÁNLAKY 2001; R. VÁRKONYI 1985c, 1593–1603; UZUNÇARŞILI I. 2003⁶, 466–470.

⁵²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 295v (június 10.) Az Udvari Haditanács elrendelte, hogy a katonák toborzására két havi zsoldjukat meg kell előlegezni: egy lovasnak 3 R (rajnai forintot), egy gyalognak 2 R (rajnai forintot). ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 293v. (június 9.) A rendelkezés Esterházy Jánosnak, Batthyány II. Ádámnak és Bercsényi Miklósnak lett kiküldve. – A katonaság felállításának és ellátásának megelőlegezése tárgyában folytatott Batthyány II. Ádám júliusban az Udvari Haditanácshoz. ÖStA KA HKR. Prot. Exp. Bd. 370. fol. 380v. Vö. CZIGÁNY 2004, 154. és 154. 13. jegyzet.

⁵²⁷ Nagy Ferenc felterjesztése a Kanizsával szembeni végvidék katonáinak fizetségéről február 17-én. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 370. Bd. fol. 81v. Lásd még az ő és fia folyamodványát a fizetés ügyében márciusban is: ÖStA KA HKR Prot. Exp. 370. Bd. fol. 141v. Vö. még Batthyány II. Ádám folyamodványa az Udvari Haditanácshoz május 9-én a kanizsai végvidékre szükséges löporról és löszerről: ÖStA KA HKR Prot. Exp. 370. Bd. fol. 236. v.

⁵²⁸ MOL P 1314 No 33 016. A fizetlenségre lásd a kapornakiak panaszát májusban, amit Nagy Ferenc a következőképpen tolmácsolt Batthyány II. Ádámnak: „valami orvosságot találjon ebben mert megh fognak a Végek pusztulni mostis ehel halok, ha valamire szükségesek lesznek, semmi hasznokat nem vehetjük”. MOL P 1314 No 33 024. A zsold kifizetésével kapcsolatban még július 8-án is azt írta Batthyánynak, hogy „igen rák lábbon jön”. MOL P 1314 No 33 035. Vö. Batthyány Ádám a magyar katonaság júliusi zsoldja sürgetése miatt írt az Udvari Haditanácsnak júliusban. ÖStA KA HKR. Prot. Exp. Bd. 370. fol. 387r. – A

nehézségeivel csak Nagy Ferenc júliusi leveleiben találkozunk először. Ekkor – július 4-én – kelt levelében arról panaszkodott a főkapitánynak, hogy még a tisztek sem tartózkodnak a végházakban, mert – az állandó háborús állapottal egyre kevésbé összeegyeztethető módon – az aratási munkálatokkal vannak elfoglalva. „én ugyan semmi fárassagomat, hivatalomban való el járásomat, Nagyságod parancsolattját el nem mulatom, de hogy kapitány vraimek tisztet egyedül viselhessem lehetetlen” – írta Batthyánnak.⁵²⁹ Mindeközben a Lotharingiai Károly vezette főszereg működéséről – Bezerédy István veszprémi kapitány levele alapján – már július 6-án tudósította a főkapitányt. Azt írta, hogy a német hadak már megszállták Érsekújvárat, illetve a kint rekedt törökök közül háromszázat levágtak és „az mint beszellik hamar nap Isten az keresztennyek kezében adgya”⁵³⁰ Július közepén a főkapitány-helyettes még a hadösszeajjtésén fáradozott, és a végvidéken a főkapitány parancsaira, illetve jövetelére vártak; ekkor még nem történt intézkedés abban a kérdésben sem, hogy a kisebb tisztségekbe kiket fog kinevezni Batthyány.⁵³¹ Azzal kapcsolatban, hogy a főkapitány a környező falvakból akart élelmet biztosítani a táborra menő katonáknak, Nagy Ferenc nagyon lesújtóan nyilatkozott: „igen kevesset bírhatik Nagyságod s mind az Comisarius Urak, mert az Faluk kívül belül el pusztultak, az melly nyomorult ember tekeregis rajta, egy hétig sem eszik kenyeret”.⁵³² A biztosok (fizetőmesterek) érkezését is ezekben a napokban várta Nagy Ferenc, és ezért az egerszegi lovasokat Hagyárosnál, a gyalogosokat pedig Andrásbidánál várakoztatta. Batthyányt is arra kérte, hogy oda menjen, ahol a katonák mezőben vannak.⁵³³

A hadjárat készülődés érdekes momentumának számít, hogy Tüskeváról Esterházy János parancsát vitték Nagy Ferenc elé, miszerint a győri végvidék katonaságához kell csatlakozniuk, mivel korábban is onnan kaptak védelmet. De a főkapitány-helyettes július 15-i leveléből tudjuk, hogy Batthyány II. Ádámnak pedig arról

kifizetésekben való fennakadásra jó példa az is, amiről Nagy Ferenc július 27-i levelében tudósította a főkapitányt: Széchenyi György pölöskei és egervári kapitányságáról a biztosokat Bécsből még nem értesítették és így nem akarták kiadni a kapitányi fizetését. Nagy Ferenc arra kérte Batthyányt, hogy írjon ez ügyben a fizetőmestereknek. MOL P 1314 33 041.

⁵²⁹ MOL P 1314 No 33 034.

⁵³⁰ MOL P 1314 No 33 035. Vö. Érsekújvár ostroma július 7–augusztus 19. MTK II. 1982, 506.

⁵³¹ 1685. július 14. MOL P 1314 No 33 038.

⁵³² „hanem kaposzta leuellet paraijal, és ha valahunan magzot [--]alyatot kaphat, avval mulattya ehenseget abraknak még hire sincsen” MOL P 1314 No 33 038.

⁵³³ 1685. július 15. MOL P 1314 No 33 039.

volt parancsa, hogy a túskeváriaknak hozzá kell menniük, amit egyéb iránt Nagy Ferenc is alkalmasabbnak tartott.⁵³⁴ Batthyány II. Ádám főkapitánynak még 1685 júniusában is megnehezítette a dolgát, hogy az ő főségét, illetve parancsnoklását nem mindenki vette tudomásul, így szükségessé vált, hogy megerősítsék annak tényét, például gróf Kéry Ferenc előtt is.⁵³⁵ De júliusi iktatással gróf Erdődy Miklós horvát bántól is érkezett felirat az Udvari Haditanácshoz, amelyben kijelentette, hogy Batthyány II. Ádámmal, mint a végvidék főkapitányával („mit dem Adam Bathyani als generaln der Canisischen granizen”) együtt fog működni.⁵³⁶

A Kanizsával szembeni végvidék hadjáratí készülődése mellett, azzal egy időben kezdett gyülekezni a Walter Leslie generális hadtestéhez tartozó katonaság is. Az 1685. évi hadművelleti tervnek megfelelően ismételt a Drávához kellett vonulniuk, hogy onnan elindulva kísérletet tegyenek az eszéki híd elfoglalására, és ezzel megakadályozzák a Magyarország fele vonuló új szerdár, Sejtán/Melek Ibrahim pasa⁵³⁷ seregének átkelését, illetve elzárják a törökök utánpótlási útvonalát. A generális hadának mozgása és tevékenysége közvetlenül érintette a Kanizsával szembeni végvidéket, hiszen részben ugyanazon a területen tartózkodtak,⁵³⁸ illetve mert tevékenységük befolyásolhatta a

⁵³⁴ MOL P 1314 No 33 039. Itt Túskevár nemesi felkelőiről van vélhetően szó.

⁵³⁵ Az Udvari Haditanács leirata Batthyány II. Ádám parancsnoklásának megerősítéséről. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 313r. Vö. Másolat az Udvari Haditanács azon dekrétumáról, amit június 20-án Kéry Ferencnek küldtek ki, miszerint Batthyány II. Ádám végvidéki főkapitányként tevékenykedik. ÖStA KA HKR. Prot. Exp. Bd. 370. fol. 316½r. Vö. még az Udvari Haditanács leirata a Magyar Kancelláriának Batthyány II. Ádám azon panasza ügyében, hogy a végvidékhez tartozó falvak nem engedelmeskednek neki. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 311v. (június 20.) – Gróf Kéry Ferenc 1687-től 1700-ig Vas vármegye főispánja. FALLENBÜCHL 2002, 154.

⁵³⁶ ÖStA KA HKR. Prot. Exp. Bd. 370. fol. 388v.

⁵³⁷ Sejtán Ibrahim pasát 1684 augusztusában nevezték ki budai beglerbégnek, miután elődje Kara Mehmed pasa a vár ostroma közepette meghalt. SILAHDÂR 1928, 118, 122; GÉVAY 1841, 51–52. A Budát védő, illetve felmentő hadműveletekben szerzett érdemei elismeréseképpen 1684 decemberében ő kapta meg a szerdári kinevezést a magyarországi hadszíntérre, és a Melek (’angyal’) új előnevet. SILAHDÂR 1928, 138; GÉVAY 1841, 52; HAMMER-PURGSTALL 1830, 441–442; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 465–466. A szerdár a telet Nándorfehérváron töltötte.

⁵³⁸ Lásd az elmúlt év őszén a katonák beszállásolása miatti problémákat. Továbbá Batthyány II. Kristóf panaszát a birtokaira beszállásolt katonaság kártevősei miatt 1685 elején. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 44v. Lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 11r. Vö. még Nagy Zsigmond apjának, Nagy Ferencnek szóló jelentésével a német katonaság kihágásairól: MOL P1313 Memorabilia No 1296/3. Hivatkozik rá: IVÁNYI 1984, 124. – Nagy Zsigmond, Lenti és Lendva kapitánya februárban arra kért

szemben fekvő Kanizsa török katonaságának lépéseit is. A beszállásolt katonaság engedély nélkül hajtott végre portyákat a törökök ellen, ezáltal a magyar végvidéket is veszélybe sodorhatták, ami miatt a főkapitány-helyettes is jogosan aggódott. Március elején arra kellett figyelmeztetnie a Zalaváron lévő német kapitányt, hogy Batthyány II. Kristóf parancsa nélkül ne kezdjenek semmiféle akcióba.⁵³⁹

Nagy Ferenc június végén személyesen is találkozott Leslie generállal. A kettejük között végbement megbeszélésről Batthyány II. Ádámnak is jelentést tett június 27-én írt levelében.⁵⁴⁰ A német generális – saját elmondása szerint – ekkor 10-12 ezer német katonára számított, amelyhez csatlakozik majd a horvát bán, Erdődy Miklós hada, a muraköziek és remélte, hogy így tesz majd Batthyány is katonáival.⁵⁴¹ A generális arról is érdeklődött a helyi viszonyokat jól ismerő főkapitány-helyettesnél, hogy hogyan lehetne valamiképpen ártani a töröknek, van-e realitása Kapos(vár), Pécs vagy esetleg (Székes)Fehérvár bevételének. Nagy Ferenc június végén úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a német had a végvidékiekkel együtt elég lehet Kapos vagy Pécs bevételére, de csak akkor, ha nagyobb seregbe nem ütköznek. De ekkor már számolni kellett azzal, hogy a szerdár, Melek Ibrahim pasa serege Nándorfehérvárnál készülődik, és hamarosan megindul Eszék irányába.⁵⁴² A főkapitány-helyettesnek úgy tűnt, hogy a generális mindenképpen szeretne valami csatát véghezvinni vagy legalább a kanizsaiak marháit elhajtani. Ez a szándéka játszhatott szerepet abban, hogy nem fogadta el Nagy Ferenc tanácsát a Drávához vezető útvonal megtervezésénél, mindenképpen Kanizsa közelébe akart vonulni.⁵⁴³ A német had június 30-án az éjszakát Lövön töltötte, aminek az előkészületeit a főkapitány-helyettesnek személyesen kellett felügyelnie, „ottis kellett miattok mulatnom mert igen imperiore akartak az Veghazal bany”.⁵⁴⁴ Majd a generálist Egerszegen látta vendégül, és kilovagolt vele Kanizsa felé felmérni a lehetőségeket. Július

engedélyt az Udvari Haditanácstól, hogy a lebontott szállásokat a beszállásolt német katonaság számára újra felépíthessék. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 81v.

⁵³⁹ MOL P 1314 No 33 017. Radonay Mátyás apát és egyben zalavári kapitány jól együttműködött a portyák terén a német katonasággal, még a magyarok kárára is.

⁵⁴⁰ MOL P 1314 No 33 032.

⁵⁴¹ Vö. Leslie generális hadtestének összetétele és létszáma 1685-ben. BÁNLAKY 2001.

⁵⁴² Bánlaky ismertetése szerint Lotharingiai Károly július 13-án már azt a hírt kapta, hogy a Sejtán Ibrahim vezette kb. 40 ezer fős sereg készül Eszéknél átkelni a Dráván. BÁNLAKY 2001.

⁵⁴³ Nagy Ferenc szerint a legmegfelelőbb az lett volna, ha a német katonaság egyenesen a Muraközön keresztül vonult volna a Drávához. MOL P 1314 No 33 032.

⁵⁴⁴ MOL P 1314 No 33 033.

7-én a generális katonáival és Nagy Ferencsel a Kanizsától egy mérföld távolságra lévő Söjtörig vonult, majd – mivel itt a dragonyosok késlekedése miatt várakoznia kellett – visszaindult Zágorhíd fele, és az éjszakát a beérkező dragonyosokkal már Novában töltötte. Nagy Ferenc július 8-án kalauzt hagyva a német hadnál visszatért Egerszegre, azok pedig Lenti, majd Szécsisziget érintésével – a törökökkel való összecsapás nélkül – vonultak tovább a Drávához.⁵⁴⁵ Nagy Ferenc arra vonatkozóan is tett megjegyzést levelében, hogy a Leslie generális vezette hadi nép sem Egerszeg alatt, sem Söjtörön nem tett semmi kárt, de a dragonyosok „a mely falukban el jöttek, mind föl dultak”.⁵⁴⁶

Leslie generális az iránti reménye, hogy Batthyány csatlakozik hozzá, nem volt alaptalan. Batthyány II. Ádám júliusban éppen az ügyben kért utasítást az Udvari Haditanácstól, hogy katonaságával Lotharingiai Károly herceg vagy Walter Leslie generális mellé kell-e vonulnia.⁵⁴⁷ Az általunk vizsgált források azt mutatják, hogy a Batthyány-féle katonaságot e tekintetben megosztották:⁵⁴⁸ az Udvari Haditanács Batthyány II. Ádámnak szóló július 29-i leirata azt az utasítást tartalmazta, hogy a gróf az irányítása alatt álló katonaságból amennyit lehet, a Lotharingiai Károly vezette főszereghez küldjön, de a Leslie-féle hadtestnél is maradjanak katonák. A grófnak pedig személyesen kellett megjelennie ott, ahol a katonasága nagyobb része is jelen volt – ez esetben a főszeregnél.⁵⁴⁹ Forrásainkban a végvidék (illetve Batthyány) katonaságának ilyen megosztásával itt, az 1685-ös hadműveletek során találkozunk először. A katonaság konkrétabb, netán egységenkénti és létszámbeli megosztásáról jelenleg nem rendelkezünk adatokkal. Nagy Ferenc július 31-én azt írta a főkapitánynak, hogy gondoskodni fog a vitézlő rend kiszállításáról,⁵⁵⁰ de annak úti céljáról nem kapunk információt. Ugyanígy nem tudjuk meghatározni, hogy Batthyány főkapitány augusztus eleji parancsa, miszerint

⁵⁴⁵ MOL P 1314 No 33 035. Vö. Nagy Ferenc javaslata jegyzet. Bánlakynál azt olvashatjuk, hogy július végén ez a had Légrádnál volt. BÁNLAKY 2001.

⁵⁴⁶ MOL P 1314 No 33 035.

⁵⁴⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 387v.

⁵⁴⁸ A kérdésre lásd az Udvari Haditanács júliusi rendelkezéseit: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 343r, 347, 348r, 371r.

⁵⁴⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 375r. Lásd még ugyanebben az ügyben leirat Lotharingiai Károlynak augusztus 1-én: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 379r.

⁵⁵⁰ MOL P 1314 No 33 042. Vö. Zichy István július 20-án Koháry Istvánnak írt levelében is még csak arról tett említést, hogy Batthyány II. Ádámot várják a hadakkal Érsekújvár alá. TMAOT 1872, 77. Idézi: CZIGÁNY 2004, 153.

a hadakat mezőbe kell szállítani, mely hadakra vonatkozott.⁵⁵¹ A főkapitány-helyettes ráadásul ez utóbbi parancsot felülbírált és – „it valo Vraimekkalis beszélgetvén” – úgy döntött, hogy jobb, ha még nem indulnak el.⁵⁵² A hadi készülődés során figyelemre méltó Nagy Ferenc azon megjegyzése is, hogy a vitézlő rend kiszállítása mellett, küldött egy pár katonát „méltóságos öreg urunknak ő Nagyságanakis [mint Vas vármegyei főispánnak] Rába mellyekire szorgalmatos gondot viselni és vigyáztatni”.⁵⁵³

Augusztus közepén, amikor a Melek Ibrahim pasa szerdár vezette 40 ezer főre becsült török sereg ostrom alá vette Esztergomot, Lotharingiai Károly megindult annak felmentésére, az Érsekújvárt ostromló keresztény had nagyobbik részével, amit szintén 40 ezer főnyire becsülnek. A két sereg augusztus 16-án Tátnál csapott össze egymással. Történetírásunk megemlékezik arról, hogy a törökök vereségét eredményező csatában jelentős szerep jutott a Batthyány II. Ádám, Czobor Ádám és Monasterly János rácapitány vezette lovasrohamnak.⁵⁵⁴ A török felmentő sereg sikertelensége után pedig augusztus 19-én Érsekújvár keresztény kézre került. A vár visszavételét követően Batthyány katonáit és őt magát is a Dunántúlon találjuk.⁵⁵⁵

Októberben az Udvari Haditanács Fernando (Ferdinand) De la Vergne altábornagy⁵⁵⁶ kérésére Batthyány II. Ádámot és katonáit a bán, Erdődy Miklós hadával együtt a Dráva menti tábor megsegítésére rendelte.⁵⁵⁷ A rendelkezésnek megfelelően Nagy Ferenc főkapitány-helyettes október 9-én tudatta Batthyány II. Ádámmal, hogy mindenhova írt a végekre a készülődésről és várják a főkapitány további parancsát.⁵⁵⁸

⁵⁵¹ MOL P 1314 No 33 044.

⁵⁵² MOL P 1314 No 33 044.

⁵⁵³ MOL P 1314 No 33 042.

⁵⁵⁴ BÁNLAKY 2001; R. VÁRKONYI 1985, 1600. – A Melek Ibrahim vezette oszmán sereg a vereséget követően visszavonult Nándorfehérvárra. Majd pedig a szerdár Ahmed Cselebivel elküldte békefeltételeit Lotharingiai Károlyhoz, amire azonban nem érkezett válasz. Sikertelensége következtében pedig 1685. december 2-án a szultán parancsára a fejét vették. Helyére elsőként Abdi Abdurrahman budai basát, majd pedig az egri pasát, Szarhos Ahmedet nevezték ki. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 467–468.

⁵⁵⁵ Bánlakynál azt olvashatjuk, hogy szeptember 7-én Pálffy vezetésével kb. 12 ezer fős katonaságot – köztük Batthyány katonáit is – a Rába és Mura vonala mögé rendelték, hogy biztosítsák az összeköttetést a felső-magyarországi és drávai hadtest között. BÁNLAKY 2001.

⁵⁵⁶ De la Vergne altábornagy 1685-ben Leslie generális hadtestének gyalogságát irányította. BÁNLAKY 2001.

⁵⁵⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 465r, 473v, 479v. Vö. Batthyány II. Ádám felirata az Udvari Haditanácshoz októberben, hogy a Murához fog menni és egyesül a Leslie-féle hadtesttel. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 480v.

⁵⁵⁸ MOL P 1314 No 33 047.

Ugyanakkor szerinte Leslie generális bármiféle szándéka (*intentioja*) a török ellen a végvidéki katonaság számára nagyon rosszkor van, éppen mindenki szüretel és ilyenkor nehezen megy el a vitézlő rend hadakozni. A harcok további menetét a rendelkezésünkre álló források alapján nincs módunk tovább kísérni. Batthyány II. Ádám főkapitány is 1685 novemberében már a hadjáratban a mellette résztvevő katonái számára kért mentességet a beszállásolás alól.⁵⁵⁹

A német vitézlő rend ez évi beszállásolásának rendjéről Zala vármegye december közepén a Szentgróton tartott gyűlésén hozott határozatot, ennek értelmében Nagy Ferenc főkapitány-helyettesnek két kompánia (század) katonáról kellett gondoskodnia, melyek közül egyet a Mura melléki végházakban helyeztette el, a másik katonaságát pedig Egerszegen, Szentgróton, Zalaváron és Szentgyörgyváron.⁵⁶⁰

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes már 1685. január 2-án arra figyelmeztette Batthyány II. Ádámot, hogy a szemben lévő Kanizsa törökjei mindenképpen „próbálkozni fognak” a végvidéken,⁵⁶¹ továbbra is szükséges tehát a szemmel tartásuk, amit még a múlt év nyarán elszenvedett tapasztalatai is megerősítettek. Mindezek ellenére a főkapitány-helyettes 1685. évi leveleiben lényegesen kevesebb információt olvashatunk akár a szemben lévő Kanizsai törökökről, akár a várható oszmán seregről. Május 7-én Nagy Ferenc a török területekről azt jelentette a főkapitánynak, hogy hírei szerint a törökök között nagy az élelemhiány. Pénzüik ugyan lenne gabonavásárlásra, mert 15 Ft-ot is ígérnek a búzáért, a hajdináért és kölesért pedig 8 Ft-ot, de nem tudnak venni.⁵⁶² Ugyanott azt írta még, hogy nem szálltak mezőbe a törökök; Pécssett, Szigetváron és Kaposban janicsárok vannak, de tartanak a felettük lévő német hadak támadásától. Pár héttel később még mindig olyan híreket kapott, hogy a törökök bár nem gyülekeznek a Dráva egyik oldalán sem, egy sókereskedő arról számolt be az embereinek, hogy Baranyán átkelve egy

⁵⁵⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 524r.

⁵⁶⁰ Egervár neve is felmerült, de mivel az Vas vármegyéhez tartozott és a főispánnak sem tetszett volna, arról lemondtak. MOL P 1314 No 33 055. Nagy Ferenc december 28-án arról értesítette Batthyány II. Ádámot, hogy a német katonaságot elhelyezte a várakban. MOL P 1314 No 33 057. Ugyanebben a levélben engedélyt kért a főkapitánytól arra, hogy az Egerszegen lévő német kapitány leveleit is a magyar katonák vigyék, mert a németek nem ismerik az utakat, és a német kapitány is tart a katonái szökésétől (!).

⁵⁶¹ MOL P 1314 No 33 015.

⁵⁶² MOL P 1314 No 33 023. A híreket a Pécs környékéről érkezők hozták. Összehasonlításképpen: az előző év őszén a még le nem vágott hajdináért 2 forintot kértek a parasztok. MOL P 1314 No 32 999.

feles tatár csapat kifosztotta őt.⁵⁶³ Ugyanekkor a kanizsai, kaposi és szigetvári törökök Pécs mellett legeltették még a lovaikat és csak Székesfehérvár környékéről lehetett hallani a törökök valamiféle gyülekezéséről.⁵⁶⁴ Egerszeg közelében pedig két zászlóaljnyi kanizsai török portyázott, akik elvittek két gyermeket és négy lovat. A magyar végbeli katonák pedig azért nem tudtak utánuk menni, mert nem voltak lovaik, illetve akinek volt, az ekkor szintén kint legeltette azokat távolabb a végháztól.⁵⁶⁵

Ebben a szinte már kedélyesnek mondható állapotban az hozott némi változást, hogy még az ez évi országos hadművelet megindulása előtt, június legelején az újonnan megerősített fiatal főkapitány, Batthyány II. Ádám parancsot adott egy portyázó akcióra a Kanizsa környéki falvak ellen. Miután a lenti hadnagy értesítette Nagy Ferencet arról, hogy a szécsiszigetiek kimennek, ő is hajlandó volt az egerszegi és a szentgróti lovasságot kibocsátani, írván, hogy „ne láttassam az io szándékot meg gátolnyi”.⁵⁶⁶ Ugyanakkor a katonákat azzal a figyelmeztetéssel bocsátotta útra, hogy mielőtt támadásba kezdenek, mérjék fel a török erejét.⁵⁶⁷ A portya eredményességéről nem számolnak be a főkapitány-helyettes jelentései, de magyar részről a későbbiekben is szerveztek hasonló kisebb akciókat a törökök ellen: július elején a szentgrótiak Kapos alá mentek, és hat törököt, lovakat, juhokat zsákmányoltak.⁵⁶⁸ A nyár folyamán már a kanizsaiak is fenyegetőztek a támadással: a hódolatlan falvakra készülődtek, illetve Lövőre.⁵⁶⁹

A főkapitány-helyettes július elején nem tudott arról, hogy Kanizsa erősítést kapott volna, de élelemszállítmány érkezett a várba.⁵⁷⁰ A Melek Ibrahim pasa szerdár vezette oszmán seregről nem voltak értesülései, de arról tudott, hogy a sereghez Kanizsról is rendeltek katonaságot.⁵⁷¹ Talán ennek a török katonaságnak az elvonásával is indokolható, hogy a végvidéken nagyobb katonai akciót, portyát nem hajtottak végre a törökök. Ugyanakkor a szerdár seregének elvonulása után a Drávától északra eső területeken még nagyobb török egységekkel kellett számolni. A velük való összecsapásokra is sor került,

⁵⁶³ MOL P 1314 No 33 027.

⁵⁶⁴ MOL P 1314 No 33 027.

⁵⁶⁵ MOL P 1314 No 33 027.

⁵⁶⁶ MOL P 1314 No 33 030.

⁵⁶⁷ MOL P 1314 No 33 030.

⁵⁶⁸ MOL P 1314 No 33 034.

⁵⁶⁹ MOL P 1314 33 034. Vö. MOL P 1314 33 040: a kanizsai alajbég fenyegetőzése.

⁵⁷⁰ MOL P 1314 No 33 035.

⁵⁷¹ MOL P 1314 No 33 042.

ahogy arra Nagy Ferenc október 10-én a főkapitánynak írt leveléből következtethetünk. A főkapitány-helyettes – a kányavári kapitány tudósítása alapján – arról számolt be, hogy a törökök a veszprémi katonák közül (a szőlőhegyről!) közel százat elvittek, de ők is feles katonát veszítettek.⁵⁷² Hatvan szigetvári török lovas katona pedig az előző héten kétszer *nyargalt* Pölöske környékén.⁵⁷³ De ezen levelek megírásakor a főkapitány-helyettes kémei és lovasai már azt jelentették, hogy az összegyűlt törökök elmentek a környékről.⁵⁷⁴

A szomszédos Kanizsa török katonaságának ez évi teljesítményéről Nagy Ferenc december 9-én kelt levelében a következőket írta: „Istennek neue dicsértessék ez iden a’ kanisaiak is a’ mi Veghazunkon nem tettek annyi kart mennyit magok szenvedtek”.⁵⁷⁵ Az 1685-ös hadjárat évből sem a nagyvezérségre aspiráló⁵⁷⁶ Melek Ibrahim pasa szerdár serege, sem pedig a dunántúli török véghegyek nem könyvelhettek el – jelentős – sikereket.

4.3. A végvidék feladatai és részvétele a Buda ostroma körüli hadműveletekben

A visszafoglaló háborúk egyik legjelentősebb eseménye a Magyar Királyság volt kormányzati központjának, az oszmán hatalom magyarországi székhelyének, Buda várának 1686-ban történt elfoglalása volt. Az 1684. évi sikertelen ostrom után I. Lipót császár 1686. június elején adott parancsot a Buda elleni hadműveletek megindítására. A 85–90 000 főre becsült császári és királyi hadsereg⁵⁷⁷ fővezére, Lotharingiai Károly herceg nagyjából 15 000 katona felvonultatását várta a magyaroktól.⁵⁷⁸ A kutatás mai állása szerint – a herceg elvárásainak megfelelően – összességében több mint 15 000 magyar katona harcolt Budánál és az ostromhoz kapcsolódó hadműveletekben.⁵⁷⁹ Ebbe, a végvárak

⁵⁷² MOL P 1314 No 33 046.

⁵⁷³ MOL P 1314 No 33 047.

⁵⁷⁴ Batthyány II. Ádám novemberben arról tett jelentést az Udvari Haditanács felé, hogy három pasa vitt élelmet Kanizsára és Kaposba. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 483v, 533r.

⁵⁷⁵ MOL P 1314 No 33 054. Még december 5-én kelt levelében a főkapitány beszámolt arról, hogy a zalaváriak fogtak nyolc törököt, de azok csak afféle bocskorosok voltak. MOL P 1314 No 33 053.

⁵⁷⁶ UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 467; SİLAHDÂR 1928, 216.

⁵⁷⁷ A császári és királyi hadsereg összetételéről és létszámára lásd: KÁROLYI–WELLMANN 1936, 116–118.

⁵⁷⁸ A szövetséges haderő magyar egységeire lásd: LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 81–87. Vö. DOMOKOS 1993a, 6–7.

⁵⁷⁹ KÁROLYI–WELLMANN 1936. 114; DOMOKOS 1989, 57, 60–62; NAGY 1989, 41. – 15 000 főnél jóval

által kiállított katonák mellett, a nemesi bandériumok, a megyei csapatok és Thököly Imrének a császár hűségére tért kurucok is beleértendőek. A teljes haderőhöz képest kis létszámú és rosszabbul felszerelt magyar csapatok kiállítása így is hatalmas terhet rótt az egész országra és az ilyen súlyú támadó hadműveletekre a végvidék védelmét továbbra is ellátni kényszerülő végvári katonaságra. Az 1686. év eseményeivel kapcsolatban Nagy Ferencnek 46 levele maradt ránk. Ezek alapján lehetőségünk van arra, hogy megvizsgáljuk, milyen intézkedéseket kellett tenniük és milyen nehézségekkel kellett szembenéznük a vezetőknek a fent említett kettős cél elérése érdekében a Kanizsával szembeni végvidéken. Az események rekonstruálásában nagy segítséget nyújtanak az udvari haditanácsi jegyzőkönyvek, amelyeknek a végvidékre, illetve Batthyányra (végvidéki és magán katonaságára) vonatkozó bejegyzései a megelőző két év anyagával hasonló mennyiségűek. Emellett – az 1683. évi eseményekhez hasonlóan, jelen esetben magyar nyelven is – rendkívül gazdag anyag – nyugati források, illetve oszmán történetírók munkái – áll a témával foglalkozó kutatók rendelkezésére.

4.3.1. Előkészületek a táborba vonulásra

A háborús előkészületek a magyarországi végeket, így a Kanizsával szembeni végvidék – azaz a Zala és Mura melléki végházak – katonaságát ismételten kettős feladat elé állította: egyfelől a végvárak katonáiból kellett kiállítani az Udvari Haditanács által Buda alá rendelt csapatokat, másrészt pedig a várakban maradtaknak helyt kellett állniuk a szemben lévő török végvárak esetleges támadásai során. Ezen feladatok ellátásához az 1686-os esztendőben is szükséges volt a Kanizsával szembeni végvidék főkapitányi – és egyben a dunántúli kerületi főkapitányi – tisztét betöltő Batthyány II. Ádám és a végvidéki főkapitány-helyettese, Nagy Ferenc közötti megfelelő együttműködésre. Nagy Ferencnek az 1686. évből fennmaradt jelentései, levelei elsősorban Batthyány II. Ádámnak szólnak, de több esetben írt a már idős – és katonai tisztségeitől megfosztott – Batthyány II. Kristófnak is, akinek véleményére és tapasztalatára sokat adott.⁵⁸⁰

nagyobb arányú magyar katonaságot feltételez CZIGÁNY 1989a, 30–31; CZIGÁNY 1989b, 164–166.

⁵⁸⁰ A törökkel való együttműködés miatt kompromittálódott és lemondott Batthyány II. Kristóf már csak kívülről, illetve Vas megyei főispáni minőségében avatkozhatott be az eseményekbe, de feltételezhetően a fia, – az akkor még csak 24 éves – Ádám az ő bejegyzése nélkül nem hozott fontos döntéseket. A

A végvidék váraiban – ahogy fentebb már többször említettük – a békeidőszakokban is készenlétben álltak a katonák, hiszen a török várak őrségeinek portyázásaira a hódoltság egész ideje alatt számítani kellett. Az 1683. évi katonai fordulat eredményeképpen pedig állandósult a háborús helyzet a Magyar Királyság területén. Meg kell említenünk azt is, hogy az ún. visszafoglaló háború első éveiben még számítani lehetett nagyobb török sereg megjelenésére, illetve a török várak katonai megerősítésére így természetesen kiemelt fontosságú volt a magyar végvárak munícióval és katonasággal való megfelelő ellátottsága is. A szemben lévő Kanizsa vára 1686-ban potenciális fenyegetést jelentett a magyar oldal számára, mert jelentős török őrséggel rendelkezett, és még mindig fontos hídfőállása lehetett egy, a Dráva mellől induló, az osztrák örökös tartományokat is veszélyeztető hadjáratnak.⁵⁸¹ Stratégiai fontosságuk ellenére azonban a vele szemben álló végvárak állapota már hosszú ideje nem volt megfelelő. 1686 februárjában – még a hadjárat előkészítését megelőzően – Nagy Ferenc azt jelentette a Kanizsával szembeni végvidék központjának, Egerszegnek a löporraktáráról, hogy amennyiben nem erősítik meg, a tavaszi esők az épületet össze fogják dönteni.⁵⁸² Ennek ismeretében az sem meglepő, hogy ugyanebből a várból március végén – a főkapitány-helyettes távollétében – a török rabok úgy szöktek meg, hogy kiásták magukat a tömlöcből és elfutottak.⁵⁸³

A tavasz folyamán a végvidéken is megkezdődött a hadjáratra való felkészülés, bár akkor még Bécsben nem született döntés arról, hogy a császári hadsereg mely várak ostromát kezdi meg. Lotharingiai Károly herceg június 6-án már Párkányánál tartott szemlét az addig összegyűlt 34 000 főnyi sereg felett és három nappal később kézhez kapta I. Lipót parancsát a Buda elleni hadjárat megindítására. Az ostromra induló főszereg két hadtestből állt: az egyik a herceg vezérlete alatt a Duna jobb partján haladt Buda felé, a másik pedig, Miksa Emánuel bajor választófejedelem vezetésével, a Duna bal oldalán előrenyomulva, először a törökök által már kiürített Pesten vonult át, majd a folyón átkelve érkezett Buda alá. Mellettük még három hadtest tevékenykedett az ország

haditanácsi iktatókönyvekben Batthyány II. Kristóf ez évi felterjesztései egyéb iránt még mindig a birtokára, Güssingbe (Németújvár) beszállás katonasággal, azok áthelyezésének kérelmezésével kapcsolatosak.

⁵⁸¹ Az oszmán hadsereg több hadjárata során a Dráva melletti utat is használta, így 1532-ben vagy 1664-ben is erre vonult a főszereg. Nagy Ferenc kémei az 1683-as török támadás idején is azt jelentették, hogy a török sereg egy része ez alkalommal is a Dráva mellett vonul fel. MOL P 1314 No 32 982.

⁵⁸² MOL P 1314 No 33 063.

⁵⁸³ MOL P 1314 No 33 068.

különböző területein: a Friedrich Scherffenberg gróf vezette hadtestet Erdélybe rendelték, a kelet-magyarországi területeken Antonio Caraffa és Donath Heissler altábornagy csapatai működtek, míg a Dráva mellé Ludwig Schultz gróf, lovassági tábornok vezetésével küldtek egy hadtestet.⁵⁸⁴ Batthyány II. Ádám főkapitány parancsnoksága alatt a Kanizsával szembeni végvidékről küldendő katonáknak Miksa Emánuel csapataihoz kellett csatlakozniuk.⁵⁸⁵

Annak ellenére, hogy Nagy Ferenc főkapitány-helyettes minden várkapitányának utasítást küldött, hogy katonáikkal időre álljanak készen a felvonulásra, számos probléma nehezítette az előkészületeket. Mint tudjuk, a végeken a táborba szállás legfontosabb feltétele most is az volt, hogy a katonák megkapják a zsoldjukat.⁵⁸⁶ Nagy Ferenc március 23-án két kapitányát küldte fel Bécsbe az Udvari Haditanács elé a fizetések sürgetése miatt,⁵⁸⁷ de egy, májusban írt leveléből tudjuk, hogy a pénz és a posztó még mindig nem érkezett meg, bár az ügyben már Batthyány II. Ádám is lépéseket tett.⁵⁸⁸ Emellett a főkapitány-helyettes a katonák fegyvertelenségéről és a lovak hiányáról is jelentést tett

⁵⁸⁴ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 116; BÁNLAKY 2001. Vö. ZENAROLLA 1986, 101. – A hadseregnek ez a felosztása már a márciusi hadi tanácskozások során nagyrészt eldőlt. KÁROLYI–WELLMANN 1936, 105.

⁵⁸⁵ Miután 1686. május elején Bécsbe rendelték Esterházy János győri végvidéki főkapitány-helyettest, Batthyány II. Ádámot, a Kanizsával szembeni végek főkapitányát és id. Bercsényi Miklóst, a bányavidéki főkapitány-helyettest, megállapodás született arról, hogy a végvárak őrségén felül a három főkapitányság váraiból kiállítanak 6000 katonát, ha a kamara rendezi a katonák zsoldját. KÁROLYI–WELLMANN 1936, 107–108, 114. – Az említett végvidéki főkapitányságok tisztviselőire lásd: PÁLFFY 1997, 270–272, 276–278, 279–280.

⁵⁸⁶ Ekkorra a végvidéki hadszervezet már túl volt a Habsburg vezetés által 1671–72-ben indított reformkísérleten, ami a magyar haderőnek a birodalmi hadseregbe való integrálását célozta meg, és ami természetesen a magyar végvári katonaság létszámában, szerkezetében, a hadügy finanszírozásában kívánt jelentős változásokat hozni. A kérdésre lásd: CZIGÁNY 2001; CZIGÁNY 2004; illetve *A Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezet (3.1.).

⁵⁸⁷ MOL P 1314 No 33 066. Vö. *A Kanizsával szembeni végvidék* fizetésének sürgetésére márciusban és áprilisban is sor került. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol. 113r, 145r.

⁵⁸⁸ MOL P 1314 No 33 075. A haditanács iktatókönyvekben június közepén is olvashatunk utasítást a kanizsai (értsd Kanizsával szembeni) végvidék, illetve a báni katonaság fizetése ügyében: két havi pénz és három havi posztó értékben kellett fizetni nekik. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 212v. A lovas havi 3 forintot, a gyalogos 2 forintot kapott, és a téli beszállásolás alóli mentességet ígérték nekik. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 185r, 186v.

felettesének.⁵⁸⁹ A szinte állandósult fizetetlenség és fegyvertelenség morálisan is kikezdte a végvidék katonaságát. Bár Esterházy Pál nádor, majd pedig Batthyány II. Ádám is utasította Nagy Ferencet, hogy akadályozza meg a katonák lakossággal szembeni erőszakoskodásait és rablásait,⁵⁹⁰ a főkapitány-helyettes május 1-én kelt leveléből tudjuk, hogy egyes végvárok katonái nemcsak a környező falvakat háborgatták, hanem kincstári birtokokat is megtámadtak.⁵⁹¹ Kevéssel ez után, júliusban a nádor panasza alapján Batthyányt felszólították Bécsből, hogy intézkedjen a katonái ellen, akik Esterházy Pál lendvai és lenti jószágait felprédálták.⁵⁹²

A csapatok felvonulása során a hadfelszerelés és az élelem szállításához nélkülözhetetlen szekerek összegyűjtése is komoly nehézséget jelentett, mert a főhadbiztos (*Fő commissarius*) – a végváriak készülődését megelőzve – Zala vármegyétől a császári sereg vonulásához 200 szekeret már májusban elkülönítettett. Amikor a főkapitány-helyettes is szekerek átadását kérte a vármegyétől, azt a választ kapta, hogy „a’ ki Táborra mégyen, csinállyon magának szekeret”.⁵⁹³

Az említett problémák következtében Nagy Ferenc főkapitány-helyettes kételkedett abban, hogy a Buda ellen vonuló sereghez a megfelelő létszámban és a kellő felszereléssel időben csatlakozni tudnak az általa küldött csapatok.⁵⁹⁴ A táborba induló végváriak létszáma, a zsoldjuk kifizetése és a szállításukhoz szükséges szekerek összegyűjtése július elején – amikor Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel hadai már több mint két hete ostromolták Budát – még mindig csak megoldandó problémát jelentett

⁵⁸⁹ MOL P 1314 No 33 076. – Ugyanebben az időben Esterházy János győri végvidéki főkapitány-helyettes is a katonák hátralékos zsoldjának megfizetését kérte az Udvari Haditanácstól, mert ettől függött, hogy mennyi katonát tudnak a hadjáratra kiállítani. KÁROLY–WELLMANN 1936, 107, 108.

⁵⁹⁰ MOL P 1314 No 33 064.

⁵⁹¹ A pölöskei vár katonái ellopták a szomszédos település (*Boczföld*) lakóinak 6 vagy 7 lovát, és később össze is csaptak a helyi lakosokkal, egy embert meg is öltek közülük. Ugyanezek a katonák a kincstári birtokokra is rátámadtak, valamint egy nemes ember jobbágyaitól kilenc lovat vittek el. MOL P 1314 No 33 072.

⁵⁹² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol. 313v. Az Udvari Haditanács intézkedésére lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 257r.

⁵⁹³ MOL P 1314 No 33 077, 33 079. Vö. A fősereghez rendelt rendes és rendkívüli fuvarozás, prófunktészletezési és pékségi intézkedésekről: „A Dunán inneni pedig, amely Sopron, Vas, Zala és Veszprém vármegyéből 1000–1500 fuvart remélhetőleg összehoz, a fősereg szolgálatára áll.” LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 106.

⁵⁹⁴ A katonák összegyűjtésével kapcsolatban felmerülő problémákra Nagy Ferenc először június 5-i levelében tett utalást, miszerint nehézséget okoz, hogy a végváriak egy részét más császári alakulatokhoz rendelték. MOL P 1314 No 33 079. – A levelet közli: MÜLLER 1976, 54. No 14.

a főkapitány-helyettes számára. Július 4-i keltezésű levele részletesen foglalkozik azzal, hogy a Zala melléki végházakban milyen létszámú katonaság van (lovastisztek, közlovasok és gyalogosok), a levélhez tartozó mellékletben pedig sorra veszi, hogy egy-egy erősségből – mind a Zala melléki, mind pedig a Mura melléki végházakból – mennyi katonát rendelt Batthyány II. Ádám mellé.⁵⁹⁵ A feljegyzésekből az olvasható ki, hogy a végházakban szolgálatot teljesítő őrség létszáma alatta maradt annak, amit az Udvari Haditanács előírt.⁵⁹⁶ Az erősségek jelentős emberhiánnyal küszködtek: Pölösken például az előírt 30 lovas helyett 17-et, a 70 gyalogos helyett pedig 39-et lehetett találni.⁵⁹⁷ A végvári katonaság létszámának feltöltésére kínálkozó lehetőség az lehetett volna, hogy ún. szabad legényeket fogadnak fel, akik zsoldért és zsákmányért szerződtek egy-egy hadjárat idejére.⁵⁹⁸ De 1686-ban ez nem jelenthette a probléma teljes megoldását, hiszen – túl azon, hogy közülük is többen meghaltak vagy rabságba estek – a megmaradtak a jobb megélhetés reményében beírták magukat a fizetésen lévő végvári katonák közé. Az egerszegi szabad vajdáról pedig tudjuk, hogy lemondott a vajdaságról.⁵⁹⁹ Felmerült annak a lehetősége is, hogy a közeli települések nemeseit szólítsák fel hadba vonulásra, de őket csak korlátozottan lehetett hadra fogni, kényszeríteni pedig nem lehetett.⁶⁰⁰

Nagy Ferenc július eleji számításai alapján a Kanizsával szembeni végvidék Zala melléki őrségének kb. a 40 %-át rendelték Buda alá. A Mura mellékéről érkező katonákkal

⁵⁹⁵ MOL P 1314 No 33 083. Nagy Ferenc a Mura melléki végházak katonaságának létszámáról nem csatolt összeírást a levélhez. – Az 1686. július 4-én kelt levél mellékletét a táborba rendelt katonák létszámáról közölte: KÁROLYI–WELLMANN 1936, 108. A levelet a végházakban található katonák lajstroma nélkül közölte: MÜLLER 1976, 55. No 15.

⁵⁹⁶ Az 1681-es rendelet ellenére, ami a végvári redukció előtti – az 1655. évi törvények alapján megállapított – létszámot írta elő, még 1686-ban sem sikerült azt feltölteni. Vö. az 1683. évi létszám gondokkal.

⁵⁹⁷ Feltételezhető, hogy a katonahiány miatt nem szerepel Pölöske neve a Budára küldendő katonákról készített, július 4-i listán. A *Kanizsával szembeni végvidék létszámadatai 1686-ban*, lásd: MELLÉKLETEK, 219.

⁵⁹⁸ A végvári katonák összeírásakor ilyen szabad legények voltak ekkor Szentgróton, Szentgyörgyváron, Lövön és Lendván: MOL P 1314 No 33 083. Szabad legények alkalmazásával kapcsolatban lásd: CZIGÁNY 2001, 294–295; CZIGÁNY 2004, 145.; VÉGH 2009; illetve A *Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezet (3.1.).

⁵⁹⁹ MOL P 1314 No 33 087.

⁶⁰⁰ Nagy Ferenc konkrétan a szentgyörgyvölgyi nemeseket említi MOL P 1314 No 33 090. – Jelenleg nem lehet pontosan meghatározni, hogy a magyar nemesség milyen számban képviseltette magát Buda ostrománál. Érkeztek csapatok a vármegyékből, de nem mindenhol hirdettek általános felkelést. Esterházy Pál távolmaradása is befolyásolta a nemesség felvonulását. CZIGÁNY 1989b, 166.

együtt ez kb. 900 főt tett ki.⁶⁰¹ Ha a keretszám nem is változott jelentősen, a későbbiekben szükségessé vált az adatok korrekciója. Egerszegről Batthyány II. Ádám az előzetesen megállapított 100 helyett 120 lovas katonát követelt,⁶⁰² és a szentgróti várból küldendő létszámát is 10 lovassal megemelte.⁶⁰³ Ugyanakkor a készülődés ideje alatt nem egy várkapitány – akár Nagy Ferencet is megkerülve – megpróbálta lealkudni a hadba vonulók létszámát.⁶⁰⁴ A főkapitány-helyettes ugyan a Mura melléki végekről nem várt fogatkozást, de mint a leveleiből kiderül, a légrádi kapitány – az előző évhez hasonlóan – nem akarta kiállítani az 50 lovast és a 100 gyalogost. Ezen a számon felül pedig semmiképpen nem tudott katonát adni, mert 50 lovasát Répásra, a Dráva melletti táborba Schultz generális hadtestéhez irányították.⁶⁰⁵ Az ügy rendezése végett Nagy Ferencnek személyesen kellett Egerszegről Légrádra mennie.⁶⁰⁶ A főkapitány-helyettes a fentiek miatt is, és mert – ahogy írta – nem teljesítették a kötelezettségeiket, nem engedelmeskedtek a parancsoknak és a várakban is csak akkor tartózkodtak, amikor fizetésosztás volt (néha akkor sem!), rossz véleménynel volt a végvári kapitányokról.⁶⁰⁷

Batthyány II. Ádám a táborba indulás időpontjának július 17-ét jelölte ki. Nagy Ferenc levelei azonban, amelyeket 1–2 nappal azt megelőzően írt, továbbra is az előkészületek akadályoztatásáról számoltak be. Egy hónappal Buda ostromának kezdete után a Mura melléki katonák zsoldjának kifizetése még mindig nagyon lassan haladt. Sőt az ott található – még ép – falvak lakossága nem csak a szekerek átadását tagadta meg, hanem szembe is szállt a katonákkal: a Dobroka nevű faluban 250 ember állt fegyverben, hogy akár

⁶⁰¹ A feljegyzésben szereplő Zala melléki végházak katonasága kb. 1100 főre tehető, amiből a július 4-i lista szerint Nagy Ferenc 458 katonát rendelt Batthyány II. Ádám mellé, továbbá a Mura melléki végházakból még 434 katonát vártak. MOL P 1314 No 33 083. – Vö. KÁROLYI–WELLMANN 1936, 108; CZIGÁNY 1989b, 165.

⁶⁰² MOL P 1314 No 33 087.

⁶⁰³ MOL P 1314 No 54 871.

⁶⁰⁴ MOL P 1314 No 33 085.

⁶⁰⁵ MOL P 1314 No 33 084, 33 086. Az intézkedésre lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 239r.

⁶⁰⁶ Nagy Ferenc el is indult Légrádra, de útközben baleset érte, ami hosszú időre ágyhoz kötötte, ezért feladatait fia, Nagy Zsigmond, Nempti és Lendva kapitánya végezte el, és az összegyűjtött végbelieket is ő vezette Batthyány II. Ádámhoz. MOL P 1314 No 33 088, 33 089, 33 090.

⁶⁰⁷ A légrádi kapitányt egyenesen azzal vádolta meg a főkapitány-helyettes, hogy akadályozta a katonák összegyűjtését, mert késleltette a zsoldfizetést és nem küldte tovább leveleit Zalavárra és Szentgyörgyvárra. MOL P 1314 No 33 086.

össze is csapjon Lendva várának őrségével.⁶⁰⁸ Annak ellenére, hogy a fent említett területen Esterházy Pál nádornak, Széchényi György esztergomi érseknek és Draskovich Miklós országbírónak, azaz az ország legfőbb méltóságainak a jószágai voltak, a tisztartók a többszöri utasítás ellenére sem működtek együtt a végvidék védelméért felelős főkapitány-helyetttel, emiatt Batthyány Ádám főkapitány személyes közbelépésére volt szükség.⁶⁰⁹ Feltehetően a lakosság katonákkal szembeni magatartása összefüggésben állt azok fent említett erőszakos cselekedeteivel.

A végváriak késlekedésére utal az a – Nagy Ferenc egyik levelének hátoldalán található – feljegyzés is, ami szerint július 18-án még mindig folyt a szekerek összegyűjtése.⁶¹⁰ Végül Batthyány II. Ádám főkapitány július második felében kb. 1500 fős sereggel indult el a budai táborba, amely haderő a végváriakat és a főkapitány saját nemesi bandériumát foglalta magába, amely egységek pontos elkülönítése a jelenlegi ismereteink alapján nehézségekbe ütközik.⁶¹¹

4.3.2. A hír és értéke a végvidéken 1686-ban

A Kanizsával szembeni végvidék váraiból a táborba menő egységek felállítása mellett a katonaságnak éberrel kellett figyelnie a szomszédos török várak őrségének mozgolódására, és a Buda felmentésére küldött török sereggel kapcsolatos hírekre is. Emellett pedig május közepétől kezdve nem lehetett figyelmen kívül hagyni Schultz generális hadtestét sem, amely a magyar és a török védelmi vonal közötti területen vonult kijelölt helyére, a Dráva mellé. A főkapitány-helyettes a végvidék védelmével kapcsolatban nyomatékosan felhívta Batthyány II. Ádám figyelmét arra, hogy a Buda alá küldendő katonák miatt meggyengült védvonal az erős török végházakkal szemben rendkívül sebezhetővé válik. Ott ugyanis – ahogy a főkapitány helyettes írta – a győri főkapitányság területével, illetve a Balaton mellékével ellentétben, nem lehetett számítani

⁶⁰⁸ MOL P 1314 No 33 091.

⁶⁰⁹ MOL P 1314 No 33 089, 3 090, 33 091. Vö. A nádor panasza alapján Batthyányt felszólították, hogy intézkedjen, mert a katonái Esterházy Pál lendvai és lenti jószágait prédálták. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol. 313v. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 257r.

⁶¹⁰ MOL P 1314 No 33 066.

⁶¹¹ Batthyány jelentése az elindulásról júliusban pontos dátum nélkül. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol. 313v.

a török erők gyengeségére, vagy éppen a Buda alatt állomásozó szövetséges erők segítségére.⁶¹²

Ha a kialakult helyzet mellett számba vesszük a magyar végvári rendszer elavultságát, ellátatlanságát, a végházak rossz állapotát, természetes a főkapitány-helyettes azon törekvése, hogy a végvidék történeteiről minél rövidebb idő alatt a legpontosabb információkhoz jusson. Nagy Ferenc a híreit a Kanizsa vidékéről érkező emberektől, a sarcukat összegyűjtő keresztény raboktól, illetve a törökök közé küldött kémeitől kapta. A végházak katonaságának is feladata volt, hogy menjenek ki „lesni” és fogjanak „nyelvet” (azaz török katonákat), akiktől szintén híreket szerezhetek.⁶¹³

Nagy Ferenc így értesült arról, hogy a szemben lévő kanizsai várba mikor visznek/vittek a törökök muníciót és élelmet.⁶¹⁴ Ezekről, valamint a végvidék különböző helyein megesett – békeidőszakban és háborús években egyaránt mindennaposnak tekinthető – összecsapásokról is jelentést tett Batthyány II. Ádámnak. A főkapitány-helyettesnek a török–magyar végvidék viszonylag távolabbi területeiről is voltak hírei. Március végén például értesült arról, hogy Siklós táján a szlavóniai (tótországi) hajdúk összecsaptak a törökökkel, de 80 emberüket elveszítették, másutt pedig még további 60–65 katonájukat. Megtudta azt is, hogy a Kaposban állomásozó törökök a Balatontól északra fekvő Tapolca magyar katonái közül vittek el, illetve vágtak le negyvenet.⁶¹⁵ Május végén pedig a győri és a hozzá tartozó végházak katonái, zsákmány reményében, Pécs felpredálására készültek.⁶¹⁶ A végvári katonák portyázásainak gyakori célpontjai voltak – nem utolsó sorban a megélhetésük megkönnyítése végett – az ellenséges váraktól távol legeltetett marhák is.⁶¹⁷

⁶¹² MOL P 1314 No 33 083.

⁶¹³ Május közepén Egerszegről és Kapornakról mentek ki katonák, akikről a főkapitány-helyettes május 21-i levelében azt jelentette, hogy az egerszegiek még nem tértek vissza, de a kapornakiak, akik kétfelé mentek, sikerrel jártak: az öt lovas hozott egy fejet és két lovat, a tizenhét gyalogos pedig három rabot. MOL P 1314 No 33 076.

⁶¹⁴ MOL P 1314 No 33 062, 33 069.

⁶¹⁵ MOL P 1314 No 33 067.

⁶¹⁶ MOL P 1314 No 33 076.

⁶¹⁷ Júniusban az egerszegi katonák Nagy Ferencen keresztül arra kértek engedélyt Batthyánytól, hogy elhajthassák a kanizsai törökök marháit, és sürgették is őt, nehogy mások hamarabb lecsapjanak rájuk. Ugyanebben az időben a Balaton melléki magyar katonák is azt tervezték, hogy elhajtják a pécsi vagy a kaposi török őrség marháit. MOL P 1314 No 33 081.

Természetesen a törökök is figyelemmel kísérték a magyar végházak katonaságának tevékenységét és a császári csapatok mozgását. Nagy Ferenc jelentéseiben még arra is találunk utalásokat, hogy a török oldal milyen információkkal rendelkezett a vele szemben álló keresztény erők terveiről. A főkapitány-helyettes május 6-i levelében arról tájékoztatta felettesét, hogy Kanizsa és Kaposvár török őrsége janicsárokat helyezett el a környező falvak pajtáiban, mert azt feltételezték, hogy Batthyány II. Ádám csapataival portyázásra készül ellenük.⁶¹⁸ Sőt kevéssel a végvidékiek Budára indulása előtt is az a hír járta a törökök között, hogy a főkapitány rablást tervez a kanizsaiak ellen.⁶¹⁹

A magyar és török oldal állandó összetűzései közepette azonban Nagy Ferenc jelentései alapján azt kell mondanunk, hogy a Kanizsával szembeni végvidék védelme szempontjából ezen a nyáron Schultz generális hadteste nagyobb gondot jelentett.⁶²⁰ A főkapitány-helyettes rendkívül ellentmondásos helyzetbe került. Várható volt, hogy az átvonuló sereg, hadászati indokolt módon, felégeti a határ menti falvakat és mezőket, de joggal lehetett tartani attól, hogy olyan mértékű pusztítást végez, ami a lakosság és a végvári katonaság élelemellátását is veszélyezteti. A vidék vízjárta, mocsaras jellegéből adódóan pedig az átvonuló sereg kénytelen volt hidakat és utakat építeni. Azok hátrahagyása azonban megnehezítette a magyar területek védelmét, mert a törökök is szabadon közlekedhettek rajtuk. Nagy Ferenc több levelében is sürgette Batthyány II. Ádámot, hogy rendelkezzen a terület védelméről: egyrészt azt javasolta, hogy a főkapitány igyekezzék elérni, hogy a császáriak legalább az aratás idejéig kíméljék a termést; másrészt pedig engedélyt kért arra, hogy Schultz generális hadtestének elvonulása után felégethessék a hidakat.⁶²¹

Nagy Ferenc július 17-i levelének hírei nyomán tetten érhetjük a török hírszerzés tévedéseit, illetve feltételezhetjük a császáriak dezinformáló szándékát: a törökök ugyanis – miután megtámadták a császáriakat és foglyokat ejtettek – úgy tudták, hogy a Kanizsához közeledő sereg a budai táborhoz fog majd csatlakozni.⁶²² Úgy tűnik, Kanizsa

⁶¹⁸ MOL P 1314 No 33 074.

⁶¹⁹ MOL P 1314 No 33 086.

⁶²⁰ Annak ellenére, hogy Ludwig Schultz 1686. július 16-án tifuszban meghalt, és a hadtest irányítását Thurn altábornagy, majd pedig Mercy altábornagy vette át (lásd: BÁNLAKY 2001.), Nagy Ferenc július végi leveleiben még említi a generálist, illetve hadtestét: „General Sulcz Uram” (1686. július 28. MOL P 1314 No 33 093.), illetve „Sulcz Uram Armadaja” (1686. július 31. P 1314 No 33 094.).

⁶²¹ MOL P 1314 No 33 075, 33 077, 33 080, 33 081, 33 083, 33 092.

⁶²² MOL P 1314 No 33 092.

várának török őrsege nemcsak a Batthyány II. Ádám mellé gyülekező csapatok hadászati céljait mérte fel rosszul, hanem a Schultz generális által vezetett hadtest mozgásáról is téves információkat szerzett, hiszen a császáriak – a törökök híreivel ellentétben – nem Budára, hanem a Drávához vonultak.

Július közepén – amikor a szövetséges haderő már több mint egy hónapja tartotta ostrom alatt Budát – az ostromlottak és ostromlók számára is rendkívül lényeges kérdés volt, hogy mikor érkezik meg és mekkora erőt képvisel a Szári Szülejmán pasa nagyvezír (1685–1687) vezette felmentő sereg.⁶²³ Nagy Ferenc e vonatkozásban is minden rendelkezésére álló információt igyekezett megosztani a budai táborba készülő, majd pedig útnak is induló Batthyány II. Ádámmal, amely hírek a főkapitány révén a szövetséges haderő vezérkarához is eljutottak.⁶²⁴ A felmentő sereg vonulásával kapcsolatban egy rendkívül érdekes értesülést továbbított a főkapitány-helyettes a július 17-i levelében, miszerint a krími tatárok megharagudtak és nem akartak hadba vonulni.⁶²⁵ Ez az információ valójában az egyik kanizsai szpáhi vélekedése volt arról, hogy a felmentő sereg miért is késlekedett. Ugyanakkor a hír igazságtartalma azért is érdekelhette a magyar, illetve a császári hadvezetést, hiszen a krími tatár haderő alkotta az oszmán hadsereg legfélelmetesebbnek tartott részét. Távolmaradásuk a hadjáratból nehezen lett volna elképzelhető, hiszen az Oszmán Birodalom vazallus államaként ez kötelezettségük volt, amiért pénzbeli juttatást is kaptak a Portától,⁶²⁶ késlekedésük azonban jelentősen befolyásolhatta és hátráltathatta az oszmán sereg hadműveleteit. Keresztény részről tehát mindenképpen kedvező hírként szolgált a tatár hadak – ha nem is távolmaradása, de legalábbis a – késlekedése. A kérdés csak az, hogy a tatár hadak késlekedésére vonatkozó

⁶²³ DANIŞMEND 1972, 460–461, 463. 1685 decemberében az addigi nagyvezírt, Kara Ibrahim pasát megfojtották (SILAHDÂR 1928, 158; GÉVAY 1841, 52.) és Szári Szülejmán pasa lett az új nagyvezír (SILAHDÂR 1928, 226; SZILAHTÁR 1986, 414; HAMMER-PURGSTALL 1830, 465–466; UZUNÇARŞILI 2003⁶, 469, 475.). Kinevezésének hátterében az előző években lengyelországi szerdárként elért sikerei álltak: a krími kán hadaival együtt a Kamenyec környékére, illetve Moldvába betörő Sobieski János lengyel király és szövetségesei seregeit többször is megállította és visszavonulásra kényszerítette. Az 1684-ben és 1685-ben a lengyelekkel folytatott harcokról lásd HAMMER-PURGSTALL 1830, 442, 462; ZINKEISEN 1857, 138; JORGA 1911, 203–205; BENNIGSEN 1978, 343; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 473–475.

⁶²⁴ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 320.

⁶²⁵ „edigis jót volna feles Tatár [Buda] segicségére, de az utban megh haraguttak nem akartak jönnj, imár a Török Csaszár sok ayandekot igért nékik rövid nap el jönnek” MOL P 1314 No 33 092.

⁶²⁶ IVANICS 1994, 39.

adat hiteles-e vagy sem. A válaszadáshoz át kell tekintenünk a krími tatár segédhadnak az 1686. évi magyarországi hadjáratban játszott szerepét, ami azért sem felesleges, hiszen ennek vizsgálata a magyar kutatásban eddig kevés figyelmet kapott.⁶²⁷

Amikor 1686 elején a magyarországi hadszíntérről vészjósló hírek érkeztek a Portára a császáriak és szövetségeseik háborús készülődéséről, döntés született arról, hogy Szarhos Ahmed pasa magyarországi szerdár⁶²⁸ hadai mellé magának a nagyvezírnek, Szári Szülejmán pasának is fel kell vonulnia a szultáni haderővel.⁶²⁹ A nagyvezír 1686. március 22-én IV. Mehmedtől *serdâr-i ekrem* kinevezést kapott, és megtette az előkészületeket a Magyarországra induló sereg összegyűjtésére.⁶³⁰ Táborba hívó parancsot kaptak a ruméliai és anatóliai vezérek, beglerbégek; és természetesen a Porta a legfontosabb szövetségese, a krími kán csapataira is számított. A krími kán hadba hívásának külsőségeiről részletekbe menően számolt be Szilahdár Findiklili Mehmed pasa történeti munkájában,⁶³¹ de még a nagyon jól értesült történetírónál is bővebb információval szolgál az a még nem publikált nagyúri levél (*nâme-i hümayun*) formában írt hadba hívó parancs, amelyet a szultán küldött a kánnak 1686 márciusában.⁶³²

IV. Mehmed szultán eredeti szándéka az volt, hogy 1686-ban a nagyvezír mellett – akinek a főszerdárságáról a levél írásakor (márc. 7–16.) már döntött⁶³³ – az 1683. évhez

⁶²⁷ Az oszmánok 1683. évi bécsi ostroma kapcsán részletesebben beszámol a krími tatár haderő jelenlétéről VARGA J. 2007a, passim.

⁶²⁸ Szarhos Ahmed pasát 1685 decemberében nevezték ki magyarországi szerdárrá. Szarhos Ahmed pasa már az év elején megérkezett Belgrádba, majd tavasszal a Tiszántúlon táborozott, de a további hadműveletekbe nem kezdhetett, be kellett várnia Szári Szülejmán pasa nagyvezír seregét, az ő utasításai nélkül nem cselekedhetett. SILAHDÂR 1928, 226; SZILAHTÂR 1986, 414; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 469.

⁶²⁹ Szári Szülejmán pasa azonban kezdetben elődjéhez, Kara Ibrahim pasához hasonlóan nem szándékozott személyesen hadba vonulni, sokkal fontosabbnak tartotta, hogy állandó jelenlétével kiküszöbölje a személye elleni udvari intrikákat. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 469. 2. jegyzet.

⁶³⁰ A *serdâr-i ekrem* tisztségre lásd még az 1683. évi hadjárat kapcsán a dolgozat 60. oldalát. Szári Szülejmán nagyvezírt szerdárrá való kinevezésére lásd: SILAHDÂR 1928, 236–237; SZILAHTÂR 1986, 420; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 469.

⁶³¹ SILAHDÂR 1928, 237; SZILAHTÂR 1986, 420.

⁶³² A levél másolatát lásd a szultánok és nagyvezírek hadjáratok levelezését (1644–1686) tartalmazó két kötetes másolati könyvben (defeterben). IV. Mehmed levele I. Szelim Giráj tatár kánnak 1686. március 7–16. NSNB Turcica 30. Fol. 92v–93r. Vö. a krími tatár kánok hadba hívásáról UZUNÇARŞILI II 2003⁶, 30–31.

⁶³³ Vö. a nagyvezír szerdári kinevezésének időpontjával: 1686. március 22. Lásd a 620. jegyzet hivatkozásait.

hasonlóan! – maga a kán, I. Szelim Giráj (1684–1691)⁶³⁴ is felvonuljon a magyarországi hadjáratra. Szilahdár a szultán ezen szándékáról nem tud. A levélben IV. Mehmed külön kiemelte a kán, illetve a jelenlegi nagyvezír és korábbi lengyelországi szerdár, Szári Szülejmán hadi sikereit, amelyeket a lengyelekkel szemben vívtak ki. A tervét azonban a szultán idővel megváltoztatta – amit feltételezhetően a lengyel részről folyamatosan megnyilvánuló katonai fenyegetés is befolyásolt⁶³⁵ –, és úgy rendelkezett, hogy a kán maradjon a Kánság határain belül. Így végül a Krími Kánság második számú vezetőjét, a kalgát – amely tisztséget ekkor a kán egyik fia, Devlet Giráj töltött be – egy tatár sereggel a magyar hadszíntérre küldte, míg a másik fiát, a nureddin tisztséget betöltő Azámet Girájt a lengyelek ellen rendelte.⁶³⁶

Minderről pontos értesülései voltak Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek (1662–1690) is. Sárosi János, a Portán tartózkodó erdélyi követ szóhasználata alapján arra is gondolhatnánk, hogy talán láthatott is egy, a hadjáratra vonatkozó török iratot. Azt írja: „A felséges krimi khán Szelim Ghirai khán is [...] bő tatár hadakkal Gallga szultánt ugyan Magyarország felé, Nenreddin szultánt ellenséget vadászó feles tatár hadakkal Lengyelország felé rendeltetvén, maga pedig csillagsokaságú más rendbeli tatár hadakkal Bucsákban szállván táborban, ott fog subsistálni...”⁶³⁷

A nagyvezír, Szári Szülejmán pasa 1686. április 19-én szállt táborba Drinápoly mellett,⁶³⁸ ahonnan azonban – Baló Mátyás erdélyi állandó követ (*kapitiha*) útleírása alapján – csak június 10-én indult meg serege nagyobb részével Magyarország felé.⁶³⁹

⁶³⁴ Szelim Giráj kán négyszer töltötte be a káni tisztséget: 1671–1677, 1684–1691, 1692–1699, 1702–1704. Tevékenységéről lásd: HAMMER-PURGSTALL 1830, 432; HAMMER-PURGSTALL 1856, 162–170, 172–186; BENNIGSEN 1978, 342–346, 365; DUBINSKI 1997, 134–135; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 474.

⁶³⁵ Vö. „Tatarchan, welcher sein Nichterscheinen schon aus dem Grunde droheder Gefahr von Seite Pohlen's entschuldigt hatte...” HAMMER-PURGSTALL 1830, 469.

⁶³⁶ SILAHDÂR 1928, 237; SZILAHTÁR 1986, 420. „An den Tatarchan [...] wurden neue Eilbothen abgeferigt, um wenigstens den Kalgha und Nureddin aufzubiethen.” HAMMER-PURGSTALL 1830, 469. Vö. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 469–470. A kalga és a nureddin személyére lásd: BENNIGSEN 1978, 365; IVANICS 1994, 210.

⁶³⁷ APOT 1870, 217. Vö. még: „a kán idén nem fogja elhagyni a Krímet, mindazonáltal hadainak egyik részét elküldi”. Levél Coronaeből Apafi Mihálynak 1686. június 23-án. TMÁOT 1872, 184.

⁶³⁸ Baló Mátyás 1686. április 27-i levelében arról tudósította Apafi Mihály fejedelmet, hogy április 19-én a nagyvezír táborba szállt, a császár (szultán) pedig április 23-án elindult Konstantinápolyba. TMÁOT 1872, 169. Vö. SILAHDÂR 1928, 238–240, 240–241; SZILAHTÁR 1986, 421–422, 423; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 470.

⁶³⁹ BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 451. A szultán és a nagyvezír Apafi Mihálynak címzett leveleit, amelyekben tudatják a fejedelemmel, hogy az oszmán sereg megindul Magyarország felé, ugyanakkor

Összehasonlítva az 1683. évi hadjáratral, már a Drinápolyból való elindulás több mint két hónapi késlekedést jelentett a nagyvezíri sereg számára.⁶⁴⁰ Az összegyűlt sereggel, illetve indulásával kapcsolatban Sárosi János erdélyi követ június 7-én azt írta Drinápolyból a fejedelemnek, hogy a nagyvezír már küldött előre hadakat, mert „némely helyekről oly kegyetlen fene tolvajlással élni szokott hadak jöttek, hogy az többi hadaival együtt sok veszekedés és villongás nélkül nem járhatnának”.⁶⁴¹

A nagyúri táborhoz rendelt, a kalga vezette tatárokról Baló Mátyás kapitánya még áprilisban egy moldvai bojártól azt a hírt hallotta, hogy azok Erdélyen keresztül szándékoznak menni.⁶⁴² Sárosi János jelentéseiből tudjuk, hogy a kalga (*Galga*) szultán június elején lépte át Havasalföld határát,⁶⁴³ azaz kevéssel korábban indulhatott el. Július elején pedig – amikor Szári Szülejmán pasa seregével Nándorfehérvártól pár napra (*Haszán Pasa Palánkánál*) táborozott⁶⁴⁴ – a kalga szultán által vezetett had Bukarest táján

június 11-én Drinápolyban keltezték. APOT 1870, 238, 241. Az oszmán sereg felvonulási útvonalára lásd még: NEHRING 1984.

⁶⁴⁰ 1683-ban Kara Musztafa pasa nagyvezír serege április 1-én megindult Drinápolyból és május 6-án már Nándorfehérvár alatt táborozott. Lásd fentebb a Feladatok és szerepvállalás a hadjáratban (4.1.1.) című alfejezetben.

⁶⁴¹ APOT 1870, 217. Vö. Levél Brassóból Apafi Mihálynak 1686. június 8-án. TMÁOT 1872, 177–178. – Az előreküldött hadakról már június 26-án azt a hírt kapták a Budát ostromló császáriak, hogy Belgrádról egy 15 ezer fős sereggel betörték Magyarországra. NAPLÓ 1998, 50, 140. 116. jegyzet. Ekkor a nagyvezír Szófiánál volt. BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 452.

⁶⁴² Baló Mátyás levele Apafi Mihályhoz 1686. április 27-én. TMÁOT 1872, 169. – Vö. a tatár sereg felvonulási útvonala a tizenöt éves háború idején: Magyarország felé legtöbbször az Al-Duna mentén vonultak fel, Moldva és Havasalföld határán keresztül, és Belgrád alatt csatlakoztak a török főszereghhez. IVANICS 1994, 51. Az útvonaluk 1598-ban: Özi–Akkermann–Kili–Tulça–Babadağı–Nikeboli–Bana tagları(nem azonosítható)–Semenre. 1604-ben pedig: Bender–Tulça–Isakçı. IVANICS 1994, 51. 112. jegyzet – Az 1683. évi felvonulásuk idején Murád Giráj kán vezetésével pontosan Erdélyen át haladtak, amit végigpusztítottak, ahogy a hódoltsági falvakat és városokat is. VARGA J. 2007a, 96. Útvonalterkép VARGA J. 2007a, 104.

⁶⁴³ Sárosi János követ levele Apafi Mihálynak Drinápolyból 1686. június 7-én. APOT 1870, 217. Vö. Nagy István és Baló Mátyás követek július 7-i keltezésű levele: a nagyvezír az erdélyiek kérésére nem változtatta meg az útvonalát, és nem küldte a tatárokat Erdélyre. APOT 1870, 328.

⁶⁴⁴ BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 452.

járt.⁶⁴⁵ Ahogy az erdélyi portai követektől megtudjuk, a tatárokkal együtt a havasalföldieknek is hadba kellett indulniuk.⁶⁴⁶

Szári Szülejmán pasa július 10-én érkezett meg személyesen Nándorfehérvárra,⁶⁴⁷ majd egy héttel később, július 17-én indult el Eszékre, ahova serege még e hónap 27-én meg is érkezett.⁶⁴⁸ A nagyvezír az eszéki táborba rendelte Szarhos Ahmed pasa szerdárt is a Magyarországon állomásozó hadakkal, és ide érkezett meg augusztus 2-án – amikor az oszmán sereg átköltöztetése a hídon már napok óta folyt – Devlet Giráj kalga a tatár segédhaddal. Erről a hadról Baló Mátyás a következőket írja: „Az hírhoz képest emberi nem felette sok, de minden rossz ocsmány tatárnak hat, hét lova s ezért igen soknak látszék [...] lehet tizenhét- vagy tizennyolcezer, noha az híre hatvanezer, de lova több hatvanezernél.”⁶⁴⁹

A márciusi hadba hívó parancs után – tekintve, hogy a legújabb kutatások szerint a tatár haderőt 2–4 hét alatt is össze lehetett gyűjteni⁶⁵⁰ – meglepő lehet, hogy a kalga serege is bő két hónap múlva indult csak útnak. Ezzel kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül az a – szultán leveléből is érzékelhető – mind inkább fontossá váló momentum, hogy a lengyelek részéről megnyilvánuló állandó fenyegetés miatt a krími tatárok számára a saját törzsterületük védelme elsődleges fontosságúvá vált. IV. Mehmed a birodalmi érdekeken túl ezt is mérlegelhette, amikor megváltoztatta az 1686 márciusa előtt készített

⁶⁴⁵ Baló Mátyás kapitálya és Nagy István követ levele Apafi Mihálynak Haszan Pasa Palánkából 1686. július 7-én. APOT 1870, 330. – A július 20-án Apafi Mihálynak Bukarestből keltezett levél pedig arról számolt be, hogy a Duna mentén vonuló tatárok szultánjukkal együtt szállást és élelmet kértek. TMÁOT 1872, 187.

⁶⁴⁶ Sárosi János követ levele Apafi Mihálynak Drinápolyból 1686. június 7-én. APOT 1870, 217. Levél Brassóból Apafi Mihálynak 1686. június 8-án. TMÁOT 1872, 177–178. Levél Bukarestből Apafi Mihálynak 1686. július 20-án. TMÁOT 1872, 187.

⁶⁴⁷ BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 452. – A Buda alatti császári táborban már július elejétől kezdve beszéltek a nagyvezír Nándorfehérvárra való megérkezéséről. ZENAROLLA 1986, 112 (július 1.); D’ASTE 2000, 90 (július 8.); NAPLÓ 1998, 56.

⁶⁴⁸ BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 452. Nagy István és Baló Mátyás levele Apafi Mihálynak 1686. július 18-án. ERDÉLYI KÖVETJELENTÉSEK 1986, 461.

⁶⁴⁹ BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 452–453. – Egy Buda alatt elfogott török beszámolt arról, hogy a nagyvezír Eszéknél tanácskozást tartott, majd július 30-án az előőrsök parancsot kaptak a hídon való átkelésre. NAPLÓ 1998, 86. Vö. IDEGEN ÖNKÉNTES 1986, 279. – Baló Mátyás július 27-i levele szerint maga a nagyvezír már a következő napon át akart kelni az eszéki hídon. Baló Mátyás levele Apafi Mihálynak 1686. július 27-én. ERDÉLYI KÖVETJELENTÉSEK 1986, 462.

⁶⁵⁰ A krími tatár haderő összegyűjtéséről: IVANICS 1994, 48. Vö. COLLINS 1975, 259.

hadjárat tervét.⁶⁵¹ A kialakult hadi helyzet miatt a kánnak és a nureddinnek a lengyelek, illetve – esetlegesen – az oroszok támadásait kellett kivédenie. Ezen a hadszíntéren jórészt csupán a Krími Kánság ellenállásán és haderején múlt, hogy sikerült a keresztény erők előrenyomulását – még egy rövid ideig – feltartóztatni.

Feltételezhetjük tehát, hogy a nagyvezír elindulásának körülményeiről, illetve a Krími Kánságnak a lengyel–orosz közeledés következtében megváltozott hadászati helyzetéről volt némi fogalma a végvidéken állomásozó török szpáhinak is, de nem biztos, hogy tisztában volt a késlekedés valódi, pontos okával. A fent leírt körülmények befolyásolhatták a felmentő sereg késlekedését, de alapvetően a nagyvezíri sereg június 10-i drinápolyi indulása tűnik megkésettnek, mintha a szultáni udvarban nem mérték volna fel reálisan, hogy a keresztény hadak számára milyen előnyt is jelenthet az elmúlt évek hadjárat sikereit követően a területen belüli téli elszállásolás, a felvonulási útvonal és a hadak mozgósítási idejének rövidülése.

A török sereg magyarországi felvonulásakor hagyományosan az eszéki hídon lépte át a Drávát. A híd védelmére a törökök már a szövetséges csapatok hadmozdulatainak kezdetekor jelentősebb katonai erőt vontak össze. Július közepén e had létszámát a kanizsai törökök 3–5000-re tették, de Nagy Ferenc főkapitány-helyettes egyik kíme július végén ugyanezt a haderőt mindössze ezer főre becsülte.⁶⁵² A főkapitány-helyettesnek akkor – július 28-án – még nem volt híre a nagyvezír seregéről, de három nappal későbbi – július 31-i – levelében már a törökök Eszék alatti gyülekezéséről írt, amit több kíme is megerősített.⁶⁵³

Nagy Ferenc, aki felelős volt a Kanizsával szembeni végvidék védelméért, ahogy az 1683-as hadjárat idején,⁶⁵⁴ most sem hagyhatta figyelmen kívül annak a lehetőségét, hogy a török haderő egy része a Dráva mentén Ausztria irányába indul el, veszélyeztetve a

⁶⁵¹ Meg kell említenünk még egy, a havasalföldiektől Apafi Mihály fejedelemnek küldött augusztusi levelet, amelyben a következő hír olvasható: „egy ifjú tatár szultán kevés haddal az elment Galga szultán bátyja után sietett volna, be is ment néhány nap járóföldre Havasalföldre (Sztánká dela Vád), de visszatérítették. A tatárság, aki vele volt, sem akart vele tovább menni”. Levél a Vaskapunál állomásozó havasalföldiektől Apafi Mihálynak. 1686. augusztus 13-án. TMÁOT 1872, 190. Mivel ez az esemény egyelőre más forrásban nem szerepel, témánk szempontjából jelenleg nehezen értelmezhető.

⁶⁵² MOL P 1314 No 33 092, 33 093.

⁶⁵³ MOL P 1314 No 33 094.

⁶⁵⁴ MOL P1314 No 32 982.

Budát ostromló sereg hátszágát. Ezt azok a híresztelések is megerősíteni látszottak, melyek szerint a törökök a szlavóniai területekre fognak támadni és megkísérlik visszaszerezni a két évvel korábban elvesztett Verőce (*Virovitica*) várát.⁶⁵⁵ Ekkorra azonban a császári hadtest már állást foglalt a Drávánál és a horvátországi bán, Erdődy Miklós hadai is útban voltak, hogy csatlakozzanak hozzájuk.⁶⁵⁶

4.3.3. Batthyány II. Ádám és katonái a Buda alatti táborban

Batthyány II. Ádám a Kanizsával szembeni végvidékről a kb. 1500–2000 fős katonaságával – amelyben a végvidéki katonák mellett megtaláljuk a saját és a vármegyei bandériumokat is – július második felében érkezett a Budát ostromló keresztény táborba. Katonáival Miksa Emánuel bajor választófejedelem parancsnoksága alá rendelték, ahol a Szári Szülejmán pasa nagyvezír vezette felmentő sereg megérkezéséig a táborból Székesfehérvár irányában előretolva elsősorban felderítő akciókban, portyázásokban vett részt.⁶⁵⁷ Az oszmán főszereg előhadaival folytatott csatározások után Batthyány és katonái augusztus elején tértek vissza a budai táborba, az ostromlók védelmére kiépített sáncrendszer (*circumvallatio*) mögé.⁶⁵⁸ Mindez azért vált szükségessé, mert Szarhos Ahmed pasa szerdár már augusztus 1-én elindult egy – a rendelkezésünkre álló források alapján pontosabban meg nem határozható – 15-25 ezer fős sereggel Székesfehérvár felé. Rövid időn belül ennek a seregnek az előőrseivel csaptak össze az ostromlók felderítő csapatai,⁶⁵⁹ majd a közeledő nagyvezíri sereg egyéb alakulataival, köztük a Devlet Giráj kalga vezette krími tatárokkal is.

A Kanizsával szembeni végvidékről érkezett Batthyány II. Ádám és katonái ezt követően továbbra is azt a feladatot kapták, hogy derítsék fel az ellenséges haderő állásait, fogjanak nyelvet, valamint, hogy zavarják az ellenfelet. Giovanni Paolo Zenarolla székesfehérvári prépost beszámolójában leírta, hogy augusztus 7-én Lotharingiai Károly

⁶⁵⁵ MOL P 1314 No 33 094, 33 095.

⁶⁵⁶ BÁNLAKY 2001.

⁶⁵⁷ THALY 1885, 309–310; KÁROLYI–WELLMANN 1936, 111; R. VÁRKONYI 1985c, 1624.

⁶⁵⁸ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 322; BÁNLAKY 2001; RÖDER 1839, 78; THALY 1885, 310. Vö. A budai ostromban résztvevő szemtanúk feljegyzései is megemlítik Batthyány beérkezését a táborba: ANGOL SZEMTANÚ 1986, 212; LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 160; ZENAROLLA 1986, 137; FRESCHOT ATYA 1986, 377.

⁶⁵⁹ D'ASTE 2000, 110; NAPLÓ 1998, 86; ZENAROLLA 1986, 137; IDEGEN ÖNKÉNTES 1986, 279.

Batthyányt harminc emberével kirendelte, hogy felderítsék a környéket és „ezek harminc derék törökkel találkoztak, és több mint egy órán át üldözve őket egyet megöltek és négyet a táborba hoztak, köztük egy agát, aki évekkal azelőtt Győrből nyolcezer reáléért váltotta ki magát”.⁶⁶⁰ A foglyok értékes információkat szolgáltattak a közeledő nagyvezíri seregről, amelynek létszámát 80 ezernek mondták. Továbbá azt is tudatták vallatóikkal, hogy a főssereg Szarhos Ahmed pasa szerdár által vezetett előhadának felbukkanására az ostromlók már a következő napon számíthatnak. Augusztus 8-án korán reggel a bajor táborral szembeni magaslaton – a budafoki Sashegy tetején – valóban megjelent egy három-négyezer fős török-tatár had, amely a budai tábort jött feltérképezni. Megjelenésükről a szemtanú források általában említést tesznek, de vannak, akik azt is leírták, hogy ellenük a választófejedelem Batthyány II. Ádám huszárait küldte ki, és a kibontakozó csetepatéből az ellenfél visszavonulni kényszerült.⁶⁶¹ Kevésbé volt szerencsés az, az előző nap felderítésre kiküldött kb. 150 magyar huszár, akik a csetepatéből elvonuló törökökbe botlottak, és csak húszan-harmincan tértek vissza a keresztény táborba.⁶⁶² Augusztus 9-én a bajorok előtt felvonuló kb. háromezer török ellen ismét a magyarokat rendelték ki.⁶⁶³

Érdekes módon az 1686. évi budai ostrom történései közül az oszmán sereg tatár segédhadával kapcsolatban az egyetlen, több szerző által megemlített momentum nem más, mint a tatároknak Batthyány II. Ádám főkapitány katonáival való összezsapása volt. Károlyi Árpád Henrik szász herceg naplójának egy bejegyzésére hivatkozva megjegyezte, hogy augusztus 11-én a kelenföldi síkon, a Budát ostromló bajor táborral szemben nagy számú török lovascsapat jelent meg, ellenük pedig Batthyány II. Ádám huszárait küldték

⁶⁶⁰ ZENAROLLA 1986, 138; ANGOL SZEMTANÚ 1986, 215–216; Az esetet említi KÁROLYI–WELLMANN 1936, 33; BÁNLAKY 2001. – A Buda ostromában résztvevő névtelen önkéntes naplója erről az augusztus 9-i feljegyzései között írt. NAPLÓ 1998, 89.

⁶⁶¹ ANGOL SZEMTANÚ 1986, 214. Károlyi Árpád Doria di Cirié savoyai tiszt jelentéseire alapozva azt írta, hogy Batthyány II. Ádám alatt a bajor választófejedelem 2500 huszárt küldött ki a táborból. KÁROLYI–WELLMANN 1936, 332. Feltételezhetően itt nemcsak a Kanizsával szembeni végvidék katonaságáról van szó. Az eseményről említést tesz még: BÁNLAKY 2001. Vö. még LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 165; ZENAROLLA 1986, 138; NAPLÓ 1998, 87–88; D’ASTE 2000, 113; BARTA 1985, 174. Utóbbinál a csetepaté említésekor Batthyány és katonái nincsenek megnevezve. – Doria di Cirié savoyai tiszt jelentéseit a budai táborból II. Victor-Amadeo savoyai herceghez írta. KÁROLYI–WELLMANN 1936, IX.

⁶⁶² KÁROLYI–WELLMANN 1936, 332. Vö. LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 167, amely szerint a 150 felderítőből 30 menekült meg. Vö. még R. VÁRKONYI 1984, 297–298.

⁶⁶³ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 332; BÁNLAKY 2001.

ki, „akik a vakmerő törököt visszakergették, sőt elfogták a vigyázatlanul előrenyomuló tatár kánt is. Igaz ugyan, hogy a tatároknak erős küzdelem után sikerült urukat a győzelmes huszárság kezéből kiszabadítani”.⁶⁶⁴ Ez a történet a későbbiekben változtatás nélkül bukkan fel más szerzők munkáiban is.⁶⁶⁵

A Buda felmentésére vonuló nagyvezír seregében a tatár segédhadat azonban – mint fentebb láttuk – nem I. Szelim Giráj tatár kán vezette, hanem a fia, a kalga, Devlet Giráj. Honnan eredhet akkor a szakirodalomban felbukkanó tévedés? A Károlyi Árpád által megjelölt forrásban, azaz Henrik szász herceg német nyelvű naplójában nem a kán, hanem a szultán (*Sultan*) megnevezés szerepel.⁶⁶⁶ A szultán megnevezést Károlyi a kán megjelöléseként értelmezte. Azonban a mongol hagyományoknak megfelelően a Krími Kánságban is a kán volt az uralkodó címe. A szultán cím nemtől függetlenül a káni család tagjait illette meg *herceg* jelentésben. Jelen esetben ennek Devlet Giráj kalga szultánt kell jelölnie.

Azt, hogy Batthyány II. Ádám – de katonái mindenképpen – jelen voltak az augusztus 11-i csetepaténál, alátámasztja még a szintén ott tartózkodó Ottlyk György beszámolója is. Ő megemlítette, hogy mellette harcoltak a főkapitány katonái, és miután az összecsapásban sikerült zsákmányolnia egy török lobogót, a tisztek között maga Batthyány II. Ádám is gratulált neki.⁶⁶⁷ Amennyiben a források adatai valóban Devlet Giráj kalgával hozhatók összefüggésbe, akkor érdekes és értékes adalékkal szolgálnak a későbbi kán életével.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 334–336; HENRIK SZÁSZ HERCZEG 1886, 699.

⁶⁶⁵ BÁNLAKY 2001. R; VÁRKONYI 1984, 298.

⁶⁶⁶ „Den 11. Aug. Kahmen die Türken abermahln zum Forschein, und satzten sich gegen das Beyerischen Lager auf einer Höhe in ein ordentlich Campement, da es dann hin und wieder an ein Scharmütziren ginge, und hatten die Hussaren dann und wann einige advantage, wie sie denn schier den Sultan, so die Tartarn commandiret, eingebracht, wenn nicht die Türken denselben, benebst dem Hussaren, so ihn bereits gefangen hatte, wiedergenommen hätten.” HENRIK SZÁSZ HERCZEG 1886, 699.

⁶⁶⁷ OTTLYK 1875, 47–49, KÓNYA 2009, 88–89. Vö. „A nap csupa csetepatével telt el a síkságban, a bajor választófejedelmiek tábora előtt, anélkül, hogy bármelyik félnek nagyobb veszteséget okozott volna. a törökök közül egy tekintélyes férfiú esett el, akinek pompás ruházatát és lószerszámát a választófejedelem Öfenségének adták át”. LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 169–170. – Ottlyk életútjára legújabbán lásd: KÓNYA 2009.

⁶⁶⁸ II. Devlet Girájt később kétszer választották kánná, 1699 és 1702, illetve 1708 és 1713 között. IVANICS 1994, 210, ahol a második uralkodás időpontjára vonatkozóan – valószínűleg nyomdai hiba folytán – 1716 decembere és 1717 februárja szerepel. A helyes időpontra lásd: BENNIGSEN 1978, 346–347.

A fenti csatározások is jól mutatják, hogy mind a Batthyány vezetése alatt Buda alá rendelt lovas katonaságnak, mind pedig a kalga vezette tatároknak ugyanazt a feladatot szánták feletteseik: hogy portyázzanak, csetepatékat vívjanak és mindezzel az ellenséget nyugtalanítsák. Ehhez pedig a tatárok jól értettek, ráadásul már a megjelenésükkel is jelentős lélektani hatást váltottak ki a keresztényekből. Az egyik szemtanú, Michele D'Aste a következőket írta róluk: „Tegnap az ellenséges táborból egy lengyel és egy német megadta magát. Ezek azt mondják, hogy a török sereg nem erősebb negyvenezer embernél, ezek közül a tatárok mutatják a legnagyobb bátorságot, és azt tervezik, hogy elfoglalják a táborunk feletti magaslatot, és megjelenésük mindenkit a szokásos rémülettel és megdöbbenéssel tölt el.”⁶⁶⁹ A harcmodorukat illetően pedig a szövetséges csapatok fővezérének, Lotharingiai Károlynak a hadinaplóját érdemes idézni: a tatárok nap, mint nap „a választófejedelmiek elől szétszórva futkároztak a síkságon és estig csetepatéztak velük, amikor is visszavonultak”.⁶⁷⁰ Ezzel a harcmodorral szemben pedig – ahogy azt a fenti példák is megerősítik – a leghatékonyabb eszköznek a magyar könnyűlovasság – köztük Batthyány huszárai – bizonyultak.

A magyarországi védelmi vonal részét képező Kanizsával szembeni végvidék 1686-ban – lehetőségeihez mérten – helyt állt a háború támasztotta elvárások közepette. Azon túl, hogy Batthyány II. Ádám mellett kb. 900 főt vonultatott fel a budai táborba, akikkel a gróf elismerésre méltó módon látta el a rábízott katonai feladatokat, a végvidék váraiban alig több mint 1000 katona viselte a védelem terhét, amikor Eszéknél Szári Szülejmán pasa nagyvezír serege átlépte a Drávát. Az oszmán felmentő sereg augusztus 12-re érkezett meg a Budát ostromló keresztény sereg hátába. A fent említett csatározásokhoz hasonló összetűzésekről tesznek említést forrásaink augusztus 13-án és 14-én is. De nyilvánvalóan a törökök próbálkozásai elsősorban arra irányultak, hogy katonaságot juttassanak a várba. Erre tettek kísérletet augusztus 20-án és 29-én, amikor is 2 000–2 000 janicsár a szpáhik és tatár csapatok támogatása mellett próbált áttörni az ostromlók táborán. Az első akció során is csak alig 2–300 janicsár érte el célját, míg a második alkalommal ennyi sem. A törökök sikertelensége nagyrészt a keresztény védő sáncrendszer kiépítettségének és a katonák, illetve tisztjeik felkészültségének volt

⁶⁶⁹ D'ASTE 2000, 117.

⁶⁷⁰ LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 172. – Ez a leírás érzékelteti azt a fajta technikát, amit a tatárok az összecsapások alkalmával alkalmaztak: az ellenség előtt körbe-körbe nyargalászva idegesítették, ingerelték őket.

köszönhető.⁶⁷¹ Ugyanakkor a nagyvezír hadának Buda alá érkezését követően Lotharingiai Károly hercegnek arra is számítania kellett, hogy Szári Szülejmán pasa hadrendbe állított seregével ütközetre kényszeríti hadait. A nagyvezír többször hadrendbe állított hadával iygekezett zavart kelteni a keresztény táborban, de ütközetre nem került sor. Lotharingiai Károly a kialakult helyzet, a hosszúra nyúlt ostrom okozta veszteségek és a katonaság kimerültsége miatt is augusztus legvégén az általános roham mellett döntött. A szeptember 2-i roham előkészületeit és váratlan megindulását rendkívül érzékletesen írta le naplójában az események egyik – ismeretlen – szerzője: „mikor a csapatok alkalmassá váltak volna arra, hogy a nagyvezír ellen vonuljanak, egyszerre megváltoztatták a menetirányt; s délután 3 órakor rohamra vezényelték a gyalogságot”.⁶⁷²

4.4. A végvidék 1687-től Kanizsa 1690. április 13-i visszafoglalásáig

1686. szeptember 2-án Szári Szülejmán pasa nagyvezír, „a Birodalom utolsó reménye”⁶⁷³ csatarendbe állított hadával mozdulatlanul nézte végig Buda elvesztését. Az események egyik megörökítője, Szilahdár Findiklili Mehmed pasa török történetíró kizárólag a nagyvezírt hibáztatta a kialakult helyzetért, amiért nem nyújtott segítséget a várban lévőknek: „az ő nemtörődömségéből adódott ez a helyzet. Éppen ezért szégyenkezve felkerekedett arról a helyről, és visszafordult Eszék irányába”.⁶⁷⁴ A nagyvezír miután erősítést küldött Székesfehérvárra és Egerbe, szétzilált seregével megindult délre. Ütközben a Duna menti várakat, palánkokat sorra kiürített és leromboltatta.⁶⁷⁵ A gyors visszavonulás során nagy pusztítást hagyott maga után a kalga, Devlet Giráj szultán által vezetett kb. 17-18 ezer fős krími tatár segédhad is.⁶⁷⁶

⁶⁷¹ Az eseményekre lásd: KÁROLYI–WELLMANN 1936, DOMOKOS 1993b, 45–64.

⁶⁷² NAPLÓ 1998, 106–107.

⁶⁷³ „der feige Ainedschi-Soliman, diese letzte Hoffnung des Reiches ” JORGA 1911, 217.

⁶⁷⁴ SINKOVICS 1968, 683. (A fordítást Káldy-Nagy Gyula készítette.) Vö. „A főszerdár pedig, akinek határozatlansága miatt estek így a dolgok, minthogy személyes vallási kötelessége lett volna a számtalan katonával segítségükre sietni, megszágyenülten felkerekedett arról a helyről és visszafordult Eszék irányába”. SZILAHTÁR 1986, 433. (Fodor Pál fordítása.) Vö. még SILAHDÁR 1928, 251. – A nagyvezír Buda elvesztésének okaként a löporraktár felrobbanását jelölte meg. BALÓ 1986, 463. Vö. JORGA 1911, 217.

⁶⁷⁵ JORGA 1911, 217; UZUNÇARŞILI I. 2003⁶, 471.

⁶⁷⁶ BALÓ 1986, 467; NAGY 1987, 16.

A Lotharingiai Károly vezette egyesült szövetséges haderő⁶⁷⁷ szeptember 6-án azzal a szándékkal indult el Eszék irányába, hogy Szári Szülejmán pasa nagyvezír hadával megütközzön, és vereséget mérjen rá.⁶⁷⁸ A nagyvezír Buda elvesztését követően szinte azonnal békeajánlatot tett a császáriaknak.⁶⁷⁹ A többfrontos háborúban álló Oszmán Birodalom és a megszállt nagyvezír számára a béke (vagy fegyverszünet) megkötése mindenképpen haladékot jelenthetett volna erői újbóli összpontosítására. Szári Szülejmán pasa Baló Mátyás erdélyi követet és általa Apafy Mihály erdélyi fejedelmet is a felől akarta meggyőzni, hogy Buda visszavételéért maga a szultán fog majd hadba vonulni, „készebb lesz [...] Candiától is megválni, mint Budát a németnek engedni”.⁶⁸⁰ A bécsi vezetés azonban jól érzékelte a Porta, illetve a nagyvezír terveit és nem kívánták az előttük álló lehetőséget – a török hadsereg feletti döntő győzelem megszerzését és az országból való kiszorításukat – elszalasztani.⁶⁸¹

A két főszereget megütközésére 1686 őszén már nem került sor, de a keresztény hadak folytatták sikereiket:⁶⁸² a Bádeni Lajos örgróf (1655–1707) tábornagy vezette

⁶⁷⁷ Az egyesült (császári, német birodalmi és bajor) haderő ekkor Nagy Lajos számításai szerint 45 ezer gyalogosból és 34 ezer lovasból állt és kb. 7 és fél ezer magyar huszár vonult előttük. NAGY 1987, 15, 43. 1. jegyzet. Ellentétben Frederico Cornaro, illetve egy másik kortárs ismeretlen számításaival, akik 24, illetve 20 ezer lovasról, továbbá 12 ezer gyalogosról, illetve 5 ezer dragonyosról számolnak be. CORNARO 1986, 168. és ISMERETLEN 1986, 172. – Érdemes megjegyezni, hogy mindkét forrás jelentős számú magyar katonáról tesz említést.

⁶⁷⁸ A császári hadsereg vonulásának állomásait a táborhelyekről készült térképek alapján (a térképek bemutatásával együtt) lásd NAGY 1987, 15–16, illetve a képmelléklet.

⁶⁷⁹ Frederico Cornaro Marcantonio Guistinianinak 1686. szeptember 22-én keltezett levelében arról tesz említést, hogy a Porta tolmácsától, Alessandro Maurocordatotól békeajánlatot tartalmazó levél érkezett Bádeni Hermannhoz, a Haditanács elnökéhez. A levél augusztus 26-i keltezésével kapcsolatban megjegyzi, hogy nyilván visszadátumozták, mert „a törökök nem akarnak szerencsétlen sorsukban nagyobb levertséget és rémületet mutatni”. CORNARO 1686, 194. Vö. NAGY 1987, 18.

⁶⁸⁰ BALÓ 1986, 463. Vö. ZINKEISEN 1857, 125.

⁶⁸¹ Frederico Cornaro fent említett szeptemberi levele szerint I. Lipót császár álláspontja: „Öfelsége semmit sem akar hallani a békéről; a dicsőséges béke megkötésére az lesz a legalkalmasabb idő, amikor a törökök zavarban lesznek, és más körülmények között elérhetetlen előnyöket lehet tőlük kicsikarni”. CORNARO 1986, 194. Vö. ZINKEISEN 1857, 125.

⁶⁸² Az 1686. évi őszi dél-dunántúli eseményekre lásd LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 80, 83; SZILAHTÁR 1968, 685–686; SZILAHTÁR 1986, 435–436; SILAHDÁR 1928, 252–253; BALÓ 1986, 468. Lásd még: ZINKEISEN 1857, 124–125; BÁNLAKY 2001; NAGY 1987, 19–20.

hadtest⁶⁸³ szeptember 23-án már elfoglalta Simontornyát, majd a gróf Friedrich Scherffenberg altábornagy hadtestével⁶⁸⁴ egyesült sereg előtt október 21-én a pécsi török őrség is megadta magát. Ezt követően a sereg egy része az örgróf vezetésével Dárdához vonult az eszéki híd felégetésére, a másik része pedig Scherffenberg parancsnoksága alatt Siklós alá, ahol október 30-án, hat nap ostrom után a védők feladták a várat. A császáriaknak sikerült az eszéki törökök lövései közepette a híd dárdai oldalát és a hajóhidat is felégetniük. A téli időjárás közeledtével Bádeni Lajos az elfoglalt várakba császári helyőrséget hagyott hátra, Scherffenberg katonáit téli szállásra küldte, majd saját hadtestével megkezdte a visszavonulást, útközben pedig még körülzárta Kaposvár várát, amelyet védői november 12-én szintén feladtak.⁶⁸⁵ Októberben az Esterházy János főkapitány-helyettes vezette győri végvidéki katonaságot és Batthyány csapatait Bádeni Lajos hadtestéhez rendelték, illetve az újonnan elfoglalt Simontornyára.⁶⁸⁶ A Batthyány vezette katonaság a hadjáratban való részvételéért mentesült a téli beszállásolás alól.

A dél-dunántúli eseményekkel egy időben a Szeged elfoglalására küldött kb. 20 ezer főből álló sereg⁶⁸⁷ figyelmét és erejét megosztotta, hogy az ekkor Eszéknél táborozó Szári Szülejmán pasa nagyvezír segítséget küldött a vár felmentésére. A Csorumlu Mehmed aga vezette 5-6 ezer fős török-tatár sereget azonban Zentánál a császáriak

⁶⁸³ Bádeni Lajos hadoszlopának összetételére – amely három vértés, három dragonyos és hét gyalogos ezredből állt – lásd NAGY 1987, 18, 41. 25. jegyzet. Vö. ZINKEISEN 1857, 124.

⁶⁸⁴ A korábban Felső-Magyarországon és Erdélyben tevékenykedő Friedrich Scherffenberg altábornagyot a Schultz-féle drávai hadtest élére nevezték ki 1686 szeptemberében. Scherffenberg kinevezésére NAGY 1987, 19. A kinevezésről említést tesz Frederico Cornaro is. CORNARO 1686, 170, 172.

⁶⁸⁵ Bádeni Lajos már Simontornya elfoglalása után Kaposvár alá érkezett, de elvonult onnan, hogy egyesüljön a Dráván átkelő Scherffenberggel. LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 83; SZILAHTÁR 1968, 685; SZILAHTÁR 1986, 435; SILAHDÂR 1928, 252; BALÓ 1986, 468. Vö. ZINKEISEN 1857, 124; BÁNLAKY 2001; NAGY 1987, 83.

⁶⁸⁶ Esterházy jelentése: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol. 441v.

⁶⁸⁷ A húsz ezredből álló hadoszlopban két magyar ezred is volt, a Barkóczy és a Petneházy huszárezred. LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 80. Vö. NAGY 1987, 21, 45. 45., 46., 47. jegyzet. – A sereg élére kinevezett gróf Antonio Caraffa altábornagy csak október második felében csatlakozott hadtestéhez, amely már október 7. óta ostromolta Szegedet. HAMMER–PURGSTALL 1830, 736; ZINKEISEN 1857, 125; NAGY 1987, 21. – A dél-alföldi eseményekre lásd: LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 81–83; SZILAHTÁR 1968, 683–685; SZILAHTÁR 1986, 433–434; SILAHDÂR 1928, 251–252; BALÓ 1986, 465. Lásd még: NAGY 1987, 21–22.

megfutamították.⁶⁸⁸ A második 10-12 ezres felmentő sereg pedig a Mehmed agát megverő császári hadtestbe botlott, és szintén vereséget szenvedett.⁶⁸⁹ Szeged török őrsege október 23-án megadta magát. A tél beálltakor tehát az ország addig oszmán fennhatóság alatt álló területein a jelentősebb várak közül már csak Eger, Várad, Temesvár, illetve a Kanizsával szembeni végvidék hatókörébe tartozó dunántúli területen pedig Székesfehérvár, Kanizsa és Szigetvár maradt török kézen.⁶⁹⁰

Az alábbiakban a Kanizsával szembeni végvidék helyzetében és katonai szerepében végbemenő változásokat tekintjük át 1686–1687 telétől a török kézen lévő Kanizsa 1690 tavaszán történt kapitulációjáig. Az események és történések összefüggéseinek bemutatásához segítséget nyújtó udvari haditanácsi protokollum kötetek,⁶⁹¹ és azoknak a végvidéket érintő jelentései, bejegyzései a háborús időszak előre haladásával megsokasodtak, elsősorban a Batthyány II. Ádám vezette katonaságnak az évekig elhúzódó székesfehérvári és kanizsai blokádban vállalt jelentős katonai feladatai miatt. Ezeknek az adatoknak a teljes körű, részletes ismertetésére és felhasználására a dolgozat keretei nem adnak lehetőséget, így segítségükkel elsősorban a blokádharcok menetét, illetve a Batthyány-féle katonaságnak – köztük a végvidékieknek – abban játszott szerepét és feladatait követjük nyomon. Nagy Ferenc levelezésében ebből az időszakból maradt fenn az iratok több mint egyharmad része. A főkapitány-helyettes által írt levelek, jelentések lehetőséget adnak arra, hogy a történeti események és az intézményi rendszer szükségszerűen meginduló átalakulásának végvidéki hátterét megrajzoljuk, illetve a sajátosságokra is rávilágítsunk.

⁶⁸⁸ A Friedrich Veterani gróf által vezetett császári hadtest „7 lovasezred, 2 dragonyosezred, egy horvát ezred és Barkóczy huszárjai alkottak 6 ezer vagy még több lovassal”. *LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA* 1987, 81. Nagy Lajos a török forrással ellentétben tévesen Ahmednek nevezi ennek a segédhadnak a vezetőjét. *NAGY* 1987, 21.

⁶⁸⁹ A második török segédhad valójában a nagyvezír seregének az előhada volt „Oszmán pasa oglu Ahmed” vezír pasa vezetésével.

⁶⁹⁰ Szári Szülejmán pasa nagyvezír miután november 14-én Belgrádba érkezett – és ahonnan nem is tért vissza Konstantinápolyba –, ismét béketárgyalásokat kezdeményezett. A béketárgyalásra való felhívását a nagyvezír többször megismételte. Az 1687 januárjában és februárjában Bádeni Hermann örgróffal, a Haditanács elnökével való levélváltását lásd: *SZULEJMÁN LEVELE* 1987, 287–292. – „Sogleich erneuerte er die schon von Peterwardein aus den Siegern gemachten Friedensvorschläge in bescheidenem Tone”. *JORGA* 1911, 218. Vö. *HAMMER–PURGSTALL* 1830, 467–479; *KLOPP* 1882, 407.

⁶⁹¹ *ÖStA KA HKR Prot. Bd. 374–384.*

4.4.1. A végvidék megváltozott katonai feladatai 1687-ben

A keresztény hadak oszmánok felett aratott 1683. szeptember 12-i kahlenbergi győzelmét követően a Kanizsával szembeni végvidék vezetőjének és katonaságának új kihívásokkal kellett megküzdenie. Ennek egyik legmeghatározóbb és egyben legmegterhelőbb eleme volt, hogy 1684-től kezdődően minden évben hadba vonulási kötelezettségük volt, azaz az aktuális hadjáratok időszakára a végvidékről meghatározott számú katonaságot kellett kiállítaniuk, és annak váltásáról is gondoskodniuk kellett. A források hiányos volta miatt csupán az 1686. évi felvonulással kapcsolatban tudunk egy körülbelüli létszámadatot megállapítani a Batthyány II. Ádám mellett Buda ostromához vonuló katonaságról, amit a szakirodalom 1500-2000 főre becsül. Ebből hozzávetőlegesen 900 fő érkezett a Kanizsával szembeni végvidék váraiból. Feltehetően a megelőző évekre vonatkozóan is ezzel a létszámmal számolhatunk. A katonák hadba küldésével egyidejűleg az otthon maradtak Nagy Ferenc főkapitány-helyettes irányítása alatt igyekeztek helyt állni a kanizsai és más dunántúli török várak katonaságával szemben.

Ahogy a visszafoglaló háború történetében, úgy a fenti gyakorlatban is változást hoztak a keresztények 1686. évi sikerei. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes 1687. január 21-i leveléből arról értesülünk, hogy a végvidék katonáinak egy része már *Kaposnál* (Kaposvárnál) teljesít szolgálatot,⁶⁹² ez év májusában pedig Sárkány Gábor hadnagy tett jelentést Batthyány II. Ádámnak a siklósi „nehéz szolgálatról”,⁶⁹³ amelyet később maga Nagy Ferenc is nyomatékkal említett meg egy levelében.⁶⁹⁴ Siklóson már februárban is tartózkodtak Batthyány, illetve a végvidék katonaságából: az Udvari Haditanács február 4-i leirata szerint a főkapitánynak a vár megerősítéséhez 50 lovast kellett küldenie (a

⁶⁹² MOL P 1314 No 33104. A kaposvári kapitányságba Batthyány II. Ádám Csányi Bernátot ajánlotta. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 66. Februárban pedig arról tett jelentést, hogy már ki is nevezte. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 106. – Március 19-én az Udvari Haditanács – hivatkozva egy korábbi parancsára – Batthyány II. Ádámtól azt kérte, hogy Kaposba azonnal küldjön kőművest és ácsot. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 158v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 101r, 189r.

⁶⁹³ „meg eddig fizetisünk sem volt” MOL P 1314 No 33 121. Egerszeg, 1687. május 5. Vö. Nagy Ferenc saját megjegyzése: „valóban súlyos terh és szolgálat vagy raitok”. MOL P 1314 No 33 121.

⁶⁹⁴ A „Siklosban lévő katonák valóban panaszkodnak [...] a’ szolgálat pedig sok és terhes raitok” MOL P 1314 No 33 122. Egerszeg, 1687. május 14. Egy másik levelében pedig megjegyzi, hogy ugyan „nagy tribulatióban (’teher alatt’)” vannak a végváriak Siklóson, „mindazon által az eő Fölsége parancsolattyának engedelmesseknek köll lennünk”. MOL P 1314 No 33 123. Egerszeg, 1687. május 14.

korábban elrendelt 100 helyett).⁶⁹⁵ A végvidék katonasága számára a hadba vonulás 1686–1687 telétől új értelmezést nyert: innentől kezdve nem (csak) egy-egy hadjáratra kellett biztosítani a katonai erőt, hanem egy időben több helyen, különböző katonai akciókban kellett részt venniük, illetve a visszaszerzett dunántúli várakban kellett helyőrségi szolgálatot teljesíteniük. Batthyány II. Ádám vezetésével még a hadjáratok év megindulása előtt sor került különféle portyákra is a török területeken, illetve a főkapitány februárban a Drávához szándékozott őrzőjáratot vezetni, hogy az Eszékkal szembeni területet felderítse.⁶⁹⁶ A folytonos szolgálat terhet könnyítendő, márciusban a főkapitány arra kért engedélyt, hogy az éppen mellette lévő katonaságot húsvétig elbocsáthassa.⁶⁹⁷

Batthyánnak és katonáinak abban is szerepet kellett vállalniuk, hogy az elmúlt év őszén keresztény kézre került váraknak az élelemellátását, illetve a szállítási útvonalakat biztosítsák az útonállókkal vagy éppen az Eszék környéki törökök rablásaival szemben, de időnként még a saját hatáskörébe tartozó katonaság „csintalanságai” ellen is.⁶⁹⁸ Feladatuk kapták, hogy Kaposba, Pécsre és Siklósra élelmiszert szállító szekereket kísérjenek,⁶⁹⁹ ám a dolgukat az is nehezítette, hogy a szállításhoz kirendelt szekereket Sopron és Zala vármegye nem biztosította a megfelelő számban.⁷⁰⁰

Batthyány II. Ádám főkapitány májusban a végvidékről 150 lovas és 150 gyalogos katonát rendelt Pécsre.⁷⁰¹ A végvidéki katonaság fent leírt igénybevétele miatt ennek a

⁶⁹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 69r. Az eredeti 100 lovas küldésére való utasítást 1686 decemberében lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 496v.

⁶⁹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 112r.

⁶⁹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 210r. Batthyány engedélyt kapott arra, hogy az ünnepeket a birtokán töltsse. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 173v.

⁶⁹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 69r. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 100r, 167v. A főkapitánynak a saját hatáskörébe tartozó katonaság megfékezésére is ügyelnie kellett. 1687 márciusában felszólította az Udvari Haditanács, hogy fékezze meg a légrádi katonaság kihágásait. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 168r, 173r.

⁶⁹⁹ Siklós, Pécs és Kaposvár élelmezésének biztosítására az Udvari Haditanács az év elején többszöri leiratban szólította fel Batthyány II. Ádámot és Esterházy Jánost. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 9r, 18v, 21v, 27r, 69r [...] 150r. Az utolsó leirat a Pécsre sikeresen megérkezett élelmiszer-szállítmányról szól.

⁷⁰⁰ Batthyány II. Ádám jelentése 1687 februárjában. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 106v. Pécs és Siklós ellátmányát Belső-Ausztriából biztosították. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 83v. Lásd még: Hans von Thüngen vezérőrnagy jelentése Pécsről: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 167v.

⁷⁰¹ MOL P 1314 No 33 123. Egerszeg, 1687. május 14. A vicegenerális válaszevele tartalmazza azt a lajstromot, ami mutatja, hogy melyik végházból mennyi *vitélő rendet* rendelt Pécsre. A lista a végházak létszámaival együtt lenne igazán érdekes, amiről azonban csak körülbelüli adatokkal rendelkezünk. Csak

viszonylag kis létszámú alakulatnak a felállítása is gondot jelentett a főkapitány-helyettes számára. A Zala menti végházakból kirendelt katonáknak július 22-én Jánosházán kellett gyülekezniük, míg a Mura vidékieknek július 21-én Lendvánál. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes a lovasok elé Nagy Zsigmondot, Lenti és Lendva kapitányát, Tarrodi Mihály egerszegi vicehadnagyot és László Mihály tizedest rendelte, az utóbbit hadnagyi titlussal, míg a gyalogság elé Gál János egerszegi vajdát és Babocsay Pált Lentiből.⁷⁰² Július 24-én ez a végvidéki egység már Pécssett tartózkodott, de például az egerszegi vicehadnagyról Nagy Zsigmond ekkor azt írta, hogy azért viseli rosszul magát, hogy hazamehessen.⁷⁰³ Emellett Batthyány még májusban utasítást kapott arra, hogy főkapitányságának váraiból Kanizsa – még ún. *gyenge* – blokádjához is irányítson csapatokat.⁷⁰⁴ A végvidéken a katonaság összegyűjtésének nehézségeiben különböző okok játszottak szerepet, amelyek közül itt a létszámbeli problémákat emeljük ki. A főkapitány-helyettes júliusban azt írta Batthyáynak, hogy egyáltalán nincs már elég embere, mert a katonák meghaltak, elvesztek, rabok lettek vagy betegek; a lovasoknak nincs lova, Egerszegen – a végvidék központjában – például a lovasok fele lovatlan; egyes véghelyeken – mint Szentgróton vagy Bérben, bár ezek kis létszámú helyek – már kevesebb a katona, mint ahányat korábban kirendeltek.⁷⁰⁵ Nagy Ferenc a toborzásra sem látott esélyt, mert az előzőleg elküldött katonák egy részét már akkor is újonnan, pénzen fogadták fel.⁷⁰⁶

A fent említett – főként helyőrségi szolgálatra, illetve *blokádrozásra* küldött – alakulatok kiállítása mellett még 1687 áprilisában az Udvari Haditanács írásbeli véleményt kért Batthyány II. Ádámtól, Esterházy Jánostól és Koháry István Dunán inneni

1686-ból, illetve az egyik 1687. évi levél hátulján szereplő listából vannak információink, de az utóbbi lista például nem tünteti fel a végvidékhez tartozó várak mindegyikét. – Nagy Ferenc 1687 májusában 150 helyett 171 gyalogos kiállítását rendelte el, amit azzal indokolt, hogy valószínűleg Pölöskéről és Kányavárról nehezen telik majd ki a létszám. MOL P 1314 No 33 123.

⁷⁰² MOLP P 1314 No 33 124. Egerszeg, 1687. július 14. Drevadalics Ferenc és Pátyi András *mezőbe szállása* ekkor még kérdéses volt.

⁷⁰³ MOL P 1314 No 33 126.

⁷⁰⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 263v, 279r. Batthyáynak a kanizsai blokádban részt vevő katonaságának fizetéséről lásd ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 336r. – A kanizsai vár és a város kapcsolatainak elvágása 1687 nyarán azért is szerepelt Lotharingiai Károly herceg stratégiájában, mivel Szigetvárral együtt a török felderítés és kémkedés központjai voltak. SZITA 1994, 52. LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 41–43.

⁷⁰⁵ MOLP P 1314 No 33 124. Egerszeg, 1687. július 14.

⁷⁰⁶ MOLP P 1314 No 33 124.

kerültei és bányavidéki végvidéki főkapitány-helyettestől⁷⁰⁷ arról, hogy a főkapitányságokból mekkora katonaságot tudnának magukkal vinni az ez évi hadjáratra.⁷⁰⁸ Májusban Batthyányt arról értesítették, hogy a Drávához kell majd vonulnia katonaságával, hogy részt vegyenek a császári hadak ez évi – ekkor még nem körvonalazódott – hadműveleteiben.⁷⁰⁹ A fiatal gróf 799 huszárt szándékozott toborozni a hadjáratra, az ő megelőlegezett fizetésük kiutalását június elején arra hivatkozva sürgette az Udvari Haditanács az Udvari Kamaránál, hogy Lotharingiai Károly hamarosan igényt tart rájuk.⁷¹⁰ A 799 Batthyány-féle huszár toborzása még július 11-én is folyamatban volt.⁷¹¹ Az emberhiány lehetett az oka annak, hogy Batthyány II. Ádám júliusban a Siklósnál szolgálatot teljesítő 50 huszárjának a visszaküldését kérte az Udvari Haditanácstól.⁷¹² A Lotharingiai Károly vezette főszereghez való csatlakozás azt is jelentette, hogy Batthyáynak Kanizsa környékéről kellett végvári katonaságot elvonnia. A főkapitány, belátva, hogy így túl kevés ember marad így a vár alatt, július 22-én azt kérte a Haditanácstól, hogy utasítsák Esterházy Jánost az előírt 1 200 katona Kanizsa alá küldésére.⁷¹³

Batthyány *viceispánja* a mellérendelt kevés katonasággal azért sem tudott eredményesen működni a blokádban, mert bár Sopron, Vas és Zala vármegye májusban és júniusban is utasítást kapott, hogy küldjön katonaságot a vár köré, a megyegyűléseken még júliusban sem hoztak határozatot a kérdésben.⁷¹⁴ A vármegyei katonaság még

⁷⁰⁷ PÁLFFY 1997, 272; FALLENBÜCHL 2002, 161.

⁷⁰⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 236v.

⁷⁰⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 263v, 279r. Mindez fizetség, ellátás és a beszállásolás alóli mentesség ígéretével. Ugyanez Esterházy Jánosnak és Makar Györgynek, illetve Koháry Istvánnak. – I. Lipót ekkor már Belgrád visszafoglalását tűzte ki célul, de sem Lotharingiai Károly, sem a bajor hadakat irányító Bádeni Lajos nem támogatta a tervet, a hátkiban maradó török erősségek miatt. Így a hadműveletek nyári megindulásakor Lotharingiai Károly a főszereggel a Duna mentén Eszék fele indult el, míg Bádeni Lajos Szolnok alá. BÁNLAKY 2001.

⁷¹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 296v, 316v, 329v, 336r. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 429r. Ugyanott esik szó az Esterházy János által toborzott 300 huszár és 300 hajdú fizetéséről is.

⁷¹¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 485r.

⁷¹² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 485r.

⁷¹³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 497v. Vas és Sopron vármegye még mindig nem küldte a katonákat.

⁷¹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 485r. Július 27-én az Udvari Haditanács átírt a Magyar Kancelláriának, mert még mindig nem jelentek meg a vármegyei katonák. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 365r.

augusztus végén sem érkezett meg a végházakba, illetve ha igen, akkor azok nagyon hiányos számban jöttek, és többnyire a lovasok helyett gyalogosok jelentek meg.⁷¹⁵ A vármegyei katonaság táborban maradását a továbbiakban a Kanizsa környékének elpusztítására kiadott utasítások is veszélyeztették, mert így nem tudták az élelem-utánpótlásukat biztosítani, és – ahogy Nagy Ferenc jelentette – csak egy havi zsoldot kaptak.⁷¹⁶ Szeptember közepén pedig a Zala menti helyekről összegyűlt katonaságot maga a főkapitány-helyettes nem engedte elindulni Kanizsához a nagy árvizek miatt.⁷¹⁷ Mindezeket a problémákat és nehézségeket látva egyetérthetünk azzal, hogy bár 1687 nyarától megindultak az intézkedések a Kanizsa körüli blokád kialakítására, annak hatékonysága – lásd a törökök akcióit is később – még nagyon is megkérdőjelezhető volt.

Batthyány II. Ádám hadjárat-készülődésének egy érdekes momentumát képezte, hogy a főkapitány június közepén a táborba szálló teljes magyar és horvát haderő parancsnoklását kérte magának.⁷¹⁸ Batthyány mind határozottabb fellépését befolyásolhatta apja 1687 márciusában bekövetkezett halála, minek után ténylegesen a dunántúli kerület és a Kanizsával szembeni végvidék egyedüli urává vált.⁷¹⁹ Az újonnan felmerülő kérdés már csak az lehetett, hogy meddig? 1687 júniusában a parancsnoklással kapcsolatban a fiatal gróf figyelmét felhívták arra, hogy a kérdést tekintve tiszteletben kell tartani Lotharingiai Károly akaratát, és be kell látnia, hogy az arra kijelölt személy nála magasabb fokozattal rendelkezik.⁷²⁰

⁷¹⁵ Szentgrótra 10 lovas érkezett, Egerszegre 14 lovas és néhány gyalogos, Lentibe 2 lovas és néhány gyalogos. Sopron vármegyéből még senki sem érkezett. MOL P 1314 No 33 128. Vö. No 33 130: 22 lovas és 50 gyalogos.

⁷¹⁶ Batthyány II. Ádám jelentése augusztus 28-án. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 520v. Az utasítást lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 375. Vö. Nagy Ferenc szeptember végén már arról írt Batthyánynak, hogy a nagy nehezen beérkező vármegyei katonaság már el is akart oszlani, mert összesen egy hónapra való zsoldot kaptak. MOL P 1314 No 33 132. A Sopron vármegyei hadról október 9-én jelentette, hogy hazament. MOL P 1314 No 33 133.

⁷¹⁷ A Mura mellékéről éppen az árvíz miatt nem jöttek a katonák. MOL P 1314 No 33 131.

⁷¹⁸ Batthyány II. Ádám 1687. június 16-án Rohoncon kelt levele. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 429r. Lásd még a kérdésben: fol. 433v.

⁷¹⁹ Batthyány március 11-i folyamodványában apja Vas vármegyei főispáni, és főpohárnoki tisztségére kért ajánlást az uralkodóhoz az Udvari Haditanácstól. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 202r. Engedély az apja temetésére ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 425v.

⁷²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 294v, 329v.

A szövetséges keresztény sereg hadműveletei már júniusban megindultak, július közepén pedig a Lotharingiai Károly vezette fősereg átkelt a Dráva túloldalára, majd Valpónál egyesült az utána igyekvő Bádeni Lajos vezette bajor sereggel.⁷²¹ Ezt követően az eszéki vár megvételeire indultak, amit azonban a június közepén oda érkezett Szári Szülejmán nagyvezírnek sikerült megerősíttetnie.⁷²² Arra, hogy a Batthyány-féle katonaság mikor és hol csatlakozott a császáriakhoz, jelenleg nincs adatunk, augusztus elején a főkapitány még a kanizsai blokád ügyeivel volt elfoglalva.⁷²³ Nagy Ferenc főkapitány-helyettes augusztus 19-i levele alapján, amelyben írja, hogy a végvidék is értesült a keresztényeknek a nagyvezír serege felett aratott nagyharsányi győzelméről (1687. augusztus 12.), feltételezhetjük, hogy Batthyány és katonái is jelen lehettek az ütközetnél: „Itt nagy hire vagyon, hogy az eő Főlsége Armadaja meg verte volna a Töröket, agya Isten hogy ugy legyen, s továbbis szerencseltesse Nagyságtokat”.⁷²⁴

⁷²¹ A herceg seregéhez való csatlakozás nem probléma nélküli kérdéséről lásd még: BÁNLAKY 2001. – A bajor sereg létszámára lásd: NAGY 1987, 27, 46. 75. jegyzet.

⁷²² A török fősereg ez évi belgrádi gyülekezéséről már március közepén voltak hírei az Udvari Haditanácsnak. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 207r. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes a végvidékről május 5-én azt az információt továbbította Batthyány II. Ádámnak, hogy a nagyvezír megindult Belgrádból. MOL P 1314 No 33 123. Szári Szülejmán vonulásáról június 18-án azt a hírt kapta Lotharingiai Károly Tolnánál, hogy a nagyvezír már elindult Péterváradról Eszékre. LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 101. Vö. SZILAHTÁR 1968, 686; SILAHDÂR 1928, 274; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 471; NAGY 1987, 24. A császári és a bajor hadsereg egésze július 18-án érkezett Eszékre, ott már Szári Szülejmán pasa nagyvezír serege a vár előtt kiépített, mindkét szárnyával a Drávára támaszkodó sáncrendszer mögött várakozott. LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 114; MIKSA EMÁNUEL NAPLÓJA 1987, 156; SZILAHTÁR 1968, 686; SILAHDÂR 1928, 274. Vö. Bánlaky Philipp Rödert, Bádeni Lajos életrajzíróját idézi: „aber keineswegs in ihrer üblichen Schlachtordnung im freien Felde, sondern was seit Gründung des Reichs bei ihnen noch nie geschehen, in einem starken, ganz nach europäischer Art verschanzten Lager, das Essek im Halbkreise umgebend, beiderseits an den Donaustrom (sic!, nyilván elírásról van szó, és a Drávát kell érteni rajta) anlehnte und mit 60 Geschützen versehen war”. BÁNLAKY 2001. XVII/23. sz. melléklet. Az eseményekre lásd: NAGY 1987, 29–30.

⁷²³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 375r.

⁷²⁴ MOL P 1314 No. 33 129. Vö. Leirat Esterházy Pálnak, Batthyány II. Ádámnak, Esterházy Jánosnak és Csáky Istvánnak augusztus 20-án: értesítés minden végvidékre a törökök felett aratott győzelemről. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 389r. – Nagy Ferenc 1688 januárjában azt tudatta Batthyányval, hogy „harmad napigh tettek Kanisán lövéseket arra nézve hogy a’ Császárijokat megh foitották volna, s uj császárt tettek volna”. MOL P 1314 No 33 137. IV. Mehmed szultánt 1687. november 8-án fosztották meg a trónjától. DANIŞMEND 1972, 464.; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 494.

Augusztus 27-én pedig azért írt Batthyáynak, mert a Pécsen lévő 300 katona helyett a főkapitány parancsára sem tudott újabb 300-at kiállítani.⁷²⁵

Batthyány szeptemberben a mellette lévő katonasággal még *mezőben volt*,⁷²⁶ és miután az Udvari Haditanácsban döntés született Palota (Várpalota) visszavételéről, azt az utasítást kapta, hogy a saját katonaságával vonuljon Zalavárhoz, és akadályozza meg, hogy a palotai törökök Kanizsáról segítséget kaphassanak.⁷²⁷ Októberben pedig arra kapott parancsot, hogy a szeptember 29-én visszanyert Eszék körüli táborba küldjön 200 huszárt, illetve a még ostromlott Valpóhoz (*Valpóvárhoz*) 40-et.⁷²⁸ Októberben a főkapitány-helyettes a végvidékről Batthyány mellé küldött 100 lovast Nagy Zsigmond vezetésével, de az Udvari Haditanács azon parancsának már kevésbé tudott eleget tenni, hogy újabb katonaságot küldjön Kanizsa alá.⁷²⁹

Az 1687. évi jelentések, levelek, utasítások jól tükrözik, hogy a békeidőben portyázáshoz szokott, gazdálkodással is foglalkozó végvári katonaságnak tényleges és folyamatosan katonai kihívásokkal kellett szembenéznie. A felhasználásukat tekintve nyilvánvalóan most is helyőrségi szolgálatban, felderítésben és portyázásban tartottak rájuk igényt, de ami szokatlan lehetett, hogy nem az eddigi helyükön, hanem távolabbi végházakban kellett szolgálatot teljesíteniük, illetve őket vonták be a Kanizsa körül felállítandó blokádkialakításába. Emellett a fiatal főkapitányuk – ahogy azt a későbbiek is mutatják – felvonult velük a császári hadtestekhez. Továbbá arról sem feledkezhetünk el, hogy ekkor még szükség volt arra is, hogy a végházakban maradt katonaság ellenálljon a kanizsai vagy szigetvári törökök akcióinak, védelmet biztosítson a terület polgári lakosságának.

⁷²⁵ MOL P 1314 No 33 128, 33 129, 33 030.

⁷²⁶ Utasítás Batthyány még mezőben lévő katonaságának fizetéséről Rabattának. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 426r. Vö. még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 628.

⁷²⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 430r. Palotát 1687. október 22-én sikerült visszafoglalni.

⁷²⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 604v. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 456r. Valpót október 30-án sikerült visszavennie a keresztényeknek.

⁷²⁹ MOL P 1314 No 33 134, 33 133.

4.4.2. A blokadírozás

A következő években a legmeghatározóbb harcászati feladat Batthyány II. Ádám főkapitány és az általa irányított katonaság számára – beleértve a Kanizsával szembeni végvidék katonaságát is – a török kézen lévő Székesfehérvár és Kanizsa körüli blokádban való részvétel volt. Mint láttuk, az utóbbiban már 1687-ben szerepet kaptak, Székesfehérvár blokádjában pedig akkor elsősorban a győri végvidék katonasága vett részt.⁷³⁰ Az Udvari Haditanácsban 1688-tól vált általánossá az a nézet, hogy a Magyarországon még török kézen lévő nagyobb várakat nem ostrommal kell bevenni, hanem blokádnak kell tartani. Egyrészt a dél-dunántúli területek már kevésbé voltak veszélyeztetve nagyobb török támadástól, másrészt pedig Bécs számára a blokádharc kevesebb embert és anyagi forrást igényelt.⁷³¹ Amikor Batthyány II. Ádám főkapitányt 1688. március közepén értesítették, hogy az ez évi, Nándorfehérvár bevételét célul kitűző fő hadműveletekben a Dráva és a Száva közötti területen – Miksa Emánuel bajor választófejedelem megérkezéséig – a parancsnoklást Aeneas Sylvius Caprara tábornagy kezébe adták, és a továbbiakban vele kell együttműködni, azt az utasítást kapta, hogy katonaságával vonuljon a Kanizsa és Székesfehérvár közötti területre, hogy ott szemmel tarthassa mindkét várat.⁷³² A tavaszi előkészületek alatt, miközben a főkapitány a határvidéken lévő katonaság élelemmel, munícióval való ellátásán fáradozott, azzal a problémával kellett szembesülnie, hogy az egerszegi fegyverraktáros utasításba kapta, hogy azokra a véghelyekre, ahol nem német a fegyverraktáros, a magyarok kérésére egyáltalán ne adjanak ki semmit, kivéve, ha maga Batthyány kéri azt. Ezen intézkedés miatt a gróf panasszal élt a Haditanács felé, mivel ez az utasítás nyilvánvalóan a magyar

⁷³⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 295v. Vö. JENEY 1971, 8–9. Székesfehérvár bevételét már 1686 júliusában megkísérelte Aeneas Sylvius Caprara tábornok. KÁROLYI–WELLMANN 1936, 214. Az Udvari Haditanács 1686 novemberében is foglalkozott a vár ostromának kérdésével. BARISKA–HARASZTI–VARGA J. 1986, 622. – Szakály Ferenc véleménye szerint azok az 1687 nyarától történő intézkedések, amiket Jeney már a blokádnak tartott, „inkább alkalmi beütésekre vonatkoznak, bár a jelek szerint ezek is kétségtelenül megnehezítették a vár élelmiszerszerzését.” SZAKÁLY 1989, 15–16. – De 1687 őszén a határozottabb katonai fellépés következtében sikerült elfoglalni a Székesfehérvárhoz tartozó ún. fiókvárakat: Csókakőt, Palotát és Csíkvárat. JENEY 1971, 9–10. SZAKÁLY 1989, 16. VERESS D. 1990, 178.

⁷³¹ SZITA 1994, 51, 53.

⁷³² ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 118r és 122r. A parancsnoklásra és hadműveletekre lásd még: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 208–224.

katonaság, illetve tisztjeik mozgásterét korlátozta.⁷³³ Maga a főkapitány áprilisban arról tett jelentést a Haditanácsnak, hogy a székesfehérvári blokádhoz 2-3 ágyút szándékozik magával vinni, amihez puskaporra és golyóra volt szüksége.⁷³⁴ A vár esetleges átvételének irányítására Johann Ariezaga ezredes lett kirendelve, de az Udvarban számítottak Batthyány személyes megjelenésére is Székesfehérvár alatt.⁷³⁵

A főkapitány és katonái az után vonultak a vár alá, miután a török őrség megtagadta annak átadását, és 1688 márciusában az Udvari Haditanács megszigorította a blokádot. Ekkor háromezer főnyi katonaságot rendeltek ki a várhoz, és irányításukkal a főkapitányt bízták meg, aki csak május elején csatlakozott a sereghöz.⁷³⁶ Megérkezésekor azonban a törökök számára olyan tarthatatlan állapotok uralkodtak a várban, hogy szinte azonnal megindultak a tárgyalások a kapituláció feltételeiről Batthyány és a török főtiszték között.⁷³⁷ A kapitulációs szerződés aláírására május 9-én, a vár átadására pedig 19-én került sor.⁷³⁸ Ezt követően a főkapitány az irányítása alatt lévő katonaságot egyenesen

⁷³³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 295v. A fegyverkiadással kapcsolatban a kanizsai szoros blokád idején, 1688 októberében is volt konfliktusa a főhadbiztossal, mivel az sérelmezte, hogy Batthyány önkényesen vitt el az egerszegi fegyverraktárból fegyvereket és muníciót Kanizsa alá. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 684v. Vö. Utasítás ez ügyben Laurenz Georg Hofkirchennek. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 607v. No 226.

⁷³⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 301v, 340v.

⁷³⁵ Leirat Batthyány II. Ádámnak, Esterházy Jánosnak és Zichy Istvánnak 1688. április 10-én. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 156r. Illetve fol. 187r. Vö. SUGÁR 1983, 204. A győri főkapitány-helyettesi tisztséget Zichy István viselte, amiről Batthyányt is értesítették. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 186r. Ariezagara lásd: NAPLÓ 1998, 139.

⁷³⁶ JENEY 1971, 12–14; SUGÁR 1983, 205. Vö. SZAKÁLY 1989, 17. Batthyány megérkezésének időpontjáról az előbbieket azt írják, hogy május 4., míg Szakály május 6.-át említ.

⁷³⁷ Batthyány levele a székesfehérvári pasához és a janicsáragához 1688. május 7-én: MOL P 1313 Török iratok 249. cs. Terjedelmesen idézi: JENEY 1971, 14–15; SUGÁR 1983, 205–206. A törökök levelei: MOL P 1314 No 13 605, 51 448, 51 447. Hivatkozik rá: JENEY 1971, 16.

⁷³⁸ A szerződést kiadta: KÁRFFY 1910, 499–500 és VERESS D. 1990, 182–184. Utóbbinál 1688 helyett tévesen 1686 szerepel a dátumban. Ez és minden további kapitulációs szerződés mintájául az 1687. decemberi egri szerződés szolgált. SUGÁR 1983, 207. Bécsben május 15-én hagyták jóvá. Miután a törökök átadták Székesfehérvárat, a várba német katonaságot helyeztek, míg az elővárosba magyarokat. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 216r.

Kanizsa alá kívánta vezetni, és engedélyt kért arra, hogy ez ügyben személyesen folytasson egyeztetéseket Bécsben.⁷³⁹

Az Udvari Haditanács már a székesfehérvári blokádhoz való készülődéssel egyidejűleg arról is jelentést kért Batthyánytól, hogy Kanizsa ún. szoros blokádjához mekkora katonasággal tud felvonulni.⁷⁴⁰ Kanizsa – valamint Szigetvár⁷⁴¹ – teljes semlegesítése az 1688. évi fő hadjárat cél, Belgrád elfoglalásának megvalósulását is szolgálta, amit a drávai útvonal biztosításával lehetett megoldani. Ehhez pedig a fenti török várak elszigetelése és külső kapcsolataik megszüntetése jelentősen hozzájárult.⁷⁴² A kanizsai blokád történetét végig kísérő, gazdag és értékes forrásanyagot adott ki 1994-ben Szita László, amely a karlsruhei és a bécsi állami, illetve hadilevéltári kutatásain alapult.⁷⁴³ Ezen anyagból külön kiemelkednek gróf Zichy István győri végvidéki főkapitány-helyettesnek⁷⁴⁴ Bádeni Hermannhoz, a végvidék főkapitányához⁷⁴⁵ és egyben az Udvari Haditanács elnökéhez írt levelei, amik a mi szempontunkból azért is érdekesek, mert Batthyány blokádbeli helyettesének szemszögéből láttatja a történéseket. Emellett meg kell említenünk Othmar Pickl munkásságát, aki a grazi és a bécsi haditanácsai anyag alapján írt a blokád történetéről.⁷⁴⁶ A Belső-ausztriai (Grazi) Haditanács (*Innerösterreichische/Grazer Hofkriegsrat*) alá tartozott a drávai hadtest irányítása, annak ellátásáért pedig a Belső-ausztriai Kamara (*Innerösterreichische/Grazer Hofkammer*) felelt.⁷⁴⁷

Az Udvarban 1688 júniusában született meg a döntés arról, hogy a Kanizsa körüli blokád is szorosabbá kell tenni. Június 3-án már ez ügyben utasítást küldtek egyrészt

⁷³⁹ Batthyány levele az Udvari Haditanácshoz. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 368r. Vö. haditanácsi rendelkezés: „a székesfehérvári blokádból felszabaduló csapatokat Kanizsához kell vezényelni”. SZITA 1994, 68.

⁷⁴⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 187r.

⁷⁴¹ Szigetvár blokádjához lásd: SUGÁR 1993; SZITA 1993.

⁷⁴² SZITA 1994, 52. Az 1688. évi hadműveletekre lásd: BÁNLAKY 2001; R. VÁRKONYI 1989, 87–88. – a kanizsai vár állapotáról lásd: SZITA 1995, 56–57.

⁷⁴³ SZITA 1994. A bécsi hadilevéltári anyagból Szita az Alte Feldakten fondokat használta.

⁷⁴⁴ 1682, 1685, 1691–1699. PÁLFFY 1997, 278. De a kanizsai blokád idején is győri főkapitány-helyettesként tevékenykedik. Lásd: a győri főkapitány-helyettesi tisztséget Zichy István viseli, amiről Batthyányt is értesítették. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 186r.

⁷⁴⁵ Végvidéki főkapitány 1681–1691. PÁLFFY 1997, 278.

⁷⁴⁶ PICKL 1992.

⁷⁴⁷ PICKL 1992, 85.

Batthyány II. Ádámhoz, miszerint 600 huszárt és 1400 hajdút állítson ki, illetve Zichy Istvánhoz, hogy 1000 huszárt és 2000 hajdút kell Kanizsához vinnie.⁷⁴⁸ Elrendelték továbbá a katonaság felfogadására szükséges hópénz és posztó kiutalását is.⁷⁴⁹ Az élelemellátást a belső-ausztriai hivatalok biztosították, míg a szállításukhoz szükséges szekereket a Magyar Kancellária irányításával Sopron, Vas és Zala megyének kellett kiállítania.⁷⁵⁰ Az ágyúkat és muníciót a végházakból vitte magával a katonaság. Ezt követően Batthyány II. Ádám főkapitány parancsa értelmében a Kanizsával szembeni végvidéken csak minimális katonai erőt hagytak hátra, a felszabaduló emberanyagot mind Kanizsa alá rendelték.⁷⁵¹ A főkapitány utasítása alapján a végvidék központjában, Egerszegen csak 60 katona (30 gyalogos, 15 lovatlan lovas (!) és 15 lovas) maradt.⁷⁵² Ez annak tükrében figyelemreméltó, hogy 1686-ban Egerszegen a lovasság keretszáma 300 fő volt, míg a gyalogságé 150 fő. Ez pedig azt jelentette, hogy 1688-ban Egerszegen az eredeti – koránt sem magas létszámú – katonai erő nem egész 15 %-ra csökkent. A többi végház katonasága is hasonló arányban szállt táborba. Előfordult azonban, hogy a főkapitány-helyettes nem Batthyány utasítása szerint járt el, amit azzal indokolt, hogy a későbbiekben postaszolgálat vagy strázsa miatt, vagy az elvitt katonák leváltására, szükség lehet lovasokra és gyalogosokra a végházakban.⁷⁵³ Június végén pedig egy szekeret is visszatartott Egerszegen, mert ott eggyel sem rendelkeztek.⁷⁵⁴

⁷⁴⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 257r. No 48, 49. Vö. haditanácsi rendelkezések a blokád mielőbbi megkezdéséről Batthyánnak és Zichynek. SZITA 1994, 63.

⁷⁴⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 257r. No 47. Zichy katonasága esetében 3 havi pénzről és 4 havi posztóról volt szó, Batthyány katonasága esetében pedig 2 havi pénzről és 3 havi posztóról. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. No 48, 49. Vö. Júniusban a végvidék 5 havi zsoldot kért ahhoz, hogy a blokádban részt vegyenek, illetve ott is maradjanak. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 424r.

⁷⁵⁰ Utasítások az Udvari Kamarának, a Belső-ausztriai Kancelláriának, Magyar Kancelláriának. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 257r. No 47, 50, 51.

⁷⁵¹ „Csak annyi nép maradgyon a végházokban a’ ki az istrásáknak végben vitelére elégséges lesz.” MOL P 1314 No 33 150 Egerszeg, 1688. június 24.

⁷⁵² „A Lovas rendből minden Companiából [egy kompánia kb. 50 fő] ött ött Lovas katonát és ött ött lovatlant [...] Gyalogosbul is mindenik Companiabol tiz tizet rendeltunk hogy itthon maradgyanak”. MOL P 1314 No 33 150 Egerszeg, 1688. június 24. Lásd még: No 33 152 Egerszeg, 1688. június 26.; No 33 153 Egerszeg, június 27.

⁷⁵³ Nagy Ferenc Pölöskén visszatartott 20 katonát, de csak arra az időre, amíg a hadak a hídvégi átkelőn átkelnek, hogy biztosítsák őket. MOL P 1314 No 33 157.

⁷⁵⁴ MOL P 1314 No 33 150.

A kanizsai blokádhoz Batthyány irányítása alá rendelték a Georg Christian von Holstein herceg által irányított lovasezredet is. A herceg azonban az Udvari Haditanácshoz küldött feliratában sérelmezte, hogy Kanizsa alatt a parancsnoklást egy nála fiatalabb ezredes bírja, aki ráadásul magyar(!). Engedélyt kért rá, hogy távozhasson a blokádból és ezredével inkább a főszeregnél teljesíthessen szolgálatot.⁷⁵⁵ A győri főkapitányságból Kanizsához rendelt Zichy István is feltette a kérdést a Haditanács tisztviselőinek, hogy Batthyány alárendeltségében kell-e a blokádban részt vennie.⁷⁵⁶ Hogy az idősebb főkapitány-helyettes mennyire nehezményezte a dolgot, az a blokád alatt írt leveleinek Batthyányra vonatkozó megjegyzéseiből is kitűnik.⁷⁵⁷

A blokád irányítója 1688 nyaratól egyértelműen a fiatal gróf volt, aki június közepén úgy gondolkodott, hogy a saját és a győri alakulatok június 22-23-ra Zalaváron lehetnek és ugyanezt kérte (volna) a Holstein-féle ezredtől is.⁷⁵⁸ Az időpont később június 25-re,⁷⁵⁹ majd 27-re módosult, de még 24-én is problémát jelentett a katonaság élelmének és fizetésének kiutalása, a német ezredről pedig ekkor még semmit sem tudott.⁷⁶⁰ A Kanizsával szembeni végvidékről táborba szálló katonaság számára az időpont azért is volt fontos, mert ha a katonaságnak sokáig kellett várakoznia a főkapitányra a mezőben, felélték a magukkal vitt élelmet. Erre a gyakorlatias problémára Nagy Ferenc is felhívta Batthyány figyelmét a készülődés során.⁷⁶¹ Az egerszegi vitézlő rendről tudjuk, hogy június 25-én elindult két tarackkal,⁷⁶² a Muramellékieket – akik június 26-án szintén két

⁷⁵⁵ A Holstein-féle ezred Kanizsához irányításáról lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 257r. No 49. A Holstein-féle ezredet a Noirquern ezred helyett irányították Batthyány mellé. SZITA 1994, 63. Holstein felirata az Udvari Haditanácshoz: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 423v. No 58.

⁷⁵⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 432r.

⁷⁵⁷ Zichy viszonya Batthyányhoz kissé ellentmondásosnak tűnik: hol elismerte a fiatal gróf képességeit, irányító személyiségét, hol pedig meglepően nyilatkozott róla. Például 1689. augusztus 20-án írt jelentésében a következőket írta: „hamis és alattomos embernek tartom, aki inkább romlásunkra, mint javunkra van.” SZITA 1994, 97. No 36. A megjegyzés mögött feltehetően egy olyan konfliktus húzódik meg, amiről jelenleg nincs közelebbi ismeretünk.

⁷⁵⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 425r.

⁷⁵⁹ A végvidéki katonaságot Batthyány június 25-re parancsolta Zalavárnál lenni. MOL P 1314 No 33 149.

⁷⁶⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 459v. Fizetés sürgetését lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 435r, 496v. A blokád ideje alatt folyamatosan kérik a katonaság fizetésének kiutalását.

⁷⁶¹ MOL P 1314 No 33 149.

⁷⁶² MOL P 1314 No 33 152. Az egerszegiek is 2 tarackot vittek magukkal: MOL P 1314 No 33 154. Július elején érkezett meg az egerszegi fegyverraktáros (*czaigbort*) Bécsből a sánchoz való eszközökkel, amiket Nagy Ferenc továbbküldött Kanizsához. MOL P 1314 No 33 157.

tarackkal érkeztek Egerszegre – 28-án akarta továbbbindítani a főkapitány-helyettes az ún. szabad legényekkel együtt.⁷⁶³ A végvidéki had élére Esterházy Gáspár zalavári kapitányt állították.⁷⁶⁴ A levelek tartalmából nem világos, hogy a főkapitány-helyettesnek is mennie kellett volna-e, mindenesetre a kérdéses időpontban megbetegedett: „mikor legjobban kellene szolgálnom, akkor az Isten ilyen nyavalyával látogat meg”.⁷⁶⁵

A június végén már Szentgróton tartózkodó Batthyány II. Ádám azt jelentette az Udvari Haditanácsnak, hogy még sem Zichy nem érkezett meg a katonasággal – bár a győri főkapitány-helyettes éppen arról számolt be jelentéseiben, hogy Batthyány kérésére kellett lassítaniuk a menetet Kanizsáig⁷⁶⁶ –, sem pedig a német ezred, ami ekkor már a Noirquerm-féle lovasezred volt.⁷⁶⁷ Az előbbi katonasággal július 10-én a hídvégi átkelőnél egyesültek Batthyány csapatai,⁷⁶⁸ amiről a főkapitány július 17-i levelében számolt be, és ezt követően 4000 fő vezetését látta el Kanizsa alatt.⁷⁶⁹ A főkapitány a hónap végén beszámolt a törökök ellen vezetett sikeres portyájáról (portyáiról), minek következtében

⁷⁶³ MOL P 1314 No 33153. Nagy Ferenc június 29-én már mind elküldte a végvidéki hadakat Batthyány II. Ádám után. MOL P 1314 No 33 155.

⁷⁶⁴ MOL P 1314 No 33 152. Esterházy Gáspárt hosszas huzavona után 1688 augusztusában nevezték ki zalavári kapitánnyá. Kinevezésére lásd: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 681r, 694r; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 436v, 444r; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 22v, 23r, 457v, 522v, 548v; ÖStA KA HKR Reg. Bd. 377. fol. 13v, 331r.

⁷⁶⁵ MOL P 1314 No 33 155.

⁷⁶⁶ „Bottiani tábornok Úr saját futárjával értesített, hogy több pihenővel vonuljanak a csapatok, nehogy mire a vár alá érünk, egy teljesen tönkrement csapattal adjunk újabb biztatást a kanizsai törökségnek [...] Botthiani azt akarja, hogy a menetet lassítva éadjunk Kanizsához, hogy a lovasság és a gyalogság így egyszerre tudjon megérkezni.” SZITA 1994, 66. – Arról, hogy a győri katonaság kifizetése és felfegyverzése megtörtént, június 28-án készült jelentés. SZITA 1994, 64. Zichy július elején pedig arról írt Bádeni Hermannak, hogy Zalavárnál fog 4-én csatlakozni Batthyányhoz. SZITA 1994, 65.

⁷⁶⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 495r.

⁷⁶⁸ A Kanizsával szembeni és a győri végvidék katonaságának egyesüléséről lásd Zichy jelentését július 12-én. SZITA 1994, 69.

⁷⁶⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 512v. Ekkor Batthyány ismételtén kérte, hogy a német ezred mielőbbi elküldésére adjanak parancsot Gabriel Vecchy generálisnak, aki a szóban forgó katonaságot Szigetvár blokádjánál vetette be. Vö. Zichy július 3-i jelentése, illetve haditanácsi rendelkezés, arról, hogy Vecchy csak három századot tartson a Noirquerm-féle ezredből Szigetben. SZITA 1994, 67, 68. – Szita László számításai szerint a kanizsai blokádban részt vevő magyar és német katonaság létszáma 4000 és 6000 fő között hullámzott. SZITA 1994, 54. Vö. még Zichy jelentése július 2-án, aki 5000 fővel számolt. SZITA 1994, 66. Lásd még: SZITA 1995, 57–59. – Gabriel Vecchy tábornokra, a Dráva vonal határőrparancsnokára (1687–1688) lásd: SZITA 1994, 65. 4. jegyzet.

sikerült Kanizsa elővárosát felégetnie és kellőképpen legyengítenie, magát a várat pedig teljesen elzárnia. Ezek után engedélyt kért arra, hogy rövid időre elvonulhasson a blokádból.⁷⁷⁰ Majd augusztus közepén az Oszmán malma nevű helyről keltezett levelében már arról írt az Udvari Haditanácsnak, hogy a várat egy ostrommal rövid időn belül be lehetne venni.⁷⁷¹ Véleménye azonban nem talált visszhangra Bécsben, mert az katonaságot vont volna el a fő hadműveletektől. Augusztus végén–szeptember elején a főkapitány nem tartózkodott Kanizsa alatt, távollétében a parancsnoklást Zichy Istvánra bízta.⁷⁷² A blokádban szolgálatot teljesítő katonaság számára ez az időszak már rendkívül válságos volt: nagy szükségét látták az élelemnek és a fizetésnek. A szakadatlan élelmezési problémák miatt Batthyány szeptemberben felállíttatott a táborban egy pékséget, hogy legalább a kenyeret ne kelljen távolról szállíttatniuk.⁷⁷³ És bár szeptember közepén végre megérkezett Kanizsa alá a Noirquerm-féle ezred hat százada, kimerültek voltak, nagyon rossz és fáradt lovakat hoztak magukkal,⁷⁷⁴ nem utolsó sorban pedig tovább növelték az ellátásbeli gondokat.

Amíg a dunántúli magyar katonaság nagy része a kanizsai blokádban teljesített szolgálatot, az 1688. év legfontosabb hadművelési célja Belgrád elfoglalása volt, amelyre Miksa Emánuel bajor választófejedelem irányításával szeptember 7-én sor került. A Batthyány-féle katonaság Kanizsáról elvont részének – köztük elsősorban a légrádiaknak

⁷⁷⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 551v, 585r. Vö. Zichy István jelentései SZITA 1994, 69–70, 71. Vö. még *Egykorú leírás a Kanizsa körüli portyázásról*. SZITA 1994, 70. Illetve a törökök is leírták leveleikben a keresztények Batthyány vezetésével véghezvitt sikereit. Az elfogott leveleket lásd: SZITA 1994, 72, 74, 75, 76. Mindeközben a német ezred augusztus folyamán sem érkezett meg, sőt Batthyány arra panaszkodott, hogy Vecchy egyáltalán nem akarja azt a rendelkezésére bocsátani. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 559v, 596v.

⁷⁷¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 590r. No 210. Vö. Bádeni Lajos vélekedése 1690 márciusában a blokádról, illetve, hogy az ostromot célravezetőbbnek tartotta. SZITA 1994, 53. Vö. Zichy István véleménye a belgrádi győzelem után, miszerint rohammal be lehetne venni a várat. SZITA 1994, 79. Vö. még SZAKÁLY 1989, 14; SZITA 1994, 51, 53.

⁷⁷² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 647r. Vö. Zichy levele: fol. 657v. Vö. még Zichy jelentése Bádeni Hermannak szeptember 3-án. SZITA 1994, 77. Batthyány szeptember 21-én még Szentgróton tartózkodott. Zichy jelentése: SZITA 1994, 80.

⁷⁷³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 695v. No 219.

⁷⁷⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 666v. No 170. Az egész német és a magyar katonaság rendkívüli módon megfogyatkozott ekkorra: „sehr abnehmhen”. Uo. fol. 672v. No 204. A Noirquerm-féle ezred többi része Szigetváron maradt. SZITA 1994, 64.

– ha ebben nem is, de a Dráván túli (esetleg Száván túli?) katonai akciókban augusztus–szeptemberben jutott némi szerep.⁷⁷⁵

A blokád 1688. évi őszi hónapjai alatt a levelek, jelentések elsősorban a katonaság élelmezésének nehézségeit, a különböző hivatalok – mint az Udvari Haditanács, a Magyar Kamara, a vármegyék, a főkapitány – közötti kommunikációs problémákat tárják elénk. Közben pedig a katonaságnak – a várba zárt törökökhöz hasonló – nélkülözést kellett elszenvednie. A problémák mielőbbi orvoslásának szükségességét tudva a bécsi katonai vezetés valójában arra számított, hogy „ha a [kanizsai] török helyőrség megtudja Belgrád elvesztését, kénytelen kelletlen intézkednie kell a mielőbbi megadásról”.⁷⁷⁶ Erre azonban 1688 őszén nem került sor, a szoros blokád további fenntartása – ami a kétfrontos háborúba keveredett Habsburg udvar számára a továbbiakban az egyetlen megoldásnak kínálkozott a vár megszerzésére – pedig csak az élelem és fizetés biztosítása mellett volt lehetséges.⁷⁷⁷ Október elején maga Zichy is – akit Batthyány felküldött Bécsbe, hogy a katonaság téli ellátása ügyében tárgyaljon – azt írta Bádeni Hermannak, hogy a főkapitány parancsnoksága alatt álló sereget elhanyagolják, „abban a hiszemben, hogy azt a Jó Isten majd megsegíti”.⁷⁷⁸ Október–novemberre már szükségessé vált a kimerült katonaság leváltása is.⁷⁷⁹ Az őszi hónapokban Nagy Ferenc főkapitány-helyettes is azon igyekezett, hogy a katonaság folyamatos váltását megoldja. Ezt októberben az késleltette, hogy a tisztek is még éppen szüreteltek és maguk számára élelemlről sem gondoskodtak.⁷⁸⁰ Novemberben pedig azt írta a főkapitánynak – aki egyébként az egerszegi katonákat

⁷⁷⁵ Batthyánnak a kanizsai blokádból kellett katonákat kivonnia, hogy azokat Légrádra küldje. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 659v. No 130. A légrádiak átmentek a Dráván. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 637r. No 12. A Bádeni Lajos vezette boszniai hadjáratra lásd: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 183, 230–234.

⁷⁷⁶ Bécsi haditanácsi jelentés szeptember 14-én Batthyánnak és Zichynek. SZITA 1994, 78.

⁷⁷⁷ 1688 szeptemberében XIV. Lajos francia király az 1684-ben 20 évre kötött fegyverszüneti szerződés ellenére megtámadta Pfalzot, így I. Lipót Hollandia, Anglia és Spanyolország szövetségeseiként birodalma nyugati határainál is háborúba lépett. Ez pedig azt jelentette, hogy kénytelen volt haderejének jelentős részét a magyar hadszíntérről kivonni.

⁷⁷⁸ Zichy levelét lásd: SZITA 1994, 85–86.

⁷⁷⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 723v. No 142. fol. 859v. No 246. Vö. Nagy Ferenc arról írt Batthyánnak, hogy a vasvári hajdúk leváltásukért könyörögtek szeptember végén, és a fizetésüket várják. MOL P 1314 No 33 170.

⁷⁸⁰ MOL P 1314 No 33 173.

hiányolta a blokádban –, hogy Egerszegen már egyáltalán nincs több elküldhető katona.⁷⁸¹ A blokádban lévő és oda készülődő magyar és német katonaság nyomorúságos állapota, és a problémák megoldatlansága az őszi–téli időszakban adott némi lehetőséget a körülzárt törökök számára, hogy a blokád gyengülését kihasználva ki-kijárjanak a várból.⁷⁸²

A végvári katonaság maximális kihasználása a kanizsai blokád fenntartásával együtt tovább folytatódott: 1689 elején a lövői katonák panaszkodtak arról Nagy Ferenc főkapitány-helyettesnek, hogy nem váltják le őket a – a Kanizsához közeli – szentmiklósi szolgálatból („*Szent miklosi strása*”), ahol éhen halnak, mivel se élelmet, se fizetést nem kaptak.⁷⁸³ A váltásukra Batthyány még január közepén Lövőről, Lentiből, Szécsiszigetről és Lendvából rendelt katonákat, akiknek a létszámát sajnos jelenleg nem ismerjük.⁷⁸⁴ Nagy Ferenc ugyanekkor a végházak ellátására egy évre való, illetve a jövőre táborba szálláshoz is elegendő muníciót kért Batthyáyn keresztül a Haditanácstól.⁷⁸⁵ A munícióval és fegyverekkel kapcsolatban, Bécsben az a döntés született, hogy a megszüntetett fegyverraktárakból – Pápáról, Tatáról, Veszprémből és Zalavárról – helyezték át az ágyúkat és a lőszert a Batthyányi-féle végházakba (*Batthyanische gräniz hauser*). Ennek végrehajtására – a szállításhoz szükséges szekerek biztosítására – az Udvari Kamara, illetve a Magyar Kancellária kapott utasítást.⁷⁸⁶

A Kanizsa körüli blokád eredményességéről, a törökökkel szembeni szerencsés összecsapásokról Batthyány több 1689 elején írt jelentésében is beszámolt.⁷⁸⁷ De továbbra is gondot jelentett számára, hogy az irányítása alá rendelt német alakulatok nem érkeztek meg. Gabriel Vecchy generális – az előző évi konfliktusukhoz hasonlóan – az Anhalt-féle

⁷⁸¹ MOL P 1314 No 33 176.

⁷⁸² MOL P 1314 No 33 188, 33 191, 33 196, 33 198. Lásd alább.

⁷⁸³ MOL P 1314 No 33 190. Vö. SZITA 1995, 56. 14. jegyzet.

⁷⁸⁴ Megírt a végházaknak Nagy Ferenc, hogy „el ne mulassák oda meneteleket, mert másképpen fejekkel jadszanak”. MOL P 1314 No 33 192.

⁷⁸⁵ „Munitióbul éppen megfogyatkoztunk, minden felé kérnek a' végházokban, s nem adhatok, negy mása puszka pornál töb nem volt, annak is egy részét Kapornakra adattam s egy részét Szalavárra” MOL P 1314 No 33 193.

⁷⁸⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 12v, 16r.

⁷⁸⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 25r, 31r, 42r, 288v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 14r. Vö. Musztafa kanizsai pasa február közepi levelével, ahol azt írta, hogy Batthyány minden harmadik, negyedik napon Szigetig mért csapásokat. SZITA 1994, 86.

ezred három századát nem volt hajlandó a gróf rendelkezésére bocsátani.⁷⁸⁸ Mindemellett a blokád ellátásbeli problémáiról és a fizetés sürgetéséről ismételten több felirat is érkezett Batthyánytól és Zichy Istvántól az Udvari Haditanácshoz.⁷⁸⁹ Június elején Bádeni Lajos azonban kifejezetten rossz néven vette, hogy Batthyány már intézkedéseket tett a blokád ismételt szorosabbá tételére, a teljes körülzárás megkezdésére.⁷⁹⁰ Az őrgrof feltehetően azt nehezményezte, hogy mindez nem lett összehangolva az ez évi hadműveletekkel, azaz még az előtt történt, hogy a Haditanács kijelölte volna a Batthyány-féle katonaság feladatait.⁷⁹¹

A főkapitány június közepén adott parancsot a végvidékieknek a táborba szállás előkészületeire. Nagy Ferenc június 21-én arról értesítette, hogy írt a végházakba és néhány helyről több katonát is rendelt, mint ahogy azt Batthyány megparancsolta, számítva a felmerülő létszámbeli problémákra. Ebben az évben Egerszeigről már a teljes lovas katonaságot maga mellé parancsolta a főkapitány.⁷⁹² A katonaság számát ismételten nem ismerjük, de július közepén azt írta Nagy Ferenc a főkapitánynak, hogy – a 450 fős keretlétszámú – Egerszeigről mindenkit, „mind legényeket, mind lovatlan katonákat ki haitatom”, és tiszt is csak egy vajda maradt a várban.⁷⁹³ A táborba szállított katonaság mellé ekkor huszonöt szekeret kellett összegyűjteni a végeken.⁷⁹⁴ A végvári katonaság ilyen jellegű teljes körű felhasználása mögött nyilvánvalóan nagy szerepe volt annak,

⁷⁸⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 42r, 91v, 96r. A három század Batthyányhoz irányításáról már az előző évben határozott az Udvari Haditanács. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 523r. Megérkezésükről többször biztosították a főkapitányt. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 14r, 51r. – Május folyamán egy horvát századot is irányítottak Batthyány alá. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 243v.

⁷⁸⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 372v, 482v. Vö. Uo. 492r, 531v.

⁷⁹⁰ „Véleményem szerint Battiani magánkezdeményezést üz, és egyéni elhatározás szerint vesz részt a körülzárás tekintetében, pedig ettől el kellene tekinteni, mert nem ez a Császár Öfelségének parancsa és utasítása. De alig lehet megakadályozni, hogy Battiani ne a saját meggyőződését kövesse.” Bádeni Lajos levele. SZITA 1994, 88–89. No 27. Zichy július 7-i levelében utalt rá, hogy Bádeni Lajos nem kedveli Batthyányt. SZITA 1994, 91. No 28.

⁷⁹¹ Az őrgrof, mint a fősereg parancsnoka, is csak június 9-én érkezett meg Belgrádba, hogy előkészületeket tegyen az ez évi hadműveletek megindulására, amelyekre lásd: BÁNLAKY 2001; R. VÁRKONYI 1989, 88.

⁷⁹² De ekkor már Kanizsa alatt volt 100 lovas. MOL P 1314 No 33 199.

⁷⁹³ MOL P 1314 No 33 201.

⁷⁹⁴ Július közepén még nyolc szekér hiányzott ebből. MOL P 1314 No 33 200. Július 22-én arról tett jelentést Nagy Ferenc Batthyánynak, hogy a szekerek Nádasdnál gyülekeznek és már csak az őrségieket várják, hogy indulhassanak. MOL P 1314 No 33 201.

hogy – a főkapitány-helyettes aggodalmai ellenére – a még Kanizsán lévő törökök mozgásától már kevésbé kellett tartani. Nagy Ferenc gondjait jelentősen növelhette azonban az, hogy a hadi készülődés alatt a végvidék központja, Egerszeg leégett, és ennek következtében az örökösést meg kellett erősíteniük, illetve a székhelyét időlegesen Egervárra kellett áthelyeznie.⁷⁹⁵

A táborba szólított katonaságból a lovasokat (*hussarn*) Batthyány II. Ádám vezetésével az Udvari Haditanács Belgrádhhoz, Bádeni Lajos parancsnoksága alá rendelte,⁷⁹⁶ míg a gyalogságot (*heyduckhen*) a győri végvidékiekkel együtt a kanizsai blokádhoz.⁷⁹⁷ Július közepén Hoffkirchen altábornagy, illetve táborszernagy arra kapott utasítást, hogy biztosítsa a blokádhoz szükséges ágyúk kiadatását.⁷⁹⁸ Ugyanakkor az Udvari Haditanács a kanizsai blokádhoz készülődő győri végvidéki katonaság fizetését is sürgette, mert amíg az meg nem történt és Kanizsához nem értek, addig Batthyány nem indulhatott el a fősereghez, mert félő volt, hogy a győriek eloszlanak a táborból.⁷⁹⁹ A

⁷⁹⁵ MOL P 1314 No 33 200. Vö. No 33 205: a kőművesek és ácsok dolgoznak Egerszegen. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 396r.

⁷⁹⁶ A huszárok belgrádi szolgálatára lásd ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 293r. Batthyány II. Ádám válasza az Udvari Haditanács utasítására. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 376r, 531v. Vö. Nagy Ferenc 1689. július 14-i levele, ahol megemlíti, hogy az összegyűjtött szekerek egy részét *Nándorfehérvárhoz* rendelték. MOL P 1314 No 33 200. Július 19-én az Udvari Haditanács arról értesítette Bádeni Lajost, hogy Batthyány a huszáraival hamarosan a sereghez vonul. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 333v, 338v. Az 1689. évi hadműveletekre lásd: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 225–234.

⁷⁹⁷ A blokád fenntartására vonatkozóan áprilisban kapott Batthyány és Zichy utasítást. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 174r. Vö. még parancs a blokádba vonulásra: fol. 284r. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 373r: ahol Batthyány arról tudakozódott, hogy hol kell a katonaságával felvonulnia. Vö. még Zichy István levele július 7-én: Batthyány a győri önkéntes magyar katonasággal Kanizsa fele vonul. SZITA 1994, 89. No 27/a. – Július elején Székesfehérvárról újabb 200 fős német alakulatot vezényeltek Batthyány mellé. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 300r. Zichy július elején Bécsben vette a parancsot, hogy az összes győri határkatonasággal Kanizsához vonuljon, és 300 huszárt át kell adnia Batthyánynak, akinek a távollétében ő irányítja a blokádot. SZITA 1994, 91.

⁷⁹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 321r. Fol. 353: az ágyúk és lőpor kiadásának sürgetése. Hoffkirchenre lásd: NAPLÓ 1998, 140.

⁷⁹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 338r. A blokádbeli katonaság ellátásának megkönnyítése végett Batthyány július végén javasolta, hogy Légrádnál emeljenek egy hidat. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 339v. Ezt azonban az Udvarnál – a belső-ausztriai rendek véleményére alapozva – szükségtelennek tartották, attól is féltek, hogy a törökök is használnák, ugyanakkor minden rakomány szállításához útlevíl használatát írták elő. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 532r. Lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. 67r.

Nándorfehérvárhoz rendelt Batthyány-féle lovasokról augusztus közepén azt írták Bécsből Bádeni Lajosnak, hogy a fizetésosztás elhúzódása akadályozza a megindulásukat,⁸⁰⁰ de még augusztus végén is élt az ez irányú parancs.⁸⁰¹ Batthyány augusztus 26-án tett jelentést Zichy Istvánnak a táborba való megérkezéséről (augusztus 20.), és a kanizsaiak nagy szűkölködéséről, illetve, hogy jelentős károkat sikerült okozni nekik.⁸⁰² Mindeközben 1689 nyarán is felmerült, hogy már nincs értelme a blokád elhúzásának: Bádeni Lajos szerint ez egyáltalán nem hoz hasznot, csak idővesztéssel jár és az ellenség javára válik, mert az a vár feladása fejében így több előnyt szerezhet magának.⁸⁰³ Az örgrófhhoz hasonlóan ambiciózus Batthyány szerint is azonnal végre kell hajtani a támadást, amibe – természetesen – a határvidék katonaságát is bele kell vonni.⁸⁰⁴

Szeptember elején Batthyány végül azt a parancsot kapta, hogy katonaságával nem kell Bádeni Lajoshoz csatlakoznia, hanem a továbbiakban maradjon a blokádban.⁸⁰⁵ A döntésben az is szerepet játszhatott, hogy Zichy István, akire időlegesen átruházták volna az irányítást, a blokádból való távozását és egyben Kanizsa körülzárásának teljes megszüntetését helyezte kilátásba, amennyiben Batthyány a katonaságával elvonul. Úgy vélekedett, hogy katonáival nem tudná a továbbiakban is kielégítő módon fenntartani a

⁸⁰⁰ Udvari Haditanács értesítette Bádeni Lajost, hogy a fizetésosztás elhúzódása akadályozza az elindulásukat. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 360v. Vö. Zichy jelentése augusztus 11-én arról, hogy elindul Kanizsára Batthyány leváltására. SZITA 1994, 94.

⁸⁰¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 553v. Lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. 124r. Batthyánnak Zichy és katonasága megérkezésére kellett várnia, ami még szeptember 1-én sem történt meg. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 559r. Egy nappal később már azt a parancsot kapta, hogy addig maradjon Kanizsánál, amíg más utasítást nem kap. fol. 560r.

⁸⁰² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 114v. Vö. Zichy jelentése augusztus 20-án a megérkezéséről: SZITA 1994, 96.

⁸⁰³ Bádeni Lajos levele: SZITA 1994, 92–93.

⁸⁰⁴ Batthyány véleményét lásd Johann Baptista Rocoutin hadnagy levelének másolatában. SZITA 1994, 93. No 31.

⁸⁰⁵ Az Udvari Haditanács szeptember 16-i leiratában, már egy korábbi, szeptember 6-i határozatra hivatkozott. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 388r. Az Udvari Haditanács ezt követő rendelkezései így Batthyánnak és katonaságának a blokádban maradására irányultak. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 554v, 578r, 585r. – Szeptember 7-én azt az utasítást kapta Batthyány és Zichy, hogy Bádeni Lajos törökök felett aratott győzelme előtt a blokádban három ágyúlovással tisztelegjenek és Te Deumot mondassanak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 563v. Itt feltehetően Bádeni Lajos grabováci (augusztus 29.) és batocsinai (augusztus 30.) győzelmeiről van szó. Vö. még: fol. 591r: a nisi győzelem (szeptember 24.) alkalmával is hasonló tiszteletadásra került sor.

blokádot.⁸⁰⁶ De augusztusban maga a főkapitány is utalt arra jelentéseiben, hogy ha ő a katonaság egy részével elmegy, a maradék Zichy vezetése alatt nem biztos, hogy elégséges lesz a Kanizsa környéki feladatok ellátására.⁸⁰⁷ Érdekes – a korábbiak ismeretében pedig érthető – adalék, hogy a huszárság feladata Nándorfehérvárnál – ismét csak – a környéken portyázó tatárok megfékezése lett volna.⁸⁰⁸ Nagy Ferenc főkapitány-helyettes egészségi állapotára hivatkozva ez alkalommal sem szállt táborba, de – mint írta – „ithon többet szolgállok, s többetis kültők, mer fő vendig fogado livin, s Nagyságod minden parancsolatiat Executioban vivin, talam ha Nagyságod méltónak ítelnj, az en fizetisemnekis nem külleniek el vesznj”.⁸⁰⁹

A Kanizsa alatti szolgálatban maradt főkapitány minden igyekezete 1689 őszétől arra irányult, hogy a várat megadásra bírja. Október–november folyamán az Udvarból már az esetleges kapitulációs feltételekkel kapcsolatban adtak iránymutatást Batthyáynak,⁸¹⁰ amelyekben jelezték, hogy a leendő kapitulációs szerződés alapja a székesfehérvári, illetve szigetvári pontok lesznek és a legfontosabb, hogy abban az uralkodó érdekeinek minél inkább érvényesülniük kell.⁸¹¹ A kanizsai törökök véleménye ekkor a vár feladásáról már megoszlott, az egyre kilátástalanabb helyzetben a megadásra hajlók lázadoztak a pasa makacssága ellen.⁸¹² Bécsben pedig üdvözlendőnek tartották, hogy ezt Batthyány minden lehetséges módon támogassa.⁸¹³ A törökökkel folytatandó tárgyalások megkönnyítésére pedig Heinrich Christoph Schwegler személyében tolmácsot rendeltek a főkapitány

⁸⁰⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 536v. Batthyány szintén jelezte a problémát, illetve Zichy szándékát az Udvari Haditanács felé: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 539v.

⁸⁰⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 62r.

⁸⁰⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 489r.

⁸⁰⁹ MOL P 1314 No 33 200. Vö. No 33 205. Novemberben a főkapitány-helyettes is kérte hátralékos fizetése kiutalását. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 194v

⁸¹⁰ Az Udvari Haditanács leiratai ez ügyben ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 432v, 435r. Batthyány jelentései ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 620v. Vö. fol. 619v.

⁸¹¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 610r.

⁸¹² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 659r. Vö. Zichy jelentése 1689. december 31-én: harminc török jött ki a várból, köztük három aga. Beszámoltak róla, hogy odabent vannak akik a vár feladása mellett vannak. PICKL 1992, 86.

⁸¹³ „enstehenden revolten der Caniser türcken dahin auf alle weiss zu trachten” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 643r.

mellé.⁸¹⁴ Azonban a tárgyalások a várban lévő törökökkel, akik közül főként a pasa nem volt hajlandó a várat feladni, 1689 őszén eredménytelenek voltak. A sikertelenség következtében pedig Batthyány váratlan – a Haditanáccsal nem egyeztetett – lépésre szánta el magát: több mint ezer katonával körbezárta a Kanizsa előterében lévő Szentmiklóst.⁸¹⁵ Mindezzel együtt fontos megemlíteni, hogy a Szent Liga államai és az oszmán kormányzat között 1689 februárjában béketárgyalások indultak, ám azok a nyár folyamán a török követség teljesíthetetlen feltételei – Belgrád és a Száván túli foglalások átengedése – miatt zsákutcába jutottak.⁸¹⁶

Ezzel egyidejűleg Batthyány a blokád folytatásához a katonaság számára három hónapra való zsold kifizetését, posztót és ellátást kért.⁸¹⁷ Emellett még két circumvallatio kiépítését is javasolta a törökök esetleges kiütései ellen (!).⁸¹⁸ November végén az Udvari Haditanács – sokadszorra – szólította fel a főkapitányt a blokád minél hathatósabb fenntartására és arra, hogy akadályozza meg, hogy magyarok élelmet adjanak el a törököknek. Továbbá arra figyelmeztették, hogy ha valakit tetten érnének, példás büntetést vetnek ki rá.⁸¹⁹ A figyelmeztetés megalapozottnak bizonyult, mivel decemberben Batthyány arról tett jelentést, hogy egy *Baronay* Mihály nevű ember török rabokon keresztül cukrot, sót és borsot csempészett be Kanizsára.⁸²⁰

Mindeközben a főkapitány a kimerült magyar és német katonasága mielőbbi leváltását, illetve ellátmányát követelte, mivel fennállt a lehetősége annak, hogy

⁸¹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 643r. A tolmács személyéről már októberben tudósították Batthyányt. Lásd: fol. 432v. Zichy már augusztus második felében azt írta, hogy minden nap várják, hogy a törökök között lázadás tör ki. SZITA 1994, 97.

⁸¹⁵ Gabriel Vecchy jelentése Szigetvárból 1689. november 3-án. SZITA 1994, 100. No 40.

⁸¹⁶ Béketárgyalásokra lásd: HAMMER-PURGSTALL 1830, 530–543. Röviden említi: BÁNLKAY 2001; Sugár 1983, 223–224. A Haditanács minden katonai vezető számára közzétette, hogy a törökökkel folytatott béketárgyalások megszakadtak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 80r.

⁸¹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 624r. A blokád fenntartásának szükségessége miatt az ellátás biztosításáról mind az Udvari Kamara, mind a vármegyék megkapták az utasításokat. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 619v.

⁸¹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 626v.

⁸¹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 631r.

⁸²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 664v, 669r. Az ügyről már november végén tudomása volt az Udvarnak, utasították Batthyányt a kivizsgálására. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 482r. Lásd még december végén is: fol. 525r. Már 1686 decemberében érkezett panasz a magyar katonákra, hogy élelmiszert adnak el a kanizsai török helyőrségnek. 1688-ban pedig arról született rendelet, hogy a blokádban lévők pénzben és nem természetben kapják a juttatásukat. SZITA 1994, 55–56; SZITA 1995, 67–68.

eloszlanak a blokádból.⁸²¹ November végén–december elején pedig a rossz ellátás miatti elégedetlenkedés már a katonák lázadását vetítette előre. A győri végvidékiek közül ekkor már páran szembefordultak feletteseikkel, és a nagyobb zendülést elkerülendő Batthyány parancsba kapta, hogy a lázongókat fogattassa el.⁸²² A hónap közepén pedig a Haditanács leiratban közölte, hogy a katonaság – megélhetésüket biztosítandó – három hóra való zsoldot és egy havi posztót fog kapni.⁸²³ Ugyanakkor határozat született arról, hogy a blokádban lévő katonaság mentesül a téli beszállásolás, illetve a porcióhoz való hozzájárulás alól.⁸²⁴ December végén Batthyány arra kényszerült, hogy betegsége miatt elhagyja a blokád és Körmendre vitesse magát.⁸²⁵ De ezzel együtt már ajánlatot tett a Haditanács fele, hogy 250 lovast és 500 gyalogost tud kiállítani a következő évre a blokádhoz az előírt létszám felett. A továbbiakban pedig a Kanizsa alatt lévő katonaság számára hús kiutalását és a téli porcióhoz való hozzájárulás alól mentességet kért.⁸²⁶ A kanizsai blokádban december–januárban ténylegesen jelenlévő katonaság létszámával, illetve szükségességével kapcsolatban Caraffa generális a rosszallását fejezte ki. A kimutatások szerint ekkor 2 400 katona (400 lovas és 1600 gyalogos a két végvidékről, és 400 fő Biszterszky őrnagy vezetése alatt) volt a blokádban, amit Caraffa sürgősen tartott az ellátás megszervezésének nehézségei miatt.⁸²⁷ A blokádban lévő katonaságot is a végvidéki járandóságuk szerint fizették ki, aminek megindulásáról január közepén küldtek

⁸²¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 657v. A katonák leváltása ügyében még decemberben sem történt intézkedés. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 670r.

⁸²² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 670r. Parancs az elfogásukra: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 636r. Vö. fol. 641r: a győri és komáromi katonaság állapotáról. Batthyány a lovasság felét az ellátás hiánya miatt elbocsátotta. Fol. 643r.

⁸²³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 504r. Lásd még: fol. 655r, 661v. Vö. még Batthyány és Zichy ez irányú kérelme novemberben. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 211r.

⁸²⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 158v.

⁸²⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 670v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 265v. Batthyány levele Körmendről 1689. december 27-én: „Erindert, auf Er vmpässlichkeith sich von d’ bloquada Canischa auf sein Schloss Korment habe müssen bringen lassen.” Vö. Nagy Ferenc január végén még említi Batthyány betegségét. MOL P 1314 No 33 219. Batthyány a betegsége miatt a blokád irányítását átadta Zichynek. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 54r.

⁸²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 265v, 281r. Továbbá úgy gondolta ekkor, ha ugyanennyit Zichynek is ki kell állítania. Vö. ez ügyben az Udvari Kamara átíratát a Haditanácshoz: fol. 266r. Batthyány január elején listát küldött a blokádban ténylegesen jelen lévő lovas és gyalogos katonaságáról: fol. 271v, 272v. Az erre való felszólítást lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 191v.

⁸²⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 205v.

jelentést Batthyáynak és Zichynek.⁸²⁸ De még február közepén is arról panaszkodott Batthyány, hogy a blokádban nem történt meg a fizetésosztás.⁸²⁹

Időközben a Kanizsával szembeni végházakban lévő katonaság kimerülése és – feltételezhetően a pénztelenség miatti – engedetlensége olyan mértékűvé vált, hogy Batthyáynak azt kellett megparancsolnia, hogy „az Vitézlő rendet az taborra kénszericsék, az ki engedetlenkednék vigyék kötözve Substitutus Uram [Zichy István] kezéhez”.⁸³⁰ A végvidéki katonáknak azonban 1690 elején csak posztót osztottak, ezért Nagy Ferenc arra kérte a főkapitányt, hogy pénzt is szerezzen nekik, hogy a ruhájukat meg is tudják csináltatni.⁸³¹ Ugyanakkor a táborban lévők a széna hiánya miatt panaszkodtak a főkapitány-helyettesnek, aki Zala vármegye január 31-i gyűlésén szándékozott az ügyet előterjeszteni, de mivel betegsége miatt nem tudott személyesen megjelenni, a viceispánokat és a vármegye tisztviselőit magához hívatta.⁸³²

Batthyány távollétében a blokád irányítását Zichy István látta el, aki 1690 januárja folyamán azt jelentette az Udvarba, hogy a törökök tárgyalókészségük jeléül néhány keresztény foglyot elengedtek, majd februárban felküldött egy nagyvezírnek szóló levelet Bécsbe, amely alapján feltételezhető, hogy a kanizsaiak jelentették Köprülüzáde Fázil Musztafa pasának, hogy megkezdik a kapitulációs tárgyalásokat.⁸³³ Zichy február 22-én már azt jelentette, hogy Batthyányval közösen felszólították a törököket a vár feladására, ami ekkor még nem valósult meg, mert a kanizsaiak lelőtték a tisztjeiket, akik választ akartak vinni a felszólításra.⁸³⁴ A törökök ezen érthetetlennek tűnő makacssága mögött azt a Pickl által hangsúlyozott problémát kell látnunk, hogy a kanizsaiaknak időről időre sikerült élelemhez jutniuk, amiben a megfélemlített lakosságon túl jelentős szerepe volt

⁸²⁸ A blokádban lévő katonaság fizetését ezért úgy alakították, hogy a szokásos végvidéki szolgálatért járó fizetséget fogják kapni („wegen des dritten monath solds, alss des tueches von der ordinari graniz bezahlung gemacht werde”. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 9v, 12v, 14r, 28r.

⁸²⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 53v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 59r.

⁸³⁰ MOL P 1314 No 33 218.

⁸³¹ MOL P 1314 No 33 219.

⁸³² MOL P 1314 No 33 219, 33 221.

⁸³³ PICKL 1992, 86 – A pasa 1689. október 25-i kinevezésére lásd: UZUNÇARŞILI I. 2003⁶, 523; DANIŞMEND 1972, 468.

⁸³⁴ PICKL 1992, 86–87. 1690 februárjában a tolmács, Schwegler azt jelentette Bécs felé, hogy a törökök nem akarják megadni magukat, mert el vannak látva élelmiszerrel. ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 44v.

(lehetett) a blokádban lévő magyar katonaságnak is.⁸³⁵ 1690 februárjában a Haditanács Batthyány és Zichy előtt ismételten élt a váddal, hogy katonáik élelmet juttattak Kanizsára, és az ügy kivizsgálására utasították a főkapitányt.⁸³⁶ Március elején – a még mindig a birtokán, Rohoncon tartózkodó – Batthyány közölte, hogy az ő tudomása szerint nem vittek élelmet Kanizsára és kérte, hogy a vádaskodót állítsák vizsgálat alá.⁸³⁷ Ugyanakkor a blokádban lévő katonaság leváltása is esedékessé vált, de a fizetésosztás elhúzódása miatt nehéz helyzetbe került a katonaság. „Nemellyek oly szerencsétlen időben találták megh váltani másokat, hogy a' fizetés vagy el mult, vagy el nem kezdődött, egynehány izben ott szolgálván semmi fizetést nem vettek azon instálnak Nagyságod előtt alázatossan hogy ha az szolgálatok rendel járt, fizetésekis had dividáltassék két felé” – írta a Nagy Ferenc a főkapitánynak.⁸³⁸

Batthyány március közepén azt jelenthette a kanizsai táborból a Haditanácsnak, hogy a törökök beleegyeztek a kapitulációs tárgyalások megindításába és két túszt küldtek ki a várból.⁸³⁹ Viszonylag rövid időn belül sikerült megegyezni Batthyánynak a törökökkel a kapitulációs feltételekről, hogy többek között szabad elvonulást biztosítsanak a katonaságnak és a lakosságnak.⁸⁴⁰ Azonban a kanizsaiak az elvonulásukhoz 1700 (!) szekeret követeltek, aminek a kiállítása lehetetlen volt, és ezért a főkapitány azt ajánlotta, hogy a vízi utat – Légrádtól a Dráván a Dunáig – használják az elvonulásukhoz.⁸⁴¹ De a főkapitány igyekezett mindent elkövetni, hogy elegendő számú szekeret szedjenek össze a

⁸³⁵ PICKL 1992, 86, 87. A probléma megoldására már 1688/1689 telén a magyar katonaság élelmezését nem természetben, hanem pénzküitalással oldották meg. Ami a törököket mind nehezebb helyzetbe hozta, de ugyanakkor a korrupció elterjedését váltotta ki. Uo.

⁸³⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 146v.

⁸³⁷ Batthyány „beklagt sich wider die angeber mit bitt solche zur probation anzuhalten”. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 73v.

⁸³⁸ MOL P 1314 No 33 224.

⁸³⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 74r. Vö. PICKL 1992, 87. A Haditanács részéről értesítették Batthyányt, hogy a továbbiakban is az átadás ügyében fáradozzon, és hogy segítséget fognak küldeni neki. ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 164v. Vö. SUGÁR 1983, 238.

⁸⁴⁰ Batthyány március 24-én írt jelentése. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 114r. Vö. PICKL 1992, 87, ahol megemlíti Zichy március 25-i jelentését, amiben a gróf büszkeséggel jegyezte meg, hogy Kanizsa már a második olyan vár volt, ami a magyar katonaság által kényszerített megadásra. Vö. SUGÁR 1983, 239.

⁸⁴¹ Batthyány március 26-án írt jelentése: „Erindert dass die abziehende türckhen 1700 Wagen verlangen, welche ihnen zug eben vnmöglich seye, vermaint dahero, dass beste zu sein, dass sie zu wasser fortgebracht worden”. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 91v. Hivatkozik rá: PICKL 1992, 87. Útvonalra lásd még Uo. 88.

törökök kiköltöztetésére. Nagy Ferenc is megbízást kapott, hogy intézkedjen az ügyben, tudniillik a főkapitány több szekér kiállítására szólította fel a falvakat, mint azt korábban az illetékes vármegyéken meghatározták. A főkapitány-helyettes ezért személyesen kereste fel március végén–április elején a Vas vármegyei főispánt, gróf Kéry Ferencet és az alispánt, Bácsmegyei Ferencet, illetve Sopron vármegye alispánját, de a megyegyűlések határozatai nélkül ők sem voltak hajlandók több szekeret biztosítani.⁸⁴² Nagy Ferenc szerint Kéry Ferenc – azon túl, hogy Batthyány önkényesen cselekedett – azt is rossz néven vette, hogy a gróf nem közvetlenül kereste meg őt kérésével. Végül a vármegyék ellenállását nem sikerült megtörni, és bár például a hegyháti falvak Batthyány rendelete szerint kezdték összegyűjteni a szekereket, a bírók megakadályozták a végrehajtást.⁸⁴³ Ezzel egyidejűleg Esterházy Pál nádor utasítására megszüntették a blokádban lévő katonaság élelmezését, ami miatt Batthyány a Haditanács előtt protestált. Ezt követően Bécsben úgy határoztak, hogy a Kanizsánál lévő katonaság ellátását a törökök kivonulásáig biztosítani kell.⁸⁴⁴ A végházakból a még bent lévő katonaságot Batthyány március végén–április elején táborba szállíttatta.⁸⁴⁵

Április 1-én a Haditanács arról értesítette Batthyányt, hogy a törökökkel létrehozott kapitulációs megállapodást az uralkodó megerősítette és további utasításokat küldenek a vár átadására vonatkozóan. A továbbiakban Biszterszky őrnagyot rendelték a várba az alatta szolgálatot teljesítő német katonasággal, akikhez Budáról csatlakozik majd egy század az Anhalt-féle ezredből. Batthyáynak pedig 200 katonát kell adnia még melléjük. Az elpusztított Kanizsa környéki falvak benépesítésére vonatkozó tervek szerint öt évig tartó adómentességet léptetnek életbe, a váron belüli házak kiosztására pedig a Kamara bizottságot hoz létre. A blokádban harcoló katonaság pedig érdemei elismerésül egy havi

⁸⁴² MOL P 1314 No 33 226, 33 227, 33 229. Vas vármegye a Rábán felüli területről 100, illetve a Rábán aluli területről szintén 100 szekeret biztosított, Ez utóbbit már elküldték Batthyány mellé. A Sopron vármegyei viceispán pedig azt mondta, hogy ő megírta a problémát a nádornak, de választ még nem kapott. A Rábán felüli területről a szekereket április 6-ra Sálnál gyülekeztették. Mivel a Zalán is át kellett vinni őket, az andráshidai hidat addig helyre kellett hozni.

⁸⁴³ MOL P 1314 No 33 231.

⁸⁴⁴ Batthyány panasza március 31-én. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 135r. Batthyány értesítése április 7-én a probléma rendezéséről Prot. Reg. 384. fol. 193r. Vö. PICKL 1992, 88. A blokádbeli fizetést vivőket április 5-én figyelmeztette Nagy Ferenc, hogy mielőbb oda érjenek. MOL P 1314 No 33 229. Ekkor a januári és februári pénz érkezett, de a márciusit is megkapják, írta a főkapitány-helyettes április elején. No 33 230.

⁸⁴⁵ MOL P 1314 No 33 225, 33 231.

plusz zsoldban („extra monath soldt”) fog részesülni.⁸⁴⁶ *Kanizsa város és várának kapitulációs szerződésének* szövegét – aminek az eredetije nincs meg – Szita Lászlónak sikerült egy 1690 májusában kiadott különleges császári rendelkezés szövegéből kiemelnie.⁸⁴⁷ A vár átadására végül április 13-án 11 és 12 óra között került sor.⁸⁴⁸ Majd ezt követően a törökök elvonulásáról Batthyány 17-én írt jelentést a Haditanácsnak, ahogy azt is közölte, hogy a várba behelyezték a német őrséget némi magyar katonával együtt.⁸⁴⁹ A Kanizsával szembeni végvidék, mint elnevezés megszűnt és újra a kanizsai végeket említették. De Kanizsát a végvidéktől külön kezelték, annak irányítása, tehát nem került Batthyány II. Ádám, a kanizsai végvidék főkapitányának hatáskörébe.⁸⁵⁰

A kitartó kanizsai török helyőrséget éppen azelőtt sikerült megadásra bírni, amikor az új nagyvezír, Köprülü Musztafa pasa (1689–1691) 1690 tavaszán – a sikertelen béketárgyalásokat követően – erőteljes ellentámadásba lendült. Az ez évi oszmán sikerek – az elmúlt években elveszített Nis, Vidin, Orsova, Galambóc, Szendrő, Belgrád, Lugos, Karánsebes, Lippa visszafoglalása – mögött a nagyvezír karizmatikus személyisége mellett meghatározó szerepe volt annak, hogy a Habsburg Birodalomnak hadereje

⁸⁴⁶ „Antworth auf die zur kayserlichen ratification anhero geschickte mit denen Caniser türckhen getraffene Capitulation, es werde selbe ausser in einem punct durchgehends ratificirt, vnd mehrern instruction ertheil, wie sich beÿ Vergab, vnd der türcken abführung zu verhalten. der Post seie vnteren commando des Pisterzkÿ mit denen beÿ sich habenden teutschen zu besetzen, zu denen nach eine Compagnia von Ofen stossen werde. denen Er nach [...] ein 200 hungaren adiungiren könne. [...] Solle sehen die vmb Canisa deuastirte dörfer zu populieen, vnd zu dem ende denen leuthen fünf iahr freÿ von allen Oneribus versprechen Wegen ausstheilung der heüser in der Vöstung werde di hofcammer einen commissarium aboardern der beÿ der bloquada gestandenen miliz werde ein extra monath soldt abgefolgt. Er auch wegen der rühmblich geführten bloquada gelobet.” ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 183v. Hasonló tárgyban a további érintetteknek: Zichynek, Pozzonak, az Udvari Kamarának: fol. 184r. Utóbbinál szerepel, hogy a katonaság nemcsak extra zsoldot kap, hanem még a szokásos fizetését, mivel a Szávához fogják rendelni őket. A Budáról kivezényelt századról lásd: fol. 185r. és PICKL 1992, 88.

⁸⁴⁷ A szöveget lásd: SZITA 1994, 114–116. Vö. SZITA 1995, 76–77. – További feldolgozásra vár: Kanizsa kapitulációjának másolata (MOL P 1313 Memorabilia No 1341/c) és Schwegler császári tolmács latin nyelvű kéziratos műve, amelyben leírta Kanizsa ostromát és közölte az összes tárgyalási iratokat (MOL P 1313 Memorabilia No 1341/B). IVÁNYI 1942, 154.

⁸⁴⁸ A vár kulcsának átadásáról lásd részletesen: PICKL 1992, 88–89.

⁸⁴⁹ Batthyány április 17-én írt jelentése. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 143r. A várkapitányságról és a behelyezett katonaságról lásd még: PICKL 1992, 89–90.

⁸⁵⁰ Vö. CZIGÁNY 2004, 164.

megosztása mellett súlyos pénzügyi gondokkal kellett megküzdenie. Rövid időre visszatérni látszott az oszmán uralom, a keresztény hadakat sikerült visszaszorítani a Dráva–Száva közti területre.⁸⁵¹

Köprülü Musztafa pasa hadjáratának megindulása után Kanizsa alól az ún. extra zsold ígéretével nem bocsátották el a kanizsai végvidéki – vagy, ahogy a haditanácsi jelentésekben egyre általánosabbá vált: a Batthyány-féle (*Batthyanische*) – és a győri végvidéki katonaságot. Már április elején döntés született arról a Haditanácsban, hogy a blokádból felszabadult végvári katonaságnak Friedrich Veterani gróf vezérőrnagy hadtesthez kellett csatlakozniuk,⁸⁵² míg az 1690. évi császári hadműveletek Bádeni Lajos őrgróf irányításával a nagyvezír vezette oszmán sereg feltartóztatására irányult. A végvidéki katonaság váltását a folyamatos szolgálatban Nagy Ferenc főkapitány-helyettes egyre nehezebben tudta megoldani, júniusban arról panaszkodott Batthyánynak, hogy az egerszegiek már *kiszolgálták az idejüket*, de helyettük nem tud megfelelő számú katonaságot kiállítani, mert Lövön, Egerváron (!), Kemenden, Pölöskén kevés vagy majdnem semmi katonaság van, a zalaváriaknak és szentgyörgyváriaknak „Budáigh, Szigetigh, Pécsigh valo utyokis vagyon gyakorta”. Talán a Mura melléki várakból tud katonát küldeni.⁸⁵³

Augusztus elején Batthyány II. Ádám főkapitányt arra utasították, hogy katonaságával a Bádeni Lajos őrgróf vezette armadához csatlakozzon, ekkor már Niš közelében.⁸⁵⁴ Az általunk nem ismert létszámú katonaság kiállításához a főkapitány a Kanizsán szolgálatot teljesítő 200 huszáriját is visszakövetelte, amit Biszterszky nem akart végrehajtani, mert nem kapott rá külön utasítást.⁸⁵⁵ Miközben augusztus végén Batthyány katonaságának Dráván való átkelésére kapott utasítást, az Udvari Haditanács azt is kilátásba helyezte számára, hogy több embert rendelnek az irányítása alá, főképpen mert

⁸⁵¹ Sőt a tatár előhadak egészen Debrecenig előrenyomultak. És nem utolsósorban az erdélyi fejedelmi trónra – ha csak pár hónapig, de – sikerült Thököly Imrét beültetni. Eseményekre lásd: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 240–254; R. VÁRKONYI 1989, 89.

⁸⁵² ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 184r, 192r, 214v, 255v

⁸⁵³ MOL P 1314 33 232. „a’ Pölöskeiek egyébarántis mind el szélledtek” – írta Nagy Ferenc szeptemberben is. No 33 238.

⁸⁵⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 394v, 412r, 413r. Augusztusban 11-én Rohoncon írt levelében Batthyány még azon okokat sorolja, hogy eddig miért nem tudott felvonulni katonáival. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 342r, 362v.

⁸⁵⁵ Biszterszky jelentése az Udvari Haditanácshoz. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 353r.

Zichy István nem vonul hadba személyesen.⁸⁵⁶ A főkapitány mellett, hogy katonái számára a porcióhoz való hozzájárulás alól mentességet, magának – több, szeptemberi feliratában – a *Feldmarschall-leutnant* (altábornagyi), azaz birodalmi katonai cím megadását kérte.⁸⁵⁷ Ahogy az előbbi kérdésben is sűrű levelezés folyt a hivatalok között, úgy az altábornagyi cím megadásával kapcsolatban is jóval bíztatták, ami az ez évi hadjárat befejezése után kerülhetett napirendre.⁸⁵⁸

A kanizsai végvidéken Nagy Ferenc főkapitány-helyettes szeptember folyamán a még bent lévő teljes katonaság táborba szállításán fáradozott,⁸⁵⁹ melynek során gondot okozott számára, hogy a gyalogság élére tisztet találjon: „Az mi pedig Boso Mihály Széchi Szigeti Vaÿda állapattyát illeti, ha ugy vagyon hogy a nyavaly bántya, való dolog Nagysághos Uram, hogy inkább akadályt tenne a’ Táboron, hogy sem mint hasznót, de miuel a’ Lövőy Vaÿda megh holt, Lentiben csak egy vagyon, Szent Gróton Pátyi András öreg Ember, másrul nem gondolkodhatom, hanem ha a’ Pölöskey Vaÿdát Mazalin Györgyött (: mint hogy a’ Pölöskeiek egyébarántis mind el szélledtek:) elegendőnek itéli Nagyságod lenni; írást is tud, s bátorsága is vagyon, azonkivül iffiu Ember is, affelöl egy Comagnianak gondgyát viselhetné” – írta szeptember 10-én Batthyáynak.⁸⁶⁰ A végvidékről szeptember közepén a muramellékiek már Újudvarhoz táborba szálltak, de a főkapitány még várakoztatta őket.⁸⁶¹ Októberben pedig – miután a törökök visszafoglalták már Belgrádot – még arról panaszkodott a Haditanács felé, hogy az egerszegi fegyverraktáros nem akarja kiadni a táborba rendelt katonaság számára a szükséges

⁸⁵⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 428v.

⁸⁵⁷ „ihme aber den Veldtmarschalleuthenant titel zu conferiren” ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 388r, 393v, 394v, 408v. Vö. Wütz felirata: fol. 413r. Szeptember 5-én az udvari kamarának menő utasítás a Batthyány-féle katonaság fizetéséről rendelkezik, hogy mielőbb történjen meg és indulhassanak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 437r, 441r.

⁸⁵⁸ „Wegen des Veldtmarschalleuthenant titels caracter werde auf Ihne nach geendigter campagna reflectiert werden, vnterdessen Ihme an seiner reputation nichts praeuiditirliches vor fallen weilen nach vngewiss, ob der Zichy hinab gehen werde” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 441r.

⁸⁵⁹ Szeptember elején azért írt a végházakba, hogy „adgyák tudtomra mennél hamaráb effective mennyi lovas menyi gyalogh telhtik ki a’ végházbul a’ ki a’ taborra mehessen”. MOL P 1314 No 33 236. Augusztusban a horvát területeken már voltak a végvidékről katonák. MOL P 1314 No 33 237.

⁸⁶⁰ MOL P 1314 No 33 238.

⁸⁶¹ MOL P 1314 No 33 240, 33 241.

muníciót,⁸⁶² és elindulása feltételül szabta, a kenyér és az elmaradt zsold kiutalását.⁸⁶³ Belgrád elfoglalása után Köprülü Musztafa pasa nagyvezír a boszniai pasát Eszék ostromára küldte, a Batthyány-féle katonaságot ekkor már ide várta a császári katonai vezetés.⁸⁶⁴ A végvidéki katonaság – Esterházy Gáspár zalavári kapitány megérkezéséig Nagy Ferenc főkapitány-helyettes vezetésével (!) – október 22-én indult el a Dráva felé.⁸⁶⁵

November elején azonban a boszniai pasa felhagyott Eszék ostromával, a megérkezett Batthyány-féle katonaság hajdúit Szigetvárhoz vezényelték, hogy szemmel tartsák Eszék környékét, a lovasokat pedig a határvidék, főként a drávai átkelők ellenőrzésére.⁸⁶⁶ Maga a főkapitány pedig betegsége hivatkozva visszavonult a birtokaira.⁸⁶⁷ Sajnos ezt követően a végvári katonaság tevékenységéről nem rendelkezünk hírekkel, de Nagy Ferenc 1691 elején írt leveleiből tudjuk, hogy a Száva menti katonai akciókban vettek részt.⁸⁶⁸

A blokádharok, majd a Kanizsa visszafoglalása utáni végvidéket érintő utasítások és jelentések jól mutatják, hogy a Kanizsával szembeni, majd pedig kanizsai végvidék katonasága a háborúk során a rá kiszabott feladatoknak lehetőségeihez mérten megfelelt. A végvidéki katonák részvételét a harcokban nagymértékben meghatározta az őket irányító főkapitány személyisége, aki szerepvállalásával és az irányítása alatt álló katonaság teljes felhasználásával nem kétséges, hogy a saját jövőjét is igyekezett megalapozni. 1690 augusztusában Rudolph Wütz főmustramester arra hívta fel az Udvari Haditanács figyelmét, hogy ideje intézkedni a győri és a kanizsai főkapitányság áthelyezéséről az új török határvidékre, hogy a végvidéki helyek száma ne növekedjék.⁸⁶⁹ Batthyány II. Ádám, az immár ismételt kanizsai végvidék főkapitánya 1691

⁸⁶² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 420v, 449r. Októberben a győri katonaságot alá irányították. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 501r.

⁸⁶³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 440r.

⁸⁶⁴ Az Eszéket védő Guido Starhemberget arról értesítette október elején a Haditanács, hogy a Batthyány-féle katonaságból majd a lovasságot Belgrád fele kell elküldenie, míg a gyalogságot tartóztassa Eszéken. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 485r.

⁸⁶⁵ MOL P 1314 No 33 244. A következő levelét Nagy Ferenc november 7-én Lentiben keltezte. No 33 245.

⁸⁶⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 526r, 530r, 544r.

⁸⁶⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 478r, 505r.

⁸⁶⁸ MOL P 1314 No 33 247.

⁸⁶⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 420r. Novemberben Batthyány arra kapott utasítást, hogy az alatta lévő kisebb véghelyekről a löport át kell szállíttatnia Kanizsára. – A védelmi rendszer átalakításáról szóló koncepciókról lásd:

márciusában megkapta a Feldmarschalleutnant titulust.⁸⁷⁰ Míg a fiatal gróf ezzel katonai pályafutásának egy jelentős állomásához érkezett, Nagy Ferenc főkapitány-helyettest már ekkor foglalkoztathatta a tisztségből való visszavonulás gondolata. A fennmaradt levelezésben már csak az 1691. esztendőre vonatkozóan találunk tőle iratokat, így tevékenységére vonatkozóan a továbbiakban nincsenek adataink.⁸⁷¹ Főkapitány-helyettesi tisztségére 1695 áprilisában Forgách Simon gróf folyamodott, amit át is vehetett a visszavonuló Nagy Ferenctől.⁸⁷²

4.4.3. A végvidék fokozódó nehézségei

A Buda visszafoglalását követő években a Kanizsával szembeni végvidéket érintő problémák – az előző évekhez hasonlóan – elsősorban a katonai feladatok ellátásához szükséges feltételrendszer hiányosságából adódtak. Ugyanakkor az addigi döntően kettős feladat – mint a felvonulás egy hadjáratra és a végvidék védelme a török várak katonaságának portyáival szemben – 1686 ősze után jelentős mértékben átalakult, és a végvidéki katonaság teljes kihasználására irányult. A török jelenlét visszaszorulásával párhuzamosan a végvidéki katonaság és a végvidék védelmi szerepe háttérbe szorult, és az egyéb katonai akciókban való felhasználásuk került előtérbe. A végvidéken szolgálatot teljesítők ezt az átmenetet nagy nehézségek közepette élték meg.

⁸⁷⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 386/1. fol. 144. r. Vö. ZACHAR 2008, 77, ahol altábornagyként 1683-tól van említve, ami véleményem szerint csak elírás lehet.

⁸⁷¹ Katonai pályafutása befejezése után nevével utoljára 1702 januárjában találkozunk, amikor I. Lipót királyi birtokadományként adta neki a korábban (1693-ban) már 60 000 forintért bérbe kapott Zala és Somogy megyei (Kanizsa környéki) jószágokat. NAGY 1868, 290–291; IVÁNYI 1984, 124 (MOL A 57 26. k. fol. 209–211.). Birtokgyarapodásáról lásd még: IVÁNYI 1984, 119 (MOL P A 57 16. k. fol. 271–272.), 128 (MOL P 1314 A 57 18. k. fol. 280–283.). Vö. Nagy Ferenc birtokjegyzékével: MOCSÁRY 1902, 180–181.

⁸⁷² Forgách folyamodványa: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 395. fol. 162v. Lásd még a kérdésről Batthyány és Nagy Ferenc feliratait: fol. 187v, 222r, 225v, 229r. Lásd még a kérdésben az Udvari Haditanács rendelkezése 1695 májusában: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 396. fol. 203r. Vö. IVÁNYI 1984, 126–127. – Forgách Simon nagy ívű katonai pályát futott be: az 1687-ben felállított Lidl-huszárezred (vezetője: Johann Baptist Lidl von Borbula) helyettes parancsnokából a Kollonich-huszárezred alezredese lett, majd 1695-től kanizsai, 1701-től győri végvidéki főkapitány-helyettes, 1702-től pedig császári-királyi vezérőrnagy és a Rajnához vezényelt magyar huszárezredek parancsnoka. Mindezek után 1704-ben csatlakozott a II. Rákóczi Ferenc vezette felkeléshez és tábornagyi rangban a reguláris alakulatok vezetőjeként tevékenykedett. CZIGÁNY 2003, 723; CZIGÁNY 2005.

Nagy Ferenc levelei – amelyek elsősorban a helyi szintű problémákra világítanak rá – jól tükrözik, hogy a végvidék a megváltozott körülmények által megkívánt szolgálatra csak nagyon korlátozottan volt alkalmas. A katonák táborba vonulását és a katonaság élelemellátását ráadásul több, váratlan – vagy kevésbé várt – körülmény is nehezítette: ilyenek voltak a téli és kora tavaszi árvizek,⁸⁷³ az 1689-ben Béren és Kányaváron dúló pestis,⁸⁷⁴ vagy éppen a betakarítási munkálatok.⁸⁷⁵ A katonaság felvonultatásának nehézségei közül – a létszámproblémákra a fentiekben már kitértünk – a két legjelentősebb kérdés továbbra is az élelem- és muníciószállításhoz szükséges szekerek beszerzése és a katonaság fizetésének biztosítása volt, amely problémák az 1687 és 1690 közötti időszakban még inkább elmélyültek.

A szekerek összegyűjtése, illetve biztosítása – amire már szintén többször is utaltunk – a katonaság hadjáratba vonulásához és a blokádokhoz az Udvari Haditanács és Kamara utasításai alapján a Magyar Kamarán és Kancellárián keresztül Zala, Vas és Sopron vármegyék feladata volt. Ez azonban a forrásaink tanúsága szerint rendszerint a végvidék és a vármegyék közötti konfliktusokhoz vezetett.⁸⁷⁶ A Kanizsával szembeni végvidék a végváriak táborba vonulásakor Zala vármegyétől igényelt szekereket, de gondot jelentett, hogy az a császári ezredek részére is köteles volt szekereket kiállítani.⁸⁷⁷ A tárgyalt időszakban pedig Vas és Sopron vármegye is kapott utasítást arra, hogy Pécsre, Siklósra, Kaposba, illetve a kanizsai blokádhoz küldött élelem elszállítására adjon szekereket.⁸⁷⁸ Nagy Ferenc főkapitány-helyettesnek ezekben az ügyekben is gyakran magához a főkapitányhoz kellett segítségül fordulnia, hogy a vármegyé(k)től a nélkülözhetetlen szekerekhez hozzájussanak.⁸⁷⁹ De 1688 nyarán azok elé marhát is csak

⁸⁷³ 1688 februárjában Nagy Ferenc panaszkodott az árvízre a végvidéken. MOL P 1314 No 33 139. Lásd még: No 33 190 (1689) Vö. A császári katonaság sem tudta az élelmet és muníciót 1688 tavaszán a Dráva és a Száva közötti területen az árvíz miatt szállítani. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376/1. fol. 290v.

⁸⁷⁴ MOL P 1314 No 33 190, 33 191, 33 192, 33 193.

⁸⁷⁵ 1688 őszén a tisztek azért nem vonultak a parancs szerint a Kanizsa alatti táborba, mert nem végeztek a szüreteléssel. MOL P 1314 No 33 173.

⁸⁷⁶ A vármegyék 17. századi szervezetére és működésére historiográfiai bevezetővel lásd: DOMINKOVITS 2005. Vö. még a vármegyék teherviselésére a 17. század második felében: VANYÓ 1976; VARGA J. 1987.

⁸⁷⁷ Lásd például az 1686. évi hadjárat készülődését is.

⁸⁷⁸ Lásd fent például *A blokádírozás* (4.4.2.) című alfejezetben is.

⁸⁷⁹ Példaként lásd az 1688. évi táborba szállásra való készülődést: „Nagyságodat azért alázatosan kérem meltoztassék el küldeni [a maga pátensét is], hogy annyival inkább bátrabban parancsolhassak énis, ne

nehezen tudott szerezni Nagy Ferenc, amikor a kanizsai blokádhoz igyekezett útra bocsátani a végvidék katonaságát. Azt írta Batthyány II. Ádámnak, hogy csak erővel tudott elegendő marhát a szekerek elé fogatni, mert a környéken az embereknek minden marhája már a *profont liszt* (azaz a kényérhez való liszt) és a vitézlő rend számára össze lett szedve.⁸⁸⁰ A blokádból visszatérő szekerekről és azok számáról pedig nem is mindig értesült a főkapitány-helyettes, mert „a’ szekeresek már egy kevéssé nagyobb bátorságban lévén nem jönnek a’ végházokban, hanem szélllyel el oszlanak a’ Falukra”,⁸⁸¹ ami pedig már a kimerült és kihasznált polgári lakosság engedetlenségének a növekedését is jelzi. Zala vármegye 1688 szeptemberében 40 szekeret küldött az élelem szállítására, de azok közül 22 szekér már 3-4-szer is fordult Szentgrótról, illetve a kanizsai táborból.⁸⁸² Ugyanekkor az Egerszegre érkezett Vas vármegyei szekereket a főkapitány-helyettes azért nem tudta tovább küldeni, mert a vármegye azokat – minden magyarázat nélkül – csak Egerszegig fogadta fel.⁸⁸³ A szekerek kiállítása és elküldése a kanizsai blokádban hónapokig szolgálatot teljesítő katonaság számára szinte létszükségletté vált, mert így juthattak csak élelemhez (hiszen Kanizsa környékét utasítás szerint el kellett pusztítani!). Az 1689-ben táborba készülődő katonák kapitányainak pedig Nagy Ferenc nemes egyszerűséggel azt írta, hogy „az alá menendő Vitézlő Rend számára szerezzenek szekeret magok ipartárával, ha leszen a végházban afféle futott nép, azoktul, ha pedig nem leszen másutt az hol találunk”.⁸⁸⁴ Az ekkor kiállítandó huszonöt szekér egy részének a katonákkal Nándorfehérvár alá kellett vonulnia, ezért – az előttük álló hosszú út miatt – a főkapitány-helyettes személyesen ellenőrizte az állapotukat.⁸⁸⁵ A szekerek ügyében pedig láthattuk, hogy 1690 tavaszán, amikor Batthyány II. Ádám a kanizsai törökök elvonulását

mondg^ya> annak utanna is a’ Nemes vármegye, hogy a’ mi szek^eer^esink inpedialtak az eö Fölsége Profontya alá va^lo> szekereket”. MOL P 1314 No 33 105. Vö. No 33 106. A júliusi készülődés során: „igen kemény parancsolatokat, s nem csak parancsolatokat, hanem Vitézlő rendet is küldöttem a’ szegénységre vetett szekerek végett”. MOL P 1314 No 33 127.

⁸⁸⁰ „A’ környéknek nincsen marhája, [...] a’ kinek egy kettő maradott, azokat hozattam el erővel, mert másképpen nem szerezhettem. Nagyságodat azért alázatossan kérem, ha a’ Profont vivő szekerek oda érkeznek, méltotassék ezeket megh válttatni, mert ezeknek mindeniknek vagyon oda marhája.” MOL P 1314 No 33 154. Lásd még: No 33 152.

⁸⁸¹ MOL P 1314 No 33 157.

⁸⁸² MOL P 1314 No 33 168, 33 169, 33 170.

⁸⁸³ MOL P 1314 No 33 171.

⁸⁸⁴ MOL P 1314 No 33 199.

⁸⁸⁵ MOL P 1314 No 33 200.

biztosítandó a vármegyék által elhatározott számon felül akart a falvakból szekereket összeszedni, Nagy Ferenc főkapitány-helyettes személyes közbejárása ellenére is hajthatatlannak bizonyultak a vármegyei vezetők.⁸⁸⁶ Az ügyel kapcsolatban felmerült esetleges személyes problémák mellett nyilvánvalóan a több éve tartó hadiállapot ténylegesen kimerítette a lakosság teherbíró képességét is. A hosszú ideig tartó „szekerezés” felemésztette a lakosság tartalékait, hiszen a mezőgazdasági munkálatokat is hátráltatta, illetve akadályozta, ha a gazdák néha az egyetlen marhájukkal elmentek. Ezen körülmények között pedig egyáltalán nem meglepő, hogy mind kevésbé voltak szolgálatkészek a katonasággal szemben.

Nem a szekerek összegyűjtésének problematikáját, hanem a végvidék és a vármegyék – a továbbiakban még kutatható – kapcsolatát érintő kérdés, hogy 1688 decemberében Zala vármegye gyűlése – amit Sümegen tartottak,⁸⁸⁷ és amelyen Nagy Ferenc nem tudott személyesen részt venni, de a fiát elküldte maga helyett – határozatot hozott a végváriak szőlőjének megadóztatására. A vármegye határozatáról Széchenyi György egervári és pölöskei kapitány tudósította a főkapitány-helyettest: „Az nemes varmegyen *praesenter* agaltak az vegbeliek ellen, ugyhogj minden haidu katona valaki fundust bir Az Veghazon kiuül mind szöleietül retytetül vetesetül sött Marhaiatulis es facultassátul adozziek, Csak szinten az veghazban leuő hazátul legyen ment s maga szemellyetül”.⁸⁸⁸ Minderre reagálva Nagy Ferenc a szőlő utáni adó megfizetését támogatta, főként mert Gábor György szolgabíró arról tájékoztatta, hogy az adót a vármegye „semel pro semper” kívánta és más adót nem vetett ki a végekre.⁸⁸⁹ Mindenesetre a határozat a végvári katonaság terheinek súlyosbodását jelentette.

A másik sarkalatos pont a végeken a fizetés kérdése volt, amiről mind Nagy Ferenc főkapitány-helyettes Batthyánnak írt levelei és a főkapitánynak az Udvari Haditanácshoz küldött jelentései alapján is az mondhatjuk, hogy rendszeresen és hosszú ideig késett.⁸⁹⁰ A rosszul fizettség vagy fizetetlenség teremtette állapotokat így írta le Nagy Ferenc 1687

⁸⁸⁶ Az ügyre lásd: *A blokádrozás* (4.4.2.) című alfejezet. MOL P 1314 No 33 226, 33 227, 33 228, 33 229.

⁸⁸⁷ MOL P 1314 No 33 186. Ezt megelőzően Zala vármegye Szentgróton tartott gyűlést, amiről sem Nagy Ferenc, sem a környékbeli nemeseket nem értesítették. MOL P 1314 No 33 183.

⁸⁸⁸ MOL P 1314 No 33 190. Lásd még: No 33 191.

⁸⁸⁹ MOL P 1314 No 33 192.

⁸⁹⁰ Erre az utalásokat és hivatkozásokat lásd több helyen a dolgozatban. 1687. május ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 359r, 479v. (július 3 havi zsoldot kér)

márciusban: „mind itt [Egerszegen] s mind más végházokban annyira el nyomorodott, el lovatlanodot, és fegyverből megh szűkült a' vitézlő Rend, hogy már csak egy botot veszen a' kezében, s úgy jár, ha fizetésbéli orvoslások nem leszen, lehetetlen hogy csak keveset is mezőben szálléthassunk”.⁸⁹¹ A fizetés elmaradása személyesen magát Batthyányt is érintette: 1687 májusában mind a végvidéki, mind pedig a kerületi főkapitányi tisztségért járó fizetése elmaradása miatt írt fel az Udvari Haditanácsnak.⁸⁹² Nagy Ferenc egyik 1688. decemberi leveléből pedig azt is megtudhatjuk, hogy akkor a fizetőmesterek a főkapitánynak fizetésekként mennyi posztót hagytak Egerszegen: „négy Bált, a' kiben nyolczvan vég vagyon, a' tiz vég helyet kétt vég selyem posztot, s huszon négy vagy huszon ött réffet adtak”.⁸⁹³ A végbeliek fizetésével kapcsolatban ugyanott azt is leírta a főkapitány-helyettes, hogy nem adott engedélyt arra, hogy a végváriaknak járó pénz nála hagyják – tudni illik a katonaság még nem gyűlt össze a mustrára –, mert „ez a' hely egyebarántis tűz fészek”, nem biztonságos az olyan rendkívül kényes ügyek lebonyolításában, mint a fizetésosztás.

Ha a végvidéken a fizetésosztás végre megvalósulni látszott, akkor a fizetőmesterek hol késtek, hol meg siettek a végeken, így volt eset, amikor a zsoldot azért nem kapták meg a katonák, mert a fizetéskor már, vagy még nem tartózkodtak a várban. De az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy erről a katonák és tisztjeik is tehettek, hiszen Nagy Ferenc többször tett panaszt rájuk, hogy gyakran „nincsenek ben a' végházokban se Tisztuiselő Uraimék se a' vitézlő Rend”.⁸⁹⁴ A szigorú bürokrácia mellett pedig 1689-ből

⁸⁹¹ MOL P 1314 No 33 117. Augusztusban pedig Nagy Ferenc, amikor parancsot kapott Batthyánytól a Pécsen lévő katonaság leváltására, a következőket írta: „a' kik már oda vadnak, azokon kívül, a három száz ember ki nem tellik; kiváltképpen lovas, mert annyira el lovatlanodtak, hogy itt Egerszegen felének sincsen lova”. MOL P 1314 No 33 128. Vö. 1687 szeptembere: „ollyk Tizedben alig vagyon egy a kinek lova volna, oly tizedben semmi sincs [...] [Tar Jósá egerszegi] kapitany uramnak maga alá valo lova nincsen”. MOL P 1314 No 33 130. Az idézeteket hosszasan lehetne sorolni a következő évek leveleiből is. Itt még egy példa 1688 novemberéből: „olly szegények vannak, hogy ha az haláltul kellene is magokat megh váltani, egy garast elő nem tudnának adni”. MOL P 1314 No 33 181.

⁸⁹² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 304v, 356r.

⁸⁹³ MOL P 1314 No 33 184.

⁸⁹⁴ MOL P 1314 No 33 180. Gondot jelentett az is, hogy hol csak posztót fizettek a katonáknak, pénzt pedig nem. No 33 138, 33 181. Az is előfordult, hogy némelyeknek félhavi pénzt, némelyeknek kevesebbet fizettek. No 33 184.

arra is akadt példa, hogy a végváriak fizetését rosszul számolták ki.⁸⁹⁵ Ugyancsak ebben az évben a zsoldosztást a már fent említett pestisjárvány is nehezítette, hiszen a fertőzött végházakból nem jöhettek ki a katonák, a fizetésüket a járvány elmúltával kaphatták csak meg.⁸⁹⁶

A végvidék tisztjei számára az anyagi bizonytalanság egy másik probléma fokozottabb érvényesülését is jelentette: a kinevezésükkel járó ún. dekrétum kiváltásának kötelezettsége a pénztelenség – és talán az összeg aránytalanul magas volta – miatt egyre nagyobb problémává vált. A jelenséggel kapcsolatban Nagy Ferenc 1687 tavaszán a következőket írta Batthyánynak: „a’ Méltóságos Bellicumnak proponalhattya Nagyságod, hogy itt vadnak olyan Tisztek, kiváltképpen gyalogh zászlóartók s lovasok is, a’ kik esztendeigh való fizetésekkel is nehezen válthatnák ki Decretumjokat, így lévén a’ dologh tudom készebbek lesznek némellyek a’ Tisztet resignálnia’ hogy sem mint ki vegyék”.⁸⁹⁷ S bár egy tisztség viselése a végházban nyilván magasabb fizetéssel járt volna, de „a’ mely Tisztuiselőknek Decretumjok nincsen, se Tiszteknek sem agnoscallyák (’elismerik’), se fizetéseket megh nem adgyák”.⁸⁹⁸ Mint láthattuk, itt elsősorban alacsonyabb tisztségekről van szó, és a több évtizedes végvári szolgálat után nem is érti, hogy nekik miért is kellene dekrétumot kiváltani, hiszen – mint írta – „Istenben üdvözült eőregh Urunknak Nagyságod szerelmes Attyának mindenkor hatalmában volt, hogy Vice Hadnagyokat Leitenambtokat, zászlóartokat crealhatot, s ott fön is acceptalták”.⁸⁹⁹ A tisztek – kapitányok, alkapitányok, főhadnagyok és fővajdák – kinevezésének gyakorlata eddig is úgy működött, hogy az illetékes főkapitány három személyt javasolt a tisztségre a Haditanácsnak, akik közül a legalkalmasabbnak tartottat nevezték ki. Mindezt a főmustramesterrel egyeztetve. A főkapitánynak egyéb iránt joga volt az ajánlott személyek közül egyet kiemelni, illetve joga volt arra is, hogy a kinevezett személyt ne fogadja el, akkor viszont a jelölési

⁸⁹⁵ „a’ Szécsi Szigethi gyalog Compania számára 116 R vagyon föl téue s 118 nak kellene lenni, a’ kapornaki Compania számára 131 R vagyon föl téue, s 132 nek kellene lennni, azonkívül Lövoj 26 Lovasnak 68 R vagyon föl téue s 78 nak kellene lenni” MOL P 1314 No 33 205.

⁸⁹⁶ „a’ Bérieket pedig és a’ Szent Grotiakat az Infectiora nézve [...] nem hivattam ide, hanem Sereg Deák Uram kezében fogom adni a pénzeket, hogy adgya a’ kapitánnyoknak s osszák ki alattok valoinak a’ mikor ideje leszen” MOL P 1314 No 33 192. Vö. No 33 190, 33 191, 33 193.

⁸⁹⁷ MOL P 1314 No 33 119 Egerszeg, 1687. április 26. – A gyalog zászlóartó egy forintot sem tudna érte fizetni, a fizetése is egy óra három forint. MOL P 1314 No 33 122.

⁸⁹⁸ MOL P 1314 No 33 122.

⁸⁹⁹ MOL P 1314 No 33 119.

folyamatot újra indították.⁹⁰⁰ A dekrétum kiváltása körüli problémával éppen Nagy Ferenc esetében, már az 1685. év kapcsán is találkoztunk. Batthyány II. Ádám pedig 1687 júniusában a Haditanácshoz küldött levelében azt írta, hogy korábban a dekrétumot nem kellett kiváltani: „sie [Offiziere] aber noch zu dato Ihre decreta nicht aussgelöset sollen”.⁹⁰¹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az nem megállapítható, hogy milyen tisztségekről van itt szó. A rendszer szigorítására utal, hogy 1688 januárjában Széchényi György – akit 1687-ben neveztek ki Egervár és Pölöske kapitányává⁹⁰² – fizetéskor nem kapott posztót, mert a biztosokat nem értesítették a kinevezésről. „Jollehet – jegyezte meg Nagy Ferenc főkapitány-helyettes – az el mult nyáron a’ pénzt megh adták eö kegyelmének, [a komisszárius] a’ posztobeli fizetést megh tartotta, azt állétván hogy a’ Camaranak megh intimatioja (’utasítása’) nem jött a’ Méltóságos Bellicumtul”.⁹⁰³ A látszólag jelentéktelennek tűnő változás az Udvar számára a kifizetések fokozottabb ellenőrzését jelentette, a végváriaknak azonban a megélhetési gondjait nehezítette.

A rendszertelen fizetés, az egyre nehezedő megélhetési körülmények és a képességeiket felülmúló katonai feladatok olyan terhet jelentettek a végvári katonaság számára, amelyre válaszul – ahogy azt Nagy Ferenc leveleinek sora is bizonyítja – sokan a szökést választották. 1687 nyarán a főkapitány-helyettes már így panaszkodott: „ez a Pecsÿ, Siklosÿ őrzés s kemény strapeiza annyira ruinalta az ide valo vegeket, hogy menj hejával és kárral vannak, meg nem tudom Nagyságodnak irnom”.⁹⁰⁴ Ahogy láttuk, korábban is szöktek el katonák a táborból, de a főkapitány-helyettes leveleit vizsgálva azt lehet megállapítani, hogy a szökött katonákról szóló híradások száma az 1688. évtől

⁹⁰⁰ Jó példa az el nem fogadásra a zalavári kapitányi tisztség betöltésének kérdése, amely ügy 1687 őszétől 1688 augusztusáig húzódott. A korábbi zalavári kapitányt, Radonay Mátyást pécsi püspökké nevezték ki, ezért üresedett meg a helye, ahova Batthyány három személyt: Esterházy Gáspárt, Somogyi Jánost és Bóti/Bojti Andrást javasolta, közülük pedig Esterházy Gáspárt emelte ki. Radonay azonban a saját unokaöccsét szerette volna a tisztségbe helyezni, akit viszont Batthyány alkalmatlannak tartott. 1688 nyarán pedig a püspök saját magának igényelte volna vissza a kapitányi tisztséget, amire végül Esterházyt kinevezték. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 681r, 694r. Prot. Reg. Bd. 375. fol. 436v, 444r. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 22v, 23r, 457v, 522v, 548v. ÖStA KA HKR Reg. Bd. 377. fol. 13v, 331r,

⁹⁰¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 417r. Vö. EMBER 1946, 256–257.

⁹⁰² Kinevezésére lásd a kérelem: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 556r. És hogy megkapta: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 436v, 482r.

⁹⁰³ MOL P 1314 No 33 138. Vö.

⁹⁰⁴ MOL P 1314 No 33 129.

növekedett jelentősen. A kanizsai blokádból vagy egyéb helyőrségi szolgálatból elszökött katonákat Batthyány II. Ádám utasítása szerint a főkapitány-helyettesnek fel kellett kutatnia/kutattatnia és törvény elé kellett/kellett volna állítania.⁹⁰⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy a német katonák szökéséről is találunk adatokat.⁹⁰⁶ Az arányokat ugyan nehéz megbecsülni, de 1688. augusztus végén Batthyány – talán némi túlzással – az írta helyettesének, hogy a blokádból az egerszegi katonaság mind eloszlott, amiről azonban Nagy Ferencnek nem volt tudomása.⁹⁰⁷ Tarrodi Mihály egerszegi vicehadnagy pedig, akinek pécsi szolgálat alatti fegyelmezetlenségéről 1687 kapcsán már tettünk említést, ismét csak „rosszul viselte magát”, és 1688. július végén Batthyány már a főkapitány-helyetessel kerestette.⁹⁰⁸ A rendelkezésünkre álló forrásanyagban ugyancsak 1688 nyarán jelentkező probléma, hogy a kanizsai blokádból elszöktek a kaszások és a molnárok, akiknek a felkutatása, illetve helyettesítésük ismételten a főkapitány-helyettesre hárult.⁹⁰⁹ A szökések növekvő száma és az ellenőrzés nehézsége miatt Nagy Ferenc arra kérte a főkapitányt, hogy a vitézlő rendet csak *levéllel* (értsd írásbeli engedéllyel) engedjék haza.⁹¹⁰

A szökések mellett arra is találunk példát, amikor valaki hivatalos úton igyekezett megválni a posztjától, így 1687 nyarán a siklói zászlótartó, *Karloczy Mátyás* akart lemondani tisztségéről.⁹¹¹ A nehéz körülmények mellett arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a végvári katonaság esetében többnyire nem képzett katonai erőről beszélhetünk, így a megváltozott és megnövekedett feladatok közepette nem kell csodálkoznunk azon, hogy elhagyták a kijelölt szolgálati helyüket. Ennek következtében pedig Nagy Ferenc még a katonák kihágásainak büntetésében is engedékenyebbnek mutatkozott, mert, ahogy írta 1687 januárjában: „ha mind el hadgyák az eő Főlsége

⁹⁰⁵ 1687 elején még Tornyos Istvánnak a budai táborból való hazajövetelét tárgyalták. MOL P 1314 No 33 108.

⁹⁰⁶ MOL P 1314 No 33 163.

⁹⁰⁷ MOL P 1314 No 33 163. A főkapitány utasítása alapján a végvidék központjában, Egerszegen csak 60 katona (30 gyalogos, 15 lovatlan lovas, és 15 lovas) maradt. MOL P 1314 No 33 150, 33 152, 33 153. Lásd még: *A blokádírozás* című alfejezet (4.4.2.).

⁹⁰⁸ MOL P 1314 No 33 158. 1688 augusztusában egy a táborról elszökött lövői legényt elfogtak és megkötözve akarták Batthyányhoz visszaküldeni, de voltak, akik azt mondták, hogy nem kell megkötözni, „hiszen nem Törököt fogtad”, így azonban a legény ismét elszökött. MOL P 1314 No 33 163.

⁹⁰⁹ MOL P 1314 No 33 163, 33 164, 33 165, 33 174.

⁹¹⁰ MOL P 1314 No 33 163.

⁹¹¹ MOL P 1314 No 33 129.

szolgálattját a' polgárokból lett katonák és hajdúk, meg üresednek a' végházak".⁹¹² Mindezek ismeretében inkább az válik meglepővé, hogy Nagy Ferencnek a tárgyalt időszakban az esetek többségében mindig sikerült a főkapitány és az Udvari Haditanács utasításainak megfelelően katonákat kiállítania.

A végvári katonák szökésének növekedésével egyidejűleg emelkedett a panaszok száma a kóborló katonaság fosztogatása miatt is, amire szintén számtalan példát találhatunk Nagy Ferenc főkapitány-helyettes leveleiben. A törökkor egészében is, de ebben a háborús időszakban még inkább nagy értéke volt a jó lónak: látva a sok lovatlan katonát, és mert a császári hadvezetés a hadműveletekben elsősorban Batthyány lovas katonaságára tartott igényt, megnőtt a szükséglet rá, ugyanakkor mindig kevés volt belőle. A Nagy Ferenc „kezén átfutó” peres ügyek jelentős részében is lovak eltulajdonítása volt a vád a katonák ellen.⁹¹³ Mint fentebb láttuk, az Udvari Haditanács is több alkalommal adott parancsot Batthyány II. Ádámnak az élelmiszer-szállítmányokat megtámadó tolvajok és fosztogatók megfékezésére, akik az útjukba akadó rabokat, illetve polgárokat is kifosztották és megölték, és még az átkelőket is lebontották.⁹¹⁴ Az utóbbiaknak a törökökkel szembeni védekezés szempontjából is nagy jelentősége volt. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes – jelentései szerint – szinte tehetetlen volt a tolvajokkal szemben: „mitt parancsollyon a' csavargó katonák végett megh értettem, mivel hogy itthon Lovasim nincsenek, az olyanokra minden fele nem vigyázhatok” – írta 1688 szeptemberében Batthyánnak.⁹¹⁵ Ezekről a kóborló bűnözőktől mindenkinek volt félnivalója, 1689 őszén Zichy István a Győrből Kanizsáig tartó úttal kapcsolatban azt írta: „igen sok a szökött, kóborló, menekülő ember ezen az egész vidéken és sok igazságtalanság történik, amelyet szinte leírni is lehetetlen”.⁹¹⁶ Ami miatt – ahogy a levél is kitér rá – Bádeni Hermann azt tanácsolta neki, hogy utazásában inkább a vízi utat részesítse előnyben.

Ezzel egyidejűleg a végházakban maradt katonák engedetlensége is fokozódott: 1687 februárjában a Nagy Ferenc által többször – és általában negatív cselekedeteik miatt – emlegetett pölöskeiek tizennyolcan *felverték* a török rabokat és elvették tőlük a vaját,

⁹¹² MOL P 1314 No 33 107.

⁹¹³ Ügyekre lásd 1687: MOL P 1314 No 33 107, 33 111, 33 112, 33 124, 33 135. 1688: No 33 141, 33 142, 33 153, 33 163, 33 164, 33 165. 1689: No 33 196.

⁹¹⁴ MOL P 1314 No 33 164, 33 165.

⁹¹⁵ MOL P 1314 No 33 165.

⁹¹⁶ Zichy jelentése: SZITA 1994, 99. No 38.

amit aztán nem is tagadtak le a főkapitány-helyettes előtt.⁹¹⁷ A helyzet, illetve Nagy Ferenc helyzetének abszurd voltára világít rá, azon panasza, hogy, ha egy engedetlen végházhoz vizsgálatra vagy büntetésre katonákat küldött, az adott végház katonái felvonták a hidat és a vár túloldalán – kihasználva például a várárok befagyását – akadálytalanul kiugráltak és elszöktek.⁹¹⁸ A végvári katonaság fent említett kihágásai, károkozásai felett a főkapitány által tartott hadiszék hivatott ítélni. A tárgyalt időszakban az is gyakran előfordult, hogy a hadi törvényszéket Batthyány II. Ádám távollétében és az ő engedélyével a helyettese, Nagy Ferenc vezette. Az ott született határozatokhoz azonban a főkapitány jóváhagyása kellett.⁹¹⁹ 1688 nyarán azonban a főkapitány-helyettes számára nem volt egyértelmű, hogy a katonai szolgálatban álló Sárkány testvérek ügyében a katonai vagy a vármegyei bírának kell-e döntést hoznia. Az történt ugyanis, hogy Sárkány István és Mihály összeveszett, és az előbbi átlötte az utóbbi bokáját, akinek a sérülése olyan jellegű volt, hogy nem bíztatták azzal, hogy életben marad.⁹²⁰

A hadakozásnak a végvidéken a katonák mindennapi életét is érintő neuralgikus pontja a felvonulási terület, illetve Kanizsa környékének az elpusztítása volt, ami stratégiaileg indokolt lépésnek számított, hiszen ezzel korlátozhatták, akadályozhatták a török kézen lévő vár élelemellátását. Ez a lépés azt is jelentette, hogy Kanizsa környékének felégetésével, elpusztításával valójában kitágították a kiépülő blokádnak a határvonalait. Az érintett területeken a lakosság mozgását korlátozták: amellett, hogy a törököknek tilos volt élelmet szállítani, már 1687 tavaszán rendelkezés született arról, hogy a Rábán és a Zalán való átkeléshez engedély szükség.⁹²¹ A kérdés 1687 nyaratól már folyamatosan napirenden volt az Udvari Haditanács utasításaiban, amikor már nemcsak azt kellett Batthyány katonáinak megakadályozni, hogy élelmiszer-szállítmányok jussanak

⁹¹⁷ MOL P 1314 No 33 111. Nagy Ferenc levelében a katonák neveit is közli.

⁹¹⁸ „a’ vaj a’ kit el vontak túlek, megh vagyon mégh, Hadnagy Uram megh parancsolta, hogy el ne tékozollyák, de most a’ mitt el vettek, mind föl osztották, s megh ették; azon Tolvaioknak megh fogatásokban *nem* tudom micsoda modot talallyanak, hanem ha neppel plequallyuk a’ helyet, mert ha öttven hatvan Embert küldök inned oda, a’ mint ezelőtt probaltam, föl vonnyák a’ kaput előtt, s másfelől a’ bozotra ki ugrandoznak, most leghinkáb, mivel a’ vize befagyott, a’ mint akarja ugy mehet” MOL P 1314 No 33 111.

⁹¹⁹ A katonai igazságszolgáltatás 16–17. századi rendszerére általánosan lásd: PÁLFFY 1995c.

⁹²⁰ „Militaris Tisztuiselövel kelletéke vagy vármegye Birájával” intézni az ügyet? MOL P 1314 No 33 148.

⁹²¹ ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 184v.

Kanizsára, hanem el kellett pusztítani a vár közelében lévő földeket, gyümölcsösöket is.⁹²² A környéken lakók is csak engedéllyel szállíthatták gabonájukat az egyik helyről a másikra.⁹²³ A hasonló tárgyú rendelkezések Székesfehérvár kapitulációját (1688. május 19.) és a kanizsai blokád szorosabbá tételét (1688. július közepe) követően is folyamatosan napirenden voltak az Udvari Haditanács utasításaiban. Az 1688. július közepén Kanizsa alá érkező kb. négyezer fős sereg azonnal megkezdte a vár, illetve a város körüli mezők, földek, gyümölcsösök felégetését, elpusztítását és az előváros lerombolását.⁹²⁴ Az augusztus 13-án kelt Batthyánnak szóló haditanácsi leiratban már konkrétan a Kanizsa körüli falvak elpusztításáról esett szó.⁹²⁵

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes leveleiben azonban a kérdéssel kapcsolatban a vidék polgári lakosságának és a végek katonaságának érdekei kerültek előtérbe: azt írta, ha teljesítik a parancsot – főként, ha még kaszálás és betakarítás előtt teszik azt –, akkor az a lakosság élelemellátását veszélyezteti.⁹²⁶ Egy 1687 tavaszán kelt levelében pedig azt írta, hogy a német vitézlő rend *contributio*-jának (hadiadó, illetve hozzájárulás) is Kanizsa környékének a terméséből kellett meglennie.⁹²⁷ Miután Batthyány 1688 márciusában már megparancsolta, hogy a lakosságot kezdjék el felköltöztetni, Nagy Ferenc arra figyelmeztette, hogy legalább várják meg, amíg új fű nem lesz.⁹²⁸ A lakosság átköltöztetésére általában sor került a Zalán túli területre, de a főkapitány-helyettes a *szegénységet* nem tudta megakadályozni abban, hogy akár éjszaka is kimenjen szőlőt metszeni a Zalán aluli szőlőhegyekre: „ezt a’ Szalán alul föl haitott szegénységet semmi uttal meg nem tarthattuk hogy alá ne mennyen, étszaka időn is által megyen szökre a’ szőlőjének megh metczésére.”⁹²⁹ Ezt még 1689 februárjában is veszélyesnek tartotta a főkapitány-

⁹²² ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 336r, 354v, 357v. Vö. DEGRÉ 1972, 103.

⁹²³ MOL P 1314 No 33 120.

⁹²⁴ Lásd Zichy István jelentései: SZITA 1994, 69–70, 71. Vö. *Egykorú leírás a Kanizsa körüli portyázásról*. SZITA 1994, 70.

⁹²⁵ ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 379r. No 120.

⁹²⁶ MOL P 1314 No 33 118. Vö. Szita László megállapítása a kanizsai blokádról kiadott forrásokat bevezető tanulmányban. SZITA 1994, 55.

⁹²⁷ MOL P 1314 No 33 118.

⁹²⁸ MOL P 1314 No 33 143.

⁹²⁹ MOL P 1314 No 33 196, 33 197. – A kora őszi időszakban pedig ismételten felmerül a betakarítás kérdése, hogy valamilyen megoldást kell találni arra, hogy mind a polgári lakosság, mind pedig a katonaság valami ételmet betakaríthasson. MOL P 1314 No 33 207.

helyettes, mert a török kárt tehetett bennük.⁹³⁰ Amikor pedig márciusban a főkapitány megparancsolta, hogy az Egerszegtől Lövőig, illetve Szentgrótig lévő szőlőhegyeket – amibe beleesnének a Kemend, Bér, Kapornak, Pölöske körüli hegyek – se engedjék megművelni, a helyettese arra hívta fel a figyelmét, hogy ennek a végrehajtása lehetetlen. Ezeken a területeken a lakosság mellett a katonaságnak is voltak szőlői, aminek a hasznára a megélhetésükhöz szükségük volt.⁹³¹ Júliusban pedig Batthyány már azt jelentette az Udvari Haditanács felé, hogy a főkapitány-helyettes minden Kanizsa környéki gyümölcsöst, terményt és malmot elpusztított.⁹³² Nagy Ferenc 1689 szeptemberében Batthyány engedélye nélkül nem engedett szekereket gyümölcsért és szőlőért a Zalán aluli területre, de szükségesnek tartotta az ellátásbeli probléma mielőbbi orvoslását is, sőt felvetette, hogy katonák kíséretében ki lehetne engedni őket, „a’ kanisai Törököknek a’ lovassátul nem igen tartanának, a’ gyalogatis tudom annira ki nem hozza”.⁹³³

Batthyány II. Ádám főkapitány 1688 nyarán elrendelte, hogy a végházakhoz közel lévő pajtákat bontsák le, ami egyrészt azért okozott fejfájást a főkapitány-helyettesnek, mert Egerszegen például hozzáépítették azt a várhoz. Másrészt korábban hiába figyelmeztette a katonákat, hogy a gabonájukat ne a pajtákba rakják, azok más lehetőséget nem találtak. Továbbá olyanok is akadtak, akiknek a pajta szolgált szállásul. Arról nem is szólva, hogy nem is volt annyi embere, akikkel ezt a munkát végrehajthatta volna.⁹³⁴

Nagy Ferenc a végházak közelében lévő malmok kérdésében is azok megtartása mellett érvelt, mert mind a kanizsai tábor, mind a végházak ellátásában nélkülözhetetlenek tartotta őket, de az évek óta tartó hadi állapot és a tolvajok, fosztogatók miatt a molnárok már nem mertek bent maradni a malmokban. A védelmükben a főkapitány-helyettes *protectionalis* levél (védlevél) kiadatását kérte: egy magyar és egy német nyelvűt.⁹³⁵

⁹³⁰ MOL P 1314 No 33 196.

⁹³¹ „elegyessen vagyon mind a’ vitézlő Rendnek s mind a’ Szala melllet való szegénységnek szőlője, s annak előtte is fegyver alatt munkálódtak, ha ezeket meg tiltyuk, mind a’ végházok s mind a’ környéki el pusztulnak, mert inkább ki megyen a Végházbul a’ szegény Legény, hogy sem mint a’ szőlőjét pusztán hadgya, egyébaránt is vetése igen kevés lévén a’ szőlő hasznából élődik” MOL P 1314 No 33 197.

⁹³² ÖSTA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 429r. Az Udvari Haditanács válasza: ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 321r. Szeptemberben újabb rendelkezés született a Kanizsa környéki gabona elpusztításáról. ÖSTA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 554v. Vö. ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 572: jóváhagyták Batthyány jelentését, miszerint a Kanizsa környéki gabonát elpusztították.

⁹³³ MOL P 1314 No 33 207.

⁹³⁴ MOL P 1314 No 33 158.

⁹³⁵ MOL P 1314 No 33 170.

Mint alábbi példánk is mutatja, háborús időben gondot okozott annak eldöntése is, hogy hol a határ termőterületek, falvak parancsba kapott elpusztítása, illetve a szándékos fosztogatás között. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes 1688 márciusában egy olyan ügyben kérte Batthyány ítélkezését, amelyben ő is érintett volt. A tótországi, légrádi, keszthelyi és veszprémi katonaság 1686 őszén Pécs környékét és az egész Somogyságot felpredálta. Ők mindannyian arra hivatkoztak, hogy ez nemcsak szabad volt számukra, hanem parancsot kaptak rá, ami az adott körülmények között elfogadható is lenne. De természetesen azok, akiknek a jószágait elpusztították – köztük Nagy Ferenc és Széchényi György érsek is – kártérítést és a katonák megbüntetését követelték a főkapitány által: „én az salio factionak terhet magamra valalhassam, el nem viselhetem, hanem Nagyságod tegyen ugy Delisiot, hogy vagy meg fogdoztassam azon katonákat, vagy penig mentségekkel Nagyságodhoz küldgyem”.⁹³⁶ Mint annyi más esetben, sajnos a rendelkezésünkre álló források nem számolnak be a vizsgálat kimeneteléről, illetve a döntéshozatalról.

Ugyanakkor a Kanizsa környéki terület pusztán hagyásával kapcsolatban még egy érdekes momentumra szeretném felhívni a figyelmet. 1687 áprilisában az érintett falvak lakosai azért keresték meg Nagy Ferencet, mert a zalavári kapitány, Radonay Mátyás megparancsolta nekik, hogy menjenek el és hagyják pusztán a területet, mert az uralkodótól parancsa van a terület elpusztítására.⁹³⁷ Az ügy kapcsán Nagy Ferenc elsődlegesen nem is a kapitány utasításának tárgyán lepődött meg, hanem azon, hogy miként lehetett (hogy volt-e valójában, azt nem tudjuk!) olyan Bécsből jövő közvetlen parancsa, amiről sem ő, sem pedig a főkapitány nem tudott.

4.4.4. A „török kérdés” a végvidéken 1687–1690-ben

A Kanizsa környéki területek elpusztítása kapcsán Nagy Ferenc arra is felhívta Batthyány II. Ádám főkapitány figyelmét, hogy annak következtében a végházakba nem jut majd el az információ a törökök mozgásáról, és azok „hír nélkül járhatnak”.⁹³⁸ Ez utóbbi problémafelvetést addig tekinthetjük reálisnak, amíg Kanizsa és más, még török kézen lévő várak – mint Székesfehérvár vagy Szigetvár – őrségének volt lehetősége rendszeresen kijárni a helyőrségekből. A főkapitány-helyettes jelentései alapján azt

⁹³⁶ MOL P 1314 No 33 141.

⁹³⁷ MOL P 1314 No 33 118.

⁹³⁸ MOL P 1314 No 33 143.

mondhatjuk, hogy 1688 közepéig, azaz a kanizsai blokád szorosabbá tételéig a végvidékiek tarthattak és tartottak is a törökök kártételeitől.

A szigetvári törökök 1687 februárjában még egészen Kanizsáig adóztatták a falvakat és ekkor két malmot is felégettek.⁹³⁹ A kanizsaiak az újonnan felállított kaposvári helyőrség katonái közül ez év júniusának végén levágtak egy hadnagyot és 16 közkatonát.⁹⁴⁰ Nagy Ferenc főkapitány-helyettes júliusban azt jelentette Batthyánnak, hogy a kanizsaiak folytonos kitöréseket hajtanak végre: Pölöskét majdnem elfoglalták, miután a palánk külső kapuját levágták, és „Szalavárt, Szentgyörgy várt csak nem minden nap látogattyák”.⁹⁴¹ A törökök támadásaira pedig akkor kellett különösen odafigyelni, amikor az aratási vagy szüreti munkálatok miatt a végházakban maradt kevés katona is inkább elhagyta az őrhelyét.⁹⁴² Az oszmán sereg Nagyharsánynál (1687. augusztus 12.) elszenvedett veresége után is azt írta Nagy Ferenc a főkapitánynak, hogy „a’ kanizsaiak pedig valoban fenik reánk a’ fogokat.”⁹⁴³

A végvidék és személyesen a főkapitány-helyettes is ugyan már 1687-től utasításba kapta az Udvari Haditanácstól, hogy meg kell akadályozni az élelmiszer Kanizsára való bejutását, illetve meg kell tiltani, hogy a korábban hódolt Kanizsa környéki falvakból élelmet szállítsanak a törököknek.⁹⁴⁴ Ennek hatásai azonban csak 1688 második felétől váltak igazán érezhetővé, amikor az átszökő törökök azt jelentették a magyar végváriaknak, hogy Kanizsán eluralkodott az éhség. A várból júniusban kiengedett két magyar rab azonban arról számolt be, hogy három török érkezett vissza Konstantinápolyból azzal a hírrel, hogy három évre való zsoldot fognak kapni.⁹⁴⁵ Nagy

⁹³⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 99v. Vö. Nagy Ferenc jelentése a szigetváriakról: MOL P 1314 No 33 115.

⁹⁴⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 465v.

⁹⁴¹ MOL P 1314 No 33 129.

⁹⁴² MOL P 1314 No 33 129.

⁹⁴³ MOL P 1314 No 33 131.

⁹⁴⁴ MOL P 1314 No 33 116 Egerszeg, 1687. február 25. Vö. Az Udvari Haditanács utasítása Batthyánnak és Draskovichnak, hogy akadályozzák meg, hogy alattvalóik Kanizsára gabonát szállítsanak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 89r, 184v. Közvetlenül Nagy Ferencnek címzett utasítás arról, hogy meg kell akadályozni, hogy Szigetvárra és Kanizsára élelmet juttassanak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 266v.

⁹⁴⁵ MOL P 1314 No 33 149. A kanizsai törökök a pasának a nagyvezírhez küldött levele alapján 1688 nyarán már két éve nem kapták meg a zsoldjukat. A kanizsai pasa elfogott levelét lásd: SZITA 1994, 62. Zichy

Ferenc júliusi leveleiben pedig arról olvashatunk, hogy a törökök kijártak a várból: elhajtották a kányaváriak marháit és elvittek tíz pásztor gyermeket,⁹⁴⁶ illetve Sándorházáról vittek el négy embert.⁹⁴⁷ Az időközben minimálisra csökkent strázsa mellett a végvidékieknek tehát 1688 közepéig valóban volt okuk tartani a törököktől. Ugyanakkor augusztusban a kanizsaiak a nagyvezírhez küldött – és elfogott – levelekben mind arról panaszkodtak, hogy évek óta nem kaptak zsoldot, nem tudnak élelemhez jutni, mivel a környéket a keresztény csapatok elpusztították, és bár Szigetből 500 mérő élelmet akartak hozzájuk szállítani, abból semmi sem érkezett meg.⁹⁴⁸ A panaszok ellenére szeptemberben a kanizsai defterdár azt írta, hogy semmi másban nem szenvednek hiányt, csak ruházatban.⁹⁴⁹ A törökök körülményei és lehetőségei a blokád szorosabbá tételével feltehetően romlottak, még ha erről a keresztények nem is minden esetben szereztek tudomást. Itt ismét meg kell említenünk az Udvari Haditanács azon vélekedését, hogy a törököket mind a környék megfélemlített (vagy üzletelni akaró?) lakossága, illetve a magyar katonaság látta el élelemmel.⁹⁵⁰ A kérdésre vonatkozóan Nagy Ferenc leveliben nem találtunk adatokat.

A Kanizsa körüli ún. szoros blokádról mint láttuk, csak 1688. július második felétől lehet beszélni. Arról, hogy milyen számú török katonaság szorult a várba, Zichy István jelentéseiben többször többféle adatot olvashatunk, a kijövő rabok, illetve szökevények információi alapján sem tudták pontosan megállapítani a létszámukat.⁹⁵¹ 1688 nyarán hozzávetőlegesen kétezer fő lehetett a kanizsai török katonaság. Ezek a törökök fél évvel később, 1689 januárjában még *kószáltak* a végházak körül, de céljuk

jelentései szerint a törökök júliusban azt híresztelték, hogy két évre való hússal és gabonával vannak ellátva (az ez évi termést azonban nem tudták bevinni). SZITA 1994, 66, 69.

⁹⁴⁶ MOL P 1314 No 33 156.

⁹⁴⁷ MOL P 1314 No 33 160.

⁹⁴⁸ A levelek fordítását lásd: SZITA 1994, 74, 75, 76. (No 13, 14, 15.)

⁹⁴⁹ A defterdár levelét lásd: SZITA 1994, 83. No 22.

⁹⁵⁰ A kérdésre lásd még: *A blokadírozás* című alfejezetet (4.4.2.).

⁹⁵¹ Július 2-án Zichy 2000 törökről írt. SZITA 1994, 66. Július 12-én azt írta: „több mint 200 gyalogosnál, és 600 lovasnál több nincs bent”. SZITA 1994, 69. Két nappal később 4000-re becsülte a várbelieket, de egy keresztény szökevény szerint csak 600 lovas és 1500 janicsár katonáskodik, a többi a szállításban vesz részt. SZITA 1994, 69. Augusztus elején arról írt, hogy 400 janicsár, 500 lovas és 800 egyéb fegyveres van a várban. SZITA 1994, 71. Augusztus közepén egy elfogott török tiszt 1300 gyalogost és 400 jó lovas szpáhít említett. SZITA 1994, 74. Szeptember közepén Zichy 6000 katonáról ír, ami túlzott számnak tűnik. SZITA 1994, 79.

ekkor már szinte kizárólagosan az élelemszerzés volt, vadalmáért, vadkörteért, törökbúzáért jártak.⁹⁵² De a terület fent említett elpusztítása egyre jobban nehezítette a dolgukat. A források alapján úgy látjuk, hogy a törökök számára a téli időszak – vélhetően a blokád időleges gyengülése miatt – adott lehetőséget egy-egy sikeresebb akció végrehajtására. Nagy Ferenc 1689 februárjában azt írta, hogy a kanizsai törökök 18 ökröt tudtak elhajtani a muraközi végházak akláiból.⁹⁵³ Ugyanakkor Musztafa kanizsai pasa a nagyvezírnek küldött februári levelében arról írt, hogy a keresztényekkel folytatott összecsapások során a legtöbb lova elpusztult, összesen mintegy ötven maradt, de a vár feladására nem is gondolt.⁹⁵⁴

A végváriaknak a Kanizsán uralkodó állapotokról a kijövő keresztény raboktól és az újonnan elfogott törököktől voltak információi. A törökök 1688 decemberében azt híresztelték, hogy egy esztendőre való élelmük van és Szigetvárra járnak annak pótlásáért (!).⁹⁵⁵ Pár héttel később – december végén – a várból kiengedett keresztény rabok azonban arról számoltak be, hogy „nagy éhségben vannak a’ Törökök, a’ Bassa csak nem minden nap kiáltattya, hogy a’ kinek Rabja vagyon, meg ne öllye éhel, ha nem adgya másnak, a’ ki még his jobban töngetheti”.⁹⁵⁶ Az utóbbi információ valós voltát erősíti az 1689 februárjának elején Egerszegre átszökött kanizsai tömlöctartó és egy másik török beszámolója is: „rettenetes az éhség kanisán, egy kőből életért 25 forintot is meg adnának ha volna, az szegény rabokban már nyolczvanig el holt éhel, [...] Az Basának tizenött oka listinel töb nem volt, hanem az Agák mindenik egy egy kőből eletett adott néki, azal éllyen a’ mint élhet Szent györgy napig”.⁹⁵⁷ A Szent György napjának említése azért is érdekes, mert a hódolt lakosság által fizetett adó egyik határnapja volt. Bár Szigetvárat a

⁹⁵² MOL P 1314 No 33 191. Vö. No 33 186.

⁹⁵³ MOL P 1314 No 33 196. Vö. Batthyány II. Ádám jelentése arról, hogy a kanizsai törökök 17 marhát hajottak el. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 156r.

⁹⁵⁴ A pasa levelének kivonatát lásd: SZITA 1994, 86–87.

⁹⁵⁵ MOL P 1314 No 33 186. – Még 1688 decemberében az is megesett, hogy néhány lovas kijött Kanizsáról és Kapornakon felgyújtották a pajtákat.

⁹⁵⁶ MOL P 1314 No 33 188.

⁹⁵⁷ MOL P 1314 No 33 195. – 1689 március elején fogott törökök szintén a nyomorúságos körülményekről számoltak be: „kölessek még alkalmasint vagyon, ros kevés; Ló jóra való százigh, alliatis circiter plus minus annyi, a’ lovakat vágiák 26 pénzen okáját, a’ rosz hitván tehén husnak 40 pénzen”. MOL P 1314 No 33 198.

törökök 1689. január 26-án feladták, a kanizsaiakat még mindig segítséggel bíztatták, aminek ekkor már aligha volt realitása.⁹⁵⁸

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes jelentései és az Udvari Haditanáccsal folytatott levelezés alapján azt kell mondanunk, hogy a magyar és török oldal között másfél évszázada kialakult rabkiváltás mechanizmusa a kanizsai törökök és a velük szemben lévő katonaság között szinte az utolsó pillanatig működött, és csak a kanizsai állapotok tarthatatlanná válásával egyidejűleg szakadt meg. A török (és magyar) rabokkal kapcsolatban a német és a magyar katonaság között került sor nézeteltérésre, főként mert az előbbiek nem vették figyelembe a rabváltás és rabkereskedelem ún. íratlan szabályait. Batthyány II. Ádám 1687 márciusában azt jelentette az Udvari Haditanácsnak, hogy a *sarcukért* (váltságdíjukért) Kanizsáról kijött keresztény rabokat a pécsi tisztek *megtartóztatták*, és nem akarták visszaengedni. Mivel a rabokért Kanizsán *kezesek* voltak bent és félő volt, hogy bántalmazzák őket, azt kérte Batthyány, hogy rendeljék el a rabok visszabocsátását, és a jövőben ne történjen ilyesmi.⁹⁵⁹ Áprilisban pedig, mivel az általa adott *koldulólevél* nem nyújtott kellő védelmet, szintén az Udvari Haditanácstól kért (út)levelet (*passust*) török rabjai számára, hogy váltságdíjukat zavartalanul tudják összeszedni.⁹⁶⁰ Bécsből már 1687 januárjában értesítették Erdődy Miklós horvát bánt, Batthyány II. Ádámot és Esterházy Jánost, hogy az általuk irányított területeken a török foglyokat csak az Udvari Haditanács által adott útlevéllel lehet átengedni.⁹⁶¹ Februárban pedig Hans Karl von Thüngen altábornagyot utasították arra, hogy Pécs környékén a

⁹⁵⁸ „öket avval biztattyák, hogy bizoniossan Török hadbéli segítség jön. csak egi kevésse várakozóának, és tarcsák a' várat” MOL P 1314 No 33 198. 1690 januárjában azért engedtek ki keresztény rabokat – írja Szita –, hogy az élelmezést ezzel is könnyítsék; illetve a szökések is segítettek ebben. SZITA 1994, 55. De bármennyire is fanatikus volt a kanizsai pasa, ekkorra már semmi realitása és haszna nem volt a rabok megtartásának.

⁹⁵⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 178r.

⁹⁶⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 281r. 1687. június 29-i leiratban értesítik Batthyányt, hogy a rabjai *passust* fognak kapni és mindenütt szabadon járhatnak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 336r. – Ugyanekkor maga a kanizsai főaga kérte levele által, hogy Batthyány II. Ádám *sarcukkal* visszatérő szentgróti és kapornaki rabjai elé verőcéig küldjön Nagy Ferenc embereket, hogy felkísérjék őket, mert sok pénz és portéka van náluk. MOL P 1314 No 00219.

⁹⁶¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 40v.

Batthyány útlevelel menő rabokat engedje át török oldalra, ne tartóztassa fel őket.⁹⁶² A magyar katonai vezetők utasítást kaptak arra is, hogy lépjenek fel a váltságdíjukért járó török rabok mozgását (is) akadályozó útonállókkal szemben.⁹⁶³

Az 1688. évben még találunk arra adatokat, hogy Batthyány II. Ádám vagy éppen Nagy Ferenc török rabjai sarcuk összegyűjtésére indultak, illetve sarcukkal megérkeztek Egerszegre.⁹⁶⁴ Az 1688 júliusában a Sándorházáról elvitt négy polgár közül a kanizsaiak kiengedtek egyet 100 tallér sarcon és a többiek kezességén. Őt azonban már a főkapitány-helyettes nem volt hajlandó visszabocsátani Kanizsára és kérte Batthyányt, hogy segítsen a kiváltásában.⁹⁶⁵ Ez év decemberében pedig Nagy Ferenc már akképp vélekedett, hogy már nincs értelme a rabok sarcon való kiváltásának: „most pénzen, annyival inkább valami eleségre valón, nem lehet szabadulások a’ Raboknak, a’ mostan fogott Törököket olcsón meg vehetne Ember, ha Nagyságod meltonak itelne s károsnak *nem* gondolná hogy azokon szabadulhatnának Főért fejet”.⁹⁶⁶ Ugyanekkor – decemberben – már a kanizsai törökök is azt üzenték a pölöskei vajdának, „hogy fejet fejért a’ ki keresztyén Rabok ott ben vannak, ki adnák őket”.⁹⁶⁷ Miután a törökök számára fenntarthatatlanná vált és magyar végbelieknek pedig már nem hozott hasznot, a következő év elején maga Batthyány adta parancsba, hogy a főkapitány-helyettes vizsgálja felül, hogy miképpen hajtható végre a rabok cseréje: „Az mi pedig a’ Rabok szabadulását illeti, megh irtam a’ keresztyény Raboknak, s máshová is hirt attam, hogy Nagyságod maga akarja tudni, kiket akarnak onnan belől ki bocsátani, s innen is micsoda Rabokat kívánnak érettek, azért adgyák tudtára Nagyságodnak”.⁹⁶⁸

A Kanizsával szembeni végvidéken 1686 őszét követően a megváltozott körülmények között módosultak a katonák feladatai. A főkapitány vezetésével a végvári

⁹⁶² Az utasításról másolatot kapott Batthyány főkapitány is. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 84r. Vö. hasonló tartalmú utasítások áprilisban más német tiszteknek. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 234r.

⁹⁶³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 205v. Nagy Ferenc 1688 szeptemberében arról számolt be Batthyáynak, hogy három rabot megöltek út közben. MOL P 1314 No 33 164.

⁹⁶⁴ 1688 februárjában Batthyány rabjait Egerszegről Pölöskéig kísértette a főkapitány-helyettes, de azt írta, hogy rossz útjuk lesz, mert nem lesz sehol szekér, ami elvihetné őket. MOL P 1314 No 33 139. Nagy Ferenc rabjáról, akinél a „kanisai basa aga hitlevele van”: MOL P 1314 No 33 163.

⁹⁶⁵ MOL P 1314 No 33 160.

⁹⁶⁶ MOL P 1314 No 33 186.

⁹⁶⁷ MOL P 1314 No 33 188.

⁹⁶⁸ MOL P 1314 No 33 196. Lásd még: No 33 197.

katonaság teljes kihasználása és kimerítése a rossz megélhetési körülmények közepette sok esetben morális bomláshoz, szökésekhez, a katonai pálya elhagyásához vezetett. Nagy Ferenc felelősségtudatát tükrözi, hogy mindvégig önálló és körültekintő véleményeket és javaslatokat fogalmazott meg a katonaság és a polgári lakosság megélhetésének biztosítása érdekében. Ami, tegyük hozzá, az ő saját személyes életét is érintette, hiszen mindvégig a végvidéken tartózkodott. Ugyanakkor alkalmazkodva az új időkhöz, kötelességtudóan igyekezett megfelelni az ambiciózus Batthyány II. Ádám főkapitány elvárásainak, az általa kiszabott feladatoknak.

5. ÖSSZEGZÉS

A dolgozatom célja az volt, hogy a 17. század utolsó harmadában a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettesi tisztségét betöltő Gyöngyösi Nagy Ferenc leveleinek feldolgozása révén részletesen tárgyaljam az adott végvidék szerepét a korszak eseményeiben. A feldolgozott források lehetőséget teremtenek arra is, hogy a Magyar Királyság történelme szempontjából sorsdöntő korszakban, az ún. visszafoglaló háborúk időszakában megvizsgáljuk, hogy a jelentős történelmi változások miként befolyásolták a helyi társadalom egyes szereplőinek helyzetét, a végvári katonától a főkapitány-helyettesen át egészen a végvidéki főkapitányig, valamint a végvidék ekkor már évszázados múltra visszatekintő szerkezetét.

Ezen célkitűzéseknek megfelelően a dolgozatban igyekeztem választ találni arra, hogy Nagy Ferenc életútját mennyiben és milyen irányban befolyásolták a történések. A gyöngyösi Nagy család tagjainak általunk ismertett életútja jól példát ad arra is, hogy egy-egy végvári katona, illetve leszármazottai miképpen élhettek a korszak által nyújtott lehetőségekkel, és miképpen hatott ez társadalmi helyzetük alakulására. A magát a Heves megyei Gyöngyös településről származtató család férfi tagjai már a 16. század utolsó éveitől kezdődően a bányavidéki (érsekújvári) végvidéki főkapitányság váraiban teljesítettek szolgálatot. A család első ismert tagjának, Nagy Egyed drégelypalánki kapitánynak az életútját nagymértékben befolyásolhatta, hogy – a katonai érdemei mellett – az olyan, a Magyar Királyság életét felkavaró események idején, mint a Bocskai-felkelés vagy Bethlen Gábor hadjáratai, megmaradt a király hűségén. A katonai kvalitások és a lojalitás mellett azonban egy széles kapcsolati háló is segítette a család felemelkedését. Hiszen aligha véletlen, hogy a társadalmi ranglétrán való emelkedéssel párhuzamosan a Pálffy, a Teuffenbach, az Esterházy és a Thurzó családokkal való jó kapcsolatok világosan kiolvashatóak a forrásokból. Ezeken az alapokon indulhatott el az utódok pályafutása, akik közül mindenképpen az unoka, Nagy Ferenc vált a nagyapai hagyományok legfőbb követőjévé, az élet adta lehetőségek igazi kihasználójává. A felmenők által kialakított kapcsolati tőkét sikerült kibővítenie. Házassága révén a későbbi esztergomi érsek, Széchényi György családjába, illetve katonai szolgálatai révén az Esterházyak, illetve a 17. század egy másik jelentős arisztokrata családjának, a Batthyányaknak a holdudvarába került. A század második felében ez a stabil kapcsolati rendszer mind a báróság, mind a katonai előmenetel, de még a vagyonszerzés terén is hathatós támogatást jelenthetett. Sok

más tényező mellett ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Nagy Ferencnek az 1683. évi eseményekben való részvétele kapcsán sem esett bántódása, holott a „büntetést” még felettese, Batthyány Kristóf sem kerülhette el. Az apjához hasonló nagy ívű karrier várt a főkapitány-helyettes egyetlen fiú gyermekére, Nagy Zsigmondra is, aki azonban sajnálatos módon halálakor nem hagyott utódot maga után, és ezzel a család négy generációjának egy szűk évszázad alatt felfutó életútja is megszakadt.⁹⁶⁹ Halála után, 1716-ban a még életben lévő lánytestvérei eladták a családi birtokokat Szapáry II. Miklósnak és Inkey Jánosnak.⁹⁷⁰

⁹⁶⁹ Nagy Zsigmond már a bárói cím birtokosaként lett az egyébként az Esterházy család tulajdonában lévő és egyben a Kanizsával szembeni végvidék várrendszeréhez tartozó Lenti (*Nempti*) és Alsó-Lendva várainak kapitánya. Esterházy János 1684. március 3-án Lenti és Lendva kapitányi tisztségére Nagy Ferenc fiát, Nagy Zsigmondot ajánlotta. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 159v. Vö. még felterjesztés arról, hogy jelölni kell valakit a kapitányi tisztségre. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 152r. Március 21-én az Udvari Haditanács értesítette Nagy Zsigmondot, hogy megkapta a megüresedett Lenti és Lendva kapitányságát. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. 183r. Ugyanott ez ügyben utasítás küldtek az Udvari Kamarának. Nagy Zsigmond beiktatásáról. A kérdésre lásd még: MOL P 1314 No 32 999; MOL P 1313 Memorabilia No 1301/2. (1684. február 25.) A disszertáció nagyobb részét kitevő, a végvidék helyzetével és szerepével foglalkozó *A Kanizsával szembeni végvidék Nagy Ferenc főkapitány-helyettes jelentései alapján az 1683. évi oszmán hadjáratról Kanizsa 1690. évi visszafoglalásáig* című fejezet több helyén is megemlítsre került az ő tevékenysége is. A vizsgált forrásanyag az édesapja, továbbá a Batthyányak és Esterházy Pál szolgálatában elsősorban katonaként, várkapitányként végzett munkájára világít rá. Azonban Esterházy Pál szolgálatában annak alsó-lendvai úrszékein is elnökölt. SZABÓ 1978, 100; MOL P 1314 No 33 474 (1689); MOL P 125 No 3358 (1697, de az 1694. évre vonatkozik); IVÁNYI 1984, 124. Tudjuk róla, hogy 1691-ben Zala és Somogy vármegyék követeként vett részt az országgyűlésen. 1693-ban feladatul kapta, hogy a csáktornyai és kanizsai kamarai hivatalnokok visszaéléseinek vizsgálatát kieszközölje. MOCSÁRY 1902, 181. A Batthyány család szolgálatában, II. Ádám megbízásából és képviselőként többször járt Bécsben. MOCSÁRY 1902, 181. – Itt kell megjegyezni, hogy a Batthyány család levéltárában Nagy Zsigmondtól 1682 és 1693 közötti időszakból 87 darab levél (MOL P 1314 No 33 415–33 501.) maradt fenn, amely anyag feldolgozása lehetőséget adhat életútjának vizsgálatára és kiegészítheti az ún. visszafoglaló háború első szakaszáról való ismereteinket a várkapitány szemszögéből is. Házasságát már főnemesi rangú család gyermekével kötötte: 1697. február 26-án feleségül vette Szapáry Magdolnát, Szapáry I. Péter leányát. MOCSÁRY 1902, 181; IVÁNYI 1984, 127. A felesége és gyermeke azonban 1702. január 17-én meghalt gyermekágyban. MOCSÁRY 1902, 181; IVÁNYI 1984, 127. Lásd még: SZÉLL 1893, 37–38.

⁹⁷⁰ MOCSÁRY 1902, 181; IVÁNYI 1984, 127. – Nagy Ferenc Sára nevű lányát 1716-ban Sennyey Sándorhoz adták feleségül, de 1719-ben már Szapáry II. Miklós felesége volt, aki testvérével Szapáry II. Péterrel 1722-ben grófi rangot kapott. A házasságból csak egy fiú, István élte meg a felnőttkort, aki azonban 1742-ben utód nélkül halt meg. NAGY X 1863, 481. MOCSÁRY 1902, 181. – Nagy Sára 1745-ben özvegyként végrendelkezett. MOCSÁRY 1902, 181.

Dolgozatomban a család felemelkedésének egyes lépcsőfokait, illetve az azok háttérében meghúzódó mozgatórugókat több helyen is sikerült kiegészítenem, pontosítanom, illetve a külön-külön esetlegesen már ismert információkat – Nagy Egyedre, valamint a család többi ismert tagjára, Nagy Jánosra és Nagy Tamásra vonatkozóan is – összeilleszteni. Mindemellett újabb források felbukkanásával ez a kép még minden bizonnyal tovább árnyalható, azonban Nagy Ferenc életére, katonai szolgálatára vonatkozóan ismereteink számottevő mértékben már aligha bővíülhetnek.

Nagy Ferenc levelei lehetőséget teremtettek arra is, hogy az ő életútjába beágyazva kövessük nyomon azokat a folyamatokat, amelyek a nagy történelmi események háttérében a Kanizsával szembeni végvidéken lezajlottak. Részletekbe menően megvizsgálhattuk, hogy a Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság története szempontjából is átmenetinek tekinthető időszak mit jelentett a korábban az oszmánokkal szembeni védelem biztosításaként létrejött végvidék számára. A kérdés megválaszolásához felhasznált forrásanyag döntően helyi szinten láttatja az eseményeket és folyamatokat, hiszen Nagy Ferenc főkapitány-helyettes a végvidék központjában székel. Köztes helyet foglalt el a katonai hierarchiában, így hozzá érkeztek a főkapitány, illetve az Udvari Haditanács utasításai, ugyanakkor a végvidék várainak, illetve katonaságának, de még a lakosságnak a problémáival is ő szembesült először. Az általunk vizsgált időszak kezdetén egy már sok évtizede kialakult, Bécsből, az Udvari Haditanács által működtetett rendszerrel találkozunk, amely éppen túlesett egy jelentős létszámcsökkenésen, majd pedig visszarendeződésen az 1672 és 1681 között. A török–magyar határvidékeken, azok 16. század végi létrejöttétől kezdődően helyi szinteken a közel másfél évszázad alatt sajátos norma-, és kapcsolati rendszer alakult ki. Nagy Ferenc leveleinek feldolgozása során a végváriak életének számos jellegzetességét, meghatározó momentumát érintettük, mint a portyák, a hírszerzés, a rabkereskedelem, a kótyavetye, a fizetetlenség, és az ebből adódó termelő életforma. Mindezt egy olyan korszakban, amikor szinte az egyik pillanatról a másikra hatalmas változás állt be a végvidéki katonaság feladataiban. Míg az 1664. évet követően hosszú időn keresztül nem kellett a katonáknak nagy horderejű oszmán hadjáratra felkészülnie, és a fő feladatuk a határvidéki török katonasággal szembeni védelem biztosítása volt, addig az 1683. évtől kezdődően állandósult kettős feladatuk: a védelem megszervezése mellett rendszeresen katonaságot kellett kiállítani a hadjáratokra.

A levelezés alapján sok esetben szinte napi pontossággal nyomon tudtam követni, hogy milyen mechanizmus révén indult meg és zajlott le a végvidéken egy-egy hadjárat alkalmával a hadak összegyűjtése, illetve, hogy ennek során Nagy Ferenc főkapitány-helyettesnek és katonaságának milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük. Batthyány II. Kristóf, majd pedig 1685-től kezdődően Batthyány II. Ádám főkapitány hadba szólító parancsára, ami – bár erre nagyon hiányosak az adataink – tartalmazta a kiállítandó katonaság létszámát, a végvidéken székelő főkapitány-helyettes felszólította a végházak kapitányait, hogy meghatározott időpontban, a meghatározott helyen az előírt létszámban szállítsák a táborba az embereiket. A végvidék hadi készülődése során az Udvari Haditanács felé előterjesztett és megoldásra váró legnagyobb problémát a katonák zsoldjának kifizetése, illetve ki nem fizetése jelentette, amire rendre a hadműveletek megindulása után került sor. Emiatt a végvidéki katonaság legkorábban július második felében volt kész arra, hogy a számára kijelölt katonai feladatok ellátását megkezdje. Batthyány II. Ádám vezetése alatt 1686 őszéig 1000-2000 főre tehető a hadba indított katonaság létszáma, amelynek azonban csak egy részét adták a királyi zsoldon lévő végvári katonák. A katonaság hadjáratba vonulásának másik fontos feltétele volt a szállításhoz szükséges szekerek összegyűjtése, ami – a főkapitány-helyettes leveleinek tükrében – rendszerint az illetékes Zala vármegyével, majd a kanizsai blokád idején már Vas és Sopron vármegyével szemben is komoly konfliktusokat eredményezett. Mindezek mellett figyelembe kell vennünk minden esetben a katonaréteg összetételét és morális tartását, illetve züllését is, ami meghatározta a végváriak harci értékét is.

A végvidék életében – és az egész rendszerben – jelentős törést okoztak az 1683. évi nyári események, amikor az egész Dunántúl Thököly Imre és az oszmánok oldalára állt, illetve kényszerült. Az átállás következményeképpen pedig a végvidék önállóságát is időlegesen megszüntették, ami elsősorban a vezetők, a főkapitány és helyettese szempontjából bírt jelentőséggel. A végvidék működésében és irányításában az 1684. esztendő a visszarendeződés, illetve átrendeződés éve volt. Nagy Ferenc és az alatta lévő végvári katonaság feladatai az előző évhez hasonlóan alakultak, míg Batthyány II. Kristóf és fia, Ádám között megoszlott az irányító hatáskör, de döntő részben még az idősebbik gróf birtokolta azt. Az 1684. évtől kezdődően folyamatosan tekintettel kellett lenni a végvidéken (végházakba) és környékén (egyrészt büntetesképpen például Batthyány II. Kristóf jószágain, másrészt hadászati indokkal) beszállásolt nagyobb létszámú német katonaságra is, ami szintén konfliktusokat eredményezett, mind a katonák, mind pedig a

tisztjeik között.⁹⁷¹ Ugyanebben az évben Buda ostromának hónapokig való elhúzódása miatt szükségessé vált a táborban szolgálatot teljesítő végvári katonaság leváltása is. Az ennek megvalósítása körüli nehézségek már jelezték, hogy a magyar végvidék kevésbé volt felkészülve ilyen feladatok ellátására. Az 1684. és az 1685. évben a forrásaink által is adatolható, hogy a végvidék katonaságát a hadműveletek alatt egyidejűleg két hadszíntéren is alkalmazták: egyrészt a fiatal főkapitány, Batthyány II. Ádám vezetésével a fősereg mellett, illetve a drávai hadszíntéren. Ez a gyakorlat pedig a következő év hadműveleteire is érvényes maradt: a főkapitány 1500-2000 katonával Buda alá vonult, míg a muraközi végházak katonaságának egy részét a Jakab Schultz generális vezette Dráva menti hadtesthez rendelték.

Az 1686. évre vonatkozóan főként a történeti elbeszélő források révén pontosan körvonalazni lehetett, hogy a magyar katonaságot – valamint ezen belül Batthyány II. Ádám csapatait – milyen módon tudták alkalmazni a császári hadseregben, illetve a mellett: elsősorban felderítésre, portyázásra, az ellenséges sereg elővédjeinek izgatására. Mivel ugyanezt a szerepet az oszmán haderőben a hasonló harcmódorú tatár segédcsapatok látták el, figyelemre méltó, hogy a források segítségével egyidejűleg, egymással szemben is meg tudtuk ragadni Batthyány katonáit és a tatárokat.

A keresztény seregek 1686. évi őszi katonai sikerei teljesen új körülményeket teremtettek. Amellett, hogy az oszmán fősereg után nyomulva a déli területeken jelentős erősségek sikerült visszaszerezniük, az ország belső részén nagyobb várak maradtak még török kézen. A hadműveleti tervek ezt követően elsősorban arra irányultak, hogy a fősereg mind délebbre vonuljon, amit az 1687. augusztus 12-én Nagyharsánynál aratott győzelem is elősegített. Ugyanakkor a Dunántúlon még török kézen maradt várak (mint Székesfehérvár, Szigetvár és Kanizsa) esetében a legfőbb cél az vált, hogy fokozatosan elvágják azokat külső kapcsolataiktól, elszigeteljék őket. A cél elérése érdekében a dunántúli magyar katonaságot – köztük a Kanizsával szembeni végvidékieket is – a török erősségek körülzárásában, az ún. blokádrozásban alkalmazták. Emellett azonban a Batthyány-féle lovasságnak részt kellett vennie a fősereg részeként az oszmán csapatok elleni támadó hadműveletekben is. Az 1687 nyarát követő időszakban a megváltozott

⁹⁷¹ Nagy Ferenc értesülései szerint a német hadak 1684 nyarára az egész Zala vármegyét elpusztították. MOL P 1314 No 32 987. Az Udvari Haditanács felszólította Walter Leslie generálist, hogy akadályozza meg a katonaság kihágásait. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 450r. Lásd még: fol. 451v. Batthyány II. Kristóf 1685 elején a birtokaira beszállásolt katonaság kártevősei miatt panaszkodott az Udvari Haditanács előtt. HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 44v. Lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 11r.

katonai feladat azt is jelentette, hogy a végvári katonaság többszöri váltása vált szükségessé, illetve fokozatosan – a Kanizsa körüli blokád szorosabbá tételével párhuzamosan – mind nagyobb számban rendelték ki a katonaságot különböző helyőrségi szolgálatra. A forrásokból egyértelműen kiolvashatók azok a problémák, amelyekkel a megváltozott körülmények miatt a Kanizsával szembeni végvidéknek szembe kellett néznie. Az 1686. év sikerei következtében a végvidékről mind több katonát vontak el a fokozatosan funkciójukat veszítő végházakból, és küldték őket az egyre távolabbi – és tegyük hozzá, hogy a végvári katonaság számára egyre teljesíthetlenebb – katonai feladatok ellátására. Mindeközben pedig a várakban maradtak száma – mivel egyre kevésbé kellett tartani török portyáktól, illetve támadástól – a lehetséges minimumra csökkent. A végvidék ilyen jellegű átalakulásában az igazi fordulatot az 1688. év nyara jelentette, amikor – a kanizsai blokád szorosabbá tételétől kezdődően – gyakorlatilag a végvidék törökökkel szembeni védelmi funkciója megszűnt.⁹⁷²

Az, hogy a történelmi folyamatok hatására a végvidék védelmi funkciója csökkent, majd megszűnt, illetve, hogy a feladatok teljes mértékben átalakultak, Nagy Ferencnek, valamint a Batthyány család két tagjának, Kristófnak és Ádámnak a karrierjét is befolyásolták. Nem volt azonban kisebb következménye ezeknek a változásoknak a végvidék egész társadalmára vonatkozóan sem.

A végvidéki katonák fokozódó igénybe vétele az 1683 és 1690 közötti időszakban – ahogy azt Nagy Ferenc leveli is érzékeltetik – mind inkább felszínre hozta azt a problémát, hogy a magyar katonaság a „szakmája” mellett – szükségből ugyan, de – rendszeres termelő tevékenységet is folytatott. Ennek az életmódnak a fenntartása pedig egyre kevésbé volt összeegyeztethető a katonai feladatok teljesítésével, ez pedig növelte a katonák engedetlenségét és a szökéseik számát. Az anyagilag bizonytalan helyzetben lévő, alacsonyabb sorban lévő végvári katonaság életmódja miatt a folyamatos hadműveletekre nem volt alkalmas. Nagy Zsigmond, Lenti és Alsó-Lendva kapitánya 1690 nyarán a következőket írta a végvári katonákról, akiket a továbbiakban Budára, Eszékre és még más helyekre akartak irányítani: „a’ lovaikbul már mind kifogytak, s gyalogh jönnek haza, lehetetlen is lesz többbe megh váltanunk őket [...] az egész Végházakbul egy Companiat [!] nem csinálhatnánk”.⁹⁷³ Emellett nehezítette a helyzetüket az is, hogy a kimerült

⁹⁷² A védelmi rendszer újjászervezésének kérdéséről lásd: IVÁNYI 1971; KALMÁR 1991; VARGA J. 1991; PÁLFFY 1996, 208–209. A visszafoglaló háborúk lezárását követő várrombolásokról lásd: OROSS 2005; OROSS 2006, 1450–1471. Vö. KAS 2006.

⁹⁷³ MOL P 1314 No 33 490.

vármegyék és a helyi lakosság egyre kevésbé működött együtt velük. A feladatok és a működés átalakulásával, amelynek során 1690-re gyakorlatilag elcsúszott a végvidéki struktúra a katonaság felett, nem járt együtt a feltételrendszer, azaz a zsoldfizetés rendszerének átalakítása. A végvidéki társadalom alsó rétegeinek első reakciói között kiemelkedik a katonai szolgálat elhagyása, ami azonban az esetek jelentős részében a társadalmon belüli lecsúszást is előrevetítette. Ez a folyamat eleinte aligha hozott jelentős változást, a már korábban is saját földjét művelő végvári katonák életében,⁹⁷⁴ de tartósan a társadalmi felemelkedésük egyik – és tegyük hozzá számukra legkedvezőbb – lehetősége, a katonai érdekek ilyen célú felhasználásának a lehetősége bezárult előttük.

Ezzel szemben a tisztek, főtisztok számára új kihívásokat hordozott magában az átalakulás. Nagy Ferenc életútját és a megváltozott helyzethez való viszonyulását úgy látjuk a feldolgozásra került források tükrében, hogy a végvidéki szolgálatban megöregedett főtiszt számára, aki a végvidéki rendszer működésének fenntartásán dolgozott és a török általi fenyegetettség súlyát, ezáltal pedig a végvidék védelemben betöltött szerepét folyamatosan hangoztatta, a lehetőség az anyagi biztonság megteremtésével a visszavonulás lehetett. Ehhez a lépéshez azonban nemcsak az életkora, hanem eddigre megteremtett anyagi bázisa teremtett alapot.

Mind a főkapitány-helyettes leveleinek, mind pedig a haditanácsi iktatókönyvek bejegyzéseinek vizsgálata alapján megteremtődött annak a lehetősége is, hogy felvázoljuk, hogy miként alkalmazkodott az új helyzethez a Nagy Ferencnél jóval fiatalabb Batthyány II. Ádám főkapitány. A Kanizsával szembeni végvidéket korábban irányító, de az 1683-as bécsi török ostrom idején kompromittálódott Batthyány II. Kristóf lemondása/leváltatása után, 1685-ben az Udvari Haditanács a helyére fiát, Batthyány II. Ádámot nevezte ki. Az új főkapitány számára a visszafoglaló háborúk időszaka két személyes jellegű ok miatt is fontos lehetett. Egyrészt a bizalmatlan udvarral szemben az apa, Batthyány II. Kristóf által elvesztett presztízs visszaszerzése miatt a fiatal végvidéki főkapitány törekedett arra, hogy az alá rendelt katonaság, illetve saját képességeit a lehető legeredményesebben kihasználja. Aligha lehet véletlen, hogy a Buda alatti és a későbbi hadműveletekben is igyekezett a Kanizsával szembeni végvidékről, olykor a védelem helyzetét megnehezítve is, a lehetőség szerinti legnagyobb létszámú haderőt felvonultatni és elismerésre méltóan

⁹⁷⁴ VÉGH 2009, és Végh Ferenc: Katonából zsellér - zsellérből polgár: a végváriak útja a civil társadalomba a dunántúli mezővárosok példáján. Előadás. „Végvár és társadalma a korszakváltás idején”. Országos konferencia. Dobó István Vármúzeum. Eger, 2010. október 15.

helyt állni. Másrésről a főkapitány a család energikus, ambiciózus tagjaként felismerte, hogy a háborúk teremtette új helyzetben fel kell készülni a saját és ezzel együtt családja hatalmi pozícióinak megőrzésére és átmentésére az új viszonyok közé. Ezt pedig úgy látta lehetségesnek, ha a császári hadseregen belül próbál katonai pozícióhoz jutni. Láthattuk, hogy már 1687 nyarán magának kérte a hadjáratra táborba szálló magyar és horvát katonaság feletti parancsnoklás jogát. Székesfehérvár blokádja idején többször is azzal a kéréssel fordult a Haditanács felé, hogy a területen lévő magyar és horvát katonaságnak parancsnokolhasson. Ekkor még erre nem került sor, de Kanizsa blokádja alatt ezt sikerült elérnie. Mindeközben az átalakulás tüneteként jelentkező problémákkal is szembe kellett néznie. A császári katonaság jelenléte és az új katonai igazgatás még kialakulófélben lévő volta miatt számítani lehetett a magyar és a császári katonai vezetők közötti ellentétekre. Ezt példázza 1688 júniusában a kanizsai blokádhoz, Batthyány II. Ádám főkapitány vezénylete alá rendelt Georg Christian von Holstein herceg esete, aki a Haditanácshoz küldött feliratában sérelmezte, hogy a parancsnoklást egy nála fiatalabb ezredes bírja, aki ráadásul magyar(!). De a megváltozott körülmények között a saját végvidékén belül is megkérdőjelezték kompetenciáját. Radonay Mátyás apát, zalavári kapitány 1687 tavaszán császári parancsra hivatkozva el akarta pusztítani Kanizsa környékét. Nagy Ferenc nem is értette, hogy a kapitány miként kaphatott közvetlen parancsot erre az ő és a főkapitány tudta nélkül. Radonay Mátyás igyekezett a Kanizsa környéki területen Batthyány hozzáértését a Haditanács előtt rendre kétségbe vonni.⁹⁷⁵ Továbbá megemlíthetjük még a Zichy Istvánnal való ellentmondásos kapcsolatát, vagy éppen a Vas vármegyei főispán vele szembeni magatartását is.

A megváltozott helyzetre, az átalakulás teremtette kihívásokra a végvidéki társadalom különböző rétegei, eltérő módon keresetek választ. Az alacsonyabb rétegek lehetőségei nyilván beszűkültek, míg a felső vezetés számára a korábbi pozíciók megőrzése, illetve átmentése vált céllá. A Kanizsával szembeni végvidék helyzetének és szerepének, lehetőségeinek átalakulását nemcsak Nagy Ferenc főkapitány-helyettes

⁹⁷⁵ Viszonyuk jellegéről – és az apát személyiségéről – egyéb iránt sokat elárulnak Nagy Ferenc alábbi szavai: „a Szalavári Apatur Uramnak úgy hallom megh adták a’ Pécsy Püspökséget, ha úgy vagy az talám el távozik innéd, a’ szalavári kapitányságra méltó volna vigyázni ha egy emberséges ember találtnék, a’ ki mind eő Fölségének s mind Nagyságodnak contentumjával szolgálhatna”. MOL P 1314 No 33131 Egerszeg, 1687. szeptember 19. A megüresedett zalavári kapitányi tisztségbe unokaöccsét igyekszik behelyeztetni, de ez a Kanizsával szembeni végvidék számára nem elfogadható. Hosszú huzavona eredményeképpen kerül Esterházy Gáspár a kapitányi székbe. Lásd: 890. jegyzet.

zömében helyi ügyeket taglaló leveleinek vagy az országos események tükrében ítéldjük meg, hanem – a fentiek alapján – Batthyány II. Ádám személyes ambíciói alapján is. A fiatal főkapitány számára döntő fontosságú volt, hogy az általa irányított végvidék katonaságának felhasználásával (esetleg kihasználásával is?) a saját további karrierjét alapozhatta meg. Az átmeneti korszakot jól jellemezi az a folyamat is, ahogy Batthyány az apja 1687-ben bekövetkező halála után és még a régi keretek fenntartásáért tevékenykedő főkapitány-helyettes, Nagy Ferenc 1695-ös visszavonulása előtt, 1691-re a szó szoros értelmében kiküzdötte a maga számára a birodalmi Feldmarschall-leutnant (altábornagyi) titulust.⁹⁷⁶ A Magyar Királyságon belüli országos tisztségek tekintetében pedig Erdődy Miklós bán 1693-ban bekövetkező halála után ő foglalta el a helyét,⁹⁷⁷ majd 1700-ban országbíró lett.

A dolgozatban vizsgált szempontok mellett a feldolgozott és a *Függelékben* közölt forrásanyag más szempontú vizsgálatok lehetőségét is magában hordozza. A továbbiakban szeretném a levélgyűjteményt is a kritikai kiadás elveinek megfelelően bő jegyzetapparátussal és – a nagy mennyiségű latin kifejezés használata miatt – szójegyzékkel ellátva megjelentetni. A *Függelékben* mindezt mellőztem, mivel – a terjedelmi korlátok mellett – a disszertáció nem forráskiadásként íródott, ugyanakkor a dolgozatban idézett forrásrészletek esetében, ha szükségesnek éreztem, akkor jegyzetet, illetve értelmezést adtam. A levelek a továbbiakban bőséges adatot szolgáltathatnak még a társadalom-, közigazgatás-⁹⁷⁸ vagy a helytörténeti kutatások számára is, illetve végvidéki archontológia elkészítéséhez is segítséget nyújthatnak. A dolgozattal együtt pedig lehetőséget teremtenek arra, hogy más végvidékek kapcsán végzett hasonló kutatások során összehasonlításokat lehessen végezni. A levélgyűjtemény közzlése a hozzáférhetőséget és felhasználhatóságot is megkönnyíti.

⁹⁷⁶ Kinevezéséről: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 392. fol. 144r; HKR Prot. Nr. 391. Exp. fol. 334v.

⁹⁷⁷ ÖStA KA HKR Prot. Nr. 391. Exp. fol. 334v; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 392. fol. 354r. Bánként vezetett huszárokból formált irreguláris serege névadója is, ami aztán 1706-ig fennállt. ZACHAR 2008, 62, 72.

⁹⁷⁸ Máig használt munka: EMBER 1946. A vármegyék 17. századi szervezetére és működésére historiográfiai bevezetővel lásd: DOMINKOVITS 2005. Vö. még a vármegyék teherviselésére: VARGA J. 1987.

IRODALOMJEGYZÉK

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MOL E 41= Magyar Országos Levéltár, Litterae originales ad Cameram exaratae

MOL E 196= Magyar Országos Levéltár, Thurzó levéltár

MOL P 125=Magyar Országos Levéltár P szekció: Családi levéltárak. Az Esterházy család levéltára, Pál nádor iratai

MOL P 1313= Magyar Országos Levéltár P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára, Törzslevéltár, Memorabilia és Török iratok

MOL P 1314=Magyar Országos Levéltár P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára, Missiles

NML Nem. közgy. jegyzők.=Nógrád Megyei Levéltár, Nemesi közgyűlések jegyzőkönyvei,

http://digitalisleveltar.nogradarchiv.hu/NMLFiler/login?field._UserID=ANONYMOUS&field._UserPWD=anonymous

NSNB Turcica 30=Göttingen, Niedersächsische Nationalbibliothek, No 4. Cod. MS. Turcica 30.

ÖStA HHStA Türkei= Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei

ÖStA HKA HFU= Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz–Ungarn

ÖStA KA HKR Prot. Exp.=Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protocolle des Wiener Hofkriegsrates, Expedit

ÖStA KA HKR Prot. Reg.=Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protocolle des Wiener Hofkriegsrates, Registratur

RÁDAY lt. C 217=Ráday Levéltár, Margittay (Gedeon) család levéltára

VEKÂ'î-i BEÇ=Vekâ'î-i Beç. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan kısmı No 1310.

KIADOTT FORRÁSOK

- ANGOL SZEMTANÚ 1986=Angol szemtanú beszámolója a Buda visszavételéért folytatott harcokról. Ford. Deák Farkas. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk. Szakály Ferenc. Budapest. 181–233.
- APOT 1870=Alvinczi Péter okmánytára. I. köt. Közzé tette: Szilágyi Sándor. Monumenta Hungariae Historica I. Okmánytárak XIV. Pest.
- BALÓ 1899=Baló Mátyás kapitány itinerariuma. Közli: Veress Endre. Történelmi Tár 22. 309–313.
- BALÓ 1986=Baló Mátyás itinerariuma. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk.: Szakály Ferenc. Budapest. 449–457.
- CJH 1899=Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1526–1608. évi törvéncikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Budapest.
- CJH 1900a= Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1608–1657. évi törvéncikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Budapest.
- CJH 1900b= Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1657–1740. évi törvéncikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Budapest.
- CORNARO 1986=Frederico Cornaro levelei Marco Antonio Guistinianinak. In: Buda ostroma, 1686. Szerk.: Péter Katalin. Budapest. 82–91, 139–140, 168–170, 173–179, 186–188, 192–195.
- CSÁNYI 1858=Hanns Tschány's ungarische Chronik vom Jahre 1670 bis 1704. Kiadta: Páur Iván. Magyar Történelmi Tár 5. Pest.
- D'ASTE 2000=Michele D'Aste naplója Budavár 1686. évi ostromáról és felszabadításáról. Ford.: Zöldi Mihály. Szerk.: Ernesto Piacentini. Budapest.
- DEFTERDAR 1995=Defterdar Sarı Mehmed Paşa: Zübde-i vekâyat. Tahlil ve Metin (1066–1116/1656–1704) Haz. Dr. Abdülkadir Özcan. Ankara.
- DIARIUM 1850=Diarium, was sich vom 7. Juny anno 1683 biss zu end der belägerung Wienns bey der türkischen armee zugetragen. Mitgeheilt: Firnhaber, Friedrich. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen Bd. 4. 496–508.
- EVLIA CSELEBI 1908=Evliya Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1664–1666. II. Kiadta: Karácson Imre. Budapest.

- ERDÉLYI KÖVETJELENTÉSEK 1986=Erdélyi követjelentések Szulejmán nagyvezír táborából.
In: Buda visszavételének emlékezete, 1686. Szerk.: Szakály Ferenc.
Budapest. 459–473.
- HASAN AGA 1976=Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Grosswesiers Köprülüade Fazil Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den Kleinodien der Historien seines Siegelbewahrers Hasan aga. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Erich Prokosch. Osmanische Geschichtsschreiber 8. Graz–Wien–Köln.
- HENRIK SZÁSZ HERCZEG 1886=Henrik szász herczeg és brandenburgi lovas ezredei naplója Buda 1686-ki ostromáról. Közzé teszi: Károlyi Árpád. Történelmi Tár 9. 503–520.
- IDEGEN ÖNKÉNTES 1986=Idegen (angol?) önkéntes beszámolója Budavár ostromáról. Ford.: Jászay Magda. In: Buda visszavételének emlékezete 1686. Szerk.: Szakály Ferenc. Budapest. 245–300.
- ISMERETLEN 1686=Ismeretlen levele. In: Buda ostroma, 1686. Szerk.: Péter Katalin. Budapest. 170–173.
- ISTVÁNFFY 2009=Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája I/3. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. Budapest.
- IVÁNYI 1886=Iványi István: Thököly Imre-féle oklevelek. Történelmi Tár 9. 127–136.
- JEDLICKSKA 1910=Jedlicska Pál: Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához (1401–1653) s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Budapest.
- FAZEKAS 2008=Fazekas István: Batthyány Ádám „áttérési irata” (1629). In: Pázmány Péter és a Batthyányak. Szerk.: Iványi Béla–Fazekas István–Koltai András. Budapest. 100–110.
- FEST 1895=Fest Aladár: Esztergomi török tisztek levelezése Nagy Ferenc érsekújvári lovas hadnagygyal (1651–1658). Történelmi Tár 18. 725–729.
- FRECHOT ATYA 1986=Casimiro Freschot atya összefoglalója Buda visszavívásának legjelentősebb eseményeiről. Ford. Gyurits Antal. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk. Szakály Ferenc. Budapest.
- KARÁCSON 1896a=Karácson Imre: Az 1663. török hadjárat Magyarországon. Rasid efendi török történetíró leírása szerint. Hadtörténelmi Közlemények 9. 73–100.
- KARÁCSON 1896b=Karácson Imre: A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. Hadtörténelmi Közlemények 9. 326–349.

- KÁRFFY 1910=Kárffy Ödön: Székesfehérvár capitulatioja, 1688. Hadtörténelmi Közlemények 11. 499–500.
- KATONA 1979=Mohács emlékezete. Szerk.: Katona Tamás. Budapest.
- KJÁTIB CSELEBI 1916=Kjátib Cselebi Fezlikejéből. Ford.: Karácson Imre. In: Török történetírók III. kötet. 1566–1659. Budapest. 200–388.
- KOMÁROMY 1890=A füleki zendülés. Haditörvényszéki tárgyalás 1602-ben. Hadtörténelmi Közlemények 3. 59–75.
- KÖBACH 1983=Köhbach, Markus: Der Tārīḥ-i Mehemmed Giray. Eine osmanische Quelle zur Belagerung Wiens durch die Türken im Jahre 1683. *Studia Austro-Polonica* 3. Redaktorzy tomu: Buszko, Józef-Leitsch, Walter. Warszawa–Kraków. 137–163.
- KREUTEL 1955=Kreutel, Richard F.: Kara Mustafa vor Wien. Das türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683, verfasst vom Zeremonienmeister de Hohen Pforte. *Osmanische Geschichtsschreiber Band I*. Graz–Wien–Köln.
- KREUTEL 1971=Kreutel, Richard F.: Kara Mustafas Feldzug gegen Wien. Nach dem Tagebuch des Pfortendolmetschers A. Mavrokordátos. *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*. Bd. 27. 47–82.
- LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986=Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról. Ford.: Mollay Károly. Szerk.: Kun József. Budapest.
- LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987=Részletek Lotharingiai Károly fővezér naplójából 1686–1687. In: *Budától–Belgrádig*. Szerk.: Szita László. Pécs. 75–144.
- MERÉNYI 1902=Merényi Lajos: Harcztéri tudósítások Bécs 1683-iki ostromáról. (Gróf Kéry Ferencz sajátkezű levelei Esterházy Pál nádorhoz.) *Történelmi Tár* 25. (Uj folyam III.) 475–480.
- MERÉNYI 1906=Merényi Lajos: Eszterházy Pál ujbáti kapitány levelei a nádorhoz 1641–1644. *Történelmi Tár* 29. (Uj folyam VII.) 568–613.
- MERÉNYI 1907=Merényi Lajos: Eszterházy Miklós nádor levelei István fiához. (1639–1641) *Történelmi Tár* 30. (Uj folyam VIII.) 310–319.
- MERÉNYI 1908=Merényi Lajos: Forgács Ádám leveli Eszterházy Miklós Nádorhoz. 1642–1645. *Történelmi Tár* 31. (Uj folyam IX.) 465–480.
- MIKSA EMÁNUEL NAPLÓJA 1987=Miksa Emánuel választófejedelem naplójából (1687). In: *Budától–Belgrádig*. Szerk.: Szita László. Pécs. 145–174.
- NAPLÓ 1998=Napló Buda avagy Offen erős városának híres ostromáról... Szerk.: Czigány István–Hankó Ágnes. Budapest.

- NEHRING 1984=Nehring, Karl: Iter Constantinopolitanum (Ein Orstnamenverzeichnis zu den kaiserlichen Gesandtschaftsreisen an die Ottomanische Pforte, 1530–1618. München, 1984. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München.)
- OTTLYK 1875=Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György önéletírása, 1663-1711. In: Thaly Kálmán: Történelmi naplók 1663-1719. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XXVII. Budapest.
- PETTKÓ 1889=Pettkó Béla: Szamosközy István történeti maradványai. Pótlékul az Akadémia által kiadott összes művéhez. Történelmi Tár 12. 299–325.
- RÂŞID 1153/1740=Râşid Mehmed Efendi: Târîh-i Râşid. I. İstanbul.
- SILAHDÂR 1928=Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa: Silahdâr târîhi. II. İstanbul.
- SINKOVICS 1968=Magyar történeti szöveggyűjtemény II/2. 1526–1790. Szerk.: Sinkovics István. Budapest.
- SZELESTEI 1988=Batthyány Kristóf utazása, 1657–1658. A dokumentumokat kísérő tanulmánnyal közreadja: Szelestei N. László. Peregrinatio Hungarorum 2. Szeged.
- SZILAHTÁR 1986=Szilahtár Mehmed török krónikás visszatekintése 1686 eseményeire. Ford.: Fodor Pál. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk. Szakály Ferenc. Budapest. 411–442.
- SZILASI 1989=Szilasi László: "Vitéz-e vagy ájtatos?" I. Batthyány Ádám sajátkezű bűnlajstroma s "némely fontos kicsiség". Peregrinatio Hungarorum 3. Szeged.
- SZITA 1994=Szita László: Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről, 1688–1690. Somogy megye múltjából 25. 51–124.
- SZULEJMÁN LEVELE 1987=Szulejmán nagyvezir és Hermann von Baden levélváltása. In: Budától–Belgrádig. Szerk.: Szita László. Pécs, 1987. 287–292.
- THALY 1870=Thaly Kálmán: Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. Századok 4. 649–653.
- THALY 1872=Thaly Kálmán: Draskovich Miklós országbíró levele Thököly dunántúli biztosaikhoz. Századok 6. 483–487.
- THALY 1887=Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. (Gr. Batthyány Kristóf és Ádám dunántúli tábornokok levelezéseiből.) Történelmi Tár 10. 102–128, 293–318.

- THURY 1890=Thury József: 1663–1664. évi hadjárat (Rasid effendi török historikus művéből). *Hadtörténelmi Közlemények* 3. 361–382, 499–527.
- TMAOT 1872=Török-magyarkori államokmánytár. VII. kötet. Szerk.: Szilády Áron–Szilágyi Sándor. *Török-magyarkori történelmi emlékek I. Okmánytárak* IX. Pest.
- TMOT 1914=Török-magyar oklevéltár 1533–1789. Ford.: Karácson Imre. Szerk.: Thallóczy Lajos–Krcsmárik János–Szekfü Gyula. Budapest.
- YILMAZ 2006=Yılmaz, Mehtap: *Vekayi^c-i Beç*. (Transkripsiyon ve değerlendirme) Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü. İstanbul.
- ZENAROLLA 1986=Giovanni Paolo Zenarolla Székesfehérvári prépost beszámolója Budavár ostromáról (A felhasznált hadianyagok jegyzékével). Ford. Jászay Magda. In: *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*. Szerk. Szakály Ferenc. Budapest. 93–180.

SZAKIRODALOM

- ÁGOSTON 1995=Ágoston Gábor: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle* 37. 465–485.
- ALEXANDRESCU-DERSCA-BULGARU 1988=Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Maria Matilda: A románok Bécs ostrománál. In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Szerkesztette: Benda Kálmán–R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 202–213.
- ANGYAL 1889=Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre 1657–1705*. II. kötet. Budapest.
- BABINGER 1927=Babinger, Franz: *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke*. Mit einem Anhang: *Osmanische Zeitrechnungen von Joachim Mayr*. Leipzig.
- BABINGER 1992=Babinger, Franz: *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri*. Ankara.
- BAGI 2011=Bagi Zoltán Péter: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban: hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*. Budapest.
- BAJZIK 2006=Bajzik Zsolt: *A körmendi kastély műkincseinek és levéltárának sorsa 1945 után*. In: *A Batthyányak évszázadai*. Tudományos konferencia

- Körmenden 2005. október 25–27. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely. 265–274.
- BÁNLAKY 2001=Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest. (CD-ROM)
- BARISKA–HARASZTI–VARGA J. 1986=Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai II. Szerk.: Bariska István–Haraszti György–Varga J. János. Budapest.
- BARKER 1967=Barker, Thomas M.: Double eagle and crescent. Vienna's second Turkish siege and its historical setting. Albany, New York.
- BARLAY 1986=BARLAY Ö. Szabolcs: „A németújvári Hérosz” (Batthyány-portré). In: Barlay Ö. Szabolcs: Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Budapest. 183–236.
- BARTA 1985=Barta János: Budavár visszavétele. Budapest.
- BÁRTFAI SZABÓ 1911=Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. Budapest.
- BENDA 1972=Benda Kálmán: A királyi Magyarország tiszti címtára, 1607–1608. Levéltári Közlemények 43. 265–325.
- BELITZKY 1972=Belitzky János: Nógrád megye története. I. kötet. 896–1849. Salgótraján.
- BENCZÉDI 1985=Benczédi László: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685). In: Magyarország története 1526–1686. 3/2. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 1155–1272.
- BENNIGSEN 1978=Bennigsen, Alexandre: Le Khanat de Crimée. Paris, 1978.
- BILKEI–TURBULY 1989=Bilkei Irén–Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1771. I. Zalaegerszeg.
- BOBORY 2005=Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecénatúra egy 16. századi magyar főúr életében. Századok 139. 4. sz. 923–944.
- BOBORY 2007=Bobory Dóra: Boldizsár Batthyány (c. 1542–1590): Erudition, Natural Sciences, Patronage and Friendship in the Life of a Sixteenth-Century Hungarian Nobleman. Central European University. Phil. Diss. Budapest.
- CHERNEL 1878=Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Második rész: Multkor. Szombathely.

- COLLINS 1975= Collins, L. J. D.: The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th–17th centuries. In: War, Technology and Society in the Middle East. Ed.: V. J. Parry–M. E. Yapp. London. 257–276.
- CZIGÁNY 1989a=Czigány István: A Habsburg Birodalom megváltozott hadászati helyzete és a végvári katonaság szerepének módosulása. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúkban (1686–1699) Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. Studia Agriensia 9. Eger. oldalszámok!
- CZIGÁNY 1989b=Czigány István: A magyarországi csapatok szerepe a török alóli felszabadító háborúban. Hadtörténelmi Közlemények 102. 2. sz. 151–175.
- CZIGÁNY 1996=Czigány István: A királyi Magyarország hadügyi fejlődésének sajátosságai és európai összefüggései 1600-1700. Budapest.
- CZIGÁNY 2001=Czigány István: Hadügyi reformkísérletek a Királyi Magyarországon, 1665-1682. Hadtörténelmi Közlemények 114. 2–3. sz. 279–302.
- CZIGÁNY 2003=Czigány István: Új katonai berendezkedés Magyarországon, 1683-1703. Hadtörténelmi Közlemények 116. 3–4. sz. 714–741.
- CZIGÁNY 2004=Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600-1700. Budapest, 2004.
- CZIGÁNY 2005=Czigány István: Forgách Simon a király katonája. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. 117–134.
- CZIGÁNY 2006=Czigány István: A törökellenes védelmi rendszer újjászervezése a bécsi béke után. In: „Frigy és békesség legye...” A bécsi béke és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen. 309–318.
- DANIŞMEND 1971=Danişmend, İsmail Hâmi: Osmanlı Devlet Erkânı. İstanbul. 1971.
- DANIŞMEND 1972=Danişmend, İsmail Hâmi: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. Cilt 3. İstanbul.
- DAS KRIEGSJAHR 1883=Das Kriegsjahr 1683 nach Acten und anderen authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archiv. Mit sechs Tafeln. Wien.
- DÁVID 1992=Dávid Géza: A Dél-Dunántúl közigazgatása a török korban. Zalai Múzeum 4. Zalaegerszeg. 55–64.

- DEGRÉ 1970=Degré Alajos: Nagykanizsa önkormányzata a XVIII. században. Nagykanizsai Túry György Múzeum Jubileumi Évkönyve: 1919–1968. Szerk.: Kerecsényi Edit. Nagykanizsa. 103–120.
- DOBOS 1971=Dobos Gábor: Török-magyar rabok a nyugat-dunántúli végeken. Studium II. Acta Juvenum Universitas Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Debrecen 63–73.
- DOMINKOVITS 2006=Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest.
- DOMOKOS 1989=Domokos György: A magyar katonaság helye és szerepe a császári hadsereg harcászataiban Buda ostrománál. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúban (1686–1699). Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. Studia Agriensia 9. Eger. 57–64.
- DOMOKOS 1993a=Domokos György: Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig. Hadtörténelmi Közlemények 106. 1. sz. 3–60.
- DOMOKOS 1993b= Domokos György: Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Harcok a felmentő sereg ellen és a győzelem kivívása. Hadtörténelmi Közlemények 106. 2. sz. 43–81.
- DUBINSKI 1997=Dubinski, Alan: Selīm Girāy. In: The Encyclopaedia of Islam. IX. Ed.: C. E. Bosworth–E. van Donzel–W. P. Heinrichs–G. Lecomte. Leiden. 134–135.
- EDHEM 1988²=Edhem, Hamil: Kara Mustafa pasanın (Şoprın) şehri ahalısına beyannamesi. Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası. Cilt 3–4. İstanbul. 924–937.
- EMBER 1946=Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Budapest.
- G. ETÉNYI 2006=G. Etényi Nóra: A zsitvatoroki béke a korabeli propagandában. In: „Frigy és békesség legye...” A bécsi béke és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen. 297–308.
- FALLENBÜCHL 2002=Fallenbüchl Zolán: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Budapest.
- FAZEKAS 1996=Fazekas István: Batthyány I. Ádám és gyermekei. In: Gyermekek a kora újkori Magyarországon, „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy

- kis fraucimmerecskét nekünk”. Szerk.: Péter Katalin. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19.) Budapest. 91–114.
- FEKETE 1932=Fekete Lajos: Gyöngyös város levéltárának török iratai. Különlenyomat a Levéltári Közlemények 1932-ik és 1933-ik évfolyamából.
- FEKETE 1944=Fekete Lajos: Budapest a törökkorban. Budapest története III. Szerk.: Szendy Károly. Budapest.
- FENYVESI 1985=Fenyvesi László: Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai. In: Magyar és török végvárok (1663–1684). Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 5.) Eger. 199–218.
- FODOR 1991=Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest.
- FUCHS 2002=Fuchs György: Holdfogyatkozás. A hadügyi forradalom és a törökellenes felszabadító háborúk katonapolitikai összefüggései. In: Tanulmányok fél évezred magyar történelméből. Szerkesztette: Fejérdy Gergely. Piliscsaba.
- GEBEI 1999=Gebei Sándor: A karlócai béke kelet-európai összefüggései. Történelmi Szemle 41. 1–2. sz. 1–29.
- GEBEI 2001=Gebei Sándor=Az orosz–török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápolyban (1699–1700). Aetas 21. 2. sz. 134–154.
- GÉVAY 1841=Gévay Antal: A budai pasák. Bécs.
- HAMMER–PURGSTALL 1830=Hammer–Purgstall, Joseph: Geschichte des Osmanischen Reiches, Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven. Sechster Band. Pest.
- HAMMER–PURGSTALL 1856= Hammer–Purgstall, Joseph: Geschichte des Chane der Krim. Wien.
- HAUSEL 2000=Hausel Sándor: Nógrádvár. Nagy Iván Könyvek 7. Nógrád.
- HEGYI 2007=Hegyí Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága I–III. kötet. Budapest.
- HORVÁT 1872=Horvát Mihály: Magyarország történelme VI. kötet. Pest.
- ILA 1932=Ila Bálint: A Thurzó család levéltára. Levéltári Közlemények 10. 1–2. sz. 12–66.
- ILLIK 2010=Illik Péter: Török dúlás a Dunántúlon. Budapest.
- IVANICS 1993=Ivanics Mária: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Az 1599. évi béketárgyalások. Történelmi Szemle 35. 3–4. sz. 297–311.

- IVANICS 1994=Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Körösi Csoma Kiskönyvtár 22. Budapest.
- IVÁNYI 1942=Iványi Béla: A körmendi levéltár Memorabiliái. Körmendi Füzetek 2.
- IVÁNYI 1942–1945=Iványi Béla: Gróf Batthyány Ádám, a levéltárrendező. Levéltári Közlemények 20-23. 290–309.
- IVÁNYI 1943=Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. Körmendi Füzetek 3. Körmend.
- IVÁNYI 1971=Iványi Emma: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban. Levéltári Közlemények 42. 1. sz. 137–161.
- IVÁNYI 1983=Iványi Béla: Batthyány Boldizsár a könyvbarát. In: A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és gyűjtése. Sajtó alá rendezte: Herner János–Monok István. Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11. 389–435.
- IVÁNYI 1984=Iványi Emma: Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. Zalai gyűjtemény 18. 115–130.
- JENEY 1971=Jeney Károly: Székesfehérvár körülzárása és visszafoglalása 1688-ban. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. 7–21.
- JAKUS 1985=Jakus Lajos: Damásd vára „az pogány ellenség torkában”. In: Régészeti tanulmányok Pest megyéből. Szerk.: Ikvai Nándor. (Studia Comitatus 17.) Szentendre. 509–538.
- JAKUS 1987=Jakus Lajos: Életképek és mozaikok a 17-18. századi Vácra. In: Életmódkutatások Pest megyéből. Szerk.: Ikvai Nándor. (Studia Comitatus 18.) Szentendre. 7–76.
- JAKUS 1995=Jakus Lajos: A töröktől megszabadított Vác 1596-1622. In: Gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Farkas Rozália. (Studia Comitatus 25.) Szentendre. 1–75.
- JORGA 1911=Jorga, Nicolas: Geschichte des Osmanischen Reiches. Vierter Band. Gotha.
- KAKUK 1996=Kakuk Zsuzsa: A török kor emléke a magyar szókinszben. Budapest.
- KALMÁR 1991=Kalmár János: A Kollonich-féle *Einrichtungswerk* és a 18. századi bánsági berendezkedés kérdése. In: A Magyar Királyság berendezésének műve. Századok füzetek 1. Budapest. 41–50.
- KÁROLYI–WELLMANN 1936=Károlyi Árpád – Wellmann Imre: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest.

- KAS 2006=Kas Géza: A Batthyány család és a várrombolás. In: A Batthyányak évszázadai – Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend-Szombathely. 145–148.
- KELENIK 1992=Kelenik József: Körmend a hadtörténelemben 1526-1711. In: Veszprémy László–Kelenik József–Hermann Róbert–Bencze László: Körmend a hadtörténelemben. Körmendi füzetek Körmend. 51–139.
- KELENIK 1993=Kelenik József: A nemzetiségi megoszlás, a veszteségek és a fluktuáció mértéke tizennégy Kanizsa elleni végvár helyőrségében (1633–1640). In: Végvárok és régiók a XVI–XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 14.) Eger. 101–121.
- KELENIK 1995a=Kelenik József: A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633–1638. Zalai Gyűjtemény 36/1. Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg. 5–51.
- KELENIK 1995b=Kelenik József: A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén. In: Végvár és környezet. Szerk.: Petercsák Tivadar–Pető Ernő. (Studia Agriensia 15.) Eger. 163–174.
- KELENIK 1997=Kelenik József: Királyi vár a hódolt városban. Egerszeg mindennapjai Kerpachich István megbízott kapitány leveleinek tükrében (1647–1657). In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Kapiller Imre. Zalaegerszeg. 147–197.
- KELENIK 2005a=Kelenik József: Lazarus von Schwendi emlékiratai a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576). Századok 139. 4. sz. 969–1009.
- KELENIK 2005b=Egy végvidék születése. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. 311–357.
- KLOPP 1882=Klopp, Onno: Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkriege bis zum Frieden von Carlowitz 1699. Graz.
- KOLTAI 2002=Koltai András: Batthyány Ádám és könyvtára. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai IV. Budapest–Szeged.
- KOLTAI 2003=Koltai András: Széchényi VI. György (1685. március 21.–1695. február 18.) In: Esztergomi érsekek 1001-2003. Szerk.: Beke Margit. Budapest. 310–318.

- KOLTAI 2008=KOLTAI András: Portré végvidékkel. Batthyány Ádám és a képzőművészet (1636–1659). In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Budapest. 401–435.
- KÓNYA 2009=Kónya, Peter: Za boha, vlast' a slobodu! Pohnuté osudy kuruckého generála Juraja Ottlyka. Prešo.
- KOPPÁNY 1984=Koppány Tibor: Batthyány I. Ádám építkezései. 1629-1659. Történelmi Szemle 27. 4. sz. 539–555.
- LADÁNYI-BENEDIKT 2008=Ladányi-Benedikt Ildikó: Rabok és kezesek a körmendi várban a XVII. század közepén. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Szerk.: J. Újvári Zsuzsanna. Budapest. 81–87.
- LEITSCH 1988=Leitsch, Walter: Miért akarta Kara Musztafa meghódítani Bécset? In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerk.: Benda Kálmán–R. Várkonyi Ágnes. Budapest.
- LIPTAI 1984=Magyarország Hadtörténete I. kötet. Főszerk.: Liptai Ervin. Budapest.
- MATUNÁK 1905=Matunák Mihály: Az 1599. évi Bars vármegyei tatárjárás. Történelmi Tár 28. 590–599.
- MOCSÁRY 1902=Mocsáry István: A gyöngyösi Nagy család. Turul 20. 177–183.
- MONOK–ÖTVÖS–ZVARA 2004=MONOK, István–ÖTVÖS, Péter–ZVARA, Edina: Balthasar Batthyány und seine Bibliothek. Burgenländische Forschungen, Sonderband. 26. Eisenstadt 2004.
- MONOK 2010=Monok István: A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége. In: Monok István: A magyarországi főnemesség könyves műveltsége a XVI–XVII. században. Értekezés a Magyar Tudományos Akadémia doktora cím elnyeréséért. Szeged–Eger–Chatou. 92–112.
http://real-d.mtak.hu/368/3/dc_77_10_doktori_mu%5B1%5D.pdf
 (Letöltés: 2011. 09. 25. 11:20)
- MTK II 1982=Magyarország történeti kronológiája II. 1526–1848. Budapest.
- MÜLLER 1976=Müller Veronika: Az egerszegi vár a XVII. században. Zalaegerszegi Füzetek 2. Zalaegerszeg.
- MÜLLER 1978=Müller Veronika: A zalai végek mindennapi problémái a XVII. század első felében. Zalai Gyűjtemény 8. 81–93.
- NAGY III 1858=Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. kötet, Pest.

- NAGY VIII 1860=Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. kötet, Pest.
- NAGY X 1863= Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. kötet, Pest.
- NAGY 1868= Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pótlék-kötet, Pest
- NAGY 1987=Nagy Lajos: Az 1686–1687. évi hadjárat. In: Budától–Belgrádig. Szerk.: Szita László. Pécs. 13–52.
- NAGY 1955=Nagy László: A Bocskai szabadságharc 1605. évi hadjárata. Hadtörténelmi Közlemények 2. 3-4. sz. 76–82.
- NAGY 1978=Nagy László: A végvári dicsőség nyomában. Budapest.
- NAGY 1989=Nagy László: A magyar katonarétegek és a török kiűzése. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúban (1686–1699) Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 9.) Eger.
- NAGY 2006=A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 25–27. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely.
- OBORNI 2005=Oborni Teréz: Nógrád vármegye nemesi közgyűlései jegyzőkönyveinek regesztái (1597–1603) Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból 28. Salgótraján.
- OLCHVÁRY 1890=Olchváry Ödön: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. Második és befejező közlemény. Hadtörténelmi Közlemények 528–562.
- OROSS 2005=Oross András: Rendelet és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról 1699–1702. Forrásközlés. Fons 12. 2. sz. 257–294.
- OROSS 2006=Oross András: Végvárakból kaszárnnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezkedésében a 17–18. század fordulóján. Századok 140. 6. sz. 1441–1473.
- PÁLFFY 1995a=Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténelmi Közlemények 108. 1. sz. 114–185.
- PÁLFFY 1995b=Pálffy Géza: A magyarországi török és királyi végvárrendszer fenntartásának kérdéséhez. Keletkutatás. Tavasz. 61–86
- PÁLFFY 1995c=Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr.

- PÁLFFY 1996=Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* 38. 2–3. sz. 163–217.
- PÁLFFY 1997=Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39. 2. sz. 257–288.
- PÁLFFY 2000=The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth century) In: Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Ed.: Dávid, Géza–Fodor, Pál. Leiden–Boston–Köln. 3–69.
- PÁLFFY 2007=Pálffy Géza: A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről. Zrínyi Miklós hadimustrája a Vas megyei Vát mellett 1663. szeptember 17-én *Történelmi Szemle* 49. 2. sz. 263–288.
- PÁLFFY 2009=Pálffy Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi közlemények* 122. 2. sz. 321–356.
- PAPP–JENEY-TÓTH 2006=„Frigy és békesség legye...” A bécsi béke és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen.
- PAPP 2003=Papp Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a 17. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 116. 3–4. sz. 633–669.
- PAPP 2006=Papp Sándor: A zsitvatoroki békéhez vezető út egy állítólagos Habsburg ígéret hátteréhez. In: „Frigy és békesség legye...” A bécsi béke és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen. 267–295.
- PAPP 2009=Papp Sándor: Thököly Imre és a törökök. A kuruc állam helye az Oszmán Birodalomban. In: Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie – Thököly Imre gróf és felkelése. Ed. Kónya, Peter. Prešo. 255–269.
- PAPP 2011=Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Király és a Porta (1619–1921). *Századok* 145. 4. sz. 915–973.
- PASTOR 1929–1930=Pastor, Ludwig von: Geschichte des Pápste im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus von der Wahl Innozenz’X. bis zum Tode Innozenz’XII. (1644-1700) 14./2. [h. n.]

- PERJÉS 1989=Perjés Géza: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. In: Esterházy Pál: Mars Hungaricus. Sajtó alá rendezte és fordította Iványi Emma. Zrínyi könyvtár III. Budapest. 25–99.
- PETERCSÁK–BERECZ 1999=Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás. (Studia Agriensia 20.) Eger.
- PICKL 1992=Pickl, Othmar: Die Kapitulation der Festung (Nagy) Kanizsa der „Hauptfestung des Ottomanischen Reiches” am 13. April 1690. (Zum 300. Jubiläum der Kapitulation der letzten türkischen Garnison Transdanubiens.) Zalai Múzeum 4. 85–93.
- POSCH 1984=Posch, Fritz: Christoph Graf Batthyány von Güssing und die Steiermark im Türkenjahr 1683. In: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Burgenlandische Forschungen. Sonderband VII. Eisenstadt.
- RÁCZ 2000=Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk.: Rác Árpád. Budapest.
- RÁZSÓ 1988=Rázsó Gyula: Az oszmán hadsereg Bécs alatt. In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerkesztette: Benda Kálmán–R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 214–246.
- RENNER 1883=Renner, Victor: Wien im Jahre 1683. Geschichte der zweite Belagerung der Stadt durch die Türken im Rahmen der Zeitereignisse. Aus Anlass der zweiten Säcularfeier verfasst im Auftrage des Gemeinderates der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien. Wien.
- RENNER 1888=Türkische Urkunden den Krieg des Jahres 1683 betreffend nach den Aufzeichnungen des Marc’ Antonio Mamucha della Torre. Hrsg. Renner, Victor. Wien.
- RÓNAI HORVÁTH 1891=Rónai Horváth Jenő: Az 1664. évi hadjárat és a Szent-Gotthárdi csata. Második és befejező közlemény. Hadtörténelmi Közlemények 596–647.
- RÖDER 1839=Röder, Philipp: Feldzüge wider die Türken grösstentheils nach bis jetzt unbenützten Handschriften. Erster Band. Karlsruhe.
- SARLAI 2006=Sarlai Szabolcs: Marsili és a Batthyányak a Rába védelmében 1683-ban. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 25–27. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely. 139–144.
- SIMON 1997=Simon Éva: Magyar nagybirtokosok tervezetei a Kanizsával szembeni végvidék kiépítéséről. Zalai Gyűjtemény 42. 61–86.

- SUDÁR 2010=Sudár Balázs: Tirjákí Haszan pasa utolsó évei (1601–1613) Hadtörténelmi Közlemények 123. 4. sz. 779–798.
- SUGÁR 1983=Sugár István: Lehanyatlak a török félhold. Budapest.
- SUGÁR 1993=Sugár István: Szigetvár kapitulációja és megadási szerződése. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. Szerk.: Szita László. Pécs. 125–142.
- SZABÓ 1978=Szabó Béla: Az újszerzeményi birtokok és fegyverjog megváltása Zala megyében. Zalai Gyűjtemény 8. 99–114.
- SZAKÁLY 1981=Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest.
- SZAKÁLY 1989=Szakály Ferenc: Székesfehérvár visszafoglalása 1688. május 19-én. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 19. 13–20.
- SZALAY 1884=Szalay József: Az 1683-iki hadviselés és irodalma. I–IV. Századok 7. 561–579, 8. 643–661, 9. 750–765, 10. 827–838.
- SZÁNTÓ 1984=Szántó Imre. A Zala vármegyei végvárok és mezővárosok lakosságának a helyzete a XVII–XVIII. században. Hadtörténelmi Közlemények 31. 3–31.
- SZÁNTÓ 1993=Szántó Imre: A „vitélő rend” megélhetésének anyagi forrásai Zala megyében a 17. században. In: Végvárok és régiók a XVI–XVII. században. Studia Agriensia 14. Szerk.: Petercsák Tivadar–Szabó Jolán. Eger. 145–158.
- SZARKA–MOLNÁR–HORVÁTH M. 2008=Szarka Gyula–Molnár Antal–Horváth M. Ferenc: A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában, 1526–1686. Váci Történelmi Tár 5. Vác.
- SZATLÓCZKY 2002=Szatlóczy Gábor: Szentgyörgyvár a török időkben. In: Szentgyörgyvár története. Szerk.: Müller Róbert. Zalai kismonográfiák 7. Zalaegerszeg. 33–48.
- SZÉLL 1893= Széll Ferenc: A gróf Szapáry család nemzedékrendéhez. Turul 11. 37–38.
- SZITA 1993=Szita László: Szigetvár kapitulációjának visszhangja az egykorú nyugat-európai sajtóban. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. Szerk.: Szita László. Pécs. 143–159.
- SZITA 1995=Szita László: Újabb adatok a kanizsai blokádharc és kapituláció történetéhez 1688–1690. Zalai Gyűjtemény 36/1. Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg. 53–77.

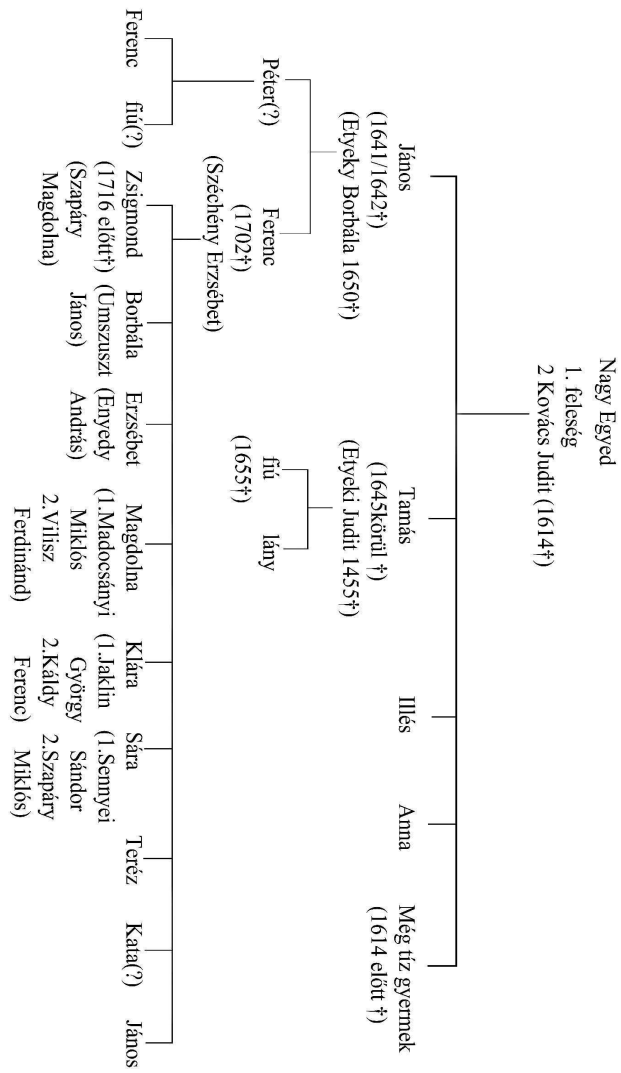
- TAKÁTS É.N.=Takáts Sándor: Csonkabég, a török huszárezredes. In: Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok II. 527–544.
- TAKÁTS 1915=Takáts Sándor: A török és a magyar raboskodás. In: Uő: Rajzok a török világból. I. kötet. Budapest. 160–303.
- TAKÁTS 1917=Takáts Sándor: Zrínyi Miklós nevelőanyja. Budapest 1917.
- TARKÓ 2008=Tarkó Ilona: A török rabok váltságdíjai Batthyány II. Ferenc idején. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Szerk.: J. Újvári Zsuzsanna. Budapest. 71–80.
- TEPLY 1972=Teply, Karl: Mehmed Çolak Beğ – Leopold Freiherr von Zungaberg. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 80. 113–155.
- THALY 1883=Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából Hg. Esterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai s levelezései nyomán. Értekezések a történeti tudományok köréből 11. 4. 1–45.
- THALY 1885=Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi-család. I. Budapest.
- THEUER 1976=Theuer, Franz: Verrat an der Raab. Als Türken, Tataren und Kuruzzen 1683 gegen Wien zogen. Salzburg-Stuttgart-Zürich.
- TÓTH 1989=Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Szombathely.
- TÓTH 1994=Tóth István György: Körmend a kora újkorban (1526-1809) In: Körmend története. Szerk.: Szabó László. Körmend. 98–179.
- TÓTH 2000=Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged.
- TÓTH 2002=Tóth Hajnalka: Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban. Aetas 17. 136–153.
- TÓTH 2011=Tóth Hajnalka: Gute Nachbarschaft auf dem osmanisch-ungarischen Grenze am Anfang des 17. Jahrhunderts. (Die Briefe der Sokollus an die Batthyánys) In: „In den Augen der Nachbarn” Stereotypen und Nationalcharakterologien im Donau-Karaktarnraum. Hrsg.: Papp, Sándor. Szeged. (megjelenés alatt)
- ÚJVÁRY 1984=Újváry Zsuzsanna: „Nagy két császár birodalmi között”. Budapest.
- J. ÚJVÁRY 2008=Mindennapi élet a török árnyékában. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Budapest.

- UZUNÇARŞILI I. 2003⁶=Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: II. Selim'in tahta çıkışından 1699 Karlofça andlaşmasına kadar. In: Osmanlı tarihi. III. Cilt. I. Kısım. Ankara.
- UZUNÇARŞILI II 2003⁶= Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: XV. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar. In: Uő: Osmanlı tarihi. III. Cilt. II. Kısım. Ankara.
- VÁNDOR 1978=Vándor László: Szentgrót vára. Zalai Gyűjtemény 8. 1978. 61–79.
- VÁNDOR 1994= Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: Nagykanizsa. Városi monográfia. Szerk.: Béli József–Rózsa Miklós–Rózsáné Lendvai Anna. Nagykanizsa. 215–424.
- VANYÓ 1935=Vanyó Tihamér: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról, 1666-1683. Pannonhalma.
- VANYÓ 1976=Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai 1640–1690. Soproni Szemle. 20–38, 113–129, 211–227.
- VARGA J. 1986=Varga J. János: A fogó félhold árnyékában. Budapest, 1986.
- VARGA J. 1987=Varga J. János: Inszurrekció, kvártély, porció. (Megyei teherviselés a felszabadító háború időszakában). In: Gazdaság és mentalitás. Szerk.: Praznovszky Mihály–Bagyinszky Istvánné. Discussiones Neogradiensis 4. Salgótarján. 125–133.
- VARGA J. 1991=Varga J. János: Rabtartás és kereskedelem a 16-17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történésztanári működésének emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk.: E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László. Budapest. 121–133.
- VARGA J. 1993=Varga J. János: A nyugat-magyarországi végvárok 1683 nyarán. In: Végvárok és régiók a XVI-XVII. században. Petercsák Tivadar–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 14.) Eger. 55–71.
- VARGA J. 1995=Varga J. János: „Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájok...” A természeti környezet szerepe a dunántúli végvári harcokban. In: Végvár és környezet. Szerk.: Petercsák Tivadar–Pető Ernő. (Studia Agriensia 15.) Eger. 137–151.
- VARGA J. 1998=Varga J. János: Kara Musztafa 1683. évi hadjárata és Veszprém. In: Veszprém a török korban. Veszprémi múzeumi konferenciák, 9. Veszprém. 55–65.

- VARGA J. 2001=Varga J. János: A túlélés és az árulás mezsgyéjén. Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám az 1683. évi hadjáratban. In: Ezredforduló–századforduló–hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Szerkesztette: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba. 486–504.
- VARGA J. 2007a=Varga J. János: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben. Budapest.
- VARGA J. 2007b=Varga J. János: Zrínyi János Antal, a király foglya. In: A Zrínyiek a magyar és horvát történetében. Szerk.: Bene Sándor–Hausner Gábor. Budapest. 207–218.
- VARGA J. 2009=Varga J. János: Esterházy Pál nádor és Thököly Imre fejedelem az 1683. évi hadjáratban. In: Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie – Thököly Imre gróf és felkelése. Ed. Kónya, Peter. Prešo. 183–196.
- R. VÁRKONYI 1984=R. Várkonyi Ágnes: Buda visszavívása, 1686. Budapest.
- R. VÁRKONYI 1985a=Országegyesítő kísérletek (1648–1664). In: Magyarország története 1526–1686. 3/2. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 1043–1154.
- R. VÁRKONYI 1985b=R. Várkonyi Ágnes: Gazdaság és társadalom a 17. század második felében. In: Magyarország története 1526–1686. 3/2. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 1273–1424.
- R. VÁRKONYI 1985c=R. Várkonyi Ágnes: A török háború: Béctől Budáig (1683–1686). In: Magyarország története 1526–1686. 3/2. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 1577–1636.
- R. VÁRKONYI 1987=R. Várkonyi Ágnes: Magyarország visszafoglalása 1683–1699. Budapest.
- R. VÁRKONYI 1989=R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg abszolutizmus berendezkedése Magyarországon (1686–1703). In: Magyarország története 1686–1790. 4/1. Főszerk.: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. Budapest. 83–98.
- VÉGH 2009=Végh Ferenc: A „szabad rend”. A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról. Hadtörténelmi Közlemények 122. 2. sz. 443–458.
- VÉGH 2010=Végh Ferenc: Egerszeg végvár és város a 17. században. Zalaegerszegi füzetek 10. Zalaegerszeg.

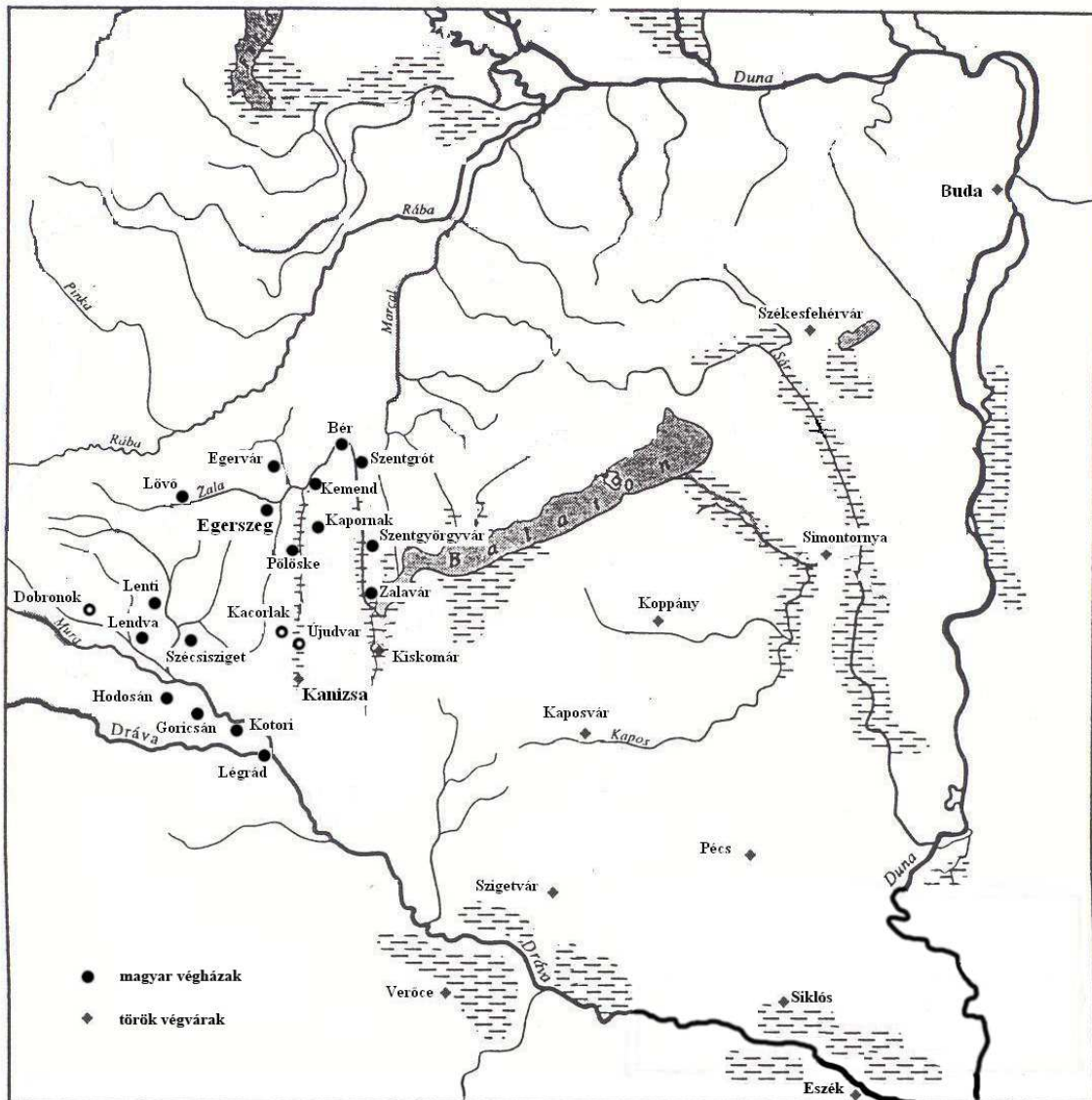
- VERESS D. 1990=Veress D. Csaba: Székesfehérvár hadtörténete a XI–XVIII. században.
In: Veress D. Csaba–Siklós Gyula: Székesfehérvár, a királyok városa.
Budapest. 7–207.
- VESELÁ-PŘENOSILOVÁ 1961=Veselá-Přenosilová, Zdenka: Quelques chartes turques concernant la correspondance de la porte sublime avec Imre Thököly.
Archiv Orientálí 29. 546–574.
- WAGNER 1964=Wagner, Georg: Das Türkenjahr 1664. Eine Europäische Bewährung.
Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg. Eisenstadt.
- WIMMER 1982=Wimmer, Jan: Le déblocage de Vienne en 1683 et la part que les Polonais y prirent. REVUE d'Histoire Militaire 52. Varsovie. 29–93.
- WIMMER 1983=Wimmer, Jan: Az 1683. szeptember 12-i bécsi csata. Hadtörténelmi Közlemények 30. 25–42.
- ZACHAR 2006=Zachar József: Az oszmán-Habsburg hosszú háború: a hadüzenettől a békekötésig 1593–1606. In: „Frigy és békesség legye...” A bécsi béke és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária.
Debrecen. 251–265.
- ZACHAR 2008=Zachar József: Válogatott hadtörténeti írások (XVII–XVIII. század).
Budapest–Eger.
- ZIMÁNYI 1962=Zimányi Vera: A herceg Batthyány család levéltára. Levéltári leltárak 16.
Budapest.
- ZIMÁNYI 1968=Zimányi Vera: A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században. Budapest.
- ZIMÁNYI 1982=Zimányi Vera: A Batthyány-család hagyományai. Századok 116. 1153–1158.
- ZIMÁNYI 1994=Zimányi Vera: A Batthyány család hercegi ágának levéltára. In: Körmend története. Szerk.: Szabó László. Körmend, 415–433.
- ZIMÁNYI 2006=Zimányi Vera: A Magyar Országos Levéltárba került körmendi Batthyány Hercegi Levéltár. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 25–27. Szerk.: Nagy Zoltán.
Körmend–Szombathely. 275–280.
- ZINKEISEN 1857=Zinkeisen, Johann Wilhelm: Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Fünfter Theil. Gotha.

1. A gyöngyösi Nagy család családfája⁹⁷⁹

⁹⁷⁹ A családfa Mocsáry István munkája alapján készült: MOCSÁRY 1902, 182.

2. A Kanizsával szembeni végvidék a 17. század utolsó harmadában

3. Nagy Ferenc levele Esterházy Pálhoz, 1683. szeptember 22.

Cellenissime Princeps ac Domine Domine gratiosissime.

Humillnorum seruitiorum meorum demissam subjectionem.

Nem ketlem masoktul is *kegyelmesen* meg ertette Nagyságod miken eset ide Nemet Vyuarra szorulasom, midőn ualameddig Sopron taian nem nyargalt egesz Rabakozt es az Főrtő tulso reszet el egetuen az Tatarsag mind az Raban ualo kelőket oltalmaztam, elsőben Keszőnél, Arpasnal, Bodonhelynel, utollyara az Vy hidnal, azomban el szellyeduen az hadakis mellőlünk, csak Groff Battyany Adam Vram az maga Vduarnepeuel, enis magam szolgaimmal maradtunk ugy érkeztem Szombathelyre, minden cseledem ot leuen hogy az sűrő füstöket közel lattak, ket orauál előb mint en odamentem szaladtak ide az Varban, magamis azon ejel ot haluan ugy gyöttem masnap fel, az utan sok üdőuel törtenuen Groff Fo Generalis Vramnak eo Nagyságának meg hailasa, en magam nem elenkezhettem, de hitemetis az mas reszre le nem tettem, jól lehet hogy az sok koborlokat nem tarthatuan eő Nagysága hogy az stiriai hatarban keszek jarny onnanis ertek kartetelek, eő Nagysága az Taborban parancsolt az hol mindnekor defensine uoltam, magais minden csatakat tiltot, Istennel bizonyetom semmi hostilitast nem cselekedtem s alattam ualoknak sem engettem, ualamig az Török közenkben nem gyöt, azoknakis tehetségom szerent eleget tiltakoztam, ha nem ha mikor ejel Lopua el mentek es holmi porgar szegeny rabokat kaptak (:kinek am meg attak az arrat csak Egerszegen hatuan fejettettek fel:) az mely magyart meg ertettem hogy uelek uolt ide küldöttem eo Nagysága fogsagaban mostis it uannak. Így leuen azért meltosagos *kegyelmes* Vram nagy alazatosagall az Nagyságod meltosagos Labaihoz boruluan instalok uegyen be *kegyelmeben* es ezen kentelensegből let cselekedetemert legyen engedelemmel, s *kegyelmes* Vrank eo Felsege előtti meltosagos patrociniuját mutassa, mely Nagyságod *kegyelmes* gratiaiat uekony tehetségem szerent meg elek meg szolgálny el nem mulatom. Kiuanuan Isten szerencsessen eltesse Nagyságodat sok esztendeigh jó egessegeben. Datum in Nemet Vyuar 22 7bris 1683

Celsitudinis Vnae Humillimus Seruus Franciscus Nagy.

P.S. Kerem touabbis nagy alazatosagall Nagyságodat meltoztassek egy protectionalist adny, es ide az hadak előtt ualo commendantnak Aspermont es Karloczi Generalis Vraimeknak mellettem írnya, ha en megh nem szolgálhatom az Isten meg jutalmazza Nagyságodat.

4. A Kanizsával szembeni végvidék létszámadatai 1686-ban

<i>végház</i>	<i>lovas</i> (előírt és tényleges)		<i>gyalogos</i> (előírt és tényleges)		<i>táborba menő lovas</i> (elrendelt és tényleges)		<i>táborba menő gyalogos</i> (elrendelt és tényleges)	
Egerszeg	300	291	150	143	100	120	75	75
Egervár	25	25	50	50	12	12	25	25
Lövő	46	46	42	42	25	25	30	30
Bér	16	16	20	20	5	5	10	10
Szentgyörgyvár	25	9	40	40	10	10	20	20
Szentgrót	25	25	50	50	6	16	30	30
Zalavár	15	15	100	100	-	-	40	40
Kapornak	100	80	50	50	40	40	25	25
Kemend	10	9	30	30	-	-	-	-
Pölöske	30	17	70	39	-	-	-	-
Lenti	100*		100*		50	50	50	50
Lendva	50*		50*		25	25	25	25
Szécsisziget	50**		100*		20	20	30	30
Légrád	100		200***		50	50	100	100
Kotori	n.a.		n.a.		10	10	30	30
Goricsány	n.a.		n.a.		4	4	20	20
Hodosán	n.a.		n.a.		-	-	20	20
Összes:					347	387	530	530

*= 1670-es előírt létszám. CZIGÁNY 2004, 126. alapján.

**= az 1670-es létszámhoz képest kevesebbnek kell lennie az előírtnak.

***=Légrádról azt tudjuk, hogy az 1630-40-es évektől 200 gyalogos volt előírva. VÉGH 2010, 156. A Muraközéből (Légrád, Kotori, Goricsány, Hodosán) egységes számadattal rendelkezünk 1670-ből: 150 lovas és 500 gyalogos. CZIGÁNY 2004, 126.